

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 2 (86)

**Сєвєродонецьк
2019**

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 * Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

2
2019

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гуславський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорельський** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Притика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАН та НАПрН України (ІСПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Пурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 15 від 27 червня 2019 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**Luhansk State University of
Internal Affairs named after
E. O. Didorenko**

Scientific theoretical journal

Founded in 1997

Periodicity of issue - 4 numbers a year

Issue 2 (86)

**Sievierodonetsk
2019**

Founder and publisher – Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko * Registration Certificate KV № 15990-4462 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 20.11.2009 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the order of MES of Ukraine from 07.10.2015 № 1021 * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The republic of Poland)

2
2019

Editorial Board:

V. Komarnytskiy – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E.O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *chief editor*; **M. Karchevskiy** – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., associate professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., professor, academician of NAPrS of Ukraine (Don.NU named after V. Stus, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.), (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vilnyus, Lithuania); **O. Golovko** – Doctor of Legal Scien., professor, (KhNU named after V.N. Karazin, city of Kharkiv, Ukraine); **V. Guslavskiy** – Doctor of Legal Scien., professor, LSUIA named after E.O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Ivanytskiy** – Doctor of Legal Scien., associate professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., associate professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., professor, (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **N. Malysheva** – Doctor of Legal Scien., professor, academician of NAPrS of Ukraine (ISL NAS of Ukraine, city of Kyiv, Ukraine); **O. Naden** – Doctor of Legal Scien., associate professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., associate professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **Ye. Pysmenskiy** – Doctor of Legal Scien., professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **M. Pogoretskiy** – Doctor of Legal Scien., professor, (KNU named after Taras Shevchenko, city of Kyiv, Ukraine); **Yu. Prytyka** – Doctor of Legal Scien., professor, (KNU named after Taras Shevchenko, city of Kyiv, Ukraine); **B. Rosovskiy** – Doctor of Legal Scien., professor, (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **V. Ustylenko** – Doctor of Legal Scien., professor, corresponding member of NAS and NAPrS of Ukraine (IELR NAS of Ukraine, city of Kyiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., professor, Habilitated Doctor of Jurisprudence (Polish academy of sciences, city of Warsaw, Poland); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, professor, (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany).

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Lugansk state university of internal affairs named after E.O. Didorenko (protocol №12 from March, 28, 2019)

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400.

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	10
-----------------------	----

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Віткова В. С. Право на інформацію та право на доступ до інформації: поняття та співвідношення.....	13
Животовська І. О. Заборона дискримінації на носіння релігійних символів у судовій практиці європейських регіональних судів.....	20
Литвинов О. М. Проблема релігійної свободи як питання формування правосвідомості: культурно-історичні засади й актуальний зміст	31
Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування	42
Нестерович В. Ф. Особливості проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні.....	52
Перевалова Л. В., Лисенко І. В., Лисенко А. М. Проблеми працевлаштування молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства	68
Федоренко В. Л. Конституція та конституціоналізм: сутність, сенси і взаємозумовленість.....	78

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Біленко П. С. Кримінологічна характеристика кривдника.....	95
Веселов М. Ю., Гаврилюк М. Ю. Правовий статус особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності в кримінальному провадженні	105
Кравченко І. М. Поняття та зміст громадського контролю над діяльністю адміністративних судів	115
Крайник Г. С., Чубарь С. С. Питання реформування відповідальності за контрабанду	125
Панькевич В. М., Безносюк А. М. Особи, що керують окремими видами електротранспорту як суб'єкти відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.....	136
Романюк В. В. Процесуальний аспект вивчення особи неповнолітнього в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх	146

Шалгунова С. А., Скок О. С. Формування антинаркотичного законодавства України із врахуванням досвіду європейських країн у сфері боротьби з наркозлочинністю.....	157
---	-----

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Демидова М. В. Європейські принципи належного урядування як фактор модернізації правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в Україні.....	171
Ігонін Р. В., Вікторчук М. В. Поняття та особливості адміністративних процедур	182
Потіп М. М. Адміністративні послуги у сфері приватизації та приватизаційні послуги: співвідношення понять	191
Ющенко Т. В. Перспективи використання польського досвіду адміністративної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування в Україні.....	204

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Комарницький В. М. Удосконалення контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища: правові та організаційні питання.....	217
Любчик О. А. Щодо суб'єктів, які мають право судового захисту трудових прав.....	225

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Болоташвілі З. У. Водії зі стажем до двох років – фактор високого ризику дорожньо-транспортних пригод в Україні	235
Готвянська М. А. Тактика допиту неповнолітнього, утягненого у злочинну діяльність (окремі аспекти).....	246
Зайцев О. В. До проблеми кваліфікації державної зради у разі переходу на бік ворога в період збройного конфлікту	258
Ієрусалимов І. О., Литвинчук О. І., Ієрусалимов В. І. Історично-правові аспекти протидії насильству в сім'ї.....	269
Краснов О. В. Проблемні питання впровадження концепції інтегрованого управління кордонами в Україні	282

Оверченко Ю. А. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Державної прикордонної служби України у сфері конфіденційного співробітництва з іншими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності.....	294
Фурсов Д. Ю. Методичні основи прокурорського нагляду за дотриманням законів на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху	304

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Недоступ М. Ф. Проблеми ставлення майбутніх працівників правоохоронних органів до здорового способу життя.....	319
Розовський Б. Г., Тагієв С. Р., Бочковий О. В. «Глас вопиющего в пустыне» – Чому?.....	325

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS	10
-----------------------------------	----

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Vitkova V. Right to information and right to access to information: concepts and relationships legal family	13
Zhivotovskaya I. Prohibition of discrimination against the wearing of religious symbols in the jurisprudence of European regional courts.....	20
Litvinov O. The problem of religious freedom as a question of forming justice: cultural-historical foundations and contemporary content....	31
Moseiko A. National security of Ukraine as a object of public administration	42
Nesterovich V. Features of elections to local self - government bodies in Ukraine.....	52
Perevalova L., Lysenko I., Lysenko A. Problems of youth employment at the present stage of development of Ukrainian society	68
Fedorenko V. Constitution and constitutionalism: essence, meaning and interdependence.....	78

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Bilenko P. Criminological characteristics of the abuser	95
Veselov M., Gavriluk M. Legal status of a person who has not reached the age of criminal responsibility in criminal proceedings.....	105
Kravchenko I. The concept and content of public control over the activity of administrative courts	115
Kraynik G., Chubar S. Issues of reforming the responsibility for smuggling....	125
Pankevich V., Beznosyuk A. Persons managing certain types of electric transport as subjects of responsibility in the field of road safety	136
Romanyuk V. The procedural aspect of the study of a minor in criminal proceedings against minors	146
Shalgunova S., Skok O. Formation of the anti-narcotic legislation of Ukraine taking into account the experience of European countries in the field of combating drug crime	157

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Demidova M. European principles of good governance as a factor in modernizing the legal status of public administration entities in Ukraine. ...	171
---	-----

Igonin R., Victorchuk M. Concepts and features of administrative procedures.....	182
Potip M. Administrative services in the sphere of privatization and privatization services: relation of concepts	191
Yushchenko T. Perspectives on using the Polish experience of administrative legal entity of local self-government bodies in Ukraine	204

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Komarnitsky V. Improvement of control in the field of environmental protection: legal and organizational issues.....	217
Lyubchik O. Regarding the subjects entitled to judicial protection of labor rights	225

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bolotashvili Z. Drivers with up to two years of experience - a high risk factor for road accidents in Ukraine.....	235
Gotvyanska M. Tactics of Interrogation of a juvenile engaged in criminal activity (some aspects).....	246
Zaitsev O. To the problem of qualification of treason in the case of the transition to the side of the enemy in times of armed conflict.....	258
Ierusalimov I., Litvinchuk O., Ierusalimov V. Historical and legal aspects of combating domestic violence.....	269
Krasnov O. Problems of implementation of the concept of integrated border management in Ukraine	282
Overchenko Y. Features of interaction of operational units of the State border service of Ukraine in the area of confidential cooperation with other subjects of search and search activity	294
Fursov D. Methodical bases of prosecutor's supervision compliance with the laws at the initial stage of the investigation criminal offenses against road safety.....	304

Section VI. SCIENTIFIC LIFE

Nedostup N. Problems of attitude future law enforcement officials to a healthy lifestyle	319
Rozovsky B., Tagiev S., Bochkovoy O. «The voice of the screamer in the desert» - Why?.....	325

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додається інформаційна довідка про автора (авторів), що має містити наступне: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти; ORCID-ідентифікатор автора(ів); розділ науково-теоретичного журналу, до якого доцільно включити статтю. Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами.

3. Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com). Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія, підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) учене звання.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат A4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли. Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

2. Стаття повинна мати такі структурні елементи:

- у першому рядку (ліворуч) - УДК статті;
- у другому рядку (праворуч) - прізвище, ім'я, по-батькові автора(ів);
- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) науковий ступінь, учене звання, членство в НАПрНУ (за наявності), посада та місце роботи автора(ів), адреса електронної пошти автора(ів), ORCID-ідентифікатор автора(ів);

- нижче, через один інтервал, прописними літерами, напівжирним шрифтом з вирівнюванням по центру - назва статті. Назва статті повинна коротко інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва повинна бути цікавою для міжнародної аудиторії;
- нижче, через один інтервал, - анотація українською мовою (близько 500 друкованих знаків із пробілами) та ключові слова (6-8 слів).

3. Нижче, через один інтервал, розміщується текст статті, який повинен мати наступні структурні елементи:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність та обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді, а також її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити стислу оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття.

Формування цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невіршених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та надаються пропозиції щодо перспектив подальших розробок. Текст статті має бути ретельно вчитаним, не повинен містити орфографічних і граматичних помилок. Стаття має містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку задування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»

References. Список використаних джерел має бути також оформлений згідно стандарту АРА (American Psychological Association). Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Після **references** подаються **анотації російською мовою** (близько 500 друкованих знаків із пробілами та ключові слова (6-8 слів) та **англійською мовою** (не менше 1800 знаків з пробілами та ключові слова (6-8 слів)). Перед анотаціями російською та англійськими мовами відповідною мовою зазначається прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів). Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше 1800 знаків з пробілами та ключовими словами.

Ми працюємо на таких засадах:

1. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безоплатній основі.

Телефон для довідок: +380681553835

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.13-20>

УДК 347.77 (477)

В. С. Віткова,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного права Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Одеса, Україна)

e-mail: Valentina_Vitkova@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-5819-8107>

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ТА ПРАВО НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ: ПОНЯТТЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті досліджено поняття «право на інформацію» та «право на доступ до інформації». Проаналізовано законодавче закріплення права на інформацію та права на доступ до інформації, а також множинні підходи вчених до їх визначення. Установлено, що серед науковців відсутня єдність у визначенні понять «право на інформацію» та «право на доступ до інформації», що зумовлює неоднозначність підходів до розуміння їх співвідношення. Визначено, що власне термін «право на інформацію» не має законодавчого закріплення. Виокремлено підходи до співвідношення права на інформацію та права на доступ до інформації.

Ключові слова: право на інформацію, право на доступ до інформації, інформація, права людини й громадянина, конституційні права.

Постановка проблеми. Якісна трансформація та розвиток українського суспільства не можливі без інформації. Не перебільшуючи стверджуємо, що саме інформація лежить в основі існування сучасного світу, позаяк жодна держава світу не може бути визнана демократичною, якщо вона не проголошує та не гарантує права людини. Основний Закон України в ч. 2 ст. 34 закріплює конституційне право людини й громадянина на інформацію. Чинне законодавство досить детально врегульовує поняття «право на інформацію» і власне поняття «інформація» та її різновиди, проте на практиці виникають непоодинокі випадки ототожнення конституційного права на інформацію з правом на доступ до інформації, що зумовлює потребу більш детальної уваги з боку конституційно-правової науки щодо висвітлення цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномічні аспекти права людини на інформацію досліджували А. Д. Андреев, О. М. Вінник, П. О. Сілаєв, Д. В. Гавришов, О. М. Головка, Є. В. Дергачов, О. П. Дзьобань, О. В. Ільїна, С. Ю. Лапін, А. С. Мартюк, О. В. Москалюк, І. В. Мукомела, Т. В. Пашніна, В. С. Політанський, О. В. Цимбалюк, Н. А. Щеголева та інші вчені. Водночас

питання співвідношення права на інформацію та права на доступ до інформації потребує більш детального дослідження.

Формування цілей. Метою статті є ґрунтовне дослідження поняття «право на інформацію» та поняття «право на доступ до інформації» для їх зіставлення задля уникнення помилкового отождоження на практиці.

Виклад основного матеріалу. Правова система Української держави характеризується первісним закріпленням інформації через права особи. Уперше в незалежній Україні право на інформацію зафіксовано в Загальній декларації прав людини, ст. 19 якої закріплює, що кожна людина має право шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [1]. Основоположною системоутворювальною нормою в урегулюванні права на інформацію є ч. 2 ст. 34 Конституції України, згідно з якою кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [2].

Більш детально зміст ч. 2 ст. 34 Основного Закону відображено в ч. 1 ст. 5 закону України «Про інформацію», який визначає право на інформацію як можливість кожного вільно одержувати, використовувати, поширювати, зберігати та захищати інформацію, необхідну для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [3].

Поділяємо погляд учених О. П. Дзюбаня та С. Б. Жданенка, що право на інформацію «завичай охоплює систему правомочностей людини на одержання, зберігання та поширення інформації. По суті, право на інформацію стало на один щабель з природними правами людини хоча б тому, що поза здатністю сприймати, виробляти чи обробляти інформацію людина не може існувати в сучасному світі» [4, с. 58–59]. Д. В. Гавришов визначає право на інформацію як обумовлену конституцією, а також деталізовану в законодавстві правову претензію людини, спрямовану на пошук, отримання, передачу, виробництво й поширення відомостей будь-яким законним способом [5, с. 9–10].

М. Я. Муратов стверджує, що право на інформацію охоплює право знати про створення й функціонування всіх конкретних інформаційних систем, що стосуються особистого життя громадянина; право надавати згоду на збирання інформації, що має особистий характер; право перевіряти достовірність такої інформації та спростовувати недостовірну інформацію; право на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища тощо [6, с. 88].

М. А. Григор'єв розглядає право на інформацію через його диференціацію на низку основних юридичних можливостей, що походять від змісту конституційних положень й основних принципів міжнародних угод:

- 1) можливість доступу до інформації, що реалізується через право кожного вільно її шукати й отримувати;
- 2) можливість обміну інформацією, що реалізується через право її передавати й розповсюджувати;

3) можливість виробництва інформації, що реалізується через низку нормативних приписів про свободу творчості, розробку й виробництво інформаційних систем, про культуру, науку тощо [7, с. 185].

В. В. Стахова визначає право на інформацію як правову презумпцію свободи пошуку, отримання й розповсюдження інформації різноманітного роду суб'єктами інформаційних правовідносин [8].

У науковому товаристві набула поширення думка Д. В. Огородова, що і в правовій доктрині, і в законодавстві сформовано два підходи до тлумачення права на інформацію:

- 1) широкий підхід передбачає віднесення до права на інформацію всіх видів суб'єктивних прав, спрямованих на інформацію чи на дії з нею;
- 2) вузький підхід отожднюється з правом на одержання (доступ) до інформації [9, с. 86].

Аналогічно щодо цього є і позиція Є. В. Петрова [10].

Повертаючись до законодавчого закріплення права на інформацію, звернемо увагу на те, що власне термін «право на інформацію» не має законодавчого закріплення. Як Конституція України, так і галузеве законодавство містить лише перелік відповідних правомочностей. До того ж Основний Закон закріплює чотири такі правомочності (збирати, зберігати, використовувати, поширювати), а відповідне галузеве законодавство – п'ять (одержувати, використовувати, поширювати, зберігати, захищати інформацію). Підсумовуючи зазначимо, що право на інформацію може розглядатись як сукупність інформаційних правомочностей, зображених на схемі 1.

Схема 1

Відповідно, деякі автори розглядають право на доступ до інформації як відокремлену правомочність права на інформацію. Погодимося з С. Ю. Лапіним, який зазначає, що терміни «правомочність» і «суб'єктивне право» не завжди збігаються, оскільки суб'єктивне право може містити не одну, а декілька правомочностей [11, с. 164]. У роз'ясненні Міністерства юстиції України «Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи» від 03.05.2012 зазначено, що право на доступ до інформації «є конституційним правом людини, яке передбачене й гарантоване статтею 34 Конституції України, а саме, право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір» [12]. Убачається, що такий підхід є не зовсім правильним, оскільки порівняльний аналіз дає змогу дійти висновку про ототожнення в цьому разі права на інформацію та права на доступ до інформації, які не є однаковими за своєю сутністю і змістом.

Учені здійснюють спроби поділу права на інформацію на дві складові: «право на інформацію полягає в праві на доступ до інформації та праві на інформаційну діяльність» [7, с. 186].

Отже, доходимо висновку, що в сучасній науковій літературі існує декілька позицій (підходів) щодо співвідношення права на інформацію та права на доступ до інформації:

1) право на інформацію ототожнюється з правом на доступ до інформації в межах «вузького підходу» до визначення права на інформацію (див. схема 2);

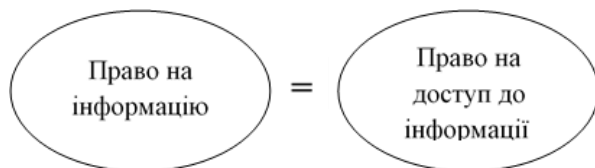

Схема 2

2) право на доступ до інформації є складовою частиною (елементом) права на інформацію (див. схема 3);

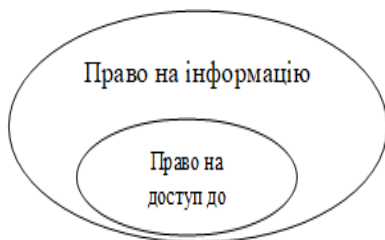

Схема 3

3) право на інформацію і право на доступ до інформації розглядаються як самостійні права людини (див. схема 4).

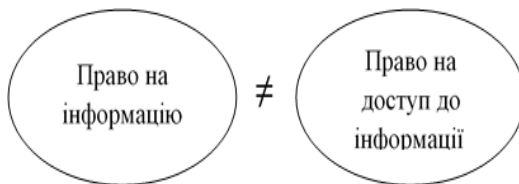

Схема 4

Зокрема, таку позицію поділяє І. Ю. Богдановська, стверджуючи, що на конституційному рівні виокремлюється право на інформацію, а потім право на доступ до інформації, як два самостійні права [13, с. 12]. Зазначимо, що на користь актуальності такого підходу на сьогодні може свідчити й те, що право на інформацію не завжди вимагає втручання держави (тобто можна з певним застереженням говорити про нього як про негативне право), тоді як право на доступ до інформації характеризується зовсім іншою правовою природою, яка вимагає активних дій передусім від держави задля його реалізації (отже, право на доступ до інформації тяжіє до позитивних прав). Скажімо, закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює право кожної особи мати доступ до інформації про неї, яка збирається та зберігається (п. 2 ч. 1 ст. 10); право вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе (п. 3 ч. 1 ст. 10); до того ж установлюється позитивний обов'язок розпорядників інформації надавати її безперешкодно й безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується (п. 1 ч. 3 ст. 10). Тобто, можна стверджувати про можливість людини користуватися певними можливостями на основі отриманої (у цьому разі про себе) інформації. Отже, на основі вищевикладеного, уявляється, що в умовах сьогодення право на доступ до інформації треба розглядати як самостійне суб'єктивне право людини.

Висновки. Право на інформацію знаходиться у фокусі досліджень багатьох учених, що зумовлює множинність підходів до його визначення. Чинне законодавство не містить визначення права на інформацію, позаяк визначає право на інформацію через сукупність відповідних правомочностей. Таке різноманіття зумовлює ускладнення визначення співвідношення права на інформацію та права на доступ до інформації. Зокрема, на сьогодні можна виділити три основні підходи до співвідношення права на інформацію та права на доступ до інформації: 1) отожднення цих прав; 2) унесення права на доступ до інформації як складової права на інформацію; 3) відокремлення права на інформацію та права на доступ до інформації як самостійних суб'єктивних прав, що з огляду на вищенаведену аргументацію є найбільш актуальним.

Використані джерела:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.07.2019).

2. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 01.07.2019).
3. Про інформацію : закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 01.07.2019).
4. Дзьобань О. П. Право на інформацію: філософсько-правовий аспект проблеми. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 4. С. 56–64.
5. Гавришов Д. В. Гарантії реалізації суб'єктивного права на інформацію: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2010. 25 с.
6. Політанський В. С. Право на інформацію в системі основоположних прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 86–95.
7. Григорьев М. А. Теоретические основы конституционного права граждан на информацию в Российской Федерации. *Бизнес в законе*. 2008. № 4. С. 185–187.
8. Стахова В. В. Особенности реализации права человека на информацию в России через средства массовой информации : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 237 с.
9. Дергачов Є. В., Одінцева О. О. Право на інформацію та реалізація інформаційних прав у сфері особистих немайнових прав людини в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 2. С. 85–90.
10. Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
11. Лапин С. Ю. Конституційно-правовое содержание права на доступ к информации. *Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева*. 2009. № 71. С. 163–167.
12. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи : роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.05.2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12> (дата звернення: 01.07.2019).
13. Право на доступ к информации. Доступ к открытой информации : монографія / отв. ред. И. Ю. Богдановская. Москва : Юстициформ, 2009. 344 с.

References:

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny : Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 01.07.2019).
2. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (accessed: 01.07.2019).
3. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (accessed: 01.07.2019).
4. Dzoban O. P. Pravo na informatsiiu: filosofsko-pravovyi aspekt problemy. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*. Ser. : *Filosofiiia, filosofiiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2013. № 4. S. 56–64.
5. Havryshov D. V. Harantyy realyzatsyy sub'ektyvnoho prava na ynformatsiiu: konstytutsyonno-pravovoi aspekt : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Belhorod, 2010. 25 s.
6. Politanyskyi V. S. Pravo na informatsiiu v systemi osnovopolozhnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2016. № 4. S. 86–95.

7. Hryhorev M. A. Teoretycheskye osnovy konstytutsyonnoho prava hrazhdan na ynfarmatsyiu v Rossyiskoi Federatsyy. *Byznes v zakone*. 2008. № 4. S. 185-187.

8. Stakhova V. V. Osobennosty realezatsyy prava cheloveka na ynfarmatsyiu v Rossyy cherez sredstva massovoi ynfarmatsyy : dys. kand. yuryd. nauk. M., 2005. 237 s.

9. Derhachov Ye. V., Odintsova O. O. Pravo na informatsiiu ta realizatsiia informatsiinykh prav u sferi osobystykh nemainovykh prav liudyny v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2013. № 2. S. 85-90.

10. Petrov Ye. V. Informatsiia yak ob'iekt tsyvilno-pravovykh vidnosyn : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2003. 20 s.

11. Lapyin S. Yu. Konstytutsyonno-pravovoe sodержanye prava na dostup k ynfarmatsyy. *Vestnyk Volzhskoho unyversyteta im. V.N. Tatyshcheva*. 2009. № 71. S. 163-167.

12. Pravo na dostup do informatsii yak element pravovoho statusu osoby : Roziasnennia Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 03.05.2012 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12> (data zvernennia: 01.07.2019 r.).

13. Pravo na dostup k ynfarmatsyy. Dostup k otkritoj ynfarmatsyy : monohrafyia / otv. red. Y. Yu. Bohdanovskaia. M. : Yustytсынform, 2009. 344 s.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2019

Виткова В. С.,

доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридическа академия»
(г. Одеса, Україна)

ПРАВО НА ИНФОРМАЦИЮ И ПРАВО НА ДОСТУП К ИНФОРМАЦИИ: ПОНЯТИЕ И СООТНОШЕНИЕ

В статье исследовано понятия «право на информацию» и «право на доступ к информации». Проведен анализ законодательного закрепления права на информацию и права на доступ к информации; проанализированы множественные подходы ученых к их определению. Установлено, что среди ученых отсутствует единство в определении понятий «право на информацию» и «право на доступ к информации», что приводит к неоднозначности подходов к пониманию их соотношения. Определено, что собственно термин «право на информацию» не имеет законодательного закрепления. Выделены подходы к соотношению права на информацию и права на доступ к информации.

Ключевые слова: право на информацию, право на доступ к информации, информация, права человека и гражданина, конституционные права.

Vitkova V.,

Ass. Prof. of the Constitutional Law Department,
National University «Odesa Law Academy»
(Odessa, Ukraine)

THE RIGHT TO INFORMATION AND THE RIGHT TO ACCESS INFORMATION: THE CONCEPT AND CORRELATION

The article focuses on the study of the concepts of «the right to information» and «the right to access information». Legislative consolidation of the right to information and the

right to access information is investigated; the multiple approaches of scientists to their definition are analyzed. It is established that among scientists there is no unity in defining the notions of «right to information» and «the right to access information», which leads to ambiguity of approaches to understanding of their correlation. Both in the legal doctrine and in the law are widespread views on the separation of the two approaches to the interpretation of the right to information: broad approach involves attributing to the right to information of all kinds of subjective rights directed towards information or actions with it; the narrow approach is identified with the right to obtain (access) information. Determined that in fact the term «right to information» has no legislative provisions. The Constitution of Ukraine and sectoral legislation contain only a list of relevant powers. The Basic Law establishes four such powers (collect, keep, use, distribute), and relevant sectoral legislation - five (to receive, use, distribute, keep, protect information). Approaches to the correlation between the right to information and the right to access information are determined. It is determined that in modern scientific literature there are several positions (approaches) concerning the relation of the right to information and the right to access information: the right to information is identified with the right to access information in a «narrow approach» to the definition of the right to information; the right to access information advocates as an integral part (element) of the right to information; the right to information and the right to access information are considered as independent human rights.

Key words: the right to information, the right to access information, information, human and civil rights, constitutional rights

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.20-31>

УДК 342.724 (4)

І. Ю. Животовська,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри конституційного права

Національного університету

«Одеська юридична академія»

(м. Одеса, Україна)

e-mail: nauka910@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-0280-2926>

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ НА НОСІННЯ РЕЛІГІЙНИХ СИМВОЛІВ у СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ СУДІВ

У статті автор аналізує прецедентну практику Суду Європейського Союзу, спрямованого на розгляд справ щодо носіння працівниками релігійних символів на робочому місці (Achbita v G4S Secure Solutions NV та Vougnauoi v Micropole SA), які стосуються релігійної дискримінації відповідно до Директиви про рівне ставлення 2000/78/ЄС. Згідно з міжнародними конвенціями з прав людини, прагнення приватної компанії до нейтральної політики не може бути приводом для обмежень права на свободу віросповідання працівника на робочому місці. Проте Суд встановив, що за відповідних обставин компанія має право на ведення такої політики, результат якої спричиняє на практиці негативні наслідки для значної частини суспільства, особливо для мусульман, сикхів та іудеїв, які стикаються з проявами дискримінації

при працевлаштуванні. Особлива увага в статті приділяється досвіду Європейського Суду з прав людини при розгляді аналогічних справ.

Ключові слова: права людини, свобода віросповідання, релігійна дискримінація, релігійні символи, нейтралітет, пропорційність, принцип рівності.

Постановка проблеми. Вплив європейської демократії поширений на кожен сегмент соціального суспільства і яскраво виражений у непростому питанні: релігія в Європі, яка за багато тисячоліть свого існування істотно змінилася — від хрестових походів проти «невірних» і «еретиків» до європейських релігійних воєн у XVII столітті, трагедії Голокосту XX ст. для придушення або знищення однієї релігійної групи чи іншої. Із закінченням Другої світової війни та проголошенням численних універсальних і регіональних угод щодо гарантій прав людини, вузьке розуміння захисту прав вірян перейшло в загальну сферу захисту прав людини.

Основні договори з прав людини містять положення про свободу релігії та заборону дискримінації за релігійною ознакою: статті 2 та 18 Загальної декларації прав людини (1948 р.), стаття 18 Пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), статті 9 та 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), стаття 12 Американської конвенції з прав людини (1969 р.), стаття 8 Африканської хартії прав людини та народів (1981 р.).

Протягом 1960-х років у межах ООН робляться спроби ухвалити окрему конвенцію про свободу віросповідання, яка могла б служити засобом тлумачення та застосування чинних положень. Хоча робота над конвенцією не мала успіху, причому остання формальна спроба датується 1973 роком, Генеральна Асамблея ООН остаточно ухвалює Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань у 1981 р.

Свободи «обирати, мати й змінювати релігію» в межах *forum internum* є абсолютним правом, надійно обґрунтованим як на міжнародному рівні, так і в Європі, проте ступінь, у якому вона може виявити своє зовнішнє вираження на робочому місці, породжує багато міжнародних суперечок. Упродовж останнього десятиліття скарги осіб в обмеженні їхнього релігійного вираження подвоїлися та створюють середовище, у якому релігійні особи та члени релігійних меншин часто відчують себе сторонніми в країнах проживання. Такій тенденції, імовірно, сприяють численні чинники, такі як посилення багатонаціональності європейського народу та наростання потоку біженців із різних країн світу, що принесли з собою, крім надії на поліпшення умов життя, культуру, цінності, традиції і релігії країни походження. Разом із поширенням мультикультурності християнська Європа зіткнулася із релігійним екстремізмом та його наслідками. Останнє призвело до форсованих закликів щодо заборони на носіння релігійного одягу або символів у громадських місцях або на певних державних чи приватних робочих місцях.

Правове регулювання носіння релігійного одягу (наприклад, мусульманський хіджаб, сикхський тюрбан, кіпа та цицит у іудеїв, християнський хрест) значно відрізняється між державами-членами

Європейського Союзу, але часто використовується в прецедентному праві європейських регіональних судів. До того ж, у контексті зростання ісламофобії, коли для мусульманських жінок обмеження стають звичаєвою нормою, а свобода — відхиленням від загального правила, ці нововведення в європейській прецедентній практиці відкривають шлях до ще більшого вивчення цього питання.

Варто наголосити, що в Європі проблема не стільки носіння хіджабу, скільки нікабу (вбрання, яке залишає відкритими лише очі). Причому декілька держав Європейського Союзу (Бельгія, Франція) взагалі перейшли на заборону нікабу в громадських місцях з метою посилення контролю за релігійною сферою життя після серії терактів у низці країн Європи. Відзначимо, що така заборона не поширюється на носіння хіджабу (канонічний одяг мусульманки, який укриває все тіло, крім обличчя, кисті рук).

Визнаємо, що практика релігійних переконань може перебувати в конфлікті з іншими правами, наприклад, із правом на рівність або правом на безпеку, охорону здоров'я. Ключовим моментом є те, чи таке обмеження має слугувати законній меті й може бути виправдане в плюралістичному демократичному суспільстві. Не можна не погодитися з тим, що нікому не слід відмовляти в роботі через наявність «неправильної» релігії; нікому не слід припиняти роботу через приналежність до мусульманської, християнської або будь-якої іншої віри чи переконань. Проте справи, у яких беруть участь мусульманські жінки, частіше за все не є успішними в Люксембурзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах цієї статті автор керувався окремими справами Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини щодо розгляду питань, безпосередньо пов'язаних із вираженням свободи віросповідання, при цьому питання носіння релігійних символів чи одягу на робочому місці не піддавалися безпосередньому науковому аналізу та потребують окремого дослідження.

Формування цілей. Метою цього дослідження є надання правової бази та деталей судової практики щодо дискримінації на робочому місці за ознакою релігії. У цій статті розглядаються рішення кількох ключових справ із урахуванням трьох визначних проблем: право на свободу релігії та її обмеження; релігійний одяг та дискримінація; релігійний секуляризм.

Виклад основного матеріалу. За преамбулою Хартії основних прав Європейського Союзу [1] рівність є однією із цінностей, на яких ґрунтується Європейський Союз. Так стаття 20 цього документу починається із чіткої декларації про те, що «кожен є рівним перед законом», однак застосування вказаного положення на практиці виявляється сумнівною формою рівності.

Варто також зазначити, що принцип рівного ставлення до релігії чи переконань містить Директива Ради 2000/78/ Європейського Союзу від 27 листопада 2000 року, що встановлює загальні рамки для рівного ставлення у сфері праці та професійної діяльності як у публічному, так і в приватному секторах, включаючи державні органи [2]. Указана Рамкова директива про дискримінацію у сфері зайнятості набула чинності у 2003 році, але для того

щоб Суд вирішив винести своє перше важливе рішення щодо її релігійних положень, знадобилося 14 років.

Пряма дискримінація за Рамковою конвенцією має місце, якщо з однією особою поводяться гірше, ніж з іншою в схожій ситуації (ст. 2 (2) (а)), наприклад, коли роботодавці взагалі відмовляються наймати на роботу людей певної релігії або приймають послідовників однієї релігії на більш вигідних умовах, ніж інших. Не може бути прямої дискримінації, якщо всі працівники підпадають під дію того ж дрес-коду; у такому випадку вони розглядаються однаково.

Непряма дискримінація має місце, коли вочевидь нейтральна умова, критерій або практика змусили особу певної релігійної приналежності або віросповідання опинитися в особливо незручній ситуації, порівняно з іншими особами, але, згідно із законодавством Європейського Союзу, це припустимо, якщо така умова, критерій або практика об'єктивно виправдані законною метою, а засоби, які використовуються для її досягнення, повинні бути пропорційними й необхідними (ст. 2 (2) (b)). Наприклад, роботодавець установлює вимоги з приводу уніформи або робочого часу, яких складно дотримуватися послідовникам певної релігії, але, згідно із законодавством ЄС, це допустимо, якщо будь-які подібні вимоги матимуть законну мету й шляхи для її досягнення є виправданими та прийнятними. Іншими словами, роботодавець може заборонити співробітникам носити головний убір на роботі лише за умовою, якщо він, по-перше, може довести, що існує справжня та визначальна професійна вимога, і, по-друге, ця вимога повинна бути «пропорційною» для досягнення «законної» мети. Суду важливо з'ясувати, чи була «нейтральна політика» напередодні звільнення працівника «справді послідовною та систематичною». Таким чином, заборона може являти собою пряму (якщо заборонено тільки мусульманські хустки) або непряму дискримінацію (якщо забороняються всі форми головних уборів).

Судова практика Суду Європейського Союзу (далі - Суд ЄС) щодо політики нейтралітету в приватних компаніях є проблематичною в кількох перспективах. По-перше, важливо з'ясувати законну мету, на яку посилаються роботодавці. По-друге, варто критично розглянути аналіз пропорційності. Нарешті, важливо виявити роль, яку Суд ЄС може відігравати в майбутньому, коли йдеться про право людини виявляти свою релігію на приватному робочому місці.

14 березня 2017 року Суд ЄС виносить довгоочікувані рішення з двох справ – одне з Бельгії (Achbita проти G4S Secure Solutions NV (справа С-157/15) [3] та одне з Франції (Boungaoui проти Micropole SA (справа С-188/15) [4], які призвели до плутанини та занепокоєння в деяких державах-членах щодо того, чи може роботодавець приватної компанії законно заборонити жінкам носити на роботі хіджаб і чи це порушує заборону релігійної дискримінації на робочому місці, що міститься в Рамковій директиві про трудову діяльність 2000/78/ЄС.

У першій справі пані Ахбіта після трьох років роботи в бельгійській компанії G4S заявила своєму керівнику, що вона має намір покривати голову

ісламською хусткою (хіджаб) під час виконання своїх трудових функцій. Керівництво компанії G4S повідомило, що носіння хіджабу суперечить правилам нейтралітету внутрішньої політики компанії. Це було неписане правило, згідно з яким усі працівники повинні були утримуватися від носіння будь-яких візуальних знаків їхніх політичних, філософських або релігійних переконань. Згодом робоча рада схвалила нове письмове правило, що забороняє видимі ознаки релігійної віри. Таку вимогу роботодавця пані Ахбіта проігнорувала, у результаті чого була звільнена. Однак Суд ЄС зазначив, що в діях компанії відсутні ознаки прямої дискримінації, оскільки внутрішні правила визначають таку заборону без прив'язки до конкретної віри; правило стосується всіх працівників і трактується однаково.

Той факт, що Суд ЄС значною мірою покладався на визначення релігії, виходячи зі статті 9 Європейської конвенції, у цьому випадку не викликає проблем. Проте існують певні труднощі між правом на свободу віросповідання та ідеєю непрямой дискримінації на підставі релігії. Так Суд ЄС у справі пані Ахбіта аргументував, що, хоча внутрішнє правило G4S, яке забороняє працівникам носити будь-які видимі політичні, філософські або релігійні ознаки на робочому місці, не є прямою дискримінацією згідно зі статтею 2 (2) (а) Директиви 2000/78/ЄС, воно може являти собою лише непрямую дискримінацію (ст. 2 (2) (b)), і продовжив оцінку того, чи загальна заборона на видимі релігійні атрибути була доречною й необхідною для підтримання нібито законної мети нейтралітету компанії. Суд критикували за застосування дуже м'якого тексту в справі Саміри Ахбіти.

При вирішенні цієї справи постало головне питання про те, чи звільнення працівника за носіння головного убору на робочому місці є належним і необхідним засобом для досягнення нейтрального іміджу компанії щодо клієнтів. Суд визнав бажання роботодавця представити образ нейтралітету компанії клієнтам, як *prima facie* законну мету, що стосується свободи ведення бізнесу (закріплена в статті 16 Хартії основних прав Європейського Союзу), особливо у випадку тих працівників, «які повинні вступати в контакт з клієнтами роботодавця».

Як випливає з фабули другої справи «*Voignoni проти Micropole*», інженер-конструктор Асма Буняві була звільнена із консалтингової компанії *Micropole* після того, як клієнт поскаржився на носіння нею ісламської хустки. У справі пані Буняві Європейський Суд визнає пряму дискримінацію на підставі релігії, оскільки рішення роботодавця не ґрунтувалося на загальній політиці «нейтрального іміджу» компанії. Іншими словами, готовність роботодавця враховувати бажання клієнта не може вважатися справжньою та визначальною професійною вимогою в розумінні цього положення. Європейський Суд є більш критичним у випадку з пані Буняві та визнає, що скарги клієнтів не достатньо, щоб роботодавець міг звільнити працівника, оскільки таке ставлення клієнтів є суб'єктивним та не пов'язане із професійними навичками працівника. Зауважимо, що у випадку з пані Ахбітою така критична позиція була відсутня.

Це не перший випадок судових тяжб з приводу вираження працівниками релігійних атрибутів на робочому місці. Для порівняння, рішення Суду ЄС в справі Ахбіти суперечить судовій практиці Європейського Суду з прав людини, зокрема, у справі Евейда проти Сполученого Королівства 2013 р. [5], у якій Європейським судом з прав людини було визнано, що створення певного типу корпоративного іміджу авіакомпанії не повинно переважати над правом робітничі носити натільний хрестик, щоб висловити свою релігійну віру. У справі Евейди Європейський Суд з прав людини встановив, що англійські суди не досягли «справедливого балансу» в захисті статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод: вони надавали занадто велику вагу роботодавцеві щодо корпоративного іміджу та недостатню вагу зацікавленості працівника у висловленні релігійних переконань через носіння релігійного символу, у цьому випадку – хрестика. Варто зауважити, що в нинішньому контексті статті 9 аналіз пропорційності виявляється ключовим.

Рішення Суду ЄС та Європейського Суду з прав людини повинні повністю відповідати законодавству Європейського Союзу й забезпечувати недискримінацію для всіх членів різноманітного та плюралістичного суспільства Європи. Більш того, створюється ризик розколу між судовою практикою Суду в Люксембурзі та Судом з прав людини в Страсбурзі. Інакше ризик обмеження носіння релігійної символіки, який процвітає в приватному секторі, сприятиме усуненню мусульманських жінок з місць працевлаштування, тим самим ставлячи перед ними вибір між своїм основним правом на релігійне вираження і доступом до ринку праці.

Схожий підхід, заснований на балансі конфлікту інтересів, знаходимо в американській справі мусульманки Саманти Ллоф, яка не була прийнята на роботу в магазин одягу Abercrombie & Fitch через те, що її хіджаб не відповідає дрес-коду компанії. Верховний суд США постановив, що компанія, відмовившись дозволити їй носити головний убір (як важливу частину її віри), порушила Розділ VII Закону про громадянські права 1964 р., який зобов'язує роботодавця не відмовляти в працевлаштуванні кандидата, керуючись небажанням створити умови для релігійної практики [6]. Сам факт, що головний убір не відповідає загальному дрес-коду компанії, був не достатнім. Тому, принаймні в цьому контексті, американське право більше захищає релігійну практику, ніж закон, що застосовується в Європейському Союзі.

Суд ЄС повинен з'ясувати, чи досягнутий прийнятний баланс між інтересами співробітників, які сповідують свою релігію на роботі й діловими потребами роботодавця. При цьому ще не з'ясовано, якою мірою політика загального нейтралітету для всіх працівників, незалежно від того, чи є у них контакт із клієнтами, може вважатися об'єктивно виправданою законною метою. Однак Суд ЄС не робить цього, як буде пояснено далі. Фактично свобода ведення бізнесу домінує в аргументації Суду ЄС в справі Ахбіти, тоді як інтереси працівника та ключове людське право на виявлення своєї релігії повністю відсутні.

Варто вказати, що в ст. 9 Європейської Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод зазначені легітимні цілі обмежень

(охорона громадської безпеки та публічного порядку, здоров'я чи моралі, захист прав і свобод інших осіб). У відповідності до статті 14 цієї ж Конвенції, заходи, що мають нелегітимну мету, повинні розглядатися як дискримінаційні [7].

Згідно зі ст. 18.3 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, держава може обмежувати деякі конкретні права, включаючи права на прояв думки, совісті та релігії, а також на свободу вираження поглядів, але лише для певних конкретних законних цілей: охорона суспільної безпеки, порядку, здоров'я й моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб [8]. Однак нейтралітету немає серед указаних цілей. Відсутність загальноєвропейського консенсусу або загального стандарту щодо захисту релігійних поглядів людини призвело до того, що Суд ЄС надає державам свободу розсуду ведення обмежень на право виявляти свою релігію відповідно до статті 9 Конвенції.

Дійсно, працівники можуть носити релігійні символи, якщо немає вагомих причин для їхньої заборони. Так роботодавці можуть навести вагомі причини для такого обмеження, наприклад, вимоги захисту здоров'я й забезпечення безпеки в лікарняному відділенні, як це було в справі з медсестрою Чаплін, яка працювала в геріатричному відділенні, де існував ризик того, що неспокійний пацієнт може схопитися за ланцюжок та потягнути за нього, тим самим поранивши себе або медсестру, або що хрестик торкнеться відкритої рани пацієнта [5]. У випадку з пані Чаплін ці обмеження, імовірно, були пропорційними та за своєю суттю більш значущими, ніж ті, що застосовувалися до пані Евейди, яка працювала у відділі реєстрації пасажирів в аеропорту.

На думку міжнародної правозахисної організації Amnesty International і ENAR, нейтралітет компанії не є об'єктивно обґрунтованим для того, щоб по-різному ставитися до працівників, які виявляють свою релігію або переконання через видимі символи або одяг на робочому місці. Крім цього, Amnesty International та ENAR стверджують, що загальна вимога, яка висувається до всіх працівників для дотримання суворой політики релігійного та політичного нейтралітету і яка не бере до уваги специфіку чи контекст діяльності, не відповідає критерію визначення професійних вимог відповідно до статті 4.1 Директиви 2000/78 /ЄС – і тому звільнення пані Ахбіги на основі внутрішньої політики компанії, яка забороняє релігійні, філософські та політичні символи, є прямою дискримінацією через релігію або переконання відповідно до статті 2 (2) (а) Ради Директива 2000/78 /ЄС [9].

Генеральний адвокат Дж. Кокотт у цій справі дійшла висновку, що приватне підприємство може правомірно проводити політику нейтралітету й зобов'язувати своїх працівників не виявляти ознаки будь-якої релігії, переконань або політичних поглядів на робочому місці (пункт 76). Тому позиція пані Ахбіги в компанії вимагає дотримання дрес-коду, встановленого роботодавцем (пункт 84). При цьому вона зазначила у своєму висновку, що при вирішенні подібних справ Судом ЄС необхідно

враховувати такі чинники: розмір і виразність релігійного символу, характер діяльності працівника, контекст, у якому виконується ця діяльність, і національну ідентичність відповідної держави-члена [10]. Такий підхід, безсумнівно, є не сприятливим для мусульманських жінок, адже, по суті, хрестик пані Евейди був не помітним та не міг пошкодити її професійному вигляду, тоді як головний убір пані Ахбіти демонструє видимий релігійний символ і може піддаватися суворішим заборонам у приватному секторі.

Справа Саміри Ахбіти залишає місце для дискусії про гіпотетичне існування прямої дискримінації, незважаючи на заявлену й намічену політику релігійного нейтралітету компанії [11, с. 417]. Неупереджений погляд свідчить про те, що на одній чаші терезів знаходиться бажання пані Ахбіти проявляти свою релігію, а на іншій – бажання компанії сформувати певний корпоративний імідж. Наслідки, з якими зіткнулася пані Ахбіта, що виникли внаслідок загальної заборони на носіння видимого релігійного одягу в G4S, викликають занепокоєння щодо пропорційності цього заходу. Зокрема, заборона призвела до звільнення пані Ахбіти без будь-якої спроби з боку роботодавців вжити заходів щодо переведення працівника, який бажає носити одяг з релігійною символікою, на іншу посаду, яка не пов'язана з візуальними контактами, із клієнтами. Рішення Суду ЄС легітимізує дискримінацію, зокрема щодо мусульманських жінок, тим самим порушуючи принцип рівності. Таким чином, ставлення до людських спільнот за їхньою релігійною приналежністю, яким притаманна певна зовнішня релігійна орієнтація, не сприятиме зміцненню толерантності в суспільстві в контексті мультирелігійності сучасної Європи.

Висновки. Свобода релігії, як і заборона дискримінації, є правом людини, захищеним Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод. Свобода сповідувати свою релігію підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Місце релігії в європейському публічному просторі відрізняється в різних державах-членах завдяки їх конституційним традиціям і моделям державно-церковних відносин. Національні суди по-різному розуміють і застосовують принцип нейтралітету підприємства, бо не існує європейського консенсусу з цього питання та єдиних європейських стандартів щодо місця релігійних символів на робочих місцях.

Узагалі прецедентна практика, розроблена Судом ЄС та національними судами стосовно свободи релігії та заборони релігійної дискримінації, дозволяє приватним компаніям вводити заборони на носіння релігійних символів на робочому місці, зокрема для працівників, які мають контактні робочі місця, лише якщо роботодавець може довести, що такий захід є доречним і необхідним у конкретних обставинах. Якщо проводити паралелі між носінням хреста і хіджабів або тюрбанів, то виявляється, існує певна невідповідність підходу з тим, що було прийнято Європейським судом з прав людини у справі Евейди проти Сполученого Королівства, коли політика нейтралітету авіакомпанії не була оцінена Судом і було вирішено, що

невеликий хрестик пані Евейди ніяк не впливатиме на корпоративний імідж компанії. У разі сумнівів невеликий за розміром релігійний символ у формі сережки, браслету або намиста швидше за все буде дозволений, на відміну від помітного покриття голови, наприклад, капелюхом, тюрбаном або хусткою. Тому досі нерозв'язаними залишаються питання про те, чи є обмеження конкретного релігійного символу (в аналізованому випадку хіджаб пані Ахбіти) на робочому місці необхідним і пропорційним для захисту приватного нейтралітету і чи впливає цей релігійний атрибут на виконання роботи.

Використані джерела:

1. Charter of fundamental rights of the European Union 2000/C 364/01. URL : https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 30.06.2019).
2. EU Equal Treatment Framework Directive 2000/78/EC. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (дата звернення: 30.06.2019).
3. Achbita and another v G4S Secure Solutions NV : Case C-157/15.2017. URL : <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=188852&pageIndex=0&doclang=EN&=1> (дата звернення: 30.06.2019).
4. Bougnaoui and another v Micropole SA : Case C-188/15.2017. URL : <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=188853&pageIndex=0&doclang=EN> (дата звернення: 30.06.2019).
5. Eweida and others v United Kingdom. Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section). 15 January 2013 (Applications №№ 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-115881%22%5D%7D> (дата звернення: 30.06.2019).
6. Case of EEOC v. Abercrombie & Fitch Stores. URL: <https://www.leagle.com/decision/infco20131001061> (дата звернення: 30.06.2019).
7. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (дата звернення: 30.06.2019).
8. International Covenant on Civil and Political Rights. URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (дата звернення: 30.06.2019).
9. Wearing the headscarf in the workplace : Observations on discrimination based on religion. URL : <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR0150772016ENGLISH.PDF> (дата звернення: 30.06.2019).
10. Opinion of Advocate General Kokott. Samira Achbita and Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v. G4S Secure Solutions NV., 31 May 2016. URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=179082> (дата звернення: 30.06.2019).
11. José Rafael Marín Aís. Freedom of Religion in the Workplace v. Freedom to Conduct a Business, the Islamic Veil Before the Court of Justice: Ms. Samira Achbita Case. European Papers. 2018. Vol. 3. pp. 409-417. URL : http://www.europeanpapers.eu/es/system/files/pdf_version/EP_EF_2018_I_007_Jose_Rafael_Marin_Ais_3.pdf (дата звернення: 30.06.2019).

References:

1. Charter of fundamental rights of the European Union 2000/C 364/01. URL : https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 30.06.2019).

2. EU Equal Treatment Framework Directive 2000/78/EC. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (data zvernennia: 30.06.2019).

3. Achbita and another v G4S Secure Solutions NV : Case C-157/15.2017. URL : <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=188852&pageIndex=0&doclang=EN&=1> (data zvernennia: 30.06.2019).

4. Bougnaoui and another v Micropole SA : Case C-188/15.2017. URL : <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=188853&pageIndex=0&doclang=EN> (data zvernennia: 30.06.2019).

5. Eweida and others v United Kingdom. Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section). 15 January 2013 (Applications №№ 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-115881%22%5D%7D> (data zvernennia: 30.06.2019).

6. Case of EEOC v. Abercrombie & Fitch Stores. URL: <https://www.leagle.com/decision/infco20131001061> (data zvernennia: 30.06.2019).

7. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (data zvernennia: 30.06.2019).

8. International Covenant on Civil and Political Rights. URL : <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (data zvernennia: 30.06.2019).

9. Wearing the headscarf in the workplace : Observations on discrimination based on religion. URL : <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR0150772016ENGLISH.PDF> (data zvernennia: 30.06.2019).

10. Opinion of Advocate General Kokott. Samira Achbita and Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v. G4S Secure Solutions NV., 31 May 2016. URL : <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=179082> (data zvernennia: 30.06.2019).

11. José Rafael Marín Ais. Freedom of Religion in the Workplace v. Freedom to Conduct a Business, the Islamic Veil Before the Court of Justice: Ms. Samira Achbita Case. European Papers. 2018. Vol. 3. pp. 409-417. URL : http://www.europeanpapers.eu/es/system/files/pdf_version/EP_EF_2018_I_007_Jose_Rafael_Marin_Ais_3.pdf (data zvernennia: 30.06.2019).

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2019

Животовская И. Ю.,

кандидат юридических наук, старший преподаватель
кафедры конституционного права

Национального университета «Одесская юридическая академия»

(г. Одесса, Украина)

ЗАПРЕТ ДИСКРИМИНАЦИИ НА НОШЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ СИМВОЛОВ В СУДЕБНОЙ ПРАКТИКЕ ЕВРОПЕЙСКИХ РЕГИОНАЛЬНЫХ СУДОВ

В статье автор анализирует судебную практику Суда Европейского Союза, направленного на рассмотрение дел по демонстрации работниками религиозных символов на рабочем месте (Achbita v G4S Secure Solutions NV и Bougnaoui v

Micropole SA), касаючихся религиозной дискриминации в соответствии с Директивой о равном отношении 2000/78/ЕС. Согласно международным конвенциям по правам человека, стремление частной компании к нейтральной политике не может быть поводом для ограничений права на свободу вероисповедания работника на рабочем месте. Однако Суд установил, что при соответствующих обстоятельствах компания имеет право на ведение такой политики, которая, в свою очередь, имеет негативные последствия для значительной части общества – особенно для мусульман, сикхов и иудеев, которые сталкиваются с серьезной дискриминацией при трудоустройстве. Особенное внимание в статье уделяется опыту Европейского Суда по правам человека по рассмотрению аналогичных дел.

Ключевые слова: права человека, свобода вероисповедания, религиозная дискриминация, религиозные символы, нейтралитет, пропорциональность, принцип равенности.

Zhyvotovska I.,
the prohibition of discrimination
on the basis of wearing religious symbols
in the judicial practice of European Regional courts
(Odessa, Ukraine)

PROHIBITION OF DISCRIMINATION AGAINST THE WEARING OF RELIGIOUS SYMBOLS IN THE JURISPRUDENCE OF EUROPEAN REGIONAL COURTS

The manifestation of religion or belief by wearing of visible religious symbols or clothing in public spaces is an integral part of the freedom of religion. According to the international human rights conventions, the pursuit of a private company for neutral policies cannot be a reason for restriction on freedom of religion in the workplace. However, the European Court of Justice in the cases of *Achbita v G4S Secure Solutions NV* and *Bougnaoui v Micropole SA* has established that under certain circumstances, established by law, a company has the right to pursue such a policy but it also can have a negative impact for a large part of society – especially for Muslims, Sikhs and Jews who face serious discrimination in employment. In Western countries, religious discrimination in labor relations is quite common for Muslim women.

The article also discusses the judgment in the case of *Eweida and Others v the United Kingdom*, handed down by the European Court of Human Rights on 15 January 2013. The applicant complained that domestic law failed adequately to protect their right to manifest their religion. The ECHR concluded that the dismissal of women from work violated her rights under the provisions of the 9th European Convention on Human Rights which guarantees the freedom of conscience and religion. Although Nadia Eweida's victory shows that Christians can see wearing a cross at work as part of behaving in accordance with their religion, the court's decision was based on special circumstances – including the fact that a discreet cross would not have adversely affected British Airways' public image. The European Court of Human Rights deals exclusively with cases involving violations of the fundamental human rights enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and fundamental freedoms. Labor law is not included in the list of fundamental and regulatory national and international documents. The European Court of Justice ruled in favour of the private company *G4S Secure Solutions NV* and on the contrary The European

Court of Human Rights issued its keenly awaited judgment in favour of Nadia Eweida. In essence, all this shows that the ECtHR takes freedom of religion more seriously.

Key words: human rights, freedom of religion, religious discrimination, religious symbols, neutrality, proportionality, principle of equality.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.31-41>

УДК 342.724 (4)

О. М. Литвинов,

доктор юридичних наук, кандидат філософських наук,
доцент, завідувач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін і професійної психології
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

e-mail: llittvnn@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2257-22245>

ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ ЯК ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ Й АКТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ

У статті розглядається проблема релігійної свободи в контексті прав людини (людських прав). Досліджується історичний аспект взаємовпливу релігійної (іудео-християнської) та правової (буржуазної) свідомості в процесі формування ідеї невід'ємних прав людини в європейській культурі. Висувається думка-гіпотеза, згідно якої релігію в цілому слід розуміти й тлумачити з точки зору її об'єднаної ролі, а не навпаки. Шляхами до такого розуміння є етимологія (слово «релігія» означає «зв'язок»), а також тлумачення релігійної свободи як одного із засадничих прав людини (поняття «право» в Новий час визначається через поняття «свобода»). Актуальність теми визначається реальним значенням релігійного фактора в сучасному світі, його впливом на культурний та політичний розвиток країн і народів, що сьогодні часто супроводжується конфліктами. Звернення до культурно-історичних джерел ідеї людських прав у філософії права Нового часу (доби модерну) дозволяє обґрунтувати деякі положення, що пов'язують ідею прав людини з ідеєю релігійної свободи через розуміння рівності прав і свобод кожної людини. Ці ідеї невід'ємних природних прав людини розроблялися насамперед в класичних творах Г. Гроція, Т. Гобса, Б. Спінози, Дж. Лока, Ш. Монтеск'є, З. Пуфендорфа, І. Канта, Г. Гегеля та деяких інших мислителів Нового часу. Усі ці ідеї в цілому, об'єднані поняттям «свобода», дозволяють обґрунтувати доцільність загальної постановки питання про можливість використання поняття релігійної свободи для вирішення інших проблем культурного розвитку, перш за все правового. Важливим фактором є такий, що саме ці правові ідеї є основою сучасного конституціоналізму і їх відбито в Конституціях переважної більшості держав світу.

Ключові слова: свобода, релігійна свобода, право, людські права (права людини), рівність, правосвідомість, філософія права, культура, історія.

Постановка проблеми. Проблеми релігійного життя та зокрема релігійної свободи в різноманітних її проявах набувають у сучасному світі

надто великого значення, зважаючи на вельми гострі способи їх вирішення. Проте вони принципово суперечать самій природі релігії. Передусім якщо спиратися на етимологію, тобто значення слова при його походженні, то воно означає «зв'язок». Таким чином, ідеться про спосіб об'єднання людей, а не їх роз'єднання, спосіб, що відповідає найвищим духовним якостям самої людини. Отож маємо досить прикрі приклади тривалого протистояння як свідчення фактично ігнорування цих духовних якостей, що говорить про якусь непереборність того тваринного начала в людині, про яке писав ще Арістотель. Жажливі повідомлення про протистояння людей однієї віри і навіть однієї конфесії постійно актуалізують проблему релігійної свободи, як то події в Афганістані чи на Донбасі. Це вимагає звернення до витоків ідеї релігійної свободи, насамперед в європейській культурі, оскільки саме вона була серед засад того, що ми сьогодні називаємо правом, а також правами людини й правовою державою. Іншою стороною проблеми є особливе значення для формування свідомості й культури та, відповідно, правосвідомості та правової культури будь-якого народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки вагомим і головним аспектом цієї розвідки є правовий, то ми вкажемо на авторів, чії праці й думки сприяли формуванню позиції щодо релігійної свободи та формування правосвідомості. Насамперед ми будемо спиратися на авторів, які в історії філософсько-правової думки зокрема і в правознавстві в цілому. Серед них Г. Гроцій, Т. Гобс, Б. Спіноза, Дж. Лок, Ш. Монтеск'є, З. Пуфендорф, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель та деякі інші мислителі нового часу.

У своїх дослідженнях автор статті також спирався на праці сучасних вітчизняних філософів, насамперед на роботи методологічного, а також історичного характеру. Це такі автори, як: Є. Бистрицький, В. Горський, О. Єременко, С. Здіорук, С. Кримський, Ю. Павленко, М. Попович, В. Пролеєв, О. Хома, В. Шамрай, Н. Яковенко та інші. Також на загальні концептуальні положення нашої позиції мали вплив філософи права, як-от: О. Бандура, О. Балинська, В. Бачинін, В. Бігун, С. Максимов, С. Меленко, С. Рабінович, С. Сливка, Е. Соловйов, О. Тихомиров, В. Чефранов. Значної ваги формуванню позиції надали також праці багатьох теоретиків права, серед яких є наступні: Д. Вовк, А. Ковбан, Д. Лук'янов, М. Козюбра, В. Малишко, В. Опришко, О. Петришин, П. Рабінович, Г. Сергієнко, О. Скакун, В. Сіренко, О. Фрицький, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол. Утім, проблема релігійної свободи, поєднаної з правом, як можливого інструменту подолання сучасних конфліктних ситуацій через непорозуміння релігійного характеру, не розглядалася. Отже, актуальність статті можна визначити як пропедевтичне викладення міркувань, що стосуються всього комплексу ідей, які лежать в основі доктрини прав людини, розробленої мислителями нового часу, і як обґрунтування доцільності загальної постановки питання про можливість використання проблем релігійної свободи для вирішення інших питань культурного розвитку, насамперед правового.

Формування цілей. Актуальність теми має бути обґрунтованою з двох позицій. Перша як така, що має метою довести можливість раціонального

діалогу та компромісу зі спиранням на історичні засади формування правосвідомості на ґрунті відмови від безапеляційності щодо суджень про істинність того чи іншого віросповідання. Тут непересічну роль відіграли ідеї персоналізму в їх початковому вигляді як постулювання думки про рівність прав кожної людини (у тогочасній термінології – індивіда). Друга позиція має показати неперевершену роль права у вирішенні також і цієї проблеми, оскільки в культурно-історичній ретроспективі маємо дієвий аж до сьогоднішнього приклад втілення релігійної свободи як засадничої ідеї свободи взагалі. Значущість цієї думки неймовірно посилюється тим загальновідомим фактом, що саме з часів обґрунтування необхідності релігійної свободи, тобто в новий час, або добу модерну, право починають визначати через поняття свободи, незважаючи на всі умовності, пов'язані з часом чи то культурно-національними особливостями. Зауважимо, що до цього воно пов'язувалося переважно з поняттям справедливості).

Таким чином, актуалізація понять свободи, зокрема релігійної свободи, та індивіда (персони) дозволяє повернутися на тло права або такого його розуміння, яке робить більш виразними та навіть очевидними примітивізовані підстави різних ситуацій протистояння релігійного характеру, викриваючи їх відверто середньовічний зміст. Зокрема йдеться про дії з апеляцією до низьких інстинктів, які за суттю є наслідками не релігійної свідомості в прямому і точному її сенсі, а результатом впливу такої людської інституції, як церква. Постійні порушення морально-етичних настанов відповідно до християнського світоглядного імперативу, як-то «не вбивай», дозволяють сумніватися в щирості тих, хто вважає себе християнином (апелюємо до релігійної системи, світоглядні основи якої є нам відомими). Іншими словами, є підстави говорити про ідентичність християнства або чи доцільно взагалі ставити питання про існування християн, якщо спиратися на релігійно-моральну спадщину самого Христа [1]. Питання релігійної свободи й свободи взагалі тоді постає лише одним із актуальних. Саме про це йтиме мова в цій статті.

Виклад основного матеріалу. Головне в обґрунтуванні доцільності постановки проблеми про роль релігійної свободи у формуванні правосвідомості є, на наш погляд, апеляція до людського в людини, що поєднується в понятті культури, тобто того, що відрізняє нас від інших істот. Різниця її насамперед уявлення та впевненість в існуванні визначених духовних сутностей, які мають регулювати людське життя та охороняти людину від негараздів, що постійно її супроводжують. Цей міфологічний шар свідомості трансформувалася в дві основоположні її характеристики, відомі як раціональне та ірраціональне, тобто нераціональне. Перше для свого ствердження потребує доказів, друге – віри (те, що І. Кант показав неможливість існування першого без другого не суперечить цьому положенню, бо йдеться про щось одне – людину).

Незважаючи на принципову відмінність цих двох шарів свідомості і водночас іпостасей існування людини, є й таке, що їх об'єднує. Насамперед це правила, які були вироблені в межах тієї чи іншої спільноти. Вони ж були відбиттям того рівня культури, який характеризував таку спільноту. З точки

зору суто культурної будь-що, у тому числі, правила, свідчать про ту відстань, яку пододала людина як рід, тобто певна спільність людей, у своєму розвиткові від засад суто біологічних або тваринних до раціонально обумовлених (розумних) або людських (культурних). Від побуту, включаючи гігієну та санітарні норми в цілому, до політики й права людство постійно шукає можливості якнайкращого вирішення проблем, якщо спирається на раціональні (розумні, найбільш ефективні тощо) засади своєї діяльності. Одним із головних результатів цього було те, що можна назвати процесом персоніфікації, тобто надання окремим, а потім і всім індивідам рівних можливостей самовираження та діяльності на власний розсуд. Правила, що забезпечували результат цього процесу отримав назву прав людини або людських прав, а ключовим словом у розумінні підвалин формування таких правил (законів, що втілювали це право) було слово «свобода». Воно стає ключовим у визначенні самого права в цілому, іншими словами, найкоротше визначення права в Новий час виглядає так: «право – це свобода». Різні варіанти, включаючи й розуміння самої свободи, не міняють суті такого визначення. Класичним визначенням, точніше, одним із таких, що можна назвати класичним, є визначення Т. Гобса: «Право – це свобода щось робити або не робити» [2, с. 124].

Таким чином, людина звільняється від перепон станового суспільства, тобто такого, де різні стани мають і різні права або можливості діяльності. Історично попереднє суспільство (беремо Європу з відомих причин) є суспільство середньовічне, а його головною характеристикою, як хрестоматійно відомо, є підкореність усіх сфер людського буття релігії, а в організаційно-регулятивному (правовому) аспекті – церкві. Тотальний контроль з боку церкви мав своє обґрунтування, але це не є нашим завданням для обговорення. Єдине, на що слід звернути увагу, так це на те, що такі церковні зазіхання на всі сфери буття людини мали не тільки негативні наслідки. Скажімо, церква зіграла видатну роль у розвитку науки та освіти (правда, якщо йдеться про християнство, то це стосується переважно католицизму та протестантизму, а не ортодоксальної, тобто православної церкви). Для нас же особливе значення мають інші напрями зазіхань церкви, якщо йдеться про Європу, а саме претензії на владу в державі. Більш докладно це питання ми розглядали [3, с. 287-288; ін.]. Слід зазначити, що воно досить докладно досліджувалося теоретиками, істориками та філософами права в західноєвропейських країнах, зокрема Г. Берманом [4, с. 61-118; особл. див.: с. 95-101; див. також: 5]. Основним висновком із цього був такий, що стосувався також свободи, причому йшлося не тільки про привілейовані стани, а й про всіх християн, тобто про кожен людину. Це одне з найважливіших досягнень, що лягли в основу західної цивілізації в цілому, і що ніколи не відчували народи, які належать до східного ареалу культур. Вормський конкордат 1122 року став символом рівноваги впливу на державу церкви та світської влади [6, с. 11], хоча боротьба в цьому напрямку продовжувалася ще декілька століть. Тут для нас цікавою є оця історична зануреність ідеї врівноваження впливу церкви і, як тоді казали, «князів», що,

безперечно, мало вплив і на стан широких (тоді переважно селянських) мас - можливість вибору між панами поступово формувало відчуття свободи. Така загальна раціоналістична й гуманістична спрямованість поширення свободи не могла не вплинути і на головну та всеохоплюючу сферу буття тогочасної людини - на релігію, а для європейців - на християнство. Релігія є чимось природним для людини, оскільки, на думку Т. Гобса, вона відіграє роль пояснювального принципу окремих незрозумілих речей [2, с. 85]. Тому вона має над людиною велику владу. Різноманітність релігійних поглядів як спроб інтерпретації може вважатися формою подолання певного страху, чогось, незрозумілого, а значить, і способом пошуку свободи. Догматизація християнського вчення й переслідування інших точок зору як «сресей» було однією з характерних рис середньовіччя, і саме в новий час долається саме з позицій свободи інтерпретації, що насамкінець завершилося різними формами подолання панівних догматів й отримало назву протестантизму. Ця інтерпретація прямо спирається на тексти Святого Письма, але осягнення цих текстів стає індивідуалізованим, що також розширює межі свободи людини, тому можна вже говорити про свободу кожної людини.

Історія правової думки фіксує цей факт (ігнорований, до речі, радянською надідеологізованою юриспруденцією, що успадкувала значною мірою й юриспруденція пострадянська). Пов'язаний він з іменем першого генія правознавства в історії людства, який почав апелювати до права не тільки як до справедливості, а й як до свободи. Це Гуго Гроцій (1583-1645), який і персонально відчув екзистенціальне значення цього «солодкого слова - свобода». Утім, звертаємо увагу на таке, що сучасний німецький дослідник історії філософсько-правової думки Г. Гофман-Льорцер зазначає це як ренесансне тяжіння видатного голландського правознавця до свободи, але при цьому підкреслює, що «будь-яка оцінка має виходити з його розуміння теології» [7, с. 191]. Свою апеляцію до свободи як необхідності людського буття Гроцій обґрунтував, і це було цілком у дусі того часу. Релігійна свобода і свобода громадянська починають наближатися одна до одної саме на тлі звернення до права, а раціональна складова поступово відіграє все більшу роль.

Автор уже наведеного першого, класичного за змістом, визначення права через поняття свободи Томас Гобс (1588-1679) надав нам у своїй головній праці, повна назва якої «Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної і цивільної». Т. Гобспостійно звертається до Біблії, про що свідчить зокрема й назва твору, бо Левіафан - то є біблійське чудовисько. Знову звертаємо увагу також і на біографію видатного мислителя і державного діяча, яка свідчить, що такі життєві перипетії, як мігрування до сусідньої Франції, повернення до рідної Англії, пов'язані з католицько-протестантським протистоянням також, без сумніву, вплинули на таке визначення права. Пояснення звернення до свободи в цьому аспекті - лише «прагнення буржуазії до економічної свободи», що залишилося нам також ще з атеїстичних і міфологічно ідеологізованих радянських часів, і не може задовольнити вимоги наукового підходу без політично-ідеологічних упереджень. Тому перерішення класичних творів світової думки без

упередженості є настільки ж необхідним, як і переосмислення історії, спалпленої цією ж атеїстичною, міфологічно ідеологізованою та принципово аморальною, так званою радянською історичною наукою. Іншими словами, переписування історії, включаючи й історію думки (також і стосовно взаємовідношення і взаємодії релігійної й правової свідомості) є необхідною як просто повернення можливості її реставрації на більш адекватних реальності й на раціоналістичних основах.

Пантеїст Б. Спіноза (1632–1677) за своє прагнення свободи, включаючи й свободу релігійну, фактично заплатив своїм життям, і цей також екзистенційний сюжет може бути одним із пояснень появи ідеї, за яку ми всі зобов'язані геніальному філософові. Ідеться про невідчужування природних прав кожної людини, які можна сформулювати так: 1) право на існування та діяльність; 2) на свободу совісті та думки. Адже, як учить Спіноза в останньому розділі «Богословсько-політичного трактату» за назвою «Показується, що у вільній державі кожному можна думати те, що він хоче, і говорити те, що він думає», оскільки «кожний по найбільшому праву природи є господарем своїх думок» [8, с. 258-268]. Звертаємо увагу й на загальну назву твору, де бороняться ідеали свободи кожної людини, також свободи і релігійної, і громадянської, причому це, за Спінозою, є зобов'язанням держави.

Далі ми маємо говорити про англійського філософа та політичного діяча Джона Локка (1632–1704). Вплив на сучасників сформульованих ним ідей, як у правознавстві, так і в державознавстві, а особливо потім на політико-правові процеси наступних століть, є надзвичайним. Відзначимо тільки два основних пункти. Перший - це, так звана, «троїста формула прав людини», що є основою сучасного конституціоналізму: право на життя, свободу й власність. Ідеться про права безумовні: право на життя, право на свободу (в усіх її проявах, включаючи й релігійну, правда, як «віротерпимість» у межах християнства) та право на власність (мається на увазі власність приватна, власність кожної людини, включаючи й трансцендентальні її прояви, наприклад, думки та часу буття: останнє діалектично поєднує і право на життя, і право на свободу, точніше було б сказати, — свободи). Другий - це обґрунтована ним ідея розподілу функцій державної влади або «розподілу влади» на окремі й незалежні її «гілки» з метою забезпечення цих природних прав людини, насамперед свободи. Ця ідея «розподілу гілок влади» стала якісно новим кроком оформлення тих думок та пропозицій, що мають глибоку історичну традицію від Аристотеля, Полібія та Ціцерона стосовно розрізнення функцій магістрату або так званої «змішаної форми» держави як найкращої, а це означало завершення певного етапу розвитку культури людства в напрямку пошуку інструментів забезпечення особистої свободи кожного індивіда за умов рівного до неї відношення. І тут знов, як і в Г. Гроція та Б. Спінози, слід відзначити особисту мужність цього філософа, який неодноразово ризикував життям (у прямому сенсі цього виразу), причиною чого були його погляди, а точніше, твори, де вони викладалися.

Утім, буде досить несправедливим, якщо в контексті проблематики, що тут виокремлюється, не згадати його попередників, які фактично створили той культурно-світоглядний контекст, що дозволив ідеям рівності та свободи знайти обґрунтування на високому теоретичному рівні в концепції Дж. Локка. Тим більше, що йдеться про стрижневі та вирішальні для людства ідеї, що потім найбільш яскраво втілювалися в «Декларації незалежності США» та французькій «Декларації прав людини і громадянина», і що їх вважають насамперед конкретизацією теорій природного права та раціоналістичної філософії Нового часу. Це є правильною думкою, але не досить повною, і з точки зору логічної, і з точки зору історичної. А ще більше – з точки зору культурологічної, якщо згадати, що спосіб буття людини в ті часи визначався насамперед, а точніше буде сказати, переважно і навіть виключно через ставлення до питань релігійних. З останніх людину хвилювало в першу чергу питання спасіння душі, а поступова втрата домінування середньовічного способу його тлумачення під тиском нових знань і відношень відбувалася за рахунок того зростання значення індивіда, що ми можемо означити як посилення тенденцій персоналізму, нехай це і буде в початковому вигляді (згадаймо те величезне значення, яке надавалося поняттю «індивід», крайнім художнім виразом якого була славнозвісний образ Робінзона Крузо).

Іншим боком таких процесів, що відбулися в надскладнішому комплексі процесів із загальною назвою «реформація», було оформлення таких тенденцій персоналістичного характеру в способи взаємодії та можливості співіснування людських спільнот. І на цей аспект звертають увагу відомі спеціалісти з історії філософсько-правової думки, хоча йдеться, звісно, про ідеї насамперед релігійного характеру. Тому, крім наведених раніше постатей видатних мислителів, слід згадати й діячів релігійних, які мали величезний вплив на формування правової свідомості саме через декларування свободи віросповідання або свободи релігії. Насамперед це німець Мартин Лютер й англієць Джон Лілберн, які в історії суспільно-політичної думки отримали своєрідні почесні титули «апостолів свободи»: їхнє відстоювання свободи релігійної, за всієї умовності та своєрідності, притаманні їхнім часам, було серед наріжних каменів того рівня правової свідомості, що ми сьогодні пов'язуємо з поняттям людських прав і правової держави (а ще частіше правової та соціальної).

Французький просвітитель, філософ і юрист Ш. Л. Монтеск'є (1689–1755) залишив наукову спадщину, яку вже майже три століття вважають за необхідне вивчати представники різних професій (філософи, правники, соціологи, історики, спеціалісти з державного управління), а його варіант розподілу державної влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову – і до сьогодні є таким, що домінує в конституційній практиці переважної кількості держав світу. Сам він цю теорію називав «формулою свободи», а його визначення свободи як усвідомленої необхідності й досі залишається неперевершеним внеском у розуміння того людського, що протистоїть різним формам силового, тобто насильницького поневолення. Залежність людських законів від клімату та звичаїв [9, с. 353] (а останні, як відомо, надто

часто мають міфологічно-релігійні коріння) поєднують свободу людської думки та прагнень з природною необхідністю в загальному розумінні свободи. У цьому контексті він докладно аналізує й рабство [9, с. 361-392], домашнє й політичне, і сам «дух рабства», чого позбулися народи європейські, але що залишилося притаманним народам азійським, включаючи й «московитів», які «дуже легко продають себе в рабство», «оскільки їх свобода нічого не коштує» [9, с. 366].

На німецьких теренах дух свободи людини та втілення його в різних сферах, насамперед релігійній та правовій, пов'язаний з іменами Замуєля Пуфендорфа (1632-1694), Іммануїла Канта (1724-1804) і Георга Гегеля (1770-1831). Ці представники протестантської думки довели значення свободи для людини, яка вже високо підняла голову в усвідомленні своєї значущості за умови широго служіння Богові, насамперед своєю працею. Служіння Богові через будь-яку, але обов'язково сумлінну працю є умовою забезпечення свободи кожного, хто вважає себе справжнім християнином. Раціоналістичне втілення цієї світоглядної парадигми стає справжнім людським правом, що забезпечує через закон на тлі цієї свободи також і гідність кожного індивіда. На думку цих видатних німецьких філософів права, свобода, як зазначає відомий історик філософської думки А. Чанишев, є ідеєю, що надає смислову цілісність сучасній їм епосі [10, с. 433]. Тут ми бачимо вже значною мірою поєднані в єдиному понятті свободи, як свободи людини, що забезпечується правом, - і свободу релігійну, і саме правову свободу. Тоді державі залишається як обов'язок оформлення цієї свободи у відповідних законах.

Висновки. З усього викладено вище виходять наступні висновки:

1. Розгляд проблеми релігійної свободи як питання формування правосвідомості в культурно-історичному та актуальному ракурсах виглядає доцільним, оскільки надає можливість виокремити ті теоретичні та філософсько-світоглядні аспекти, які спрямовують практичні дії в сфері забезпечення людських прав щодо забезпечення свободи кожної людини без обмеження культурно-релігійними традиціями будь-якої конфесії.

2. Доведення фактичної ізоморфності ідей релігійної свободи і свободи взагалі, що лягло в основу основоположної тріади людських прав, які є фундаментом сучасного конституціоналізму (право на життя, свободу і власність), може дозволити використати цю думку як положення для обґрунтування позиції щодо подолання обмеженості різних точок зору, включаючи й точки зору сторін, що конфліктують на тлі світоглядних уподобань і розбіжностей.

3. Еволюція поглядів на свободу окремої людини (індивіда) історично і логічно доводить шлях наближення розуміння релігійної свободи і свободи правової протягом історичного періоду нового часу, що завершується, спробами обґрунтування ідеї прав людини через раціоналізацію такого розуміння. Результатом цієї раціоналізації у філософії права нового часу можна вважати спроби світоглядного обґрунтування свободи як невідчужуваного природного права кожної людини, які почали втілюватися і в юридичній площині, формуючи нову правову реальність. Ці процеси скоріш за все не є завершеними і залишаються актуальними для багатьох країн, що стали на шлях розбудови

правової держави, включаючи й Україну. Проблеми, що утворюють зміст цих процесів, мають вирішуватися не тільки на рівні філософії права, теорії держави і права, а й у змістовній площині галузевих юридичних наук, насамперед конституційного, адміністративного та цивільного права, що надасть можливість переведення їх у практичну сферу.

Використані джерела:

1. Ганеграаф, Воутер. Мрії про теологію та реальність християнства [пер. з англ. К. Зорі]. *Філософська думка*. 2013. № 3. С. 92-116.
2. Гоббс Т. Сочинения: в 2-х т. [пер. с лат. и англ.; сост., ред. изд., автор вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов]. Москва : Мысль, 1991. Т. 2. 731 с.
3. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.
4. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования: перек. с англ. Изд. 2-е. Москва : Изд-во МГУ; Изд. группа ИНФРА•М, 1998. 628 с.
5. Берман Г. Дж. Вера и закон: примирение права и религии [пер. с англ. Д. Шабельникова, М. Тименчикова]. Москва : Моск. шк. полит. исследований, 2008. 464 с.
6. Єленський В. Релігійна свобода: українська реальність і світовий досвід. *Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти*: У 2 т. Т. 2. Львів : Свічадо, 2001. 376 с.
7. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: пер. з нім. / [ред. Є. Причепій]. Київ : Тандем, 2002. 584 с.
8. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Избр. произв.: в 2-х т. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1957. С. 5-284.
9. Монтескье Ш. О духе законов / Избр. произв. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1955. С. 159-734.
10. Чанышев А. А. История политических учений. Классическая западная традиция (античность – перв. четв. XIX в.). Москва : РОССПЭН, 2000. 480 с.

References

1. Hanegraaf, Woter. (2013) Mriji pro teologiju ta realnist hrystyianstva. *Filosofska dumka*. 2013. № 3. S. 92-116. [in Ukrainian]
2. Hobbs Th. (1991) Sochineniia: v 2-h t. M.: Mysl, Vol. 2. 731 s. [in Russian]
3. Lytvynov O. M. (2014) Pravo iak fenomen kultury: sprobna filosofskjogo osmyslennia. Lugansk: Iantar. 800 s. [in Ukrainian]
4. Berman H. J. (1998) Zapadnaja traditsija prava: epoha formirovanija. Izd. 2. M.: Izd-vo MGU; Izd. gruppa INFRA•M – NORMA. 628 s. [in Russian]
5. Berman H. J. (2008) Vera i zakon: primirenije prava i religiji. M.: Mosk. shk. polit. issledovaniy. 464 s. [in Russian]
6. Ielenskyi V. (2001) Religijna svoboda: ukrajinska realnist i svitovy dosvid. *Religijna svoboda I prava liudyny: Pravnychi aspekty: u 2 t. T. 2. L.: Svichado*. 376 s. [in Ukrainian]
7. Klasyky politychnoi dumky vid Platona do Maksa Vebera. (2002) K.: Tandem. 584 s. [in Ukrainian]
8. Spinoza B. (1957) Bogoslovsko-politicheskij traktat. Izbr. proizv.: v 2-h t. M.: Gos. izd-vo polit. lit. T. II. S. 5-284. [in Russian]
9. Monteskje Ch. (1955) O dukhe zakonov. Izbr. proizv. M.: Gos. izd-vo polit. lit. S. 159-734.

10. Chanyshev A. A. (2000) Istorija politicheskijh uchenij. Klassicheskaja zapadnaja traditsija (antichnost – pervaja chetvert XIX v.). M.: ROSSPEN. 480 S.

Стаття надійшла до редколегії 09.04.2019

Литвинов А. Н.,
доктор юридических наук, кандидат философских наук,
доцент, заведующий кафедры
социально-гуманитарных дисциплин и профессиональной психологии
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

**ПРОБЛЕМА РЕЛИГИОЗНОЙ СВОБОДЫ
КАК ВОПРОС ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ:
КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
И АКТУАЛЬНОЕ СОДЕРЖАНИЕ**

Предлагается постановка проблемы религиозной свободы в контексте прав человека. Исследуется исторический аспект взаимовлияния религиозного (иудео-христианского) и правового (буржуазного) сознания в процессе формирования идеи неотъемлемых прав человека в европейской культуре. Выдвигается гипотеза, согласно которой религию в целом следует понимать и истолковывать с точки зрения её объединяющей роли, а не наоборот. Пути к такому пониманию является этимология (слово «религия» означает «связь»), а также истолкование религиозной свободы как одного из основоположных прав человека (понятие «право» в Новое время определяется через понятие «свобода»). Актуальность темы определяется реальным значением религиозного фактора в современном мире, его влиянием на культурное и политическое развитие стран и народов, которое сегодня часто сопровождается конфликтами. Обращение к культурно-историческим истокам идеи прав человека в философии права Нового времени (эпохи Модерна) позволяет обосновать некоторые положения, которые связывают идею прав человека с идеей религиозной свободы через понимание равенства прав и свобод каждого человека. Эти идеи неотчуждаемых естественных прав человека разрабатывались прежде всего в классических произведениях Г. Гроция, Т. Гоббса, Б. Спинозы, Дж. Локка, Ш. Л. Монтескье, С. Пуфендорфа, И. Канта, Г. Гегеля и некоторых других мыслителей Нового времени. Все эти идеи в целом, объединенные понятием «свобода», позволяют обосновывать целесообразность общей постановки вопроса о возможности использования вопросов религиозной свободы для решения других вопросов культурного развития, прежде всего правового. Важным фактором является также то, что именно эти правовые идеи лежат в основе современного конституционализма и отражены в Конституциях большинства государств мира.

Ключевые слова: свобода, религиозная свобода, право, права человека, равенство, правосознание, философия права, культура, история.

Litvinov A.,

doctor of laws, candidate of philosophy,
associate professor, head of the department
socio-humanities and professional psychology
Lugansk state university
of internal affairs named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

**THE PROBLEM OF RELIGIOUS FREEDOM AS A MATTER
OF FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS:
CULTURAL AND HISTORICAL FOUNDATIONS AND RELEVANT CONTENT**

The statement of the problem of religious freedom in the context of human rights is proposed. The historical aspect of the mutual influence of religious (Judeo-Christian) and legal (bourgeois) consciousness in the process of forming the idea of inalienable human rights in European culture is investigated. A hypothesis is proposed according to which the unifying role of religion as a whole, rather than any separate one, should be sought both through etymology (the word "religion" means "connection") and through the interpretation of religious freedom as one of the fundamental human rights (concept "Law" in modern times is defined through the concept of "freedom").

The relevance of this topic is determined by the real significance of the religious factor in the modern world, its influence on the cultural and political development of countries and peoples. Often it causes conflict situations related to the violation of human rights, which actually contradicts the essence of religion, if such a component as freedom is missed (freedom of conscience, freedom of religion, etc.). Appeal to the cultural and historical sources of the idea of human rights in the philosophy of law of the New Age (the Age of Art Nouveau) allows us to substantiate some provisions that connect the idea of human rights with the idea of religious freedom through an understanding of the equal rights and freedoms of every person. These ideas of inalienable natural human rights were developed primarily in the classical works of G. Grotius, T. Hobbes, B. Spinoza, J. Locke, S. Pufendorf, S. Montesquieu, I. Kant and G. Hegel.

G. Grotius, in his justification of natural law, directly resorted to arguments of a theological nature. T. Hobbes, speaking about natural laws and freedom, resorted to biblical images. J. Locke also appealed to the Holy Scriptures, like other geniuses of the philosophy of law of the XVII-XVIII centuries. The very idea of freedom, embodied in the state, G. Hegel called "the procession of God on Earth." To change the cultural environment of that time, the idea of religious freedom took small but necessary steps for the personal liberation of a person precisely through the formulation of his rights as inalienable, natural (understood and given by God) and equal ones.

The whole complex of ideas, united by the concept of "freedom", allows us to justify the feasibility of a general statement of the question of the possibility of using the issues of religious freedom to solve other issues of cultural development, especially legal ones. An important fact is that it is these legal ideas that underlie modern constitutionalism and are reflected in the constitutions of most countries of the world.

Key words: freedom, religious freedom, law, human rights, equality, justice, philosophy of law, culture, history.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.42-52>
УДК 342.922:351.746

А. Г. Мосейко,
старший викладач
кафедри загально-правових дисциплін
Дніпровського гуманітарного університету
(м. Дніпро, Україна)
e-mail: mpv12@i.ua
 <https://orcid.org/0000-0003-0749-5491>

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню особливостей публічного адміністрування в сфері національної безпеки України. Розкрито сутність держави, основним призначенням якої необхідно вважати досягнення загальної безпеки й благополуччя. Визначено сучасну роль держави в умовах глобалізації, що суттєво змінює її традиційні функції та методи здійснення управлінської діяльності. Наголошено на доцільності виокремлення напрямів публічного адміністрування в сфері національної безпеки України, де кожний напрям передбачає потенційно можливі методи впливу, об'єкт публічного адміністрування та сукупність відповідних заходів протидії на рівні держави. Охарактеризовано значення суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки в окремі групи, об'єкти, що дало б змогу проаналізувати їх, коригувати та контролювати з боку суспільства. Систему напрямів публічного адміністрування в сфері національної безпеки України розглянуто з огляду на зростання їх актуальності та сформульовано наступним чином: військово-силовий, екологічний, економічний, політичний та інформаційний. Акцентовано увагу на новому розумінні взаємовпливу та взаємозалежності національного й міжнародного аспектів безпеки, де національна безпека окремої держави є частиною або підсистемою регіональної безпеки, і врешті, безпеки міжнародної та глобальної.

Ключові слова: глобальна безпека, державна безпека, міжнародна безпека, національна безпека, публічне адміністрування, об'єкт публічного адміністрування, регіональна безпека, суспільна безпека

Постановка проблеми. Важливою проблемою державотворення, яка супроводжує людство на всіх історичних етапах розвитку суспільно-правових відносин, є забезпечення національної безпеки держави як важливої та обов'язкової передумови й мети її сталого ефективного розвитку. Проте й на сьогодні це питання не лише залишається належно не вирішеним, а й набуває все більшого резонансу, оскільки сфера національної безпеки є стратегічно значимою для України, особливо під час здійснення численних реформ в умовах стрімкого якісного та кількісного зростання різноманітних внутрішніх і зовнішніх ризиків, загроз і викликів. З огляду на це, у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України в травні 2015 р., зазначено, що докорінні зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищі безпеки України обумовлюють потребу створення якісно нової системи національної безпеки нашої країни, а також внесення відповідних змін до

Воєнної доктрини держави. За таких умов актуальним є дослідження передусім адміністративно-правових аспектів національної безпеки України та її безпосереднього усвідомлення як особливого об'єкта публічного адміністрування, зважаючи на специфіку владних повноважень суб'єктів у сфері національної безпеки і, відповідно, ефективність їх здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми публічного адміністрування в галузі національної безпеки держави та окремі її складові ставали об'єктом дослідження як іноземних, так і вітчизняних учених, зокрема Ю. П. Битяка, К. О. Ващенко, О. М. Гончаренка, В. П. Ємельянова, А. Б. Качинського, Ю. В. Ковбасюка, В. К. Колпакова, В. А. Ліпкана, В. В. Мадіссона, Г. В. Новицького, В. М. Олуйка, В. М. Пасічника, В. Г. Пилипчука, А. І. Семенченка, Г. П. Ситника, З. Д. Чуйка, О. А. Чувакова, В. А. Шахова, О. В. Шамара та інших. Але з огляду на постійні зміни як внутрішнього, так і зовнішнього політико-правового середовища, а також й інших суспільно значущих сфер у країні, проблематика національної безпеки держави і, зокрема національної безпеки держави як об'єкта публічного адміністрування, потребує подальшого розвитку та дослідження.

Формування цілей. Метою статті є спроба комплексного дослідження національної безпеки України як об'єкта публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 17 Основного Закону України про захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [1], тому актуальним для України є проведення динамічних, обґрунтованих та комплексних реформ, які мають забезпечити модернізацію держави в контексті залучення кращого світового досвіду, що, своєю чергою, передбачає ефективне впровадження досягнень теорії та практики державного управління в сфері забезпечення національної безпеки, особливо в контексті тих викликів, з якими стикнулася Україна в 2014 році [2].

Проте реалізація ефективного впровадження досягнень теорії та практики державного управління в сфері забезпечення національної безпеки ускладнюється тим фактом, що наукове знання в цій галузі неналежно систематизовано, а й низка проблем у системі забезпечення національної безпеки України значно зумовлена інтелектуальною неспроможністю державно-управлінської науки та управлінських кадрів дати адекватні відповіді на виклики сьогодення, із чим варто погодитися. На актуальності цієї проблематики наголошують також експерти Центру О. Разумкова, стверджуючи, що загальна ситуація безпеки останнім часом дійсно змінилася. І це не лише поява нових загроз, але й відновлення старих. До того ж, науковці звертають увагу загалом на зміну геополітичної ситуації навколо України, яка фактично є буферною (сірою) зоною між наявними потужними воєнно-політичними й воєнно-економічними системами світу. Зокрема, С. Крук справедливо зазначає, що суспільні науки, передусім юридична, мають надати відповідь на питання, яким чином зупинити державо-руйнівні процеси, які відбуваються в державі. Це є питанням національної безпеки [3]. Ми цілком погоджуємося з поглядом І. Тащишина,

який акцентує увагу на тому, що розробка ефективної державної політики національної безпеки ускладнюється тим, що вітчизняні та іноземні дослідники, державні діячі, а також нормативні документи дають різні тлумачення сутності поняття «національна безпека», вкладаючи в це поняття різний зміст [4, с. 46–47].

Поняття «національної безпеки» має велику кількість вимірів та аспектів, різниця між якими полягає зокрема й у відповідних позиціях, з яких розглядається це питання, оскільки навіть за наявності принципових узгоджень щодо методології та системи світогляду помітні розбіжності в баченні сутності та змісту національної безпеки в юристів, на відміну від військових, економістів, політологів тощо. З огляду на це, науковці відносять аналізоване поняття до інтегративних, міждисциплінарних, багатоаспектних. Особливим змістом поняття «національна безпека» наповнюється через появу в Україні тимчасово окупованих територій і запровадження на них спеціального правового режиму [5].

Вважають, що вперше дефініцію «національна безпека» застосували в США (причому не як правову, а як зовнішньополітичну категорію) у 1904 р. під час оголошення тодішнім президентом США послання до Конгресу, у якому в інтересах національної безпеки обґрунтовувалося приєднання зони Панамського каналу. До слова, американська концепція національної безпеки передбачала розгляд останньої як частини національних інтересів. У зв'язку з цим С. Крук виділяє два підходи до розуміння національної безпеки: національна безпека в контексті національних інтересів; національна безпека в контексті базисних цінностей суспільства [6, с. 36]. Згідно з першим підходом, зміст національної безпеки вбачають у ступені захищеності національних інтересів; стані захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави, довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз; стані захищеності національних інтересів від різного роду загроз, що досягається завдяки цілеспрямованій діяльності органів державної влади та інститутів громадянського суспільства для гарантування прав людини й основоположних свобод, їх прогресивного розвитку та стабільності конституційного ладу.

Прихильники другого підходу, зокрема Д. Безубов, наголошують, що зміст національної безпеки полягає в захищеності не національних інтересів, а власне держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, у стійкості до несприятливих впливів ззовні, у забезпеченні такого існування держави, яке гарантує нормальні умови для розвитку суспільства, а також життєдіяльності його громадян [7, с. 47–48], тобто національна безпека держави полягає в захисті не національних інтересів, а належних і необхідних умов існування і держави, і суспільства, й окремих громадян. Відповідно, забезпечення таких сприятливих умов є необхідною передумовою реалізації власне національних інтересів і цілей.

Справедливим у цьому контексті вважаємо зауваження С. Шеньо, який вважає, що при визначенні поняття національної безпеки України потрібно

закцентувати на утвердженні й забезпеченні становища українського народу як самостійного суб'єкта політичної влади та рівноправного учасника міжнародних відносин, носія суверенітету й основного джерела влади у своїй країні, коли досягається стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, де відсутні загрози національним інтересам, національним цінностям та національному способу життя, при якому забезпечується його стійке існування, саморозвиток і прогрес, задоволення і реалізація життєвих потреб, здатність до ефективної нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз [8, с. 22–24].

Досліджуючи сутність поняття національної безпеки держави, доцільно звернути увагу на законодавчо закріплене визначення цієї категорії. Відповідно до ст. 1 закону України «Про національну безпеку України», національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства, захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [9]. До того ж, законодавець під національними інтересами розуміє життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток, а відповідно, під загрозами національної безпеки – наявні та потенційно можливі явища й чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам. Зауважимо, що державна політика в сферах національної безпеки й оборони спрямована на захист: людини й громадянина – їхніх життя й гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. До того ж, має бути дотриманий баланс між інтересами держави та людини [10].

Водночас, досліджуючи сутність та особливості національної безпеки держави як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, цілком погоджуємося з В. Кривцовою та І. Усатюк, які стверджують, що важливе місце у визначенні багатомірного змісту досліджуваного поняття має адміністративно-правовий аспект, оскільки особливістю національної безпеки з адміністративно-правових позицій є те, що однією зі сторін адміністративно-правових відносин виступає відповідний носій владних повноважень у сфері національної безпеки щодо інших суб'єктів цих відносин [11, с. 65]. Ними виступають суб'єкти управління національною безпекою держави. Адміністративне право (у найбільш загальному вигляді) як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері державного управління, виступає спеціальним юридичним заходом здійснення свідомого цілеспрямованого впливу суб'єкта управління на загрози та небезпеки, через який створюються необхідні й достатні умови для прогресивного розвитку українських національних інтересів, джерел

добробуту українського народу, а також забезпечується ефективне функціонування системи національної безпеки. Також зазначимо, що напрями адміністративно-правового регулювання сфери національної безпеки залежать від конкретних національних інтересів (у сферах економіки, фінансів, екології, науково-технічного розвитку, культури, соціальной сфері тощо) і можуть бути обумовлені як власним існуванням, так і необхідністю їх охорони з боку адміністративного права.

Крім того, досліджуючи особливості національної безпеки як об'єкта адміністративно-правової охорони та захисту, зауважимо, що суд задовольняє вимоги позивача в інтересах національної безпеки та громадського порядку в разі, якщо визнає, що проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити реальну небезпеку заворушень чи вчинення кримінальних правопорушень, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей, як зазначається в ст. 182 Кодексу адміністративного судочинства [12].

Отже, під національною безпекою держави як об'єкта публічного адміністрування пропонуємо розуміти систему суспільно-правових відносин, які виникають, розвиваються чи припиняються у зв'язку з необхідністю досягнення й забезпечення стану захищеності держави, суспільства, людини та громадянина, а саме: їхніх інтересів та цінностей; гарантованих їм прав і свобод, зокрема державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного, оборонного потенціалу держави тощо від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек, попередження та нейтралізації їх негативного впливу для реалізації національних інтересів, цілей і досягнення сталого розвитку суспільства, і які, відповідно, потребують адміністративно-правової охорони та захисту, регулюючись нормами адміністративного права.

Зазначимо, що, відповідно до положень Конституції України, забезпечення державної безпеки покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація й порядок діяльності яких визначаються законом. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки через підтримання мирного й взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновізнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18). Також Конституцією встановлено, що основи національної безпеки визначаються тільки законами України (ст. 92). Відповідно до вказаної статті, закон України «Про національну безпеку України» визначає основні принципи, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки й оборони, а саме: верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки й оборони та застосуванням сили; дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України в міжнародних зусиллях з підтримання миру й безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; розвиток сектору безпеки й оборони як основного інструменту

реалізації державної політики в сферах національної безпеки й оборони [8]. Відповідно до цього закону розробляються й затверджуються Президентом України Стратегія національної безпеки України та Воєнна доктрина України, доктрини, концепції, стратегії і програми, якими визначаються цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також напрями діяльності органів державної влади в конкретній обстановці для своєчасного виявлення, відвернення і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

Фундаментальними національними інтересами України є наступні: державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства й держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Тобто, з урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету й територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини й громадянина, викоріненні злочинності, удосконаленні системи державної влади, зміцненні законності й правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу й обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Для реалізації вказаних вище національних інтересів була затверджена Стратегія національної безпеки України, орієнтована на такі цілі: мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини й громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального й гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО.

До того ж, у Стратегії наведено перелік актуальних загроз національній безпеці України, серед яких виділено наступні: військову агресію; розвідувально-підривну й диверсійну діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі й ненависті, сепаратизму й тероризму; нарощування військових угруповань; блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки, щодо позбавлення залежності від монопольних поставань критичної сировини, насамперед енергетичних

ресурсів; торговельно-економічну війну; інформаційно-психологічну війну, приниження української мови й культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності, викривленої інформаційної картини світу; неефективність системи забезпечення національної безпеки й оборони України; корупцію та неефективну систему державного управління; економічну кризу, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення; загрози енергетичній, інформаційній безпеці, кібербезпеці, безпеці інформаційних ресурсів, безпеці критичної інфраструктури тощо [13]. Проте, на наш погляд, деякі з наведених загроз більшою мірою відповідають за суттю факторам впливу на якість забезпечення національної безпеки України.

Як слушно зазначає В. Антонов, особливими рисами національної безпеки є таке: незалежність – здатність держави здійснювати незалежну внутрішню й зовнішню політику відповідно до своїх національних інтересів, самостійно вирішувати питання свого державного устрою, розпоряджатися власними національними ресурсами, усувати залежності, що є загрозою державному суверенітету, установлювати й розвивати рівноправні відносини з іншими країнами; стійкість і стабільність – забезпечення міцності, надійності та збалансованого функціонування усіх підсистем суспільства, створення системи національної безпеки, яка здатна витримувати, стримувати й нейтралізувати впливи дестабілізуючих внутрішніх та зовнішніх чинників, вчасно реагувати на них, а також здатність підтримувати баланс інтересів між державами на міжнародній арені, захищати власні інтереси в разі необхідності; здатність до саморозвитку прогресу – усунення перешкод динамічному розвитку держави, суспільства й особи, створення сприятливого клімату для здійснення постійної модернізації, удосконалення та розвитку потенціалу країни [14, с. 283– 284]. При цьому слід погодитися, що забезпечення національної безпеки досягається інтеграцією питань внутрішньої та зовнішньої політики, створенням державної та недержавної системи забезпечення національної безпеки, ужиттям у своїй державній політиці різних засобів для збереження суверенітету, фізичної цілісності й території, підтримкою паритетних відносин з іншими країнами світу тощо й передбачає досягнення балансу інтересів суспільства, держави та її громадян.

Висновки. Отже, доцільно виділити такі основні особливості національної безпеки України як об'єкта публічного адміністрування: вона є системним, багатоаспектним явищем; національна безпека має завжди розглядатися в контексті базових цінностей суспільства, а не лише національних інтересів; цей об'єкт публічного адміністрування є однією з найважливіших цілей держави та передумовою досягнення цілей і реалізації інтересів держави та суспільства; національна безпека не є тотожною та не протиставляється державній або суспільній безпеці, оскільки об'єктами національної безпеки є людина та громадянин, суспільство та держава, перебуваючи в тісних взаємозв'язках і залежностях одне з одним;

обов'язковий її суб'єкт є носієм владних повноважень у сфері національної безпеки (суб'єктом публічного адміністрування національною безпекою держави) щодо інших суб'єктів цих відносин; вона є складовою міжнародної, регіональної та глобальної безпеки; національна безпека регулюється зокрема й нормами адміністративного права.

Використані джерела:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Нестерович В. Ф. Громадські протести на окремих територіях Українського Донбасу протягом весни 2014 року: причини та наслідки. *Віче*. 2014. № 21. С. 14-17.
3. Крук С. І. Планування у сфері національної безпеки України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. № 1. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_24 (дата звернення: 01.08.2019).
4. Тацішин І. Національна безпека України та її складові елементи. *Правова інформатика*. 2008. № 4. С. 46-49.
5. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. Юридичні науки. С. 85-92.
6. Крук С. І. Інституціоналізація національної безпеки в системі державного управління. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Державне управління. 2018. Т. 29(68), № 5. С. 34-37.
7. Безубов Д. О. Проблеми теорії публічного адміністрування в сфері забезпечення національної безпеки. *Наукові записки [Центральнотаврійського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Право. 2018. Вип. 5. С. 45-49.
8. Шеньо С. Євроатлантичний та євроатлантичний вимір національної безпеки України. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2014. Вип. 1. С.21-35.
9. Про національну безпеку України : закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (дата звернення: 01.08.2019).
10. Нестерович В. Ф. Категорія «інтерес» у правотворчості: загально-теоретичні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 73-78.
11. Кривцова В., Усатюк І. Переваги та зауваги щодо прийнятого 21 червня 2018 року закону «Про національну безпеку України». *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 4. С. 64-69.
12. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. Верховна Рада України. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> (дата звернення: 01.08.2019).
13. Про рішення Ради національної безпеки й оборони України від 06 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. Верховна Рада України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 01.08.2019).
14. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / В. О. Антонов; наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

Reference

1. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian]
2. Nesterovych V.F. Hromads'ki protesty na okremykh terytoriyakh Ukrainy'skoho Donbasu protyahom vesny 2014 roku: prychny ta naslidky [Public protests in certain areas of the Ukrainian Donbass during the spring of 2014: causes and consequences]. *Viche*. 2014. vol. 21. s. 14-17.
3. Kruk S. I. Planuvannya u sferi natsional'noyi bezpeky Ukrainy. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samoovryaduvannya* [Planning in the sphere of national security of Ukraine]. Theory and Practice of Public Administration and Local Self-Government. 2019. vol. 1. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_24
4. Tatsyshyn I. Natsional'na bezpeka Ukrainy ta yiyi skladovi element [National Security of Ukraine and its constituent elements]. *Pravova informatyka*. 2008. vol. 4. p. 46-49.
5. Nesterovych V.F. Verkhovenstvo prava ta zabezpechennya prav lyudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh Ukrainy [The rule of law and human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2017. vol. 200. Yurydychni nauky. s. 85-92. [in Ukrainian]
6. Kruk S. I. Instytutstionalizatsiya natsional'noyi bezpeky v systemi derzhavnoho upravlinnya [Institutionalization of National Security in the System of Public Administration]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho*. Seriya: Derzhavne upravlinnya. 2018. T. 29(68), vol. 5. s. 34-37.
7. Bezzubov D. O. Problemy teoriiy publichnogo administruvannya v sferi zabezpechennya natsional'noyi bezpeky [Problems of the theory of public administration in the field of national security]. *Naukovi zapysky [Tsentral'noukraiyns'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]*. Seriya: Pravo. 2018. vol. 5. s. 45-49.
8. Shen'o S. Yevropeys'kyk ta yevroatlantychnyy vymir natsional'noyi bezpeky Ukrainy [The European and Euro-Atlantic dimension of Ukraine's national security]. *Heopolityka Ukrainy: istoriya i suchasnist'*. 2014. vol. 1. p. 21-35.
9. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnya 2018 r. № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018, No. 2469-VIII]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>.
10. Nesterovych V.F. Kateroriya «interes» u pravotvorchosti: zahal'noteoretychni aspekty [Category "interest" in law-making: general theoretical aspects]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2006. vol. 1. s. 73-78.
11. Kryvtsova V., Usatyuk I. Perevahy ta zauvahy shchodo pryynyatoho 21 chervnya 2018 roku Zakonu «Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy» [Advantages and Observations on the Law "On National Security of Ukraine" adopted on June 21, 2018]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*. 2018. vol. 4. s. 64-69.
12. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lystopada 2005 r. № 2747-IV. Verkhovna Rada of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>.
13. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnya 2015 roku «Pro Stratehiyu natsional'noyi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta

Ukrayiny vid 26 travnya 2015 r. № 287/2015 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the Strategy of National Security of Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015, No. 287/2015]. URL.: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

14. Konstytutsiyno-pravovi zasady natsional'noyi bezpeky Ukrayiny: monohrafiya [Constitutional and Legal Principles of National Security of Ukraine: monograph] / V. O. Antonov; nauk. red. YU.S. Shemshuchenko. Kyiv: TALKOM, 2017. 576 p.

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2019

Мосейко А. Г.,
старший преподаватель кафедры общеправовых дисциплин
Днепропетровского гуманитарного университета
(г. Днепр, Украина)

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ КАК ОБЪЕКТ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию особенностей публичного администрирования в сфере национальной безопасности Украины. Раскрыта сущность государства, основным предназначением которого следует считать достижение общей безопасности и благополучия. Определена роль современного государства в условиях глобализации, которая существенно изменяет его традиционные функции и методы осуществления управленческой деятельности. Сделан акцент на целесообразности выделения направлений публичного администрирования в сфере национальной безопасности Украины, где каждое направление предусматривает возможные методы влияния, объект публичного администрирования и совокупность соответствующих мероприятий по противодействию на государственном уровне. Охарактеризовано значение общественных отношений, связанных с обеспечением национальной безопасности в отдельные группы, объекты, что позволило бы анализировать их и осуществлять государственный контроль со стороны общества. Система направлений публичного администрирования в сфере национальной безопасности Украины рассмотрена с учётом степени их актуальности и сформулирована следующим образом: военно-силовое, экологическое, экономическое, политическое и информационное. Акцентировано внимание на новом понимании взаимовлияния и взаимозависимости национального и международного аспектов безопасности, где национальная безопасность отдельного государства является частью или подсистемой региональной безопасности, которая, в свою очередь, – безопасности международной и глобальной.

Ключевые слова: глобальная безопасность, государственная безопасность, международная безопасность, национальная безопасность, публичное администрирование, объект публичного администрирования, региональная безопасность, общественная безопасность.

Moseyko A.,
Senior Lecturer of the Department of General Legal disciplines,
Dnipro Humanitarian University
(Dnipro, Ukraine)

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

The article is devoted to the study of the features of public administration in the field of national security of Ukraine. The essence of the state is revealed, the main purpose of which should be considered the achievement of general security and well-being. The role of the modern state in the context of globalization, which significantly changes its traditional functions and methods of management, is defined. Emphasis is placed on the feasibility of identifying areas of public administration in the field of national security of Ukraine, where each direction provides for possible methods of influence, the object of public administration and a set of relevant measures to counter at the state level. The significance of social relations associated with ensuring national security into separate groups, objects, which would allow analyzing them and exercising state control on the part of society, is characterized. The system of areas of public administration in the field of national security of Ukraine is considered taking into account the degree of their relevance and is formulated as follows: military, environmental, economic, political and informational direction. Attention is focused on the new understanding of the mutual influence and interdependence of the national and international aspects of security, where the national security of an individual state is part of or subsystem of regional security, which, in turn, is international and global security.

Key words: global security, state security, international security, national security, public administration, public administration facility, regional security, public security.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.52-68>
УДК 342.572

В. Ф. Нестерович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: mail@lduvs.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розкрито особливості проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні. Указано, що вибори до органів місцевого самоврядування є найбільш наближеним до громадян видом виборів. Чергові вибори до органів місцевого самоврядування є чи не найбільш складними. При

проведенні виборів до органів місцевого самоврядування в Україні мають місце всім основним особливостям, які помітно вирізняють цей вид виборів від парламентських та президентських в Україні.

Ключові слова: вибори, виборче право, виборчий процес, виборча система, органи місцевого самоврядування, Україна.

Постановка проблеми. Вибори до органів місцевого самоврядування є найбільш наближеним до громадян видом виборів. В Україні для регулювання порядку організації та проведення виборів до органів місцевого самоврядування, не враховуючи численні зміни до самих законів, було прийнято шість законів, які скасували дію попередніх: Закон № 3996-ХІІ «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 року, Закон № 14/98-ВР «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року, Закон № 1667-ІV «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 06 квітня 2004 року; № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року та Закон № 595-VIII «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року. На сьогодні порядок проведення місцевих виборів в Україні визначається Конституцією України [1], Кодексом адміністративного судочинства України [2], Законами України № 595-VIII [3] «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року, № 1932-ІV «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року [4], № 698-V «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року [5], а також деякими постановами Кабінету Міністрів України та Центральної виборчої комісії. Найбільш спірні моменти проведення місцевих виборів знайшли своє розв'язання в низці Рішень Конституційного Суду України. Місцеві вибори одночасно на всій території України було проведено в 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 та 2015 роках. У 1995 році відбулися вибори депутатів і голів місцевих Рад народних депутатів в Автономній Республіці Крим, а вже у 2008 році - позачергові вибори до Київської міської ради. Вибори до органів місцевого самоврядування суттєво вирізняються порівняно з іншими, які мають місце в Україні. Вибори до органів місцевого самоврядування в Україні мають чи не найбільш складний характер організаційного здійснення порівняно з виборчим процесом у президентській та парламентській кампаніях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні відображено в працях багатьох українських учених, серед яких є О. Батанов [6], О. Богашов [7], М. Козюбра [8], Р. Максакова [9], О. Марцеляк [10], В. Погорілко [11], М. Смокович [12], М. Ставнійчук [11], В. Федоренко [13] та ін. Однак, попри ґрунтовні праці вищезазначених дослідників, питання особливостей проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні й досі є не до кінця вивченим.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття особливостей проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законодавства про місцеві вибори та практики проведення виборів до органів місцевого самоврядування в

Україні дає змогу стверджувати, що вони суттєво відрізняються від парламентських та президентських. Тож виокремимо вісім основних особливостей проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні.

1. Велика кількість осіб, які обираються на виборах до органів місцевого самоврядування. Посадових осіб, яких обирають на виборах до органів місцевого самоврядування, можна умовно розділити на п'ять категорій: 1) депутати обласних та районних рад – органів місцевого самоврядування, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст (регіональний рівень місцевого самоврядування); 2) депутати міських, районних у містах, сільських та селищних рад – органів місцевого самоврядування територіальних громад (місцевий рівень місцевого самоврядування); 3) міського, селищного та сільського голову – головної посадової особи територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста; 4) старости – посадової особи місцевого самоврядування, що діє в селах, селищах, визначених за рішенням місцевої ради об'єднаної територіальної громади, утвореної відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», за винятком її адміністративного центру.

Запровадження посади старости в об'єднаних територіальних громадах стало проблемою в межах проведення в Україні реформи щодо децентралізації влади. На сьогодні староста є єдиною виборною особою, яка не передбачена Конституцією України. Перші вибори старости в Україні відбулися 17 січня 2016 року в селі Ірдинь Черкаської області. Загалом за даними Центральної виборчої комісії протягом 2016 року перші місцеві вибори пройшли в об'єднаних територіальних громадах по всій Україні, на яких було обрано 529 старост. Відповідно до ст. 14-1 Закону України «Про місцеве самоврядування», старосту обирають жителі села, селища (сіл, селищ), розташованого на території відповідного старостинського округу, на основі загального, рівного, прямого виборчого права в спосіб таємного голосування і в порядку, визначеному законом. Староста здійснює свої повноваження на постійній основі. Повноваження його починаються з моменту складення ним присяги відповідно до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» на пленарному засіданні відповідної сільської, селищної, міської ради, на якому відповідною територіальною виборчою комісією було оголошено рішення щодо його обрання та реєстрації. Строк повноважень старости, обраного на чергових виборах, становить п'ять років, крім випадків дострокового припинення його повноважень з підстав і в порядку, визначених цим Законом [14].

2. *Грошова застава на виборах до органів місцевого самоврядування в Україні має обмежений характер та не застосовується стосовно селищних та міських голів, старост, а також депутатів селищних та сільських рад.* Грошова застава, згідно зі ст. 44 Закону України «Про місцеві вибори», вноситься місцевою організацією партії, яка висунула виборчий список кандидатів у депутати в багатомандатному виборчому окрузі, кандидата на посаду міського голови, або організацією відповідної партії вищого рівня, а також особою, яка висувається кандидатом на посаду міського голови в спосіб самовисування,

після початку виборчого процесу та до подання документів територіальній виборчій комісії для реєстрації кандидатів у безготівковому порядку на спеціальний рахунок відповідної територіальної виборчої комісії [2].

Розмір грошової заяви на місцевих виборах в Україні є пропорційним до кількості виборців відповідних області, району, міста, району в місті та визначається таким чином: 1) для кандидата на посаду міського голови – з розрахунку чотири розміри місячної мінімальної заробітної плати на кожні 100 тисяч виборців відповідного одномандатного виборчого округу; 2) для виборчого списку кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, районної в місті ради, висунутого в багатомандатному виборчому окрузі, – з розрахунку чотири розміри місячної мінімальної заробітної плати на кожні 100 тисяч виборців відповідного багатомандатного виборчого округу. Грошова застава на місцевих виборах повертається відповідному суб'єктові внесення в разі, якщо відмовлено в реєстрації відповідного кандидата усім кандидатам, включеним до виборчого списку, якщо відповідні вибори були визнані такими, що не відбулися, або якщо за результатами місцевих виборів кандидат визнаний обраним міським головою або місцева організація політичної партії, що висунула список кандидатів у депутати місцевих рад, отримала право на участь у розподілі депутатських мандатів. В інших випадках грошова застава не повертається й перераховується територіальною виборчою комісією відповідно до Державного бюджету України, бюджету АРК, місцевого бюджету [2].

3. Під час виборів до органів місцевого самоврядування застосовується три різні види виборчої системи: 1) мажоритарна виборча система абсолютної більшості при обранні міського голови (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч); 2) мажоритарна виборча система відносної більшості при обранні сільського, селищного, міського голови (міст, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тисяч), старост, а також депутатів сільських та селищних рад; 3) пропорційна виборча система із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами при обранні депутатів обласних, районних, міських та районних у містах рад.

Проведення виборів міського голови (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч) за мажоритарною системою абсолютної більшості є відносно новим явищем для України та вперше було застосовано на місцевих виборах 2015 року. Повторне голосування на виборах міського голови у 2015 році відбулося у 29-ти з 35-ти міст. Головним лейтмотивом переходу в межах мажоритарної виборчої системи від відносної до абсолютної більшості стало підвищення рівня представництва обраних міських голів у великих містах, оскільки на попередніх місцевих виборах доволі часто траплялися випадки, коли на виборах міських голів перемогу здобували кандидати, які набрали третину, а то й менше голосів виборців. За даними Центральної виборчої комісії в 2010 році на виборах міського голови в м. Житомир кандидат В. Дебой для перемоги на виборах набрав 19,9 %, у м. Івано-Франківськ кандидат В. Анушкевичус – 27,2 %, у м. Херсон кандидат В. Сальдо – 28,61 %, у м. Харків кандидат Г. Кернес –

30,09 %, у м. Луцьк кандидат М. Романюк – 32,8%, у м. Ужгород кандидат В. Погорелов – 33 % [15].

Водночас варто звернути увагу, що проведення виборів міського голови (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч) за мажоритарною системою абсолютної більшості має складніший характер, через те що в значній частині випадків для остаточного встановлення результатів виборів потрібно проводити повторне голосування. Крім того, застосування додаткових виборчих процедур, як правило, призводить до здорожчання проведення виборів указаних міських голів та збільшує їх здійснення в часі.

Мажоритарна виборча система відносної більшості має більш широке застосування при проведенні виборів до органів місцевого самоврядування в Україні, ніж система абсолютної більшості. На сьогодні мажоритарна виборча система відносної більшості практикується на місцевих виборах при обранні міських (міст, кількість виборців, у яких є меншою ніж 90 тисяч), селищних, сільських голів, старост, а також депутатів селищних та сільських рад. Зазвичай при застосуванні мажоритарної виборчої системи відносної більшості в Україні використовуються одномандатні виборчі округи, хоча у вітчизняній практиці проведення виборів можна також побачити й деяке відхилення від цього правила. Зокрема, характерною особливістю чергових місцевих виборів 1998 та 2002 років стало те, що, відповідно до Закону України № 14/98-ВР «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 14 січня 1998 року, вибори депутатів районної та обласної рад проводилися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості по багатомандатних виборчих округах [16].

Перше застосування пропорційної виборчої системи на місцевих виборах в Україні припадає на вибори до органів місцевого самоврядування 2006 року, на яких було використано один із основних її різновидів – систему жорстких списків. Цей вид виборчої системи практикувався на місцевих виборах 2006 року при обранні депутатів обласних рад, міст Києва та Севастополя, районних, міських і районних у містах рад. Проведення вказаних виборів за пропорційною виборчою системою жорстких списків дає змогу виокремити такі позитивні сторони її застосування в Україні: 1) сприяння політичному структуруванню українського суспільства; 2) збільшення ролі політичних партій у державному та суспільному житті; 3) орієнтування політичних партій на виборців по всій державі, а не в якомусь певному регіоні чи регіонах; 4) підвищення відповідальності політичних партій перед виборцями.

Утім обрання місцевих рад за пропорційною виборчою системою жорстких списків виявило низку недоліків її практичного застосування в українських умовах:

1) суттєво було збільшено роль партійного керівництва у формуванні виборчих списків депутатів місцевих рад. Саме від керівників політичних партій та їх близького оточення почало залежати, хто з кандидатів та на якому місці буде у виборчому списку місцевої організації політичної партії для участі в місцевих виборах. Виборцям відводилася лише номінальна та

формальна роль у висуванні кандидатів у депутати, а під час голосування виборці взагалі не мали жодної можливості вплинути на порядкове розміщення кандидатів у виборчому списку;

2) наявна процедура висування кандидатів у депутати лише через політичні партії значно ускладнила можливість реалізації пасивного виборчого права позапартійними кандидатами на місцевих виборах. Хоч виборче законодавство України й передбачало можливість висування за виборчими списками місцевої організації політичної партії позапартійного кандидата, на практиці здійснення цього права повністю залежало від рішення керівництва політичної партії, яке легітимізувалося на відповідному партійному з'їзді;

3) набула широкого поширення практика «продажу» керівництвом політичних партій місць у так званій «прохідній частині» виборчого списку. Наслідком цього стало те, що до місцевих рад було обрано багато представників фінансово-промислових груп, які прийшли до колегіальних представницьких органів влади для того, щоб відстоювати та захищати власні бізнес-інтереси, а не представляти інтереси своїх виборців;

4) порушено територіальний розподіл депутатів за виборчими округами. Наприклад, зі 120 депутатів Одеської обласної ради 94 були жителями обласного центру, три – взагалі киянами; а 11 районів із 26-ти й 3 міста обласного значення із 7 не здобули представництва в Одеській обласній раді [17];

5) обрання депутатів у багатомандатному виборчому окрузі за системою жорстких списків призвело до розриву зв'язку між конкретним депутатом та виборцями у виборчому окрузі, а також міжвиборчий період у діяльності місцевих рад. Наслідком цього стало те, що більшість виборців просто не знали, хто з депутатів представляє їх інтереси та до кого з депутатів місцевої ради можна було звернутися в разі потреби;

7) обрання обласних рад, міст Києва та Севастополя, районних, міських і районних у містах рад за пропорційною виборчою системою жорстких списків призвело до надмірної політизації діяльності місцевих рад та втягнення їх до політичної боротьби на загальнонаціональному рівні. Це виявилось як у внутрішньому протистоянні між різними депутатськими фракціями в середині місцевих рад, аж до блокування їх діяльності, так і в прийнятті деякими місцевими радами рішень, які явно виходили за межі їх компетенції. Наприклад, ухвалення місцевими радами Феодосії, Партеніта, Сімферополя та інших населених пунктів в Автономній Республіці Крим рішень про оголошення міст та селищ «територією, вільною від НАТО».

Повернення до пропорційної виборчої системи відбувається при проведенні місцевих виборів 2015 року, коли вибори депутатів обласних, районних, міських та районних у містах рад уперше відбулися в Україні за пропорційною виборчою системою за виборчими списками із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами, на які поділяється багатомандатний виборчий округ. Головним лейтмотивом її запровадження стало прагнення щодо збільшення ролі виборців під час голосування у визначенні місця кандидатів у виборчих списках місцевих організацій політичних партій. Для цього кандидати у виборчих списках місцевих

організацій партій були закріплені за конкретними територіальними виборчими округами, від яких вони й висувалися до відповідної місцевої ради. Територіальна «прив'язка» кандидатів була здійснена для забезпечення територіального представництва депутатів у місцевих радах.

Загалом рух у розвитку пропорційної виборчої системи в Україні до персоналізованого голосування виборців за кандидатів, які висунуті через виборчі списки місцевих організацій політичних партій, є позитивним моментом. Важливим кроком уперед також стало вирівнювання за гендерною ознакою виборчих списків кандидатів. Зокрема, у ч. 3 ст. 4 Закону України «Про місцеві вибори» було встановлено вимогу, що представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30% загальної кількості кандидатів у виборчому списку [1].

Водночас практичне застосування пропорційної виборчої системи за виборчими списками із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами при обранні депутатів обласних, районних, міських та районних у містах рад виявило й суттєві недоліки:

1) наявна пропорційна виборча система виявилася досить складною для практичного застосування її виборчими комісіями та для розуміння виборцями. Це призвело до допущення як з боку членів виборчих комісій, так і виборців великої кількості помилок та порушень під час проведення місцевих виборів, значна частина яких була викликана недостатнім розумінням нових виборчих правил та процедур;

2) механізм реалізації виборцями права висування кандидатів у депутати обласної, районної, міської, зокрема міст Києва та Севастополя, районної в місті ради у відповідних багатомандатних виборчих округах тільки через місцеві організації політичних партій звузило можливість для участі у виборах до вказаних місцевих рад незалежних та позапартійних кандидатів;

3) вимоги до територіальних виборчих округів з виборів депутатів обласної ради поставили в невідгідне становище великі міста, такі як: Харків, Одеса та Львів,- порівняно з більш дрібними адміністративно-територіальними одиницями в областях, які мали переваги в територіальному представництві через установлений Законом України «Про місцеві вибори» 20%-вий ліміт кількості депутатів, які представляють міста в обласних радах;

4) перерахунок голосів виборців у відсотки призвів до ситуації, коли кандидати, які мали найбільшу підтримку в певних виборчих округах, не були обрані, тоді як кандидати, які були другими та третіми за результатами виборів, отримали місця в місцевих радах. Це своєю чергою поставило досить гостро питання щодо здатності цієї виборчої системи відображати реальний стан волевиявлення виборців;

5) механізм установлення результатів голосування виборців за новою пропорційною системою виявився таким, що порушує конституційний принцип рівномірного представництва територіальних громад. Унаслідок чого декілька виборчих округів у багатомандатному виборчому окрузі не мали представництва в місцевих радах, тоді як інші округи були представлені

депутатами в кількості до трьох осіб. Зокрема, залишилися без представництва в Чернівецькій області 21 виборчий округ, у Харківській області – 27, у Житомирській області – 21 виборчий округ та у Львівській області – 22 виборчі округи. Крім того, деякі обласні центри, наприклад, Чернігів, узагалі не були представлені у відповідних обласних радах [18].

4. *Проведення виборів до органів місцевого самоврядування здійснюється за відповідними територіальними одномандатними та багатомандатними виборчими округами.* По єдиних одномандатних виборчих округах обираються міські, селищні та сільські голови, старости, а також депутати селищних та сільських рад. По багатомандатних територіальних виборчих округах обираються депутати обласних, районних, міських та районних у містах рад. Одночасне проведення різних видів виборів до органів місцевого самоврядування створює додаткове навантаження як на місцеві організації політичних партій, які висунули своїх кандидатів для участі в місцевих виборах, так і на територіальні та дільничні виборчі комісії, які в межах своїх повноважень мають забезпечити належне здійснення виборчого процесу на відповідних місцевих виборах.

5. *Розгалужена система територіальних виборчих комісій, які мають свій особливий статус, порядок формування, склад та повноваження.* Територіальна виборча комісія – це постійно діючий колегіальний орган, до повноваження якого належить організація та проведення місцевих виборів на відповідному територіальному виборчому окрузі та забезпечення на ньому додержання й однакового застосування законодавства України про місцеві вибори. Територіальні виборчі комісії є особливим видом виборчих комісій, оскільки здійснюють свої повноваження лише під час підготовки та проведення місцевих виборів в Україні. Назва «територіальні виборчі комісії» зумовлена передусім тим, що в основу побудови їх системи, закладений територіальний принцип здійснення ними своїх повноважень.

Територіальні виборчі комісії мають деякі сутнісні риси, які визначають їх особливий характер в Україні:

- 1) є постійно діючими колегіальними органами;
- 2) функціонують лише при проведенні місцевих виборів;
- 3) здійснюють свої повноваження в межах території відповідного виборчого округу або виборчого територіального округу в межах адміністративно-територіальної одиниці стосовно відповідних місцевих виборів;

- 4) до складу територіальної виборчої комісії можуть входити не всі виборці України, а лише її громадяни, які мають право голосу на цих місцевих виборах;

- 5) члени територіальної виборчої комісії здійснюють свої повноваження до сформування на чергових місцевих виборах у порядку, передбаченому Законом України «Про місцеві вибори», нового складу відповідної територіальної виборчої комісії;

- 6) територіальні виборчі комісії мають п'ятирівневу систему: 1) виборча комісія Автономної Республіки Крим та обласні виборчі комісії; 2) районні виборчі комісії; 3) міські виборчі комісії; 4) районні в містах виборчі комісії (у містах з районним поділом); 5) селищні, сільські виборчі комісії;

7) багаторівневий характер формування: Центральна виборча комісія формує склад обласних, районних (крім районів в АРК), міських (міст обласного значення, міст Києва, Севастополя), районних у містах Києві, Севастополі територіальних виборчих комісій; Верховна Рада Автономної Республіки Крим затверджує склад виборчої комісії АРК; виборча комісія АРК формує склад районних (районів в АРК), міських (міст республіканського в АРК значення) територіальних виборчих комісій; районні територіальні виборчі комісії формують склад міських (крім вищезазначених міст), сільських, селищних територіальних виборчих комісій; міські територіальні виборчі комісії (у містах з районним поділом, крім Києва та Севастополя) формують склад районних у місті територіальних виборчих комісій; міські територіальні виборчі комісії міст, до складу яких входить інше місто, селище, село, формують склад відповідних міських, селищних, сільських територіальних виборчих комісій;

8) наявність внутрішньої підпорядкованості, за якої сільська, селищна, районна в місті, міська, районна територіальна виборча комісія підпорядковується відповідній міській, районній, обласній територіальній виборчій комісії, виборчій комісії АРК, яка встановлює результати місцевих виборів відповідної ради або міського голови.

6. Велика кількість виборчих бюлетенів під час голосування, що уповільнює роботу дільничних виборчих комісій під час видачі виборчих бюлетенів, здійснення безпосереднього волевиявлення виборців, підрахунок виборчих бюлетенів та встановлення остаточного результату виборів. Зокрема, виборець для голосування може отримати аж шість виборчих бюлетенів для обрання: 1) депутатів обласних рад; 2) депутатів районних рад; 3) депутатів міських, селищних або сільських рад; 4) депутатів районних у містах рад (у містах з районним поділом); 5) міських, селищних або сільських голів; 6) старост (в утворених об'єднаних територіальних громадах, де вони діють). Позитивним кроком щодо полегшення організації проведення чергових місцевих виборів в Україні та збільшення уваги виборців до місцевих кандидатів та місцевих організацій політичних партій стало проведення чергових місцевих виборів, починаючи з 2010 року, окремо від парламентських виборів. До цього часу місцеві вибори проводилися одночасно з парламентськими виборами, унаслідок чого місцеві вибори були в «тіні» парламентських, яким фактично відводилася першочергова роль.

7. На виборах до органів місцевого самоврядування в найбільшій мірі обмежено активне виборче право порівняно з парламентськими та президентськими виборами в Україні. Анексія Російською Федерацією Кримського півострова та проведення Антитерористичної операції в окремих районах Донецької та Луганської області суттєво вплинули на реалізацію виборчого права громадян України, які проживали або мали реєстрацію місця проживання на вказаних територіях [19]. Обмеженість у можливості реалізації виборчого права цією категорією виборців наочню продемонстрували позачергові президентські та парламентські вибори 2014 року, а ще більше - місцеві вибори 2015 року. Неможливість проведення виборів на вказаних територіях було визначено Законом України № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня

2014 року [20] та постановою Верховної Ради України № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 року [21].

У ст. 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачено, що громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, створюються умови для вільного волевиявлення під час виборів Президента України, народних депутатів України та всеукраїнського референдуму на іншій території України. Громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, мають право реалізувати своє право голосу на таких виборах або всеукраїнському референдумі в спосіб зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців». На тимчасово окупованій території вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, місцевий референдум не проводяться. Органи ведення Держреєстру виборців, утворені на території АРК та м. Севастополь, ведення Державного реєстру виборців не здійснюють. Порядок доступу до записів про виборців, виборча адреса яких відноситься до території, на яку поширюються повноваження цих органів ведення Держреєстру виборців, а також актуалізації цих записів устанавлюються Центральною виборчою комісією [20].

Осіб, які виїхали з тимчасово окупованих територій на підконтрольну Україні частину території, у законодавстві України було визначено «внутрішньо переміщеними особами». Особливість їх правового статусу закріплено в Законі України № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року. Відповідно до ч. 1 ст. 1 та ст. 8 цього Закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання в результаті або для уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах у спосіб зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [22].

Практика проведення виборів до органів місцевого самоврядування протягом 2015-2019 років наочно засвідчила про обмеженість реалізації виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні. Уперше обмеження щодо реалізації активного виборчого права внутрішньо переміщеними особами в Україні на виборах до органів місцевого самоврядування мали місце на чергових місцевих виборах, які відбулися 25 жовтня 2015 року. Вибори до органів місцевого самоврядування не проходили на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також в окремих районах Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цим вибори до місцевих рад на території Криму, а також вибори до Луганської й

Донецької обласних рад та деяких місцевих рад указаних регіонів не проводилися. Тобто це означає, що вказані виборні органи на сьогодні так і залишаються несформованими.

Сутнісною рисою місцевих виборів 2015 року стало те, що близько 1,5 млн. громадян України, які були внутрішньо переміщеними особами, через установлення в новоприйнятому законі вимоги проживати в межах відповідного територіального виборчого округу, не змогли проголосувати на місцевих виборах у нових територіальних громадах. Обмеження активного виборчого права внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах є необґрунтованим, оскільки в окремих регіонах частина зареєстрованих переселенців, за даними досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, сягає 5 % населення, а їх загальна сукупність (з урахуванням тих, хто не реєструвався) – 10 % [23, с. 77].

У ст. 3 Закону України «Про місцеві вибори» визначено, що право голосу на місцевих виборах мають громадяни України, які проживають на відповідній території в межах відповідного територіального виборчого округу [2]. Цікаво, що подібної вимоги вказаний закон не встановив для реалізації пасивного виборчого права, тобто висувати свої кандидатури для участі в місцевих виборах мали змогу всі громадяни України, зокрема й внутрішньо переміщені особи, а брати участь у голосуванні – лише громадяни, які проживають у межах відповідного територіального виборчого округу. Тож маємо доволі рідкий випадок, коли для реалізації активного виборчого права в межах одного виду виборчого цензу встановлено більш суворі вимоги, ніж для реалізації пасивного виборчого права.

На порушення виборчого права внутрішньо переміщених осіб у спосіб обмеження їх права голосу на місцевих виборах звернуто увагу й у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні 2018 року. У цій Доповіді зазначено, що впродовж 2015-2018 років залишається невирішеним питання забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, незважаючи на те що розв'язання цієї проблеми є важливою складовою рекомендацій зарубіжних партнерів України й міжнародних організацій. Держава та політичні суб'єкти наразі не сформували компроміс щодо законодавчого врегулювання виборчих прав внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні, і це негативно впливає на їх інтеграцію до адміністративної територіальної громади за місцем проживання [24].

У 2018 році громадянин М. А. Бабак подав до Конституційного Суду України скаргу (zareєстрована в КСУ 31 травня 2018 року під номером 18/ 2749 (18)) щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин 1 та 3 ст. 3, ч. 3 ст. 30 Закону України «Про місцеві вибори», ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців», які унеможливають реалізацію внутрішньо переміщеними особами права голосу на місцевих виборах.

8. На виборах до органів місцевого самоврядування спостерігається найменша явка виборців порівняно з парламентськими та президентськими виборами в

Україні, яка від одних місцевих виборів до інших постійно знижується. На останніх чергових місцевих виборах 2015 року явка виборців склала лише 46,61 %, що на 2,2 % менше за явку виборців на попередніх місцевих, які відбулися в 2010 році. Для порівняння, у 2014 році явка виборців на позачергових виборах Президента України склала 60,29 %, а на позачергових виборах народних депутатів України – 52,42 % [15]. Парадокс найменшої уваги виборців до місцевих виборів в Україні полягає в тому, що переважна більшість проблем, з якими стикаються громадяни безпосередньо в житті (погана інфраструктура в населених пунктах, незадовільна робота комунальних підприємств, організацій та установ, неконтрольована забудова у великих містах тощо), лежить саме в площині повноважень органів місцевого самоврядування. Влучною щодо цього є думка Джорджа Джина Нейтана, що «погана влада обирається гарними громадянами, які не голосують». У практиці проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні мало місце застосування мажоритарної виборчої системи відносної більшості з установленим нижнім порогом, а також вимогою, що вибори визнаються такими, що відбулися, якщо в них узяло участь більше половини від загальної кількості зареєстрованих виборців. Скажімо, при проведенні місцевих виборів у 1994 році та місцевих виборів, які відбулися в 1995 році на території АРК, обраним уважався кандидат у депутати, який одержав на виборах найбільшу порівняно з іншими кандидатами кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менш як 10 % зареєстрованих виборців. Кандидат на посаду голови Ради уважався обраним при додержанні вимог, передбачених для кандидата в депутати, за умови якщо за нього проголосувало не менш як 25 % зареєстрованих виборців. Вибори визнавалися такими, що відбулися, якщо в них узяло участь більше половини від загальної кількості зареєстрованих виборців.

Висновки. Чергові вибори до органів місцевого самоврядування є чи не найбільш складним їх видом. При проведенні виборів до органів місцевого самоврядування в Україні мають місце вісім основних особливостей: 1) велика кількість осіб, які обираються на виборах до органів місцевого самоврядування; 2) грошова застава на виборах до органів місцевого самоврядування в Україні має обмежений характер та не застосовується стосовно селищних та міських голів, старост, а також депутатів селищних та сільських рад; 3) під час виборів до органів місцевого самоврядування застосовується три різні види виборчої системи; 4) проведення виборів до органів місцевого самоврядування здійснюється за відповідними територіальними одномандатними та багатомандатними виборчими округами; 5) розгалужена система територіальних виборчих комісій, які мають свій особливий статус, порядок формування, склад та повноваження; 6) велика кількість виборчих бюлетенів під час голосування, що уповільнює роботу дільничних виборчих комісій під час видачі виборчих бюлетенів, здійснення безпосереднього волевиявлення виборців, підрахунок виборчих бюлетенів та встановлення остаточного результату виборів; 7) на виборах до органів місцевого самоврядування у найбільшій мірі обмежено активне виборче право порівняно з парламентськими та президентськими виборами

в Україні; 8) на виборах до органів місцевого самоврядування спостерігається найменша явка виборців порівняно з парламентськими та президентськими виборами в Україні, яка від одних місцевих виборів до інших постійно знижується.

Використані джерела:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеві вибори: закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 1918.
4. Про Центральну виборчу комісію: закон України від 30 червня 2004 року № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.
5. Про Державний реєстр виборців: закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 20. Ст. 282.
6. Батанов О. В. Політичні партії та територіальні громади як суб'єкти муніципального виборчого процесу. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2005. № 2. С. 2.
7. Богашов О. А. Конституційно-правовий статус органів управління виборчим процесом в Україні: монографія. К., 2013. 272 с.
8. Козюбра М. Принцип верховенства права й реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 84-87.
9. Максакова Р. М. Вибори до органів місцевого самоврядування: проблеми теорії та практики. Автореферат дис. канд. юрид. наук. К., 2003. 15 с.
10. Марцеляк О. В. Виборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12-18.
11. Виборче право України: навч. посіб. / за ред. В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук. Київ: Парламентське вид-во, 2003. 383 с.
12. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
13. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
14. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст.170.
15. Систематизовано автором на основі даних Центральної виборчої комісії. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua>.
16. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: закон України від 14 січня 1998 року № 14/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 3-4. С. 15.
17. Фесенко В. Вибори 2006: практичне тестування пропорційної виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2006. № 4. С. 4-13.
18. Ukraine, Local Elections, 25 October and 15 November 2015: Final Report / OSCE/ODIHR Election Observation Mission. Warsaw, 2016. 58 p.
19. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. Юридичні науки. С. 85-92.
20. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

21. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 року № 254-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 17. С.128.

22. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 1.

23. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2015. 552 с.

24. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2018. 134 с.

References

1. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p'yaty sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian]

2. Pro mistsevi vybory: Zakon Ukrainy vid 14 lyupna 2015 roku № 595-VIII [Law of Ukraine «On local elections» from July 14, 2015 № 595-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. № 37-38. St. 366. [in Ukrainian]

3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lyupna 2005 roku № 2747-IV [The Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine from July 6, 2005 No. 2747-IV]. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2005. № 32. St. 1918. [in Ukrainian]

4. Pro Tsentral'nu vyborchu komisiyu: Zakon Ukrainy vid 30 chervnya 2004 roku № 1932-IV [Law of Ukraine «On the Central Election Commission» from June 30, 2004 No. 1932-IV]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 36. St. 448. [in Ukrainian]

5. Pro Derzhavnyy reyestr vybortsiv: Zakon Ukrainy vid 22 lyutoho 2007 roku № 698-V [Law of Ukraine «On the State Register of Voters» from February 22, 2007 No. 698-V]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2007. № 20. St. 282. [in Ukrainian]

6. Batanov O.V. (2005) *Politychni partiyyi ta terytorial'ni hromady yak sub'yekty munitsypal'noho vyborchoho protsesu* [Political parties and territorial communities as subjects of the municipal electoral process]. *Visnyk Tsentral'noyi vyborchoyi komisii*. vol. 2, s. 2. [in Ukrainian]

7. Bohashov O.A. (2013) *Konstytutsiyno-pravovyy status orhaniv upravlinnya vyborchym protsesom v Ukraini: monohrafiya* [The constitutional and legal status of electoral process management bodies in Ukraine: a monograph]. Kiev. 272 s. [in Ukrainian]

8. Kozyubra M. (2008) *Pryntsyp verkhovenstva prava i reforma vyborchoyi systemy* [Principle of rule of law and reform of the electoral system. Elections and democracy]. *Vybory ta demokratiya*. vol. 4, s. 84-87. [in Ukrainian]

9. Maksakova R. M. (2003) *Vybory do orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: problemy teorii ta praktyky* [Elections to local self-government bodies: problems of theory and practice]. *Avtoreferat dys. kand. yuryd. nauk*. Kiev. 15 p. [in Ukrainian]

10. Martselyak O.V. *Vyborche pravo: suchasne rozuminnya i sutnist'* [Election law: modern understanding and essence]. *Publichne pravo*. 2011. vol. 2. s. 12-18. [in Ukrainian]

11. *Vyborche pravo Ukrainy: Navch. posib.* [Election Law of Ukraine: Teach. manual] (2003) / Za red. V.F. Pohorilka, M.I. Stavnychuk. Kiev: Parlament s'ke vyd-vo. 383 p. [in Ukrainian]

12. Smokovych M. I. (2014) *Pravove rehulyuvannya rozhlyadu vyborchyykh sporiv: teoretychnyy i praktychnyy aspekty: monohrafiya* [Legal regulation of electoral disputes: theoretical and practical aspects: monograph]. Kiev: Yurinkom Inter. 576 p. [in Ukrainian]

13. Fedorenko V.L. (2016) *Konstytutsiynne pravo Ukrainy: Pidruchnyk* [Constitutional Law of Ukraine: Textbook]. Kiev: Vydavnytstvo Lira-K. 616 s. [in Ukrainian]

14. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 travnya 1997 roku № 280/97-VR [Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» from May 21, 1997 No. 280/97-BP]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1997. № 24. St.170. [in Ukrainian]

15. Systematyzovano avtorom na osnovi danykh Tsentral'noyi vyborchoyi komisii. Tsentral'na vyborcha komisya [Systematized by the author based on data from the Central Election Commission]. URL: <https://www.cvk.gov.ua>. [in Ukrainian]

16. Pro vybory deputativ mistsevyykh rad ta sil's'kykh, selyshchnykh, mis'kykh holiv: Zakon Ukrainy vid 14 sichnya 1998 roku № 14/98-VR [Law of Ukraine «On elections of deputies of local councils and village, settlement, city mayors» from 14 January 1998 No. 14/98-VR]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1998. № 3-4. St.15. [in Ukrainian]

17. Fesenko V. (2006) *Vybory 2006: Praktychne testuvannya proporsiyanoi vyborchoyi systemy* [Elections 2006: Practical testing of the proportional electoral system]. *Vybory ta demokratsiya*. vol. 4, s. 4-13. [in Ukrainian]

18. Ukraine, Local Elections, 25 October and 15 November 2015: Final Report / OSCE/ODIHR Election Observation Mission. Warsaw, 2016. 58 s.

19. Nesterovych V.F. *Verkhovenstvo prava ta zabezpechennya prav lyudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh Ukrainy* [The rule of law and human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2017. vol. 200. Yurydychni nauky. s. 85-92. [in Ukrainian]

20. Pro zabezpechennya prav i svobod hromadyan ta pravovyy rezhym na tymchasovo okupovaniy terytoriyi Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15 kvitnya 2014 roku № 1207-VII [Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of citizens and legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine» from April 15, 2014 № 1207-VII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2014. № 26. St. 892. [in Ukrainian]

21. Pro vyznannya okremykh rayoniv, mist, selyshch i sil Donets'koyi ta Luhans'koyi oblastey tymchasovo okupovanykh terytoriyamy: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 17 bereznya 2015 roku № 254-VIII [On recognition of individual districts, cities, villages and villages of Donetsk and Lugansk regions of the temporarily occupied territories: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from March 17, 2015 No. 254-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. № 17. St.128. [in Ukrainian]

22. Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnya 2014 roku № 1706-VII [Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons» from October 20, 2014 No. 1706-VII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. № 1. St. 1. [in Ukrainian]

23. Shchorichna dopovid' Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny pro stan doderzhannya ta zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini [Annual report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the state of observance and protection of human rights and freedoms in Ukraine]. K., 2015. 552 s. [in Ukrainian]

24. Shchorichna dopovid' Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrainy z prav lyudyny pro stan doderzhannya ta zakhystu prav i svobod lyudyny i

hromadyanyyna v Ukraini [Annual report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the state of observance and protection of human rights and freedoms in Ukraine]. K., 2018. 134 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 02.05.2019

Нестерович В. Ф.,

доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета внутренних дел
имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ВЫБОРОВ В ОРГАНЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье раскрыты особенности проведения выборов в органы местного самоуправления в Украине. Указывается, что выборы в органы местного самоуправления являются наиболее приближенным видом выборов к гражданам. Очередные выборы в органы местного самоуправления являются едва ли не самым сложным видом выборов. При проведении выборов в органы местного самоуправления в Украине имеют место восемь основных особенностей, которые заметно отличают этот вид выборов по сравнению с парламентскими и президентскими выборами в Украине.

Ключевые слова: выборы, избирательное право, избирательный процесс, избирательная система, органы местного самоуправления, Украина.

Nesterovych V.,

doctor of law, associate professor,
head of the department of state-legal disciplines,
Lugansk state university of internal affairs
named after E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

FEATURES OF ELECTION TO LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE

The article describes the peculiarities of conducting elections to local self-government bodies in Ukraine. It is pointed out that elections to local self-government bodies are the most approximate type of elections for citizens. Regular elections to local self-government bodies are perhaps the most difficult form of election. In conducting elections to local self-government bodies in Ukraine, there are eight main features that distinguish this type of election significantly in comparison with parliamentary and presidential elections in Ukraine.

The author concludes that during the elections to the local self-government bodies in Ukraine there are the following eight main features: 1) a large number of persons elected to elections to local self-government bodies; 2) the monetary deposit in elections to local self-government bodies in Ukraine is of limited scope and does not apply to village and city mayors, elders, as well as deputies of village and village councils; 3) during the elections to

local self-government bodies three different types of electoral system are used; 4) elections to local self-government bodies are carried out in the respective territorial single-mandate and multi-mandate constituencies; 5) ramified system of territorial election commissions that have their own special status, the order of formation, composition and powers; 6) a large number of ballot papers during the voting, which slows down the work of the polling station election commissions during the issuance of ballot papers, the direct expression of the will of the voters, the counting of ballot papers and the establishment of the final election result; 7) in the elections to local self-government bodies, the active participation of electoral rights is limited to the greatest extent compared to parliamentary and presidential elections in Ukraine; 8) in the elections to local self-government bodies, the smallest turnout of voters is observed compared to parliamentary and presidential elections in Ukraine, which is steadily decreasing from one local election to another.

Key words: elections, electoral law, electoral process, electoral system, local self-government bodies, Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.68-78>

УДК 349.2 (477)

Л. В. Перевалова,

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри права Національного технічного
університету «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)

e-mail: perevalovaluda@ukr.net,

 <https://orcid.org/0000-0001-5182-2838>

І. В. Лисенко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)

e-mail: irina8119@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0003-3392-6056>

А. М. Лисенко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри оперативної - розшукової
діяльності Харківського національного
університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)

e-mail: lan11.07.1979@gmail.com,

 <https://orcid.org/0000-0003-0780-2148>

ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена проблемам молоді на ринку праці в Україні, серед яких: безробіття, низький рівень життя, небажання роботодавців оформлювати легальні трудові відносини, зростання міграційних процесів, пов'язаних із

працевлаштуванням за кордоном. Автори розглядають причини виникнення зазначених проблем. У статті надана характеристика порушень, які найчастіше зустрічаються в цій сфері, аналізуються їх наслідки для молодих людей, які працюють із порушення діючого законодавства про працю. Наведені статистичні дані про стан молоді на ринку праці в Україні дозволяють авторам зробити логічні висновки та надати пропозиції щодо покращення становища молоді.

Ключові слова: нелегальна зайнятість, неформальні трудові відносини, безробіття, трудовий договір, випробувальний час, стажування, мінімальна заробітна плата.

Постановка проблеми. Молодь України перебуває сьогодні в центрі усіх політичних, соціальних, економічних подій, які відбуваються в країні. Завдяки своєму високому творчому потенціалу, мобільності та гнучкості молоді люди впливають на всі суспільні відносини, від них залежить майбутнє нашої держави та і всього світу в цілому. Кризові явища в країні в першу чергу впливають на стан молоді, яка є найбільш незахищеною соціальною групою. Серед основних проблем, з якими стикається молодь, треба виокремити низькій рівень матеріального забезпечення, що безпосередньо пов'язане з проблемами працевлаштування, пошуками роботи, рівнем прибутку.

Євроінтеграційний курс нашої країни потребує адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу. Однак українські реалії в сфері трудових відносин характеризуються двояким характером. З однієї сторони декларується європейський вектор розвитку в сфері трудового законодавства, а з іншого - існуюча практика показує, що регулювання трудових відносин не тільки не наближується, а навпаки розходиться з європейськими стандартами. Головна проблема сучасної України – не в необхідності прийняття нового законодавства, а в його виконанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам сучасної молоді присвячені наукові праці багатьох українських учених. Так Д. Мельничук [1], О. Натолока приділяють увагу стану зайнятості, працевлаштуванню молоді [2], а дослідники Є. Головаха, О. Позняк, Л. Мерлян розглядають питання трудові орієнтації молоді [3, 4, 5]; міграційні процеси, що існують у молодіжному середовищі, знайшли відображення в працях В. Чорної, Г. Щерби [6, 7].

Формування цілей. Проблеми зайнятості молоді, її працевлаштування в умовах кризових явищ у країні є недостатньо вивченими, що викликає необхідність подальшого дослідження цих процесів та запропонування шляхів виходу з цієї ситуації.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан ринку праці свідчить, що значний трудовий потенціал молоді використовується не в повному обсязі. Це пов'язано з наявністю таких причин, як гостра конкурентна боротьба на ринку праці, зниження трудової активності молоді, скорочення робочих місць, зростання безробіття, нелегальна

зайнятість, міграційні процеси в цілому. Особливо від такої ситуації страждає молодь. Слід погодитися з точкою зору багатьох науковців, що в основі цих негативних тенденцій лежить недосконалість механізмів державного регулювання молодіжного сегменту ринку [8].

Згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді», молоддю вважають громадян віком від 14 до 35 років [9]. Сьогодні молодій особі, яка щойно закінчила навчання та має намір розпочати свою трудову діяльність, досить складно знайти роботу, яка б відповідала основним її вимогам (рід занять, пов'язаний з отриманими професією чи навичками, достойна оплата праці). Результати соціологічного дослідження «Молодь України – 2017», яке проводилось Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» на замовлення Міністерства молоді та спорту України, показали, що майже половина опитаної молоді (48,1 %), яка працевлаштована, працює не за фахом чи спеціальністю, отриманою в професійно-технічному або вищому навчальному закладі. Головними чинниками, які пояснюють, чому молодь не працює за здобутим фахом, є відсутність відповідних вакансій (36,7 %) та незадовільна матеріальна винагорода (31,4 %) [10, с. 45].

Основними причинами виникнення труднощів при працевлаштуванні молоді, як правило, називають відсутність трудового стажу, недостатній рівень практичних навичок, висока конкуренція на ринку праці в конкретній професії, велика кількість пропозицій на ринку праці, відсутність попиту на отриману професію. Усе це призводить до зростання безробіття серед української молоді.

За даними Державної служби зайнятості загальна чисельність безробітних у 2017 році складала 1,4 млн. осіб, з них 0,3 млн. - шукали роботу вперше та не мали відповідного досвіду. До останньої категорії в основному належала молодь, яка була не працевлаштована після закінчення навчальних закладів. Зокрема, серед таких безробітних у 2017 р. частка осіб віком 15–24 роки складала 77,7 %, а у віці 25–29 років – 20,7 %. Серед молоді у віці від 15 до 34 років 54,8 % були зайняті в різних сферах економіки, 12,3 % – безробітні, з яких 18,9 % – це молоді особи у віці 15–24 роки, 11,3 % – 25–29 років, 9,8 % складала молоді люди віком 30–34 роки [11].

Протягом січня–вересня 2018 року статус безробітного мали 303,0 тис. осіб з числа молоді (36 % від загальної кількості безробітних). За віковими групами: серед безробітних 29 % становили особи віком від 15 до 29 років і 31 % – особи у віці від 30 до 39 років. Однак, можна впевнено стверджувати, що значна кількість молоді не зверталася до служби зайнятості, і сьогодні багато молодих людей працюють без оформлення трудових відносин [12].

Ще однією причиною погіршення стану молоді на ринку праці є порушення трудового законодавства роботодавцями при прийнятті

на роботу. Одним із таких порушень є так звані дискримінаційні вимоги роботодавця до кандидата на посаду. Це обмеження, пов'язані з віком, статтю чи зовнішністю претендента. Відповідно до статті 2-¹ Кодексу законів про працю (далі КЗпП), забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства в професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі в страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, за також за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [13].

Другим поширеним порушенням є вимога документів, не передбачених чинним законодавством. За загальними правилами, особа, що влаштовується на роботу, має подати заяву про укладення трудового договору, документ, що посвідчує особу (для більшості громадян це паспорт), трудову книжку (крім осіб, що вперше укладають трудовий договір), документ про освіту (якщо робота вимагає певної кваліфікації). Усі інші документи слід надавати тільки тоді, коли їх прямо передбачає законодавство з огляду на специфіку праці. Проте працівники часто стверджують, що з них при працевлаштуванні вимагали характеристики, рекомендації з попереднього місця роботи, медичний огляд (медичні книжки), а також просили заповнити анкети, які містять питання явно дискримінаційного характеру (зокрема, про політичні й інші переконання).

Крім того, гострою проблемою, з якою зіткнулася Україна, є розповсюдження трудових відносин без офіційного оформлення. Найбільш актуально це для молоді, яка не має досвіду роботи. Після завершення навчання випускники мають труднощі із пошуком роботи через брак досвіду. На жаль, лише незначна кількість роботодавців погоджується взяти на роботу працівника без нього. Таким чином, молоді люди опиняються в ситуаціях, коли наявність будь-якої роботи сприймається як велике благо, навіть якщо це робота не за фахом і не відповідає особистим бажанням. Молоді люди йдуть працювати в кафе, бари, ресторани, у сферу торгівлі, на будівництво, тобто туди й на ту роботу, яка не потребує спеціальних знань. Наслідками даного явища є те, що впродовж перших 3-5 років молодь часто змінює робочі місця. Серед основних причин, звісно, і пошук свого покликання, але найчастіше - незадовільні умови праці.

Якщо роботодавець і приймає молоду особу на роботу, то він може запропонувати пройти випробувальний термін без оформлення трудових відносин. Причому працівнику пропонується попрацювати безкоштовно чи за плату, значно меншу, ніж для інших працівників (зрозуміло, що йдеться про оплату «в конверті», виплата якої залежить винятково від сумління роботодавця). Сама по собі така позиція роботодавця є протиправною, оскільки прийняття на роботу з випробуванням означає укладення трудового договору, і з моменту початку роботи починає нараховуватися страховий стаж, а працівник отримує всі належні трудові права, включно з правом на повноцінну оплату праці. Єдиною суттєвою відмінністю є те, що працівника може бути звільнено як такого, що не пройшов випробування, але це не скасовує ні стажу, ні оплати праці за період випробування.

Інше порушення стосується терміну випробування. КЗпП України (ст. 27) встановлює, що строк випробування при прийнятті на роботу, якщо інше не встановлено законодавством України, не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, – шести місяців, причому строк випробування при прийнятті на роботу робітників не може перевищувати одного місяця [13].

Найчастіше молоді люди скаржаться на те, що роботодавець пропонує їм пройти стажування. Їх цікавить питання, чим відрізняється випробувальний термін від стажування. Зауважимо, що стажування проводиться до початку прийому на роботу, а випробування – у процесі роботи. Трудове законодавство визначає стажування як навчання на виробництві. Згідно із законодавством, стажування може бути запропоновано лише особам, які претендують на зайняття певної посади й потребують практичного досвіду, закріплення теоретичних знань на практиці. Але роботодавці пропонують стажування будь-яким категоріям працівників, незалежно від освіти, досвіду роботи та на будь-який термін. Молодій особі, яка наймається на роботу, слід пам'ятати, що стажування – це навчання, а отже, воно може бути платним і безоплатним, може оплачуватися як за рахунок підприємства-роботодавця, так і за рахунок працівника. Практика свідчить, що таке стажування здійснюється на безоплатній основі, тобто працівник під час стажування не одержує заробітної плати. Роботодавці пояснюють це тим, що вони навчають майбутнього працівника, витрачають час найбільш кваліфікованих працівників, і, як наслідок, несуть збитки. Наслідком такого «стажування», швидше за все, буде відмова в прийнятті на роботу із залученням на вакантне місце наступного стажера.

Праця без оформлення трудових відносин – це грубе порушення діючого трудового законодавства. Молода особа, яка погоджується працювати без укладання трудового договору й згодна одержувати

заробітну платню в конверті, опиняється у вкрай невідгідному становищі. Наслідками такої згоди є наступне: працівник позбавляється гарантованого розміру заробітної плати (у тому числі розміру тарифної ставки або посадового окладу працівника, доплати, надбавки); він втрачає можливості користування державними гарантіями відповідно до чинного законодавства, як-от: державна допомога сім'ям з дітьми, соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, субсидії; втрачає трудовий стаж при розрахунку розміру пенсії; при відсутності внесків до фондів соціального страхування, і, як наслідок, соціального захисту, втрачає право на отримання гарантованої державою відпустки, а також своєчасні мінімальні гарантії в оплаті праці та безпечні умови роботи.

До того ж, негативні наслідки від такої праці відчують органи місцевого самоврядування і держава в цілому. Не оформлені належним чином трудові відносини призводять до наступного: ненадходження податків до місцевих бюджетів, які б направлялися на добробут громади, на реалізацію програм соціально-економічного розвитку районів, міст; нестабільності та невпевненості в майбутньому громадян (відсутність належного розміру пенсій, інших соціальних виплат); не наповнення фондів соціального страхування й надмірного навантаження на них.

Молоді люди, які працюють нелегально, без оформлення трудових відносин, як правило, пояснюють свій вибір тим, що їм потрібно допомогти батькам, оплатити навчання, квартиру тощо. Однак, заробітна платня, яку вони одержують, не відповідає встановленим нормам, частіше є меншою, ніж було запропоновано під час співбесіди або в об'яві; оплата праці нестабільна і залежить від продаж або виробленої продукції. У будь-якому разі середня заробітна плата (досить низька чи мінімальна) не відповідає прожитковому рівню й не дозволяє молодій особі відчувати себе впевнено. У пошуках гідних умов праці молоді люди дуже часто змінюють місце проживання, місце роботи; вони продовжують залежати від допомоги батьків, не мають нормального житла, а коли йдеться про плани на майбутнє, говорять лише про наступний місяць, не заглядаючи наперед, адже планувати на довшу перспективу неможливо через описані вище причини.

За результатами соціологічного дослідження «Молодь України – 2017» 74,1 % молодих людей хотіли б виїхати зі свого населеного пункту за межі України. Найбільше бажаних серед української молоді переїхати зі свого населеного пункту до країн Європейського Союзу (45,6 %), до інших країн світу – 21,7 %, а до країн СНД – 6,8 %. До іншої місцевості в Україні виявила бажання переїхати кожна п'ята молода людина (21,7 %), яка б хотіла змінити місце проживання. Головною причиною еміграції молоді з України є бажання підвищити матеріальний добробут або заробити гроші (54,1 % від тих, хто хотів би емігрувати з України), що є наслідком складної економічної ситуації в

країні. Серед інших причин можливої еміграції респонденти називають відсутність можливостей в Україні, порівняно з іншими країнами, відсутність у державі реальної демократії та законності, а також бажання працевлаштуватися за кордоном [10, с. 33, 39].

Висновки. Досвід розвинутих країн світу свідчить, що подолати безробіття, нелегальну зайнятість, міграцію молоді можливо тільки шляхом формування такого положення, коли як працівники, так і роботодавці будуть зацікавлені здійснювати трудові відносини у відповідності до законодавства. Реалізувати це можливо завдяки встановленню переваг у сфері сплати податків, соціальних внесків, стандартів безпеки, розвитку економічної інфраструктури, сприяння підприємництву, впровадженню програм стимулювання й підтримки бізнесу, встановлення стабільних правил регулювання соціально-трудова сфери. Держава повинна залучати до здійснення молодіжної політики молодіжні організації, державну службу зайнятості, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації, навчальні заклади з метою забезпечення підготовки молоді до трудової діяльності, підтримувати молодіжні ініціативи, спрямовані на підготовку, працевлаштування та кар'єрне зростання молоді. Зробити це можливо, тільки маючи повну та всебічну інформацію про становище молоді на ринку праці. Молоді люди повинні розуміти, яку важливу роль вони відіграють і будуть відігравати в майбутньому задля розвитку своєї країни.

Використані джерела:

1. Богоявленська Ю. В., Мельничук Д. П. Зайнятість молоді в Україні : стан, актуальні завдання та пріоритетні кроки. URL : <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6387/3/82-87.pdf> (дата звернення 02.07.2019).
2. Натолока О. О. Основні проблеми працевлаштування молоді в Україні. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2013-2/doc/2/22.pdf> (дата звернення 02.07.2019).
3. Головаха Є. Ставлення до влади і політичний вибір молоді України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг : науково-теоретичний часопис*. 2002. № 1. С.117–127.
4. Мерлян Л. Молодежна занятість – резерви ринка труда в Украине? *Менеджер по персоналу*. 2008. № 5. С. 56–60.
5. Позняк О. Внешние трудовые миграции в Украине. *Менеджер по персоналу*. 2008. № 10. С. 16– 20.
6. Чорна В. О. Трудова міграція молоді як фактор руйнування трудового потенціалу України. URL: http://www.npchdusoc_2014_234_222_24.pdf (дата звернення 03.07.2019).
7. Щерба Г. І. Трудова міграція молоді та її наслідки для дітей в українському суспільстві. URL : http://www.usoc_2011_3_15.pdf (дата звернення 10.07.2019).
8. Високос А. І, Клименюк Н. В. Проблеми працевлаштування випускників вищих навчальних закладів. URL: <http://www.90217-189364-1-SM.pdf> (дата звернення 10.07.2019).

9. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді: Закон України редакція від 1 січня 2017 р., № 1774-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення 10.07.2019).

10. Молодь України – 2017 : результати соціологічного дослідження. Тернопіль : ТОВ «Терно-граф», 2017. 72 с.

11. Економічна активність населення України 2017 : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 203 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_EAN_2017.pdf (дата звернення 10.07.2019).

12. Надання послуг особам з числа молоді. Державна служба зайнятості. Аналітичні та статистичні данні. URL: <http://www.dcz.gov.ua/analitics/68> (дата звернення 10.07.2019).

13. Кодекс законів про працю України : станом на 11 жовт. 2018 р. № 2542-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення 10.07.2019).

References:

1. Yu. V. Bohoiavlenska, Melnychuk D. P. Zainiatist molodi v Ukraini : stan, aktualni zavdannia ta priorytetni kroky [Youth Employment in Ukraine: Status, Topical Tasks and Priority Steps]. URL: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6387/3/82-87.pdf> (data zvernennya 02.07.2019) (in Ukr.)

2. Natoloka O. O. Osnovni problemy pratsevlashtuvannia molodi v Ukraini [The main problems of youth employment in Ukraine]. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2013-2/doc/2/22.pdf> (data zvernennya 02.07.2019) (in Ukr.)

3. Holovakha Ye. Stavlennia do vlady i politychnyi vybir molodi Ukrainy [Attitude to power and political choice of young people of Ukraine]. Sotsiologhiia : teoriia, metody, marketynh : *Naukovo-teoretychnyi chasopys*. 2002. №1. S. 117–127 (in Ukr.).

4. Merlian L. Molodezhnaia zaniatost – rezervu runka truda v Ukraine? [Youth employment – labor market reserves in Ukraine?] *Menedzher po personalu*. 2008. № 5. S. 56–60 (in Russ.).

5. Pozniak O. Vneshnye trudovue myhratsyy v Ukraine [External labor migrations in Ukraine]. *Menedzher po personalu*. 2008. № 10. S. 16–20 (in Russ.).

6. Chorna V. O. Trudova mihratsiia molodi yak faktor ruinuвання трудового potentsialu Ukrainy [Labor Migration of Young People, Yak, Factor of Ruining Labor Potential of Ukraine]. URL: [file http://www.npchdusoc_2014_234_222_24.pdf](http://www.npchdusoc_2014_234_222_24.pdf) (data zvernennya 03.07.2019) (in Ukr.).

7. Shcherba H. I. Trudova mihratsiia molodi ta yii naslidky dlia ditei v ukrainskomu suspilstvi [Labor Migration of Youth and Its Implications for Children in Ukrainian Society]. URL: http://www.usoc_2011_3_15.pdf (data zvernennya 10.07.2019) (in Ukr.).

8. Vysokos A. I., Klymeniuk N. V., Problemy pratsevlashtuvannia vypuskykiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Problems of Employment of Graduates of Higher Educational Institutions]. URL: <http://www.90217-189364-1-SM.pdf> (data zvernennya 10.07.2019) (in Ukr.).

9. Pro spriyannia sotsialnomu stanovlenniu ta rozvytku molodi : Zakon Ukrainy [On promoting social development and youth development : Law of Ukraine] redaktsiia vid 01.01.2017, № 1774-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення 10.07.2019) (in Ukr.).

10. Molod Ukrainy – 2017 : rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia [Youth of Ukraine – 2017 : results of sociological research]. Ternopil : ТОВ «Терно-граф», 2017. 72 с. (in Ukr.).

11. Ekonomichna aktivnist naselennia Ukrainy. 2017 : statystychnyi zbirnyk [Economic activity of the population of Ukraine. 2017. Statistical collection.]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2018. 203 s. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_EAN_2017.pdf (data zvernennya 10.07.2019) (in Ukr.).

12. Nadannia posluh osobam z chysla molodi. Derzhavna sluzhba zainiatosti. Analitychni ta statystychni danni. [Providing services to young people. State Employment Service. Analytical and statistical data.]. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68> (data zvernennya 10.07.2019) (in Ukr.).

13. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] : stanom na 11.10.2018. № 2542-VIII. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (data zvernennya 10.07.2019) (in Ukr.).

Стаття надійшла до редколегії 06.05.2019

Перевалова Л. В.,

кандидат философских наук, доцент,
заведующий кафедры права
Национального технического университета
«Харьковский политехнический институт»
(г. Харьков, Украина)

Лисенко И. В.

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
Национального технического университета
«Харьковский политехнический институт»
(г. Харьков, Украина)

Лисенко А. М.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности
Харьковского национального университета внутренних дел
(г. Харьков, Украина)

ПРОБЛЕМЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена проблемам молодежи на рынке труда в Украине, к которым относятся: безработица, низкий уровень жизни, нежелание работодателей оформлять легальные трудовые отношения, рост миграционных процессов, связанных с трудоустройством зарубежом. Авторы рассматривают причины возникновения указанных проблем. В статье дается характеристика нарушений, которые наиболее часто встречаются в этой сфере, анализируются их последствия для молодых людей, которые работают с нарушением действующего законодательства о труде. Приведенные статистические данные о состоянии молодежи на рынке труда в Украине, позволяют авторам сделать логические выводы и предложения по улучшению положения молодежи.

Ключевые слова: нелегальная занятость, неформальные трудовые отношения, безработица, трудовой договор, испытательный срок, стажировка, минимальная заработная плата.

Perevalova L.

Ph. D. in philosophical sciences,
associate professor, head of the department of law
National technical university
«Kharkiv polytechnic institute»
(Kharkiv, Ukraine)

Lysenko I.

Ph. D. in law, associate professor,
associate professor
of the department of law
National technical university
«Kharkiv polytechnic institute»
(Kharkiv, Ukraine)

Lysenko A.

Ph. D. in law, associate professor,
associate professor of the department
of operative-investigative activity and crime detection
Kharkiv National university of internal affairs
(Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF YOUTH EMPLOYMENT AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY

The article is devoted to the problems of Ukrainian youth, which under the condition of crisis is in an extremely disadvantageous position. Among the main problems faced by young people, the authors point out a low level of material support, which is directly related to difficulties while searching for a job, applying for vacancies, and the income level of a young person. Attention is paid to the fact that in the field of labor relations in the country, on the one hand, the European integration course is declared, and on the other hand, the existing practice shows that the regulation of labor relations not only does not approach to European standards, but on the contrary disagrees with them. On the basis of sociological studies, statistical data, the authors study the reasons of unemployment growth in Ukraine: lack of work in the specialty, low salary, unsatisfactory conditions of work. Lack of work experience, lack of practical skills, and high competition on the labor market lead to difficulties in employing for young people. The authors analyze such reasons of the worsening of the situation of young people on the labor market as violations of labor legislation by the employer while hiring: discriminatory restrictions on age, sex, appearance, marital status, property status, the requirement of documents which are not provided for by the legislation, increasing of probation periods, the replacement of probation with an internship. The most acute problem faced by young people is illegal employment. The employee is hired without official employment procedure, and it leads to the fact that a person loses the guaranteed amount of wages, paid vacation, state guarantees, her/she does not pay social insurance and a pension fund contributions. All this leads to the fact that young people for a long time depend on the material support of their parents, they do not have their own housing, family, children. All this leads increasing of migration processes. Most young people are focused on leaving Ukraine to the countries of the European Union. The main reason for emigration is the desire for improving their financial status, the lack of decent job, real democracy and the rule of

law in Ukraine. Analysis of sociological and statistical data allows the authors to make logical conclusions and suggestions for improving the status of young people.

Key words: illegal employment, informal labor relations, unemployment, employment contract, trial period, training, minimum wage.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.78-94>

УДК 342.4

В. Л. Федоренко,

доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного центру судової
експертизи з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України,
заслужений юрист України,
судовий експерт вищого кваліфікаційного класу
(м. Київ, Україна)

e-mail: fedorenko900@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

КОНСТИТУЦІЯ ТА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: СУТНІСТЬ, СЕНСИ І ВЗАЄМОЗУМОВЛЕНІСТЬ

Публікація покликана дослідити походження та поняття категорії «конституція», її взаємозв'язкам із категорією «конституціоналізм» у сучасних демократичних правових державах. Аналізуються витоки українських конституцій і конституційних актів від Конституції Пилипа Орлика 1710 р. до чинної Конституції України 1996 р. Узагальнюються та систематизуються найбільш поширені підходи до визначення сутності конституцій і їх сенсу для розвитку суспільства та держави, як-от: позитивістський, природно-правовий, соціологічний, політологічний, інституційний, синтетичний тощо.

Ключові слова: конституція; основний закон; Конституція України; Конституція Пилипа Орлика; конституціоналізм; конституціоналізація.

Постановка проблеми. Як відомо, конституції стали найважливішим здобутком національної політико-правової думки, втілили найкращі здобутки державотворення та розбудови громадянського суспільства, а в ряді держав світу також нормативно закріпили перемоги в революціях, війнах за незалежність тощо. Недаремно для понад 40 країн світу, включно з Україною, день прийняття Конституції став найважливішим загальнонаціональним святом.

День Конституції є важливим загальнонаціональним святом для норвежців, поляків, словаків, японців. У США це свято було офіційно визнано лише понад 10 років тому, хоча за фактом американці відзначають цей день упродовж майже півстоліття. До того ж, у багатьох державах світу конституції та дата їх прийняття нерідко втілюються в матеріальних об'єктах культури. Так у столиці Іспанії місті Мадриді зведено монумент у формі порожнистого кубу як найбільш досконалої геометричної фігури з надписом: «Народ Мадриду – Конституції 1978 року». Іншим прикладом є пагорб Конституції в місті Йоганесбургу (ПАР). Поряд зі спорудою в'язниці, де свого часу утримувалися

жертви апартеїду та політичних репресій, було зведено офіційну резиденцію Конституційного Суду цієї держави [2, с. 19-20]. У світі є безліч інших прикладів увіковічення соціальної цінності конституцій [20, с. 82].

Для України Конституція 28 червня 1996 р. стала символом консолідації українського народу в розбудові країни як суверенної й незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, попри те що прийняття Основного Закону в Україні відбулося найпізніше з усіх пострадянських конституцій після розпаду колишнього СРСР. При цьому Конституція України 1996 р. є найважливішою категорією національного конституційного права, його серцевиною, і всі результати змін національного державотворення та правотворення в Україні, включно з революціями 2004 і 2014 років, отримували своє відображення в Основному Законі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальновідомо, що такі категорії як «конституціоналізм» і «конституція» є основоположними для науки конституційного права як в Україні, так і за кордоном. До того ж, ці категорії інтенсивно вводяться в науково-категоріальний апарат сучасних досліджень у галузі філософії, соціології, політології, державного управління та ін. Це свідчить, з одного боку, про важливість для суспільства та держави зазначених категорій, а з іншого, про багатосенсовість категорій «конституціоналізм» і «конституція», які є важливою складовою не лише відповідних соціогуманітарних наук, а й світогляду науковців, експертів, політиків, представників інститутів громадянського суспільства та пересічних громадян.

У науці конституційного права проблема теорії Конституції України та конституціоналізму присвячено безліч цікавих дисертаційних досліджень, монографій та інших наукових публікацій учених, серед них є наступні: Ю. Барабаш, О. Батанов, Д. Белов, О. Бориславська, О. Васильченко, П. Євграфов, В. Колісник, А. Крусян, О. Лотюк, П. Любченко, Р. Максакова, О. Марцеляк, Н. Мішина, В. Нестерович, М. Орзіх, В. Погорілко, В. Речицький, М. Савчин, В. Сergyгін, С. Сergyгіна, О. Скрипнюк, І. Сліденко, Т. Слінько, О. Совгиря, П. Стецюк, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, А. Янчук і ін. Упродовж багатьох років ця проблематика залишається близькою й для автора цієї статті [20-27].

Таким чином, на сьогодні в Україні сформувалися різноманітні конкурентноздатні концепції та теорії конституції та конституціоналізму. Утім, політико-правові процеси 2010-2019 років, які призвели до численних змін в Конституції України (не в усіх випадках бездоганно легітимних), сприяли до частковому відродженню давно забутого феномену «юридичної» й «фактичної» конституції. На жаль, не лише громадяни, а й органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, усе частіше пояснюють невиконання «букви Конституції України» глибинним розумінням її «духу». До того ж, практика роботи консультативно-дорадчих органів (конституційні комісії, асамблеї [23]) при всіх Президентах України, від В. Ющенка до П. Порошенка, породила ще один феномен, коли зміни до Конституції України приймалися з посиланням на авторитетних українських учених-конституціоналістів, які спочатку «підтримували» їх за

фактом прийняття, а в 2016-2019 роках перестали навіть рефлексувати у своїх роботах на відповідні конституційні новели. Тобто, теорії та практика конституційного права, конституціоналізму й Конституції України почали розвиватися паралельно й незалежно одна від однієї. Подібна тенденція вбачається контрпродуктивною, такою, що веде спочатку до десаκραлізації Конституції України, а надалі й загрожує її деномінації.

Зазначене зумовлює переосмислення сутності та змісту Конституції України й конституціоналізму після т.з. «електоральної революції», коли під час чергових виборів Президента України в квітні 2019 року виборці переважно більшістю голосів у другому турі виборів підтримали т.з. «позасистемного кандидата». Приводом же для цього дослідження є чергова річниця з дня прийняття Конституції України, яка залишається доброю нагодою для підведення підсумків і визначення перспектив розвитку конституціоналізму та конституції в Україні.

Формулювання цілей. Тож метою дослідження є переосмислення поняття та сутнісних ознак Конституції України й конституціоналізму в їх взаємозв'язку в політико-правових реаліях сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Термін «Конституція України», похідний від визначення «конституція», є досить поширеним не лише в науці конституційного права, а й в інших юридичних науках, а також у правотворчій і правозастосовній діяльності. Він є похідним від іншої історично сформованої правової категорії «конституція», яка виникла завдяки до зародження самого конституційного права як галузі права і вживалася в різних значеннях багатьох сфер суспільного життя.

Існує припущення, що поштовхом для використання латинського слова «*constitutio*» як юридичного поняття первинно послужило вживання його в назві офіційних документів Стародавнього Риму часів Принципату та Домінату. Це поняття вживалося в словосполученні «*Rem Publicum Constituere...*» – «Римський народ встановлює...». З часом дієслово «встановлює» трансформувалося в іменник «установлення, устрій», що й дав початок численним стародавнім «конституціям». Однією з найвідоміших із них є «антична конституція» Арістотеля, відома як «Конституція Афін», або «Афінська Політія». «Конституціями» сучасні правознавці іноді називають закони Солона й Клісфена в Афінах, Закони Сервія Тулія в Римі та інші пам'ятки античного права. Термін «конституція» також застосовувався в давньоримському праві при кодифікації тогочасного законодавства [20, с. 82-83]. В. Шаповал також підкреслює, що іноді «конституцією» називали різні середньовічні систематизації права. До прикладу, видана в XVI ст. Кароліна мала назву латинською *Constitutio Criminalis Carolina* [33, с. 63].

Пізніше, у XVI ст., у Франції починає вживатися термін «*Lex fundamentalis*» – «основний закон», який уперше був введений у науковий обіг у роботах французьких публіцистів-тираноборців (монархомахів) Ф. Дюплексі-Монре, Ф. Отмана, Дж. Бюкенена та ін. Ідея конституції як основного закону в уявленні монархомахів передбачала існування в державі

такого найвищого нормативного акта, який би обмежував владу монарха-самодержця [20, с. 83].

Своєрідними «середньовічними конституціями» стали Статут Великого Князівства Литовського 1529 р., Основний закон Сан-Маріно 1600 р. і ін. Утім, застосування терміну «конституція» щодо цих установчих актів є умовним, адже сам термін «конституція» не отримав поширення в цей час у названих середньовічних державах.

Сучасного значення термін «конституція» почав набувати лише в XVII ст., що ознаменувалося бурхливим розвитком конституційних ідей у Великій Британії, Франції та інших тогочасних країнах Західної Європи, а також у Північній Америці та наступними за цим «великими революціями» [21, с. 65-66].

Етимологічне коріння слова «конституція» викликало чимало наукових дискусій у всі часи. Справедливою видається думка С. Дністрянського про те, що кожна держава мусить мати певну форму, у якій вона регулює суспільний лад, але система державного ладу «...була інша в грецькому «полісі» та римській *civitas* стародавніх віків, інша в монархічній германській державі середніх та початку нових віків, і знову інша в конституціоналізмі найновіших віків» [6, с. 186].

Категорія «конституція» наповнювалася сучасним змістом протягом тривалого часу, чому сприяли теоретико-правові погляди таких мислителів XVI-XVIII століть, як Гуго Гроцій, Самуель Пуфендорф, Вільгельм Лейбніц, Христіан Вольф, Джон Локк, Вільям Блекстоун, Жан-Жак Руссо, Томас Пейн та ін. Здобутки цих науковців знайшли своє відображення в перших конституціях - Конституції США 1787 р., Конституції Франції 1791 р., Конституції Польщі 1791 р., Конституції Данії 1814 р., яка залишається другою «найстаршою» з діючих конституцій світу та інших тогочасних конституціях, зокрема, в Конституції Мейдзі 1889 р.

У першу чергу, у білях про права, які утверджували принцип «правління законів, а не людей». Хоча ці біллі про права формально й виходили за межі правового регулювання тогочасних конституцій, проте стали ядром класичного європейського та американського конституціоналізму. Відомий мислитель минулого століття Фридрих фон Хайек у своїй роботі «Конституція свободи» (1960 р.) писав: *«Найвідоміший із цих Біллей про права, Вірджинський, який був розроблений на основі англійських і колоніальних прецедентів і прийнятий до Декларації незалежності, послугував основним прототипом не лише для подібних документів інших північноамериканських держав, але й для Французької декларації прав людини й громадянина 1789 року, а через неї й для всієї Європи»* [29, с. 238].

При цьому перші загальновідомі конституції Європи, Америки та Японії стали результатом реалізації ідей та ідеалів конституціоналізму, які пройшли випробування революціями [21, с. 64-92]. До прикладу, Французька революція 1791 р. явила Європі та світу приклад деномінації монархії та утвердження республіканської форми державного правління. Хоча «революційні конституції» Франції, рівно як і наслідки цих революцій, неоднозначно сприймалися тогочасними правознавцями. Так Б. Чичерін

писав: «Революція завжди є порушенням основних законів держави, що підриває в народі повагу до закону» [32, с. 507].

Не можна оминати увагою й вітчизняний історичний досвід конституційного правотворення, зокрема прийняття Конституції Пилипа Орлика 1710 року – визначної пам'ятки національної політико-правової думки. Як відомо, «Пункти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтвержені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня п'ятого дня у Бендерах», або ж «Бендерські конституції 1710 р.»¹, були укладені вихованцем Києво-Могилянської академії Пилипом Орликом і козацькою старшиною у вигнанні. У підготовці цього конституційного проекту також брали участь відомі представники тогочасних військових кіл і духовенства Андрій Войнаровський, Григорій Герцик, Кость Гордієнко та ін. Конституція Пилипа Орлика 1710 року має складну внутрішню побудову. Вона містить преамбулу, 16 пунктів і текст присяги Гетьмана Війська Запорозького. На думку П. Б. Стецюка, цей документ за своєю формою дещо нагадує *pacta conventa* польських королів, однак за стилем викладу є значно простішим, доступнішим. Його текст починається релігійною формулою (звичайною для таких документів того часу): «Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Бога ушавленого у Святій Трійці...» і далі йде важлива фраза, яка говорить про постійність (довготривалість, вічність) цього документа: «Нехай здійснюється задля віковичної слави і пам'яті Війська Запорозького і всього Руського народу...» [18, с. 71-72].

Конституція гетьмана Пилипа Орлика 1710 року унормувала такі гострі питання як правовий статус Запорозької Січі та Української церкви. Зокрема, у ній передбачалося конституювати автономію Запорозької Січі в складі України, а також визначалася така важлива та перспективна, як входження Української церкви в підпорядкування патріарху Константинопольському. Заслугує на увагу й модель організації державної влади в Україні, унормована в Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Так праобраз законодавчої влади мала втілювати Генеральна Рада, до складу якої входили б генеральні старшини, цивільні полковники, генеральні радники (делегати від полків), полкові старшини, сотники й представники від Запорозької Січі. Генеральна Рада повинна була збиратися тричі на рік у християнські свята (на Різдво, Великдень і Покрову) та заслуховувати звіти гетьмана, питання про недовіру йому, а також обирати генеральну старшину за поданням Гетьмана тощо. Таким чином, пропонувалася організація козацького парламенту, відмінна від стихійних чорних рад часів Гетьманщини й дорадчих гетьманських рад.

¹ Єдиний відомий на сьогодні україномовний оригінал знайдений у Російському державному архіві давніх актів у 2009 році київським істориком Олександром Алфьоровим. Копія передана О. Алфьоровим до Музею гетьманства в Києві. Рукопис написаний староруською діловою мовою, якою користувалися на початку XVIII ст.

Системний аналіз положень Бендерських конституцій 1710 року дозволяє зробити висновок про конституювання в цьому документі принципу розподілу влад і закріплення механізму стримувань і противаг між гілками влади набагато, майже на вісімдесят років раніше, ніж це було зроблено в конституції США 1787 року, конституції Франції 1791 року, конституції Польщі 1791 року та в інших «старих» конституціях і конституційних актах Європи й Америки.

Конституція Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року, на думку багатьох сучасних правознавців, так і не була втілена на практиці, оскільки в державі, формально утвореній за Прутським (1711 р.) та турецько-українським (1711–1712 рр.) договорами, і яка проіснувала до 1714 року, присутність козацтва була фрагментарною і лише у формі військових експедицій. Відомий український правник М. Василенко пише: «Договір Орлика не був проведений у життя. Цьому завадили тогочасні обставини. Переміг не протектор України – шведський король Карл XII, а противник Орлика й запоріжців – Петро І. З часу Прутського миру 1711 року пропала надія на повернення українських емігрантів на батьківщину» [3, с. 148]. Тож, як стверджує В. Шаповал, ця Конституція «... не мала прямого відношення до практики конституціоналізму» [33, с. 65].

Натомість інші українські вчені вважають цей важливий політико-правовий документ чинною Конституцією Правобережної України у 1711–1714 рр. Унікаючи дискусії з цього питання, зазначимо, що дослідження чинності Конституції гетьмана Пилипа Орлика 1710 року та пізнання її юридичної природи ще чекає на дослідників [22, с. 9-10]. При цьому, й одні, й інші українські правознавці фактично одностайні в оцінці унікальності Конституції Пилипа Орлика 1710 року для національного конституціоналізму та подальшої боротьби за українську державу.

Подальший розвиток конституційного права наповнював категорію «конституція» новим, більш прийнятним для її сучасного розуміння значенням. У XIX – на поч. XX ст. в європейському конституційному праві набуло поширення визначення конституції Г. Еллінека, який вважав, що конституція є сукупністю правоположень, що визначають вищі органи держави, порядок заклику їх до відправлення функцій, їх взаємні відносини й компетенцію, а також принципові положення індивіду щодо державної влади [7, с. 371].

Перша половина XX ст. збагатила теорію та практику українського конституціоналізму низкою конституцій і конституційних актів доби національно-визвольних змагань (революцій) 1917-1921 років. Окрім добре відомої вітчизняним правникам Конституції УНР 1918 року, у цей час з'являються й інші правові акти конституційного змісту (універсали УНР, Конституція ЗУНР та ін.) і проекти конституцій (Конституція УНР О. Ейхельмана, Тимчасова Конституція УНР В. Винниченка та ін.).

Щодо причин поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 років в Україні проведено багато досліджень, у тому числі й лідерами цих змагань (В. Винниченком, М. Грушевським, С. Дністрянським, О. Ейхельманом, П. Скоропадським, С. Шелухіним й ін.). Вбачається доречним навести

узагальнення Я. Грицака щодо цих подій, який у своїй роботі «Нариси історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття» (2019 р.) пише: «Недостатня відданість ідеї державності з боку революційних еліт, які творили лівоцентристські коаліції й перебували при владі від 1917-го, аж до 1920 року, з кількомісячною перервою на час правління Скоропадського. Замість державницької ідеї, вони пропонували народницький націоналізм або доктринерський соціалізм. З цим аргументом пов'язані твердження про незрілу партійну систему й недосвідчене керівництво» [4, с. 294]. Утім основною вадою українських конституцій 1917-1921 рр. стає їх же нереалізованість через знищення української державності та входження України на 70 років до радянського «конституційного простору» з усіма його недоліками, хоча і в середині XX ст. конституційні ідеї національного державотворення не втрачали актуальності для України.

Неординарним актом конституційного змісту став й Акт відновлення Української державності, виголошений 30 червня 1941 року в залі товариства «Просвіта» (м. Львів) головою Національних зборів Я. Стецьком. Довколо тексту цього Акта, його змісту й впливу на національне конституційне державотворення та правотворення існує багато міфів, значна частина яких бул сформована радянськими спецслужбами. Тож з метою неупередженості, наведемо текст цього історичного документу: «1. Волею Українського народу, Організації Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, визнає весь український народ не складати зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена суверенна українська влада. Суверенна українська влада заповнить українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та задоволення його потреб. 2. На Західних землях України твориться українська влада, яка підпорядковується українському національному урядові, що створиться у столиці України – Києві. Українська національно-революційна армія, що твориться на українській землі, боротиметься далі проти московської окупації за Суверенну Соборону Державу і новий, справедливий лад у цілому світі. Хай живе Суверенна Українська Держава! Хай живе Організація Української Націоналістів! Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів – Степан Бандера! Льва-Город, 30. червня, 1941 року» [13, с. 32].

Наведений Акт був підтриманий і українським духовенством: Голова Української католицької церкви митрополит А. Шептицький і Голова Української православної церкви на Волині митрополит Полікарп благословили його у своїх Пастирських листах. Ці листи були сповнені надії та патріотизму. Так митрополит Полікарп писав: «Любити Бога, любити Батьківщину – це найбільша чеснота. Служба Батьківщині – найбільший обов'язок» [13, с. 34]. Підтримка духовенства також посилювалася й сприйняттям цього Акта українською еміграцією. Очевидно, що Акт відновлення Української державності не був конституцією за визначенням. Він мав іншу місію: декларувати відродження національної державності в

Україні та створення публічної влади (уряду) в столиці України – м. Києві, що на той час була столицею Української РСР. Вочевидь, в колишньому СРСР категорично не поділяли ці погляди. Водночас, і нацистська Німеччина не підтримувала Акта відновлення Української державности, який викликав лють окупантів і хвилю терору з боку гестапо до українських «самостійників». У 1941-1942 рр. були заарештовані, вислані до концтабору «Аушвіц», закатовані та розстріляні активісти українського національного руху. Зокрема, нацистами були закатовані два брати С. Бандери – д-р Олекса та Василь [13, с. 40]. Подальші звинувачення націоналістів у «колаборанстві» з нацистською Німеччиною під час II світової війни стали свідомою вигадкою радянських спецслужб, та й Акт відновлення Української державности тривалий час невинувато замовчувався в Україні. Свідомо залишаючи поза межами цієї статті аналіз т.з. «радянських конституцій», а саме конституцій Української РСР 1937 і 1978 років, які не лише легітимізували закріпачення України в складі колишнього СРСР, а й закріплювали широке коло прав і свобод людини та громадянина, відзначимо, що основною трагедією «радянського конституціоналізму» став феномен «юридичної» та «фактичної» конституції. Лише після проголошення незалежності України в 1991 році в Україні почала утверджуватися сучасна прозахідна модель конституціоналізму, яка отримала своє нормативне закріплення в Конституції України, прийнятій Верховною Радою України 28 червня 1996 року [9].

Щодо до визначення категорії «конституція» в юридичній науці, то представники різних правових шкіл у різні епохи по-різному тлумачили поняття конституції. Так представники природної школи права (Ж.-Ж. Руссо) розуміли під конституцією суспільний договір, який виражає волю народу; представники нормативістської школи (Г. Кельзен) – вираження абсолютної основоположної норми права; представники психологічної школи (Л. Й. Петражицький) – унормування усталених природних відносин між людиною, суспільством і державою; марксистської (А. Денисов, І. Трайнін) – вищий закон, що закріплює повновладдя правлячого класу, верховенство державної влади тощо [20, с. 85].

Оригінальні погляди на правову природу Конституції України сформувалися в незалежній Україні. На думку В. Шаповала, методологічні підходи щодо визначення категорії «конституція» ґрунтуються насамперед на нормативному та структурно-системному підходах, «... що можна вважати продовженням традиції, започаткованої в XIX ст. німецькими юристами і продовженої, зокрема, у радянському державознавстві» [33, с. 56]. Популярність позитивістських і неопозитивістських підходів щодо дослідження Основного Закону дійсно мала місце в роботах українських правознавців кін. XX ст.

Зокрема, В. Мелашенко одним із перших у незалежній Україні писав, що конституція – це, як правило, єдиний правовий акт або система таких актів, за допомогою яких народ чи органи держави, які виступають від його імені, встановлюють основні принципи устрою суспільства й держави, форми безпосередньої демократії, визначають статус державної влади та

місцевого самоврядування, механізм їх здійснення, закріплюють права й свободи людини й громадянина [12, с. 89].

Відомий правознавець Ю.Тодика пропонував розуміти під Конституцією України єдиний нормативно-правовий акт, що має особливі юридичні властивості, через який український народ виражає свою суверенну волю, утверджує основні принципи державного та суспільного ладу, визначає систему й структуру державної влади та місцевого самоврядування, механізми реалізації державно-владних повноважень, основи правового статусу, територіальний устрій держави [19, с. 12-13].

Але, уже в XXI ст. підходи щодо визначення сутності та змісту Конституції України змінюються. Позитивістські підходи до пізнання сутності та змісту конституції доповнюються природно-правовими, соціологічними, політологічними, інституційними й іншими підходами. Так О.Скрипнюк вважає, що Конституція України – це Основний Закон суспільства й держави, в якому втілюється та юридично закріплюється політична воля та законні інтереси українського народу, держави, територіальних громад й інших суб'єктів правотворення щодо регулювання основ конституційного ладу, прав і свобод людини й громадянина, безпосередньої демократії, організації та діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та конституційної юстиції [16, с. 59].

Інший учений М.Савчин, обґрунтовуючи синтетичну теорію конституції, відзначає наступне: *«Конституція виконує функцію легітимації суспільного порядку. ... З інституційної точки зору конституція втілюється у забезпеченні консолідації демократії, представництва народу шляхом проведення вільних і періодичних виборів, режимі парламентаризму та судовому конституційному контролю. У нормативному розумінні конституція містить як норми з конкретними приписами, так і норми, що визначають загальні правові засади втручання публічної влади у приватне життя індивіда. Таким чином, конституція у нормативному сенсі поширюється як на сферу публічного, так і приватного права»* [15, с. 74].

Слід звернути увагу, що конституція донині залишається найбільшим юридичним здобутком насамперед суспільства, адже вона не лише утверджує та захищає основоположні права та свободи людини, а й обмежує в легітимний спосіб будь-які можливості для узурпації влади в державі. При цьому, очевидним є те, що призначення конституції полягає в регулюванні найважливіших відносин у суспільстві та державі.

Ще у кін. XVIII ст. Вільгельм фон Гумбольдт у своїй роботі «Про межі державної діяльності» писав, що держава не повинна щодо громадян «... робити жодного кроку далі, ніж це необхідно для їх безпеки одне від одного і від зовнішніх ворогів» [5, с. 48]. Нині цей важливий принцип ідеології лібертаріанства звучить привабливо, але його реалізація в державах, виголошених у конституціях як соціальні, включаючи й Україну, вбачається нездійсненним.

Отже, конституція в XXI ст., у власному розумінні цього слова, є складним багатостороннім суспільним договором (між громадянським суспільством і державою, між політичними силами й фінансово-

економічними групами, між корінними народами національними меншинами *etc*), втіленим, як правило, Основний Закон держави й суспільства, який має найвищу юридичну силу, регулює найважливіші суспільні відносини, має особливий порядок прийняття та внесення до неї змін і її охорони.

Узагальнюючи існуючі погляди учених-конституціоналістів щодо сутності та змісту Конституції України, а також пріоритети оновлення Основного Закону в сучасних політико-правових реаліях, можна стверджувати, що Конституція України – це єдиний наділений найвищою юридичною силою та гарантований державою і суспільством правовий акт, через який український народ та українська держава виражають свою суверенну волю й реалізують легітимні інтереси, утверджуючи основи конституційного ладу України, конституційні основи розвитку громадянського суспільства та його інститутів, загальні засади конституційно-правового статусу людини, принципи та інститути реалізації народовладдя, встановлюють систему, організацію та повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також конституційно-правовий статус АР Крим, конституують механізми реалізації державно-владних повноважень й адміністративно-територіальний устрій держави [20, с. 86].

Це визначення дає найбільш загальні уявлення про юридичні властивості та якості Конституції України, які визначають її сутність, зміст, походження, юридичну силу, систему та структуру, форму та умови дії в умовах сьогодення. До того ж, нині Основний Закон усе частіше досліджується як багатоаспектне явище конституційно-правового життя. Зокрема, правознавці дедалі частіше звертають увагу на Конституцію України як джерело права, систему правовідносин, складову правосвідомості учасників конституційного процесу, предмет й одночасно поле для конституційної конфліктології [1, 8] тощо.

Конституція України є продуктом й одночасно стрижнем розвитку такого складного політико-правового феномена, як «конституціоналізм». Зміст цієї категорії опосередковує роль і місце Конституції України в правовій системі, суспільстві та державі, засвідчує її верховенство в регулюванні суспільних відносин. Щодо сутності та змісту категорії «конституціоналізм», правознавці висловлюють різні точки зору. Зокрема, С. Речицький пише, що, враховуючи факт винайдення США першої й донині діючої конституції, «... конституціоналізм можна вважати правовим американізмом» [14, с. 376]. При цьому, учений вважає, що сенсом органічного конституціоналізму є «... свобода і ринок», які вражають сучасників до сьогодні. В. Речицький також наголошує на відсутності європейських стандартів конституціоналізму; можна стверджувати лише про «європейський рівень конституціоналізму» [14, с. 378].

Відомий мислитель Фридрих фон Хайек у своїй роботі «Конституція свободи» (1960 р.) писав щодо сутності конституціоналізму в ліберальному суспільстві наступне: «Конституціоналізм означає, що вся влада ґрунтується на розумінні – вона буде здійснюватися відповідно до загальноприйнятими принципами, а люди, яким надана влада, обрані тому, що, як вважається, саме вони будуть

робити те, що є правильним, а не для того, щоб усе, що вони зроблять, вважалося правильним. Він заснований врешті на розумінні, що влада за своєю сутністю – не фізичний факт, а стан розумів, який змушує людей підкорюватися» [29, с. 237].

Проте більш прагматично до визначення конституціоналізму підходить В. Шаповал. На його думку: «Конституціоналізм – це смислова триєдність, яку становлять політико-правова ідеологія, сформована в період виникнення передумов революції і самих революцій XVII-XVIII ст. в Європі і Америці, а також відповідне правове регулювання і правозастосування, що спиралася і спираються на цю ідеологію. ... При цьому конституціоналізм об'єктивно корегується у ході суспільної еволюції» [33, с. 55].

До того ж, як зазначає А. Крусян, формуючи власну модель конституціоналізму, кожна держава має спиратися саме на те, що конституціоналізм передусім був і залишається ідейним, інституціональним, конституційно-правовим антиподом необмеженої всюдозволеності публічної влади [11, с. 6]. При цьому саме конституція є найнадійнішим запобіжником щодо упередження свавілля публічної влади та потурання прав і свобод людини в демократичних державах.

Щодо сутності конституціоналізму та його співвідношення з конституцією вітчизняні правознавці висловлювали різні погляди. Так свого часу В. Ф. Мелашенко писав, що конституціоналізм слід розуміти як складне системне утворення, елементами якого є фактична та юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок [10, с. 104]. На думку О. В. Совгирі та Н. В. Шукліної, систему українського конституціоналізму становлять наступні: 1) чинна Конституція України як нормативно-правовий акт; 2) теорія, історія, ідеологія Конституції України; 3) існуючий конституційний лад. У взаємодії ці елементи формують нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні основи конституціоналізму [17, с. 53]. Отже, конституція є стрижнем, квінтисенцією конституціоналізму як правового режиму, який ґрунтується на верховенстві конституції суспільстві та державі при її беззаперечній легітимності. Конституціоналізм залишається на сьогодні також важливою об'єднаною для громадянського суспільства та правової держави правовою ідеологією, яка забезпечує їх подальший розвиток, заснований на взаємній повазі та відповідальності одне перед одним.

Висновки. Узагальнюючи, можна стверджувати, що Конституція України є результатом і водночас визначальним складником національного конституціоналізму, під яким слід розуміти упорядковану сукупність (систему) історично сформованих ідеологічно-правових світоглядних поглядів на способи й методи ефективного регулювання конституційних правовідносин, об'єктивно сформовану систему конституційного права, систему конституційного законодавства, стрижнем якої виступає Основний Закон, систему конституційно-правової науки й освіти, а також усталену конституційну правотворчу та правозастосовну практику. При цьому дихотомічний взаємозв'язок Конституції України й конституціоналізму є не

лише закономірним, а й бажаним для розвитку конституційної правової держави [20, с. 91-92].

Розвиток вітчизняного конституціоналізму на сучасному етапі має свої особливості, зумовлені анексією АР Крим та здійсненням ОСС на Сході України, проведенням виборів глави держави й парламенту та відповідними політико-правовими й державно-владними змінами тощо. Водночас саме конституціоналізм як сприятливий правовий режим забезпечення верховенства Конституції України у суспільстві та державі залишається найбільш надійним запобіжником від порушення основоположних прав і свобод людини, узурпації влади та делегітації самого Основного Закону.

У цьому сенсі слушним буде заклик до українських політиків, державних і громадських діячів, усіх громадян щодо конституціоналізації: побудови всіх відносин у суспільстві та державі виключно на принципах і букві Конституції України, а також відмова від толерування будь-яких позаконституційних «компромисів», «винятків» і «паралельних правил», які в кінцевому результаті підривають авторитет Конституції України та порушують права й свободи людини.

Використані джерела:

1. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права : монографія. Харків : Право, 2008. 220 с.
2. Барабаш Ю. Г. Нариси з конституційного права : зб. наук. пр. Харків : Право, 2012. 160 с.
3. Василенко М. П. Конституція Филиппа Орлика / Академічна юридична думка / уклад. : І. Б. Усенко, Т. І. Бондарчук ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін Юре, 1998. С. 133-153.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
5. Гумбольдт В. фон. О пределах государственной деятельности / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. Москва : Социум, 2019. 287 с.
6. Дністрянський С. Теорія конституції // Стецюк П. Б. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів, 1999. 232 с.
7. Еллинек Г. Общее учение о государстве. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 752 с.
8. Волянська Г. М., Оніщук М. В., Савчин М. В. та ін. Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз) : посібник / за ред. М. В. Савчина, В. Л. Федоренка. Київ : Ін-т громадян. суспільства, 2008. 286 с.
9. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Конституційне право України : підручник для юрид. вузів / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 1999. 734 с.
11. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
12. Мелашенко В. Ф. Основи конституційного права України : курс лекцій для студентів. Київ : Вентурі, 1995. 240 с.
13. Мірчук П. Акт відновлення Української державності 30. червня 1941 року: його генеза та політичне й історичне значення. Нью Йорк : Видання Головної Управи Організації Оборони Чотирьох Свобід України, 1952. 64 с.

14. Речичкий В. Политический предмет конституции. Київ : Дух і Літера, 2012. 728 с.
15. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монограф. Ужгород : РІК-У, 2018. 400 с.
16. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. Харків : Право, 2009. 468 с.
17. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: повний курс : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
18. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму: посібн. для студентів. Ч. 1. Львів : Астролібія, 2003. 232 с.
19. Тодика Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики: монографія. Харків : Факт, 2000. 608 с.
20. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
21. Федоренко В. Л. Конституціоналізм і революції. *Право України*. 2018. № 4. С. 64- 92.
22. Федоренко В. Л. Конституція Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року: 300 років досвіду українського конституціоналізму. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 3. С. 6-11.
23. Федоренко В.Л. Конституція України: від прийняття до Конституційної Асамблеї. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 6. С. 15-21.
24. Федоренко В. Л. Конституція України: генезис, проблеми, шляхи і перспективи удосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 6-11.
25. Федоренко В.Л. Конституція України і система національного конституційного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 7. С. 47-55.
26. Федоренко В. Л., Носенко О. В. Конституція України: поняття та юридичні властивості. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 2. Спецвипуск «Конституційний процес в Україні». С. 188-194.
27. Федоренко В. Л. Конституція України: правова природа та законодавче забезпечення реалізації її положень в сфері прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2010. № 3. С. 5-14.
28. Нестерович В. Ф. Виборче право як підгалузь конституційного права України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 44-49.
29. Хайек Ф. А. фон. Конституция свободы / пер. с англ. Москва : Новое изд-во, 2018. 528 с.
30. Нестерович В.Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 736 с.
31. Нестерович В.Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 640 с.
32. Чичерин Б. Н. О народном представительстве. СПб : Наука, 2016. 511 с.
33. Шаповал В. М. Феномен конституційного права: монограф. Київ : Інститут закон. Верховної Ради України, 2017. 423 с.
34. Скрипнюк О. В., Федоренко В. Л., Барабаш Ю. Г., Берназюк Я. О. та ін. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення: монографія. Київ : НАДУ, 2011. 344 с.

References

1. Barabash Yu. H. Derzhavno-pravovi konflikty v teorii ta praktytsi konstyuttsiinoho prava : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2008. 220 s.
2. Barabash Yu. H. Narysy z konstyuttsiinoho prava : zb. nauk. pr. Kharkiv : Pravo, 2012. 162 s.
3. Vasylenko M. P. Konstyuttsiia Fylyppa Orlyka / Akademichna yurydychna dumka / uklad. : I. B. Usenko, T. I. Bondarchuk ; za zah. red. Yu.S. Shemshuchenka. Kyiv : In Yure, 1998. S. 133-153.
4. Hrytsak Ya. Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi natsii XIX-XX stolittia. Kyiv : Yakaboo Publishing, 2019. 656 s.
5. Humbolt V. fon. O predelakh gosudarstvennoi deiatelnosti / V. fon Humboldt ; per. s nem. Moskva : Sotsyum, 2019. 287 s.
6. Dnistrianskyi S. Teoriia konstyuttsii // Stetsiuk P. B. Stanislav Dnistrianskyi yak konstyuttsionalist. Lviv, 1999. 232 s.
7. Ellynek H. Obshee uchenye o gosudarstve. SPb. : Yurydycheskyi tsentr Press, 2004. 752 s.
8. Volianska H. M., Onishchuk M. V., Savchyn M. V. ta in. Konstyuttsiina konfliktolohiia (konstyuttsiini mekhanizmy podolannia politychnykh kryz) : posibnyk / za red. M. V. Savchyna, V. L. Fedorenka. Kyiv : In-t hromadian. suspilstva, 2008. 286 s.
9. Konstyuttsiia Ukrainy : pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
10. Konstyuttsiine pravo Ukrainy : pidruchnyk dlia yuryd. vuziv / za red. prof. V. F. Pohorilka. Kyiv : Naukova dumka, 1999. 734 s.
11. Krusian A.R. Suchasnyi ukraïnskyi konstyuttsionalizm : monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter, 2010. 560 s.
12. Melashchenko V. F. Osnovy konstyuttsiinoho prava Ukrainy : kurs lektsii dlia studentiv. Kyiv : Venturi, 1995. 240 s.
13. Mirchuk P. Akt vidnovlennia Ukrainskoi derzhavnosti 30. chervnia 1941 roku: yoho heneza ta politychne y istorychne znachennia. Niu York : Vydannia Holovnoi Upravy Orhanizatsii Oborony Chotyrok Svobid Ukrainy, 1952. 64 s.
14. Rechtytskyi V. Politycheskyi predmet konstyuttsyy. Kyiv : Dukh i Litera, 2012. 728 s.
15. Savchyn M. V. Suchasni tendentsii konstyuttsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu : monohraf. Uzhhorod : RIK-U, 2018. 400 s.
16. Skrypniuk O. V. Kurs suchasnoho konstyuttsiinoho prava Ukrainy: akademichne vydannia. Kharkiv : Pravo, 2009. 468 s.
17. Sovhyria O. V., Shuklina N. H. Konstyuttsiine pravo Ukrainy: povnyi kurs : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2018. 556 s.
18. Stetsiuk P. B. Osnovy teorii konstyuttsii ta konstyuttsionalizmu: posibn. dlia studentiv. Ch. 1. Lviv : Astroliabiia, 2003. 232 s.
19. Todyka Yu. M. Konstyuttsiia Ukrainy: problemy teorii i praktyky: monohrafiia. Kharkiv : Fakt, 2000. 608 s.
20. Fedorenko V.L. Konstyuttsiine pravo Ukrainy : pidruch. / Do 20-oi richnytsi Konstyuttsii Ukrainy ta 25-oi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2016. 616 s.
21. Fedorenko V. L. Konstyuttsionalizm i revoliutsii. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 4. S. 64-92.

22. Fedorenko V. L. Konstytutsiia Hetmana Pylypa Orlyka 1710 roku: 300 rokov dosvidu ukraïnskoho konstytutsionalizmu. *Biuletën Ministerstva yustytzii Ukrainy*. 2010. № 3. S. 6-11.

23. Fedorenko V.L. Konstytutsiia Ukrainy: vid pryiniattia do Konstytutsiinoi Asamblei. *Biuletën Ministerstva yustytzii Ukrainy*. 2012. № 6. S. 15-21.

24. Fedorenko V.L. Konstytutsiia Ukrainy: henezys, problemy, shliakhy i perspektyvy udoskonalennia. *Biuletën Ministerstva yustytzii Ukrainy*. 2015. № 6. S. 6-11.

25. Fedorenko V. L. Konstytutsiia Ukrainy i systema natsionalnoho konstytutsiinoho prava. *Biuletën Ministerstva yustytzii Ukrainy*. 2009. № 7. S. 47-55.

26. Fedorenko V. L., Nosenko O. V. Konstytutsiia Ukrainy: poniattia ta yurydychni vlastyvoli. *Stratehichni priorityty*. 2008. № 2. Spetsvypusk «Konstytutsiinyi protses v Ukraini». S. 188-194.

27. Fedorenko V. L. Konstytutsiia Ukrainy: pravova pryroda ta zakonodavche zabezpechennia realizatsii yii polozhen v sferi prav liudyny. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. 2010. № 3. S. 5-14.

28. Nesterovych V. F. Vyborche pravo yak pidhaluz konstytutsiinoho prava Ukrainy. *Pravo i suspilstvo*. 2018. № 3. S. 44-49.

29. Khaïek F. A. fon. Konstytutsiia svobody / per. s anhl. Moskva : Novoe yzd-vo, 2018. 528 s.

30. Nesterovych V.F. Vplyv hromadskosti na pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv: problemy konstytutsiinoi teorii ta praktyky : monohrafiia. Luhansk : RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 2014. 736 s.

31. Nesterovych V.F. Praktykum z Konstytutsiinoho prava Ukrainy. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2018. 640 s.

32. Chychern B. N. O narodnom predstavytelstve. SPb : Nauka, 2016. 511 s.

33. Shapoval V. M. Fenomen konstytutsiinoho prava: monohraf. Kyiv : Instytut zakon. Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2017. 423 s.

34. Skrypniuk O. V., Fedorenko V. L., Barabash Yu. H., Bernaziuk Ya. O. ta in. Normotvorcha diïalnist Prezydenta Ukrainy ta yii normoproektnie zabezpechennia : monohrafiia. Kyiv : NADU, 2011. 344 s.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2019

Федоренко В. Л.,

доктор юридических наук, профессор,
директор Научно-исследовательского центра судебной экспертизы по
вопросам интеллектуальной собственности

Министерства юстиции Украины,

заслуженный юрист Украины,

судебный эксперт высшего квалификационного класса

(г. Киев, Украина)

КОНСТИТУЦИЯ И КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ: СУЩНОСТЬ, СМЫСЛЫ И ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТЬ

Публикация приурочена исследованию происхождения и понятия категории «конституция», ее взаимосвязям с категорией «конституционализм» в

современных демократических правовых государствах. Анализируются истоки украинских конституций и конституционных актов от Конституции Пилипа Орлика (1710) - действующей Конституции Украины (1996). Обобщаются и систематизируются наиболее распространенные подходы к определению сущности конституций и их смысла для развития общества и государства: позитивистский, естественно-правовой, социологический, политологический, институциональный, синтетический и тому подобное.

Ключевые слова: конституция; основной закон; Конституция Украины; Конституция Пилипа Орлика; конституционализм; конституционализации.

Fedorenko V.,

doctor of law, professor, director of the Scientific & Research center
of forensic expertise on intellectual property
of the Ministry of justice of Ukraine,
honored lawyer of Ukraine,
forensic expert of the higher qualification class
(Kyiv, Ukraine)

CONSTITUTION AND CONSTITUTIONALISM: ESSENCE, MEANINGS AND INTERCONNECTEDNESS

The publication is accustomed to the study of the origin and concept of the category "constitution", its interconnections with the category "constitutionalism" in modern democratic legal states. The sources of Ukrainian constitutions and constitutional acts from the Constitution of Pylyp Orlyk in 1710 - to the current Constitution of Ukraine in 1996 are analyzed. The author summarizes and systematizes the most widespread approaches to the definition of the essence of constitutions and their meaning for the development of society and the state: positivist, natural law, sociological, political, institutional, synthetic, etc.

It is concluded that the Constitution of Ukraine is the only legal act guaranteed by the state and society through which the Ukrainian people and the Ukrainian state express their sovereign will and realize legitimate interests, by approving the foundations of the constitutional system of Ukraine, the constitutional foundations of the development of civil society and its institutes, general principles of the constitutional and legal status of a person, principles and institutions of realization of democracy, establish a system, organization and authority bodies of state power and local self-government, as well as the constitutional and legal status of the Autonomous Republic of Crimea, establish mechanisms for the implementation of state power powers and the administrative-territorial structure of the state.

The mutual doctrinal and substantive-functional relationship between constitutions and constitutionalism in modern states, as an example of Ukraine, was explored and analyzed. It is substantiated that the Constitution of Ukraine is the result and at the same time determining the constituent of national constitutionalism, which should be understood as an ordered set (system) of historically formed ideological and legal philosophical views on methods and methods of effective regulation of constitutional legal relations, objectively formed system of constitutional law, system of constitutional legislation, the core of which is the Basic Law, the system of

constitutional and legal science and education, as well as the established constitutional into law-making and law enforcement practice.

Key words: constitution; the Basic law; Constitution of Ukraine; The Constitution of Pylyp Orlyk; constitutionalism; constitutionalization.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.95-105>

УДК 343.91-051

П. С. Біленко,

фахівець відділу організації служби
Донецького юридичного інституту МВС України
(м. Маріуполь, Україна)

e-mail: pavel-bilenko1984@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-0072-7280>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИВДНИКА

У статті розкрито кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють домашнє насильство. Указано, що насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішої психологічної та фізичної шкоди, ніж аналогічні вчинки від сторонніх осіб. Проаналізовано структурні елементи кримінологічної характеристики кривдника, зокрема соціально-демографічні, кримінально-правові та соціально-психологічні ознаки. Зроблено висновок, що домашнє насильство вчиняють чоловіки (96,6 %) вікової групи 21-40 років, із них син – 50 %; особи мають повну середню освіту (50 %), офіційно не працевлаштовані (96,52 %), а 62 % з них раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності й 32,75 % перебували в стані алкогольного сп'яніння. Місце реєстрації та місце фактичного проживання в 65 % осіб співпадають.

Ключові слова: злочинність, особа злочинця, домашнє насильство, особа, що вчинила домашнє насильство, кривдник, соціально-демографічні ознаки, кримінально-правові ознаки, соціально-психологічні ознаки

Постановка проблеми. Свобода від насильства – основне право людини. Домашнє насильство – один із найчастіших злочинів, які вчиняються щодня й майже щохвилини. Поширення проявів домашнього насильства не лише руйнує гармонію, злагоду в родині, спричиняє сімейне неблагополуччя, а й виступає однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішої психологічної та фізичної шкоди, ніж аналогічні вчинки від сторонніх осіб. Вони порушують основний принцип життєдіяльності родини – безпечне та комфортне існування будь-якого її члена. Без подолання цього соціально небезпечного явища неможливо створити умови для самореалізації людини, реалізації принципів рівних прав, свобод і можливостей людини й громадянина. Важливу роль у протидії цьому соціально негативному явищу відіграє дослідження кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє домашнє насильство, тобто кривдника, а також формулювання його кримінологічного портрету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за насильство, у тому числі домашнє, а також кримінологічної характеристики осіб, що вчинили домашнє насильство, досліджували у своїх

працях багато науковців, серед яких Ю. Баулін, А. Блага, В. Борисов, В. Буроменський, В. Голіна, Ю. Грошевий, О. Гумін, І. Жилінкова, Л. Колос, Л. Кривоченко, Ю. Лук'янова, У. Митник, О. Руднева, О. Сердюк, В. Сташис, В. Тацій та ін. Проте, у зв'язку з набранням 11 січня 2019 року чинності змін до закону України про кримінальну відповідальність, внесених Законом України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», питання кримінологічної характеристики кривдника набуває ще більшої актуальності.

Формування цілей. Метою статті є визначення кримінологічно значущих ознак структури особи злочинця, який вчиняє домашнє насильство, що дасть змогу визначити його типовий кримінологічний портрет, а отже, розробити рекомендації з удосконалення діяльності щодо протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічній науці існують різні точки зору щодо поняття «особа злочинця», проте досить тривалий час воно є дискусійним. Різні автори, використовуючи дане поняття, тлумачать його неоднозначно, вкладаючи в той самий науковий термін різний зміст. Так одні вчені застосовують понятійний апарат кримінального права, називаючи особистість злочинця «суб'єктом злочину з кримінологічної точки зору» та ототожнюючи злочинця із особою людини, що вчинила злочин [1, с. 91-92]; інші вживають термін «злочинна особистість» або «злочинна людина», підтримуючи пропозицію ще Ч. Ломброзо; треті дослідники застосовують опитований метод, розкриваючи досліджуване поняття шляхом переліку тих суттєвих ознак, що притаманні «особі злочинця». На думку Н. Кропачова, особа злочинця – це сукупність соціально-демографічних, моральних і правових властивостей, ознак, зв'язків, відношень, що характеризують особу, яка вчинила злочин, і впливають на її злочинну поведінку [2, с. 78]. О. Алексєєв вважає, що особа злочинця – це сукупність соціально значущих властивостей, які в поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) впливають на злочинну поведінку. Причому автор вважає за необхідне відзначити правомірність висловлювання про те, що визначення особи злочинця як такої особи, котра вчинила злочин, має формальний відтінок [3, с. 84]. Ю. Антонян під особою злочинця розуміє сукупність інтегрованих у ній соціально значущих негативних властивостей, що утворилися в процесі їх різноманітних та систематичних взаємодій з іншими людьми [4, с. 79]. І. Даньшин розглядає особу злочинця як сукупність істотних та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіду, що, об'єктивно реалізуючись у вчиненні конкретного злочину (злочинах), надають його вчинку характер суспільної небезпеки, а винній особі - властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [5, с. 126]. Не вдаючись до полеміки щодо правильності того чи іншого погляду на поняття «особи злочинця», ми підтримуємо загальноприйняте визначення особи

злочинця як комплексу соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину (особу), винну в порушенні закону про кримінальну відповідальність.

Загальноприйнятою є підхід, що структура особи злочинця передбачає наявність трьох груп ознак (властивостей, якостей): 1) соціально-демографічні (стать, вік, соціальне становище, рівень освіти, сімейний стан, рід занять тощо); 2) кримінально-правові (зміст і мотивація, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, тривалість та інтенсивність злочинної діяльності, наявність чи відсутність судимості тощо); 3) соціально-психологічні властивості та якості осіб, які вчинили злочин (світогляд, інтереси та життєві установки).

Проте існують й інші точки зору щодо структури особи, зокрема щодо особи, яка вчиняє домашнє насильство. Так, наприклад, А. Блага надаючи кримінологічну характеристику осіб, які вчинили насильство в сім'ї, вважає, що в якості основних елементів такої структури є наступні: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові та морально-психологічні характеристики [6, с. 92]. На наш погляд, ці два підходи є тотожними, оскільки об'єднують такі ознаки особи злочинця як соціально-демографічні та кримінально-правові. Що ж стосується соціально-психологічних властивостей, то ми вважаємо, що вони містять два елементи, визначені А. Благою, - соціально-рольові та морально-психологічні характеристики.

Виходячи із вищевикладеного, ми будемо проводити кримінологічну характеристику кривдника за такими ознаками, як: соціально-демографічні, кримінально-правові та соціально-психологічні властивості.

1. *Соціально-демографічна характеристика кривдника*, містить дані про стать, вік, освіту, місце народження й проживання громадянство та інші дані демографічного характеру. З одного боку ці характеристики особистості не є криміногенними й не характеризують окрему особу як злочинну особистість. Але якщо ці дані беруться на рівні окремих видів злочинності, зокрема щодо домашнього насильства, то вони дають необхідну наукову інформацію про особу кривдника. Проаналізувавши вироки кримінальних справ, можна відзначити, що домашнє насильство зазвичай вчиняють чоловіки - 96,6 %, жінки - 3,4 %. Подібні висновки зроблено й іншими дослідниками цієї проблеми. Зокрема, А. Блага відзначає, що за статевою ознакою домінування як серед осіб, які перебували на профілактичному обліку, так і серед злочинців, дорослі особи чоловічої статі [6, с. 94]. Що ж стосується віку кривдників, то в різних учених він не однаковий. За даними дослідження А. Благої, це 21-29 та 30-39 років, а за висновками науковців О. Бандурки, К. Левченко, І. Трубавіної - 30-39 та 40-49 років. Так О. Гумін вважає, що пік вчинення насильства у віці 36-40 років становить 37,5, у 31-35 років - 26% [7, с. 174]. Дослідник Б. Головкін, аналізуючи кримінологічні риси особистості сімейно-побутового насильницького злочинця, зазначає, що найбільша криміногенна активність характерна для одружених чоловіків у віці 30-50 років із середнім освітнім рівнем, що певним чином зумовлено кризовими періодами їх особистого й сімейного життя

[8, с. 45]. Проведений нами аналіз кримінальних вироків за ст. 126-1 КК України, дозволяє констатувати, що вік чоловіків-кривдників становить 25-40 років, а жінок – 25-30 років. Така достатньо висока кримінальна активність у віці 25-30 років певною мірою пояснюється тим, що в цьому віці, як правило, вирішуються найважливіші питання: кар'єра, створення сім'ї, придбання житла, самореалізація, побудова життєвих планів на майбутнє тощо. Проте реалії сьогодення не вирішують безпроблемно такі доленосні питання, а тому в молодих людей виникають значні складнощі, непорозуміння, безвихідні ситуації, на ґрунті яких з'являються почуття озлобленості, постійного незадоволення, марних сподівань, відсутність життєвих перспектив і, як наслідок подібних настроїв, – численні конфлікти, внутрішній протест проти такого становища, агресивність, пошук винних, якими переважно виявляються члени сім'ї або інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання. А тому насильницькі посягання проти життя та здоров'я особи, що здійснюється злочинцями цієї вікової групи, здебільшого носять зухвалий та агресивний характер, забарвлений високою імпульсивністю [9, с. 63]. Що стосується освіти, то вважається, що злочинці мають нижчий рівень освіти порівняно із законослухняними громадянами. Деякі дослідники насильницької (куди відноситься й домашнє насильство) та корисливо-насильницької злочинності відзначають, що ця категорія злочинців має найнижчий рівень освіти. Що ж стосується осіб, які вчинили домашнє насильство, то 50 % з них мають повну середню освіту, 17,24 % – професійно-технічну або середню спеціальну, 3,44 % – вищу освіту, а 1,74 % – незакінчену середню та незакінчену вищу освіту. Усі без винятку особи, які вчинили домашнє насильство, є громадянами України. Лише 2 особи (3,44 %) народилися в Російській Федерації. Місце реєстрації та місце фактичного проживання у 65 % збігаються, а 1,74 % серед них не мають місця реєстрації.

2. Щодо *кримінально-правових ознак* кривдника, то згідно з даними, які наводить А. Блага, кожен третій зі злочинців цієї категорії раніше вчиняв злочини, серед яких домінують злочини корисливої спрямованості, тобто крадіжки (36 %), грабежі (9 %), розбої (4 %), умисне знищення або пошкодження чужого майна (2 %), шахрайство та вимагання (1 %), а також злочини насильницької спрямованості (24 %), зокрема статеві злочини (6 %). Крім того, серед осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми, щороку майже кожна п'ята особа продовжує протиправну поведінку, повторно вчиняючи такі дії. Проте аналіз вироків кримінальних справ за ст. 126-1 КК України дає нам змогу стверджувати, що 62 % осіб, які вчинили домашнє насильство, раніше до кримінальної відповідальності не притягувалися, 19 % з яких вважаються не судимими за ст. 89 КК України та 19 % – судимими. Остання категорія кривдників (особи, що мають судимість) притягувалися до кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів, як: крадіжка (13,79 %), умисне тяжке тілесне ушкодження (3,44 %), незаконне заволодіння транспортним

засобом (3,44 %), погрозу вбивством (1,72 %), побої й мордування (1,72 %), погрозу знищення майна (1,72 %), порушення правил адміністративного нагляду (1,72%), шахрайство (1,72 %), грабіж (1,72 %), умисне легке тілесне ушкодження (1,72 %), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (1,72 %), викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (1,72 %), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (1,72%), незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (1,72 %).

3. *Соціально-психологічні ознаки* особистості злочинця характеризують спрямованість особистості, її мотиваційну сферу, систему потреб, уподобань та інтересів конкретної особи. Вважається, що спрямованість (установка) таких осіб є асоціальною, мотивація є анархічною, егоїстичною. Потреби є викривленими, а способи їх задоволення - суспільно небезпечними. Для окремих злочинців є характерним психологічне відчуження, відсутність емоційних контактів з іншими людьми. Світ сприймається ними як негативний, ворожий . Це обумовлює внутрішню готовність до вчинення злочинів з метою захисту своїх інтересів або інтересів своєї соціальної групи. Що ж стосується осіб, які вчинили домашнє насильство, то серед соціально-психологічних властивостей особистості кривдника важливу роль відіграє така антигромадська установка, як готовність особи за відповідних умов мікросередовища діяти суспільно небезпечним способом. О. Гумін зазначає, що дослідження кримінальних справ, у яких жертвою сімейних злочинів був неповнолітній, засвідчило, що серед встановлених мотивів більшу частину становлять неприємні стосунки (55,5%). Друге місце серед встановлених мотивів посідають помста та корисні мотиви - 22 % і 18,5% відповідно. Такий результат не випадковий, оскільки винних нерідко штовхає на вчинення злочину прагнення помститися за колишні приниження, побиття, знущання, дійсні чи уявні зради, що актуалізуються під час міжособистісних зіткнень. Інші мотиви становлять близько 4% [7, с. 175]. Крім того, за даними, які наводить О. Гумін, 73,2 % засуджених на момент вчинення злочину перебували в стані сп'яніння. Для порівняння, як зазначається в окремих літературних джерелах, від 50 до 70 % умисних вбивств вчиняються в стані алкогольного сп'яніння [7, с. 175]. Що ж стосується проведеного нами аналізу кримінальних вироків за ст. 126-1 КК України, то лише 32,75 % осіб, що вчинили домашнє насильство, перебували в стані алкогольного сп'яніння. Хотілося б відзначити, що вчинення протиправних дій, передбачених ст. 126-1 КК України в стані алкогольного сп'яніння, у деяких випадках не враховувалася суддями як обставина, що обтяжує покарання. Також відсутня у вироків суду і вказівка на п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України (вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах) як обставину, що обтяжує покарання. Соціально-рольові ознаки як складова соціально-психологічних властивостей особи злочинця характеризує соціальні позиції

особи в різних сферах життя (у суспільному житті, родині, на виробництві). Залежно від сімейних ролей кривдниками зазвичай стають наступні: син (50 %), чоловік або колишній чоловік (24,13 %), співмешканець (18,96 %), донька (3,44 %), онук чи брат (1,74 %). Також на момент вчинення злочину більшість кривдників (96,52 %) офіційно не працевлаштовані та мають офіційний статус «кривдника» (6,89 %). Деякі дослідники відзначають, що домашні злочинці більше часу проводять із друзями (66,6 %), менше - удома (26,6 %), із сусідами - 10 %, колегами - 5,3 %. Найкращим оточенням вони вважають друзів (70 %), родичів - 14,6 %, сусідів - 15,3 %. Естетичне задоволення вони отримують від перегляду телебачення та користування інтернетом (73,5 %), від читання газет та журналів - 22 %. А найбільш шанованою людиною 84,6 % вважають друга [10].

З цими характеристиками тісно пов'язані різноманітні психічні патології та відхилення, які встановлюються у осіб, що вчиняють домашнє насильство. Так результати нашого дослідження свідчать про те, що серед осіб, які вчинили домашнє насильство, є особи, які перебувають на обліку («психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю, з судом ГОЗ» та особи з обліком у нарколога - по 1,74 % відповідно).

Розглядаючи морально-психологічні ознаки кривдника, деякі дослідники класифікують їх на типи. Зокрема, О. Джужа виділяє такі, що вчиняють домашнє насильство, як-от:

1. Ситуативний тип, до якого належать особи, які характеризуються позитивно або нейтрально. Вони зазвичай схильні до наслідування загальноприйнятих правил соціальної взаємодії. Їм притаманні невміння стримувати себе в конфліктній ситуації, соціальний інфантизм, відсутність інтелектуальних, емоційних і вольових ресурсів, необхідних для вирішення складної конфліктної ситуації, нездатність прогнозувати наслідки власних вчинків тощо. Ці особи вдаються до насильства в сім'ї внаслідок впливу конфліктної ситуації, що виникає раптово і не впливає з їхньої попередньої поведінки. Кількісний показник представників зазначеного типу становить 30,9 %. У межах цього типу виокремлюють наступне:

а) раптово-конфліктний підтип - особи зі схильністю дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки, здатні враховувати суспільні норми, думку оточення. Такі індивіди схильні до диференційованої, адаптивної та опосередкованої поведінки, конструктивного розв'язання наявних міжособистісних суперечностей. Джерелом раптово виникаючої гострої конфліктної ситуації зазвичай стає власне потерпілий, який своїми діями провокує насильство, що виявляється в образах, приниженні або застосуванні фізичної сили, тому власні насильницькі дії він сприймає як суб'єктивно виправдані;

б) афективний підтип - особи, які вчинили насильство в родині, перебуваючи в стані сильного емоційного потрясіння, напруження. Вони зазвичай дотримуються загальноприйнятих норм, правил і мають низький рівень агресивності. Здебільшого злочинним виявам передують конфліктні стосунки з потерпілим. Причому такі особи неодноразово безуспішно робили спроби ненасильницького розв'язання сімейного конфлікту.

Ініціатива в загостренні конфлікту найчастіше надходила від потерпілих, що призводило до наростання емоційного напруження, формування під час конфлікту афективно насиченої мети, вираженого звуження свідомості та фіксації останньої на афектогенному об'єкті;

в) накопичувально-афективний підтип об'єднує осіб, які вчинили насильство в стані надзвичайного емоційного напруження, спровокованого діями потерпілого. Винним притаманний високий рівень асоціальності, афективна ригідність, емоційна нестійкість, конформність, схильність до самозвинувачення, напруженість, тривожність, високий контроль емоцій і поведінки, високий інтелект, позитивно спрямовані цінності, схильність прогнозувати наслідки своєї поведінки та інші особливості, що перешкоджають вияву агресивнонасильницьких спонукань у поведінці, а також найнижчий (порівняно з іншими типами) рівень агресивності. Такі особистісні особливості сприяють формуванню в злочинців цього підтипу схильності до тривалого накопичення негативних переживань, фіксування на них, унаслідок чого насильство в сім'ї вчиняється в умовах тривалої психотравмуючої ситуації, викликаної та/або аморальною поведінкою потерпілого.

2. Нестійкий тип, об'єднує осіб, яких загалом характеризують негативно. Вони раніше вдавалися до порушення моральних норм, учиняли різні правопорушення, зокрема в сфері сімейних відносин. Правопорушники цієї категорії неналежно виконують вимоги суспільно прийнятих соціальних ролей, але спрямованість на вчинення насильницьких дій проти особи в них явно не виражена. Їхня насильницька поведінка в сім'ї формується зазвичай під впливом ситуативних імпульсів і спонукань, здебільшого афективно зумовлених, ніж раціонально спланованих. Кількісний показник представників цього типу становить 27,1 %.

3. Стійкий тип, представникам якого притаманні чітка та стійка агресивно-насильницька спрямованість, стереотип застосування грубої сили. Їхня злочинна насильницька поведінка в сім'ї впливає зі звичного стилю життя та зумовлена стійкими антигромадськими поглядами, асоціальними установками й орієнтаціями. У сім'ї такі особи зазвичай самі створюють провокаційну ситуацію. Їхній спосіб життя є аморальним та антигромадським. Питома вага злочинців такого типу становить 24,8 %.

4. Злісний тип, представники якого відрізняються чіткою і стійкою агресивно-насильницькою спрямованістю, яка має глибоко вкорінений, домінуючий, злісний характер, унаслідок чого їхні злочинні дії значною мірою втрачають ситуаційний характер. Провокація з боку потерпілого здебільшого взагалі відсутня або незрівнянна з наслідками, які наступили. Зазвичай вони самі створюють конфліктну ситуацію для задоволення власного бажання застосувати до потерпілого насильство (часто насильство в сім'ї вони вчиняють за відсутності будь-яких міжособистісних конфліктів). Їм притаманний максимальний рівень агресивності, що є для них домінуючим способом самоствердження та має характер самоцілності. Тому сімейне насильство для них є самоціллю. Серед загальної кількості осіб,

засуджених за насильницькі злочини в сім'ї, представники цього типу становлять 17,2 % [11, с. 38-40].

Існують й інші точки зору. А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Заброта, І. Басиста, І. Дроздова, В. Брижик, О. Мусієнко надають наступні: а) *регресивний тип*, який за низького рівня власної гідності не вміє контролювати власні потяги та бажання, утрачає межі дозволеного під час виконання функції розпорядника в родині; б) *морально нерозбірливий тип*, якому притаманний брутальний тип поведінки й жорстоке ставлення до членів сім'ї, примушування їх вступати в сексуальний контакт, застосовуючи фізичну силу чи користуючись безпорадним станом жертви; в) *сексуально нерозбірливий тип* не має ні моральних принципів, ні меж і правил у сексуальному задоволенні своїх потреб; г) *неадекватний тип* – соціопати, які не вписуються в межі соціальних норм і ставляться до членів сім'ї як до власності, що не становить жодної моральної цінності й не має права на особистісні вияви [11, с. 31].

Можна погодитися з І. Ботнарєнко, яка відзначає, що порівняльний аналіз результатів досліджень різних науковців особи злочинця, який чинить насильство в сім'ї, засвідчує відсутність принципових відмінностей між ними [12, с. 92].

Законом України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року передбачено створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Постановою Кабінету Міністрів № 234 від 20.03.2019 року затверджено порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильств за ознакою статі. Відповідно до п. 13 розділу Формування та ведення реєстру вищезазначеної постанови, до Реєстру вносяться відомості (окремо за кожним випадком) про: 1) випадок насильства; 2) постраждалу особу та вжиті заходи з надання їй допомоги; 3) кривдника. Хотілося б відзначити, що серед науковців висловлюється думка, що така інформаційна система суперечить міжнародним стандартам захисту прав людини. Через широке коло осіб, які мають доступ до цієї системи, спостерігається виникнення нових загроз для потерпілих та осіб, які повідомили про насильницький напад. Такий реєстр суперечить приписам Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок, а також домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (за Стамбульською конвенцією), оскільки має вестися збір загальних даних, а не персональних даних осіб.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що домашнє насильство в більшості вчиняють особи чоловічої статі (96,6 %), із них синами – 50 %; вікова група становить 21-40 років; особи мають повну середню освіту (50%); вони офіційно не працевлаштовані (96,52%); 62 % з них раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності, а 32,75 % – перебували в стані алкогольного сп'яніння. Місце реєстрації та місце фактичного проживання у 65 % збігаються.

Огже, на підставі аналізу соціально-демографічних, кримінально-правових та соціально-психологічних властивостей кривдника як складових

кримінологічного портрету осіб, що вчинили домашнє насильство, вважаємо за доцільне продовжити дослідження домашнього насильства за такими напрямками досліджень, як-от: детермінація та протидія домашньому насильству.

Використані джерела:

1. Бафья Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации. М.: Юрид. лит., 1983. 150 с.
2. Беляев Н. А. Криминология : учебник / Н. А. Беляев, И. В. Волгарева, Н. М. Кропачев и др. ; под ред. В. В. Орехова. СПб.: Изд-во СПб. ун-та. 1992. 216 с.
3. Алексеев А. И. Криминология: курс лекций. М.: Щит-М. 1998. 340 с.
4. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. М.: Юрист. 1995. 512 с.
5. Даньшин И. Н. К вопросу о личности преступника. *Проблемы социалистической законности*. 1980. Вып. 6. С. 117-126.
6. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: Макаренко. 2014. 360 с.
7. Гумін О.М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 172-177.
8. Основні риси особистості, яка чинить насильство в сім'ї. *Кримінальне право України*. 2006. №11. С.44-46
9. Гитин В., Хигер Б. Анатомия криминала. Убийство. Изнасилование. Харьков: Паритет, 1996. 416 с.
10. Филиппенко К. В. Криминологическая характеристика личности, виновных в бытовом насилии. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2010. № 1 (40). С. 65-70.
11. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи, І. В. Опришка, О. Г. Кулика. Київ: Нац. акад. внутр. справ України. 2005. 124 с.
12. Ботнаренко І. А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 83-94

References

1. Bafya E. Problemy krymynolohyy. Dyalektyka krymynohennoi sytuatsyy. M.: Yuryd. lyt., 1983. 150 s.
2. Beliaev N. A. Krymynolohyia : uchebnyk / N. A. Beliaev, Y. V. Volhareva, N. M. Kropachev y dr. ; pod red. V. V. Orekhova. SPb.: Yzd-vo SPb. un-ta. 1992. 216 s.
3. Alekseev A. Y. Krymynolohyia: kurs lektsyi. M.: Shchyt-M. 1998. 340 s.
4. Krymynolohyia : uchebnyk / pod red. V. N. Kudriavtseva, V. E. Emynova. M.: Yuryst. 1995. 512 s.
5. Danshyn Y. N. K voprosu o lychnosti prestupnyka. *Problemy sotsyalyystycheskoi zakonnosti*. 1980. Vyp. 6. S. 117-126.
6. Blaha A.B. Nasylstvo v sim'i (kryminolohichnyi analiz i zapobihannia): monohrafiia. Kharkiv: Makarenko. 2014. 360 s.
7. Humin O.M. Kharakterystyka osib, yaki vchyniaut nasylstvo v sim'i. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Yurydychni nauky. 2014. № 810. S. 172-177.
8. Osnovni rysy osobystosti, yaka chynyt nasylstvo v sim'i. *Kryminalne pravo Ukrainy*. 2006. №11. S.44-46

9. Hytyn V., Khyher B. Anatomya krymynala. Ubyystvo. Yznasylovanye. Kharkov: Parytet, 1996. 416 s.

10. Fylyppenko K. V. Krymynolohycheskaia kharakterystyka lychnosti, vynovnykh v bytovom nasyllyu. *Psykhopedahohyka v pravookhranytelnykh orhanakh*. 2010. № 1 (40). S. 65-70.

11. Pravovi ta krymynolohichni zasady zapobihannia nasylstvu v sim'i: navch. posib. / za zah. red. O. M. Dzhuzhi, I. V. Opryshka, O. H. Kulyka. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. 2005. 124 s.

12. Botnarenko I.A. Krymynolohichna kharakterystyka osib, yaki vchyniaut nasylstvo v sim'i. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2017. № 2 (103). S. 83-94

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2019

Биленко П. С.,
специалист отдела организации службы
Донецкого юридического института МВД Украины
(г. Мариуполь, Украина)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБИДЧИКА

В статье раскрыта криминологическая характеристика лиц, совершающих домашнее насилие. Указано, что насильственные действия со стороны членов своей семьи наносят серьезный психологический и физический вред, чем аналогичные поступки от посторонних лиц. Проанализированы структурные элементы криминологической характеристики обидчика, в частности социально-демографические, уголовно-правовые и социально-психологические свойства. Сделан вывод, что домашнее насилие совершают лица мужского пола (96,6 %) возрастной группы 21-40 лет, из них сыновьями – 50 %, особы имеют полное среднее образование (50 %), официально не трудоустроены (96,52 %), 62 % из них ранее не привлекались к уголовной ответственности, а 32,75 % – находились в состоянии алкогольного опьянения. Место регистрации и место фактического проживания у 65 % особ совпадает.

Ключевые слова: преступность, личность преступника, домашнее насилие, лицо, совершившее домашнее насилие, обидчик, социально-демографические признаки, уголовно-правовые признаки, социально-психологические признаки.

Bilenko P.,
specialist of service organization unit
of Donetsk law institute
of Ministry of internal affairs of Ukraine
(Mariupol, Ukraine)

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTIC OF THE OFFENDER

This article is concerning on criminological characteristic of persons committing domestic violence. It has been stated that violence from own family members results in more serious psychological and physical damage than bystanders' equivalent acts.

An importance of the research of criminological characteristic of the person committing domestic violence (offender) as well as his criminological portrait composition has been stressed.

It has been claimed that definition of criminologically valued features of the structure of the person committing domestic violence will enable to estimate his typical criminological portrait and consequently to elaborate recommendations on improvement of such socially dangerous phenomena counteraction.

Current approaches to the definition of term «personality of criminal» have been analyzed. The author supports long established definition of personality of criminal as complex of socially significant features, connections and relations which designate human being (person) guilty in violation of criminal legislation.

A person committing domestic violence has been studied through structural elements of his criminological characteristic such as social demographic, criminal legal and social psychological features.

The conclusion that domestic violence is committed by males (96,6 %, of which 50 % - sons) aged from 21 to 40, having secondary education (50 %), officially non-employed (96,52 %), 62 % of which have no previous criminal record and 32,75 % were under influence of alcohol has been drawn; 65 % has same place of registration and place of actual residence.

A suggestion to study domestic violence further in a way of its determination and counteraction has been made.

Key words: crime, personality of criminal, domestic violence, person committing domestic violence, offender, social demographic features, criminal legal features, social psychological features.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.105-115>

УДК 343.13

М. Ю. Веселов,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Кривий Ріг - м. Одеса, Україна)
e-mail: m.me/krog.onua.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

М. Ю. Гаврилюк,

студентка 4 курсу Криворізького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Кривий Ріг - м. Одеса, Україна)
e-mail: m.me/krog.onua.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-4935-8762>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ, ЯКА НЕ ДОСЯГЛА ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті звертається увага на відсутність чітких положень про процесуальні права дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності й щодо яких

передбачається застосування примусових заходів виховного характеру. Робиться акцент на необхідності закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві правового статусу таких осіб, а також введення нового інституту – повідомлення про підозру у вчиненні суспільно небезпечного діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Ключові слова: діти, суспільно небезпечне діяння, кримінальне провадження, правовий статус, примусові заходи виховного характеру, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. У відповідності з української кримінально-правовою доктриною суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до Кримінального кодексу (далі – КК), може наставати кримінальна відповідальність. Згідно зі ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Проте існує ще так званий мінімальний вік кримінальної відповідальності, а саме: законом встановлено чіткий перелік складів злочинів, за вчинення яких кримінальної відповідальності підлягають особи у віці від 14 до 16 років [1].

Відповідно до КК України (ч. 2 ст. 97 та Кримінально-процесуально кодексу України (далі – КПК) (ст. 498), у разі вчинення особою після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (14 або 16 років), суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, до такої малолітньої особи можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України.

Слід зазначити, що серед загальної кількості осіб, щодо яких відомості про скоєний злочин було внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань, відсоток суспільно небезпечних діянь, вчинених особами у віці від 11 до 14/16 років (які досягли віку кримінальної відповідальності) досить незначний. За 12 місяців 2018 року він склав усього 0,14 %, а за п'ять місяців 2019 року – 0,11 %. Утім відсоток співвідношення збільшується щодо загального числа неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, як-от: у віці до 14 років – до 4 % (2018 р.) і 4,6 % (за 5 місяців 2019 р.); від 14 до 15 років – до 31 % (2018 р.) і 30 % (за 5 місяців 2019 р.) [2; 3]. Наведена статистика вже наочно демонструє необхідність наукової й практичної уваги до питань кримінального провадження в застосуванні примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Раніше окремі питання зазначеної тематики серед українських учених розглядалися в рамках таких досліджень, як: «Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який вчинив злочин або суспільно небезпечне діяння» (А. Є. Голубов, 2005 р.) [4], «Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності» (С. М. Зеленський, 2007 р.) [5], «Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру» (Л. М. Палюх,

2007 р.) [6], «Кримінальне провадження у справах малолітніх» (Є. М. Гідулянова, 2008 р.) [7], «Забезпечення прав і законних інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України» (У. С. Ковна, 2010 р.) [8]. Однак ті висновки й пропозиції, які були отримані в наведених роботах на сьогодні, втратили актуальність у зв'язку з кардинальними змінами кримінально-процесуального законодавства України в 2012 році. Проте оновлення КПК України не вирішило всіх законодавчих і правозастосовних проблем, пов'язаних із кримінальним провадженням. Серед основних проблем, що існують донині в цій сфері на стадії досудового розслідування, слід зазначити відсутність чітких положень про процесуальні права дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності, що не відповідає не тільки міжнародним стандартам кримінальної юстиції щодо дітей, а й загальним стандартам, що застосовуються до повнолітніх осіб. Поряд із демократичними змінами, спрямованими на гуманізацію кримінального судочинства щодо неповнолітніх, КПК України 2012 року містить цілу низку суттєвих колізій та формальностей, зокрема щодо категорії дітей, котрі скоїли злочини, не досягнувши віку кримінальної відповідальності (про це нечітко зазначено в новому КПК) [9]. Крім того, на даному питанні зацентрована увага в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей в Україні на період до 2023 року [10].

Формування цілей. Метою даного дослідження є концептуалізація прогаин українського кримінально-процесуального законодавства в частині правового статусу такого учасника кримінального провадження, як особи щодо якої передбачено застосування примусових заходів виховного характеру, а також визначення напрямків правового врегулювання цих питань.

Виклад основного матеріалу. У рамках кожної національної юрисдикції слід докласти зусиль установам й органам, до функцій яких входить здійснення правосуддя щодо даної категорії осіб для прийняття комплексу законів, правил і положень, які відносяться безпосередньо до неповнолітніх правопорушників: а) задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при цьому їх основні права; б) задовольняти потреби суспільства; в) проводити в життя такі правила неухильно і неупереджено [11, п. 2.3].

У розділі 38 КПК України виділено окремий параграф (§ 2), який містить норми, що регламентують особливості кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності [12]. Можна сказати, що допустимість застосування таких заходів до особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, є свого роду суспільно-правовим компромісом, оскільки відсутність складу злочину виключає будь-які кримінальні наслідки. Наприклад, К. І. Смеловцев розглядає таке питання, як розширення рамок кримінально каранної причетності до злочину, що безумовно, буде сприяти зниженню злочинності неповнолітніх (за умови, що в кожній нормі інституту причетності захист дітей буде поставлений на перше місце) [13]. Примусові заходи виховного характеру не є кримінальним покаранням та істотно відрізняються від них за своєю суворістю. У той же час

вони пов'язані з певними обмеженнями й позбавленнями для особи щодо якої таке реагування застосовується. Примусові заходи виховного характеру є мірою державного примусу, що застосовується незалежно від бажання такої особи. Їх покладання обумовлено необхідністю позбавлення особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності і яка вчинила суспільно небезпечне діяння, крім іншого, й ілюзії про безкарність його дій. Примусовий характер зазначених заходів обумовлює чітку регламентацію процедури їх застосування, тобто кримінального провадження, а також визначення статусу учасників даних кримінально-процесуальних відносин. Однак аналіз норм КПК України свідчить, що з даного питання національне законодавство має значні прогалини. Категорія, «діти, які не досягли віку кримінальної відповідальності», оминається чинним законодавством. Якщо у відношення неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності закон оперує такими термінами як підозрюваний або обвинувачений і в ст. 42 КПК України дає визначення цим поняттям, то щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, відсутній навіть уніфікований підхід щодо такої термінології. Так у статтях § 2 гл. 38 КПК України йдеться про особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. При цьому в назві самого параграфу використовується словосполучення «неповнолітні, які не досягли віку кримінальної відповідальності». У ст. 3 КПК України «Визначення основних термінів Кодексу» серед сторін кримінального провадження з боку захисту згадується особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру. Саме такий термін зустрічаємо і в ч. 2 ст. 52 КПК України – випадки обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні. Однак глава 3 КПК України «Суд, сторони та інші учасники кримінального судочинства» правового статусу (прав і обов'язків) даного учасника кримінального провадження серед інших не закріплює і навіть не згадує про нього. Згідно КПК України (ст. 499) досудове розслідування в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом. У ході досудового розслідування проводяться необхідні процесуальні дії для з'ясування обставин вчинення суспільно небезпечного діяння й особи неповнолітнього. Законодавець неодноразово підкреслює обов'язковість участі захисника в подібному порядку кримінального провадження. При відсутності підстав для закриття кримінального провадження прокурор стверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру й направляє його до суду в порядку, передбаченому цим Кодексом. Разом із тим вітчизняний законодавець не врахував той момент, що, згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом, у звичайному кримінальному провадженні або навіть в

кримінальному провадженні щодо неповнолітніх правопорушників сторона захисту з'являється з моменту появи підозрюваного.

Підозрюваною є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276 - 279 КПК України, повідомлено про підозру й затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено внаслідок невстановлення її місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень. Ефективність здійснення захисту в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування багато в чому обумовлюється існуючим правовим механізмом реалізації підозрюваним (його захисником, законним представником) свого правового статусу. Згідно ст. 276 КПК України, у разі вручення повідомлення про підозру, слідчий, прокурор або інша уповноважена посадова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені статтею 42 цього Кодексу. Після цього на прохання підозрюваного зазначені посадові особи зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав. З повідомленням про підозру у вчиненні злочину закон пов'язує й терміни досудового розслідування: воно повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину (ч. 1 ст. 219 КПК України). Проте на стадії досудового розслідування сучасна редакція закону не передбачає підготовки та вручення повідомлення про підозру у вчиненні суспільно небезпечного діяння щодо особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру. Вручення повідомлення про підозру (за аналогією з законом) у такій ситуації також є неприйнятним, оскільки таке повідомлення має на увазі факт вчинення особою кримінального правопорушення, що випливає з вимог до змісту даного процесуального документу.

На сьогодні у правозастосовчій діяльності органів досудового розслідування й прокуратури не існує будь-якої усталеної (єдиної) практики розв'язання цього законодавчого колапсу. У деяких органах особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, розглядають і допитують як свідка, а повідомлення про підозрі не пред'являють. Проте в подібній ситуації і в такому статусі ані особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, ані її законні представники та захисник (адвокат) не можуть формально користуватися правами сторони захисту (підозрюваного). В інших органах (на прикладі прокуратури м. Кривого Рогу) існує неофіційно прийняте правило проводити допит даної категорії учасників досудового розслідування як особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру за правилами, передбаченими статтями 226, 227 і 490 КПК України. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність надання правдивих показань, не попереджаючи їх про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань і за завідомо неправдиві показання. Але цей підхід також формально не відповідає вимогам принципу законності, оскільки, по-перше, кримінально-

процесуальне законодавство України не містить норми, яка регламентує проведення допиту даної категорії осіб, а по-друге, це також не прирівнює їх у правовому статусі з підозрюваними, і отже, не дає можливості використовувати всі права, надані законом для сторони захисту.

У Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінських правилах») сказано, що права неповнолітніх, основні процесуальні гарантії, такі, як презумпція невинності, право бути повідомленим про пред'явлене обвинувачення (підозру), право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікунів, право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит і право на апеляцію до вищої інстанції повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду [11, п. 7]. На етапі досудового розслідування дитина вперше стикається з системою кримінальної юстиції. Від якості та повноти досудового розслідування залежить подальший хід кримінального провадження. Захист прав дітей на зазначеному етапі відіграє найважливішу роль для повноцінної системи ювенальної юстиції.

Висновки. Отже, керуючись міжнародними стандартами, з метою захисту прав дітей у кримінальному провадженні необхідно внести ряд доповнень до чинної редакції КПК України, а саме: визначити правовий статус особи, у відношенні якого передбачається застосування примусових заходів виховного характеру й закріпити його серед норм глави 3 КПК України; передбачити інститут повідомлення про підозру у вчиненні суспільно небезпечного діяння, доповнивши відповідними нормами § 2 глави 38 КПК України. Керуючись цими висновками, у перспективі планується підготувати обґрунтування внесення до КПК України наступних норм у такій редакції:

Стаття 42-1. «Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності»

1. Особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності є та, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 і 499-1, 499-2 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, затримана за підозрою в скоєнні суспільно небезпечного діяння.

2. Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, має права й обов'язки підозрюваного, обвинуваченого, передбачені статтею 42 цього Кодексу, в обсязі, необхідному для її захисту з урахуванням особливостей, які передбачені Главою 38 цього Кодексу.

Стаття 499-1. «Повідомлення про підозру особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності»

1. Повідомлення про підозру особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, здійснюється після встановлення віку такої особи у випадках:

1) затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності на місці вчинення суспільно небезпечного діяння або безпосередньо після його вчинення;

2) поміщення особи яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності у приймальник-розподільник для дітей;

3) наявності достатніх доказів для підозри особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності в скоєнні суспільно небезпечного діяння.

2. Порядок повідомлення та зміни повідомлення про підозру особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності визначається загальними правилами цього Кодексу для повідомлення про підозру (статті 276–279) з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

3. Повідомлення про підозру особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності здійснюється у присутності її батьків або інших законних представників та захисника.

Стаття 499-2. «Зміст письмового повідомлення про підозру особи, вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності»

1. Письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором.

Повідомлення має містити такі відомості:

- 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;
- 2) анкетні відомості особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності (прізвище, ім'я, по батькові, дату і місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) анкетні відомості законного представника особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності (прізвище, ім'я, по батькові, дату і місце народження, місце проживання, громадянство);
- 4) найменування (номер) кримінального провадження, у рамках якого здійснюється повідомлення;
- 5) зміст підозри;
- 6) правова кваліфікація суспільно небезпечного діяння, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 7) стислий виклад фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі вказівки часу, місця його вчинення, а також інших істотних обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;
- 8) права, особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності;
- 9) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n606> (дата звернення: 10.06.2019).

2. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (за січень-грудень 2018 року) / Генеральна прокуратура України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c_c=fo# (дата звернення: 10.06.2019).

3. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (за січень-травень 2019 року) / Генеральна прокуратура України. URL :

https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення : 10.06.2019).

4. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 215 с.

5. Зеленський С. М. Процесуальний порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 20 с.

6. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2007. 19 с.

7. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах для малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2008. 20 с.

8. Ковна У. С. Забезпечення прав та інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2010. 22 с.

9. Дотриманні прав дитини в Україні: 2012–2015 / Коаліція неурядових організацій «Права дитини в Україні». 64 с. URL: <https://issuu.com/crcngo/docs/fb810b5b361ad0> (дата звернення: 16.06.2019).

10. Про схвалення Національної стратегії Реформування системи юстиції відносно дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).

11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Прийнято резолюцією № 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml (дата звернення: 10.06.2019).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 11.01.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3935> (дата звернення: 10.06.2019).

13. Смеловцев К. И. Ювенальная юстиция в системе социальной профилактики правонарушений несовершеннолетних: ариф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ВНИИ МВД РФ. Москва, 2005. 36 с. URL : <http://lawtheses.com/jreader/418370/a#?page=36>.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 2341-III. (2001). Data onovlennya: 19.05.2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n606> [in Ukrainian].

2. Heneral'na prokuratura Ukrainy. (n. d.). Yedynyy zvit pro osib, yaki vchynyly kryminal'ni pravoporushennya (za sichen'-hruden' 2018 roku) [Unified report on criminal offenders (January-December 2018)]. Retrieved from: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo# (10.06.2019). [in Ukrainian].

3. General'na prokuratura Ukrainy. (n. d.). Yedynnyy zvit pro osib, yaki vchynyly kryminal'ni pravoporushennya (za sichen'-traven' 2019 roku) [*Unified report on criminal offenders (January-May 2019)*]. Retrieved from: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo# (10.06.2019). [in Ukrainian].

4. Holubov A. Ye. (2005). Protseusual'ne stanovyshche v kriminal'nomu sudochinstvi Ukrainy nepovnolitn'oho, yakyy skoyiv zlochyn abo suspil'no nebezpechne diyannya [*The procedural position in the criminal juvenile justice of a juvenile who committed a crime or a socially dangerous act*]. Extended abstract of Candidate's of Law thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Zelenskyi S. M. (2007). Protseusualnyi poriadok vyrishennia sprav pro suspilno nebezpechni diiannia osib, yaki ne dosiahly viku kryminalnoi vidpovidalnosti [*The procedural procedure for solving cases of socially dangerous acts of persons who have not reached the age of criminal responsibility*]. Extended abstract of Candidate's of Law thesis. Kyiv [in Ukrainian].

6. Paliukh L. M. (2007). Provadzhenia u spravakh pro zastosuvannia pryumusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru [*Proceedings in cases on the application of compulsory measures of educational nature*]. Extended abstract of Candidate's of Law thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Hidulianova Ye. M. (2008). Kryminalne provadzhenia u spravakh dlia malolitnikh [*Criminal proceedings for affairs for minors*]. Extended abstract of Candidate's of Law thesis. Odesa [in Ukrainian].

8. Kovna U. S. (2010). Zabezpechennia prav ta interesiv malolitnikh osib u kryminalnomu protsesi Ukrainy [*Providing rights and the Law of interests of minor children in the criminal process of Ukraine*]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

9. Koalitsiya neuryadovykh orhanizatsiy «Prava dytyny v Ukraini». (n.d.). Dotrymanni prav dytyny v Ukraini: 2012–2015 [*Observance of the rights of the child in Ukraine: 2012-2015*]. Retrieved from: <https://issuu.com/crc-ngo/docs/fb810b5b361ad0> (16.06.2019). [in Ukrainian].

10. Pro skhvalennya Natsional'noyi stratehiyi Reformuvannya systemy yustytsiyi vidnosno ditey na period do 2023 roku [*Approval of the National Strategy for the Reform of the Justice System in Respect of Children for the Period up to 2023*] (2018). Rozporyadzhennya Kabinetu ministriv Ukrainy № 1027-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80> (10.06.2019) [in Ukrainian].

11. Rezoliutsiia Heneral'noyi Asambleyi OON № 40/33. (1985). Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho stosuiutsia vidpravlennia pravosuddia shchodo nepovnolitnikh («Pekinski pravyla») [*United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («The Beijing Rules»*)]. Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml (10.06.2019) [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). Data onovlennya: 11.01.2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3935> (10.06.2019) [in Ukrainian].

13. Smelovtsev K. Y. (2005). Yuvenalnaia yustytsiya v systeme sotsyalnoi profylaktyky pravonarushenyi nesovershenoletnykh. [Juvenile justice in the system of social prevention of juvenile delinquency]. Extended abstract of Candidate's of Law thesis. Moskva. Retrieved from: <http://lawtheses.com/jreader/418370/a#?page=36> (10.06.2019) [in Russian].

Веселов Н. Ю.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин
Криворожского факультета Национального университета
«Одесская юридическая академия»
(г. Кривой Рог – г. Одесса, Украина)

Гаврилюк М. Ю.,

студентка 4 курса Криворожского факультета Национального
университета «Одесская юридическая академия»
(г. Кривой Рог – г. Одесса, Украина)

ПРАВОВОЙ СТАТУС ЛИЦА, НЕ ДОСТИГШЕГО ВОЗРАСТА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье обращается внимание на отсутствие четких положений о процессуальных правах детей, не достигших возраста уголовной ответственности, в отношении которых предполагается применение принудительных мер воспитательного характера. Делается акцент на необходимости закрепления в уголовном процессуальном законодательстве правового статуса таких лиц, а также введения нового института – уведомления о подозрении в совершении общественно опасного деяния лиц, не достигших возраста уголовной ответственности.

Ключевые слова: дети, общественно опасное деяние, уголовное производство, правовой статус, принудительные меры воспитательного характера, ювенальная юстиция.

Veselov M.,

Associate professor at the department of criminal law disciplines of the
Krivoy Rog faculty of the National university «Odessa law academy»,
Ph.D., fssociate professor
(Krivoy Rog – Odessa, Ukraine)

Gavrilyuk M.,

4th year student of the Krivoy Rog faculty of the National university
«Odessa law academy»
(Krivoy Rog – Odessa, Ukraine)

THE LEGAL STATUS OF A PERSON WHO HAS NOT REACHED THE AGE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY IN CRIMINA PROCEEDINGS

The article draws attention to the lack of clear provisions on the procedural rights of children who have not reached the age of criminal responsibility, which provides for the use of coercive measures of educational nature. The compulsory nature of these measures stipulates a clear regulation of the procedure for their application – criminal proceedings, as well as determination of the status of participants in criminal-procedural relations. Pre-trial investigation in criminal proceedings on the use of compulsory measures of educational nature is carried out in accordance with the rules provided for in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The category, «children under

the age of criminal responsibility» as participants in criminal proceedings is ignored by the current criminal procedural law. Formally, the status of a defense party in a criminal proceeding is associated with a notification of a person suspected of committing a crime. However, the legislation does not provide for such a communication concerning persons who have committed a socially dangerous act (because of non-achievement of the age of criminal responsibility are not the subjects of a crime). And, accordingly, the status of such persons is not definitively defined. In some bodies, a person who has not reached the age of criminal responsibility, is being examined and questioned as a witness, no suspicion is reported. The uncertainty of the procedural status of such a child and his legal representatives, the defense counsel (lawyer) complicates the realization of full protection of the rights of these persons. The emphasis is placed on the need to consolidate the legal status of such persons in the criminal procedural law, as well as the introduction of a new institution – notification of suspicion of committing a socially dangerous act of persons who have not reached the age of criminal responsibility. The conclusions suggest a draft of new norms to the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Key words: children, socially dangerous act, criminal proceedings, legal status, compulsory educational measures, juvenile justice.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.115-125>

УДК 342.56:342.57

І. М. Кравченко,

викладач кафедри загально-правових дисциплін
Дніпровського гуманітарного університету
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: mpv12@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0001-8693-1428>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ НАД ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

Стаття присвячена аналізу поняття, сутності та змісту громадського контролю як самостійного напрямку взаємодії адміністративних судів із громадськістю. Наведено поняття громадського контролю над адміністративними судами. Визначені принципи здійснення громадського контролю над адміністративними судами. Встановлені форми здійснення громадського контролю над адміністративними судами. Розкриті методи проведення громадського контролю над адміністративними судами. Виокремленні проблемні питання здійснення громадського контролю над адміністративними судами, а також визначені напрямки вдосконалення громадського контролю над адміністративними судами.

Ключові слова: адміністративний суд, громадянське суспільство, громадський контроль, державна влада, метод громадського контролю, судова влада, форма громадського контролю

Постановка проблеми. Запорукою стримування держави, контролю над владою виступає громадянське суспільство, оскільки державна влада завжди тяжіє до абсолюту. Суспільство постійно потребує існування важелів

«протитваг» щодо держави. Порушення такого балансу призводить зазвичай до політики етатизму - надмірного втручання державних органів влади в справи суспільства, бюрократичної опіки й регламентації суспільного життя, обмеження прав та свобод особистості. Саме тому в дійсно демократичному суспільстві повинні існувати механізми громадського контролю за діяльністю влади, у тому числі судової. Ця теза базується на прозорості та відкритості всієї системи функціонування владних інститутів, їх відповідного правового забезпечення, що в кінцевому підсумку унеможливує приховування «невигідної» інформації, завдяки чому контролюючими за цих умов стає переважна більшість членів суспільства. Проте, на жаль, можливість громадського контролю не завжди знаходить адекватне відбиття в офіційних правових документах. Саме тому правовий взаємозв'язок між державою і громадянським суспільством є поки що недостатньо ефективним. Таким чином, створення дієвого механізму співпраці влади та громадськості можливе через налагодження стабільних та ефективних зв'язків із громадськістю, однією з результативних форм яких є громадський контроль. Саме він по відношенню судової влади, у тому числі щодо адміністративних судів, здатен дати поштовх до створення ефективного та дійсно справедливої судової системи. Тобто, дослідження громадського контролю адміністративних судів як одного з напрямків налагодження взаємодії громадськості та судової влади, відновлення довіри до судової системи, визначення його принципів, методів і форм, його ролі для демократизації суспільства, а також пошук можливих меж набуває сьогодні особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття та сутність контролю як соціального явища обґрунтовано у дослідженнях В. Авер'янова, І. Голосніченка, В. Горшенєва, О. Даніліяна, М. Кельмана та ін. Державний контроль вивчали Д. Бахрах, Ю. Битяк, В. Гарашук, Є. Додін, Р. Калюжний, С. Ківалов, В. Колпаков, В. Сіренко, Ю. Шемшученко та ін. Різноманітним аспектам функціонування громадського контролю присвячено наукові праці В. Афанасьєва, А. Балкова, С. Денисюка, М. Іжи, А. Крупника, С. Кушнір, І. Попової, О. Радченка, Л. Рогатіної та ін. Проте, незважаючи на наявний значний доробок вітчизняних та зарубіжних учених, слід констатувати, що проблема громадського контролю судової влади в цілому та адміністративних судів зокрема, визначення його ролі у демократизації суспільства ще потребує всебічного дослідження.

Формування цілей. Метою статті є проведення аналізу поняття та змісту громадського контролю над діяльністю адміністративних судів в Україні.

Виклад основного матеріалу. У більшості випадків контролюючу діяльність громадськості у сфері державного будівництва називають громадським контролем [1, с. 13], хоча в науковій літературі трапляються й інші назви [2, с. 68], що суттєво не впливає на визначення сутності даного явища. Без сумніву, громадський контроль є важливим соціальним інститутом організації суспільних відносин у частині консолідації зусиль

органів державної влади та громадських організацій, спрямованих на раціоналізацію соціального буття, збереження цілісності та соціокультурної самобутності суспільства. Громадський контроль – це один із видів соціального контролю, що здійснюється громадськими об'єднаннями та безпосередньо самими громадянами, він є важливим засобом реалізації народовладдя та дієвим способом залучення населення до управлінських функцій. Вагому роль у здійсненні громадського контролю відіграє громадськість [3].

1. Поняття громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. Дієвий громадський контроль у демократичному суспільстві розглядається як цілеспрямований та вагомий вплив соціальних суб'єктів на поведінку агентів соціальної взаємодії. В. М. Олійник визначає громадський контроль як «систему відносин громадянського суспільства з державою, яка ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам («третьому секторові») та засобам масової інформації» [4, с. 90]. Такий підхід вважаємо не зовсім прийнятним. Якщо перша частина дефініції сумнівів не викликає, дійсно громадський контроль, як певна діяльність, формує систему відносин держави та громадянського суспільства, то в частині визначення суб'єктів такого контролю погодитися не можна. Суб'єктами громадського контролю можуть бути, виходячи з першої частини визначення, інститути громадянського суспільства, їх структурні підрозділи, соціальні суб'єкти і, в першу чергу, самі громадяни. Що стосується органів державної влади (і виконавчої, і законодавчої, і судової), то вони можуть бути тільки об'єктами громадського контролю, адже саме їх діяльність оцінюється з точки зору її відповідності нормам Конституції України, законів України, інших актів законодавства.

2. Сутність громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. Хоча в словниках поняття «контроль» тлумачиться як «перевірка, облік, нагляд», узагальнюючи наявні підходи до визначення громадського контролю як такого, вважаємо, що більш правильно громадський контроль судової влади слід визначати як діяльність громадськості з оцінювання виконання судами своїх повноважень, визначення ефективності їх функціонування. Що стосується цілей громадського контролю, то важливо підкреслити, що він повинен здійснюватися, у першу чергу, з метою захисту прав людини. Особистість, її всебічний розвиток, добробут, права та свободи є найвищою цінністю сучасного суспільного прогресу і будь-якої контрольної діяльності. Виходячи з цього, цілком справедливо сучасними векторами функціонування інституту громадського контролю називають наступні ціннісні орієнтири: екзистенціально значущий порядок у суспільстві, зростання масштабу свободи соціальних суб'єктів, формування соціально-конструктивних світоглядних орієнтацій особистості, створення умов для розвитку її ініціатив і реалізації творчих потенціалів [5, с. 30]. Відтак закономірно зароджується й утверджується тенденція поступального розвитку громадянського суспільства, зростає роль організації та самоорганізації у функціонуванні інституту громадського контролю,

зміцнює вплив громадських форм контролю на всі сфери життєдіяльності громади.

3. Принципи громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. На нашу думку, ефективність громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів забезпечується за умови неухильного дотримання наступних принципових вимог: контроль повинен бути об'єктивним та безстороннім (незалежним та неупередженим); він передбачає відкритість та прозорість, адже це основні вимоги до ефективності державної влади, сформованої демократичним шляхом; контроль має бути публічним та гласним, що передбачає доведення отриманої підсумкової інформації, результатів контролю, до громадськості та зацікавлених осіб; він повинен бути обґрунтованим та цілеспрямованим, що забезпечить його результативність, ефективність; науковість та професіоналізм як принципи громадського контролю передбачають залучення до здійснення контролю фахівців (правників, колишніх почесних суддів, науковців), що дозволить уникнути можливих зловживань, поверхневого підходу до контролю, забезпечить детальну та професійну оцінку роботи судді та прийнятих ним правозастосовних актів [6, с. 60-61]. Крім зазначених основних засад громадського контролю, важливе значення при його здійсненні має громадянська активність та незалежність суб'єктів контролю, відповідність їх дій чинному законодавству, справедливість і доведеність їх висновків, готовність до відповідальності за свої дії та рішення.

4. Форми і методи громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. Неможливо оминати увагою питання про форми і методи громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. Аналізуючи літературу з питань форм і методів контролю взагалі, можна відзначити, що в більшості випадків автори не надто переймаються розмежуванням цих понять, використовуючи їх сумісно (в кращому випадку) або називаючи інструментарієм, механізмом, системою контролю. Проте, на наше переконання, це суттєве питання, яке потребує свого визначення, адже ці поняття не тотожні і не взаємозамінні. Деякі науковці форми та методи контролю визначають як прийоми та способи [7]. Форма контролю вказує напрямку діяльності суб'єкта контролю для досягнення конкретної цілі, включаючи обрання тих чи інших методів. До того ж, методи при цьому можуть використовуватися різні, а їх обрання залежить не тільки від мети проведення контрольних дій, але й від інших обставин, від яких залежить ефективність проведення контролю як такого. Можна запропонувати наступні формулювання: метод громадського контролю судової влади - це спосіб, прийом, за допомогою якого можна оцінити результативність функціонування адміністративних судів; форма громадського контролю адміністративних судів може бути визначена як конкретне вираження і організація контрольних дій з метою оцінювання виконання судами своїх повноважень [8, с. 122].

5. Дієвість громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. Громадський контроль над діяльністю адміністративних судів сьогодні повинен передбачати наступне: публічність судових процесів, зокрема, з вільним доступом до них представників засобів масової інформації; можливість відводу суддів з ініціативи учасників судового процесу; включення в атестаційно-дисциплінарні органи (кваліфікаційні комісії суддів) представників юридичної громадськості, встановлення відповідальності за порушення суддівської дисципліни. Структурним елементом громадського контролю адміністративних судів, від якого значною мірою залежить його ефективність, а також важливим засобом комунікації між судовою владою і громадськістю є засоби масової інформації. Дієвість у реалізації громадського контролю в інших сферах довели такі форми співробітництва органів державної влади і громадськості як громадські ради. У науковій літературі громадські ради визначаються як певні утворення за участю представників громадськості, які мають формалізовану внутрішню структуру та певні повноваження, і з якими державні органи консультуються під час ухвалення та виконання державних рішень [9, с. 55-56]. Вони існують у вигляді публічного органу представництва громадськості, дорадчо-консультативного чи експертно-консультативного органу або поєднують представницькі та експертні функції.

6. Роль громадських рад при адміністративних судах у здійсненні громадянського контролю. Під консультативно-дорадчим органом у сучасній юридичній науці прийнято розуміти «колегіальну установу або орган, створені при органі публічної влади на постійній чи тимчасовій основі з метою забезпечення участі громадян в управлінні державними та суспільними справами шляхом проведення консультацій із громадськістю, попереднього обговорення питань, що належать до компетенції органу публічної влади, і здійснення громадського контролю за його діяльністю» [10, с. 143]. Громадські ради як консультативно-дорадчі органи при адміністративних судах дозволяють забезпечити участь громадян в управлінні державними справами, зокрема, у забезпеченні належних організаційних умов діяльності судів і суддів, утвердженні незалежності адміністративного суду, забезпеченні заборони втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, а також підвищенні рівня довіри суспільства до судової влади, налагодженні ефективної взаємодії органів судової влади з громадськістю, у врахуванні громадської думки під час формування та реалізації державної судової політики. Ефективність і доцільність створення громадських рад підтверджується і світовою практикою їх функціонування.

Завданнями громадської ради є наступне: створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами у сфері судочинства з метою забезпечення права громадян на справедливий суд; здійснення громадського контролю за діяльністю органів суддівського самоврядування та участь юридичної громадськості у такій діяльності; сприяння врахуванню органами суддівського самоврядування думки юридичної громадськості під час формування та реалізації державної політики у сфері судочинства [11, с. 254].

Відповідно до цих завдань, громадська рада наділена такими повноваженнями: підготовка та подання Раді суддів України пропозицій до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю, а також щодо проведення консультацій, непередбачених таким планом; підготовка та подання Раді суддів України пропозицій щодо організації консультацій з представниками юридичної громадськості; дослідження стану незалежності судової влади та діяльності органів суддівського самоврядування; аналіз та систематизація міжнародного досвіду у сфері незалежності судів та суддів; аналіз відповідності національного законодавства щодо судоустрою та статусу суддів міжнародним стандартам щодо незалежності, ефективності та ролі судів; збирання, узагальнення та подання до Ради суддів України інформації про пропозиції громадських організацій стосовно вирішення питань діяльності судової влади, зокрема, судової реформи, забезпечення незалежності судів та суддів, які мають важливе суспільне значення тощо; подання до Ради суддів України обов'язкових для розгляду пропозицій щодо підготовки проектів нормативно-правових актів, прийняття яких входить до компетенції Ради суддів України, та проектів рішень Ради суддів України з питань забезпечення належного функціонування органів судової влади, забезпечення незалежності судів та суддів, удосконалення роботи судів та органів суддівського самоврядування; проведення за зверненням Ради суддів України відповідно до законодавства громадської експертизи та громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, прийняття яких входить до компетенції Ради суддів України, та проектів рішень Ради суддів України; здійснення громадського контролю за розглядом Радою суддів України пропозицій та зауважень громадськості; організація публічних заходів для фахового обговорення актуальних питань вдосконалення діяльності органів судової влади; надання за дорученням Ради суддів України науково-практичних рекомендацій з питань вдосконалення роботи органів судової влади та органів суддівського самоврядування, забезпечення незалежності судів та суддів, удосконалення законодавства про судоустрій та статус суддів; сприяння формуванню правової культури та правовій інформованості населення; сприяння поглибленню співпраці Ради суддів України з громадськими організаціями; інформування громадськості про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті судової влади або в інший спосіб [12, с. 63-64].

До складу громадської ради можуть бути обрані представники юридичної громадськості, а саме: судді у відставці, працівники органів прокуратури у відставці, вчені-юристи, адвокати та інші особи, що мають вищу юридичну освіту, стаж роботи у галузі права та не перебувають на державній службі. Дійсно, на наш погляд, членами такої ради повинні бути, у першу чергу, шановані, авторитетні й незаангажовані фахівці в галузі права. Крім них, до складу такої організації доцільно включити громадських діячів, представників громадських об'єднань.

7. Неупередженість громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. Така громадська рада повинна працювати виключно колегіально з метою забезпечення неупередженості. Основними

проблемами, які вбачаються у функціонуванні громадських рад загалом, є відсутність законодавчої бази, що регулює їх діяльність, оскільки вказаного положення є явно недостатньо; неврегульованість фінансового забезпечення діяльності таких рад; потенційна можливість перетворення їх на «кишенькових» радників, тобто певна залежність їх від того органу, при якому вони створюються. Оскільки результатом суддівської роботи є судові, правозастосовні акти, їх доречно говорити про доцільність застосування такої форми громадського контролю як аналіз винесених суддею рішень, їх відповідності принципам і нормам права, моральним засадам суспільства [13, с. 127]. Однак ця форма контролю може мати місце лише у виключних випадках. Можливо, критерієм її застосування буде кількість і зміст скарг щодо конкретного судді. Для цього варто створити процедуру їх фіксації в конкретному суді. Після того, як кількість скарг на суддю досягне встановленої межі, їх розглядатиме суб'єкт громадського контролю (можливо, громадська рада або спеціально створене громадське об'єднання всеукраїнського статусу, яке в разі необхідності може мати осередки в регіонах). Крім того, необхідно обміркувати можливість перегляду конкретного акту судді, відстороненого від посади в результаті рішення вказаного суб'єкта громадського контролю.

Важливо, що всі акти судді переглядати не має сенсу, та це й суперечить принципам права. Процедурні моменти застосування даної форми громадського контролю необхідно детально регламентувати в законодавстві, а також закріпити в статуті такого громадського об'єднання. Завдяки використанню такої форми громадського контролю, на наш погляд, вдасться мінімізувати прийняття неефективних рішень, підвищити рівень персональної відповідальності за них. Важливо підкреслити, що громадський контроль жодним чином не є знаряддям примусу, з його допомогою неможливо керувати, наказувати судовій владі здійснювати певні дії. Однак через використання різних форм громадського контролю можна звернути увагу держави на проблеми, недоліки в роботі судів, запобігти зловживанням, виявити некомпетентність. Громадський контроль можливий, перш за все, тоді, коли влада цього хоче або як мінімум, не перешкоджає. На сьогоднішній день, аналізуючи досвід співпраці інститутів громадянського суспільства з органами влади у сфері громадського контролю, слід констатувати наявність ряду проблем, що характерні для відносин між владою та громадськістю в Україні в цілому: традиції замкненості державного апарату, непрозорість вироблення державної політики, взаємна недовіра, низький рівень громадської активності, низька ефективність громадських об'єднань та ін.

8. Тенденції розвитку громадянського контролю над діяльністю адміністративних судів. Потрібно відзначити і наявність певних позитивних зрушень, які свідчать про намагання влади подолати та вирішити ці проблеми. Так розроблено і прийнято за основу проект Закону України «Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України», який визначатиме умови та порядок забезпечення інформаційної відкритості в питаннях діяльності органів державної влади та вищих посадових осіб України. Розроблені та очікують свого розгляду декілька

проектів Закону України «Про громадський контроль», який регламентуватиме основні напрямки та форми громадського контролю. Доцільно, на наш погляд, у цьому Законі передбачити певні гарантії, які не дозволять судовим органам ухилятися від взаємодії з суб'єктами громадського контролю, закріпити відповідальність посадових осіб за протидіючі бездіяльність по відношенню до суб'єктів громадського контролю. Окрема глава такого закону повинна присвячуватися регламентації форм та меж громадського контролю судової влади.

Висновок. Отже, головним завданням будь-якого контролю є вплив на певний процес, у випадках коли він раптом йде не так, як потрібно. Контроль стає необхідним, якщо виникає несприятлива для механізму ситуація, що загрожує його руйнуванням або пошкодженням. Так, незважаючи на неприпустимість будь-якого втручання у справи адміністративних судів, в умовах недовіри громадськості до їх діяльності, контроль з боку народу над адміністративними судами стає необхідністю. Безперечно, існують деякі ризики щодо використання певних форм громадського контролю, однак попередити погіршення ситуації, збільшити довіру громадськості до судової влади, запобігти зловживанням, виявити некомпетентність, посилити персональну відповідальність суддів можна лише шляхом налагодження взаємодії адміністративних судів і громадськості, одним із напрямків якої є застосування громадського контролю. Тож уцілому інституційна база громадського контролю адміністративних судів (об'єкти, суб'єкти, предмет та процедура) ще потребує свого подальшого наукового обґрунтування.

Використані джерела:

1. Кравчук В. Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3. С. 11-16.
2. Гоптарев О. І. Громадський контроль за діяльністю судової влади на сучасному етапі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 66-69.
3. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 32-41.
4. Олійник В. М. Громадський контроль за діяльністю органів судової влади: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 88-94.
5. Жуков С. В. Елементний склад адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 29-33.
6. Колетюк М. Адміністративний суд як суб'єкт адміністративного судочинства. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. С. 58-62.
7. Нестерович В.Ф. Поняття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 14-22.
8. Ковбасюк В. В. Шляхи розвитку та удосконалення правового регулювання відносин у сфері адміністративного судочинства. *Наукові записки*

[Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Право. 2018. Вип. 4. С. 122-126.

9. Кравчук В. Громадський контроль у функціонуванні судової влади. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 53–60.

10. Нестерович В.Ф. Поняття «консультативно-дорадчий орган» як категорія конституційного права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 138-145.

11. Лук'янець Д. М. Сучасні погляди на проблеми адміністративного судочинства. *Право України*. 2018. № 2. С. 253-256.

12. Коломосць Т. О., Лютиков П. С. Оціночні поняття адміністративного судочинства України: наукові підходи до їх тлумачення у правовій доктрині. *Право України*. 2018. № 2. С. 54-70.

13. Олійник В. М. Громадський контроль за діяльністю органів судової влади: підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 125-131.

References

1. Kravchuk V. (2016) Hromads'kyu kontrol' sudovoyi vlady yak sposib vidnovlennya doviry suspil'stva do sudiv ta suddiv [Public control of the judiciary as a way of restoring public confidence in courts and judges]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Iss. 3. S. 11-16. [in Ukrainian].

2. Hoptaryev O. I. (2018) Hromads'kyu kontrol' za diyal'nistyu sudovoyi vlady na suchasnomu etapi [Public control over the judiciary activity at the present stage]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. S. 66-69. [in Ukrainian]

3. Nesterovych V. F. (2011) Konstytutsiyno-pravovi zasady zdiysnennya vplyvu hromads'kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv v Ukrayini [Constitutional and legal bases of public influence on the adoption of normative legal acts in Ukraine]. *Byuleten' Ministerstva yustytiji Ukrainy*. № 3. S. 32-41. [in Ukrainian]

4. Oliynyk V. M. (2017) Hromads'kyu kontrol' za diyal'nistyu orhaniv sudovoyi vlady: teoretyko-pravovyy aspekt [Public control over the judiciary activity: theoretical and legal aspect]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. S. 88-94. [in Ukrainian]

5. Zhukov S. V. (2019) Elementnyy sklad administratyvno-pravovoho zabezpechennya dobrochesnosti suddiv [Elemental composition of administrative and legal support for judges integrity]. *Yevropeys'ki perspektivy*. № 1. S. 29-33. [in Ukrainian]

6. Kopetyuk M. (2018) Administratyvnyy sud yak sub'yekt administratyvnoho sudochynstva [Administrative court as a subject of administrative proceedings]. *Istoryko-pravovyy chasopys*. № 2. S. 58–62. [in Ukrainian]

7. Nesterovych V. F. (2016) Ponyattya form vplyvu hromads'kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv [The concept of forms of influence of the public on the adoption of regulations]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. № 2. S. 14-22. [in Ukrainian]

8. Kovbasyuk V. V. (2018) Shlyakhy rozvytku ta udoskonalennya pravovoho rehulyvannya vidnosyn u sferi administratyvnoho sudochynstva [Ways of development and improvement of legal regulation of relations in the field of administrative proceedings]. *Naukovi zapysky Tsentral'noukrayins'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. Seriya: Pravo. Iss. 4. S. 122-126. [in Ukrainian]

9. Kravchuk V. (2016) Hromads'kyu kontrol' u funktsionuvanni sudovoyi vlady [Public control in the functioning of the judiciary]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. № 3. S. 53–60. [in Ukrainian]

10. Nesterovych V.F. (2017) Ponyattya «konsul'tatyvno-doradchyy orhan» yak katehoriya konstitutsiynoho prava [The concept of "advisory body" as a theory of constitutional law]. *Filosof's'ki ta metodolohichni problemy prava*. № 1. S. 138-145. [in Ukrainian]

11. Lukyanets' D. M. (2018) Suchasni pohlyady na problemy administratyvnoho sudochynstva [Contemporary views on the problems of administrative proceedings]. *Pravo Ukrainy*. № 2. S. 253-256. [in Ukrainian]

12. Kolomoiets' T. O., Lyutikov P. S. (2018) Otsinochni ponyattya administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: naukovy pidkhody do yikh tлумachennya u pravoviy doktryni [Evaluation concepts of administrative proceedings in Ukraine: scientific approaches to their interpretation in legal doctrine]. *Pravo Ukrainy*. № 2. S. 54-70. [in Ukrainian]

13. Oliynyk V. M. (2017) Hromads'kyy kontrol' za diyal'nistyu orhaniv sudovoyi vlady: pidkhody do vyznachennya ponyattya [Public control over the judiciary activity: approaches to the definition of the concept]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 125-131. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2019

Кравченко И. Н.,
преподаватель кафедры общеправовых дисциплин
Днепропетровского гуманитарного университета
(г. Днепр, Украина)

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ НАД ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ

Статья посвящена анализу понятия, сущности и содержания общественного контроля как самостоятельного направления взаимодействия административных судов с общественностью. Рассматривается понятие общественного контроля над административными судами. Определены принципы осуществления общественного контроля над административными судами. Установлены формы осуществления общественного контроля над административными судами. Раскрыты методы проведения общественного контроля над административными судами. Выявлены проблемы осуществления общественного контроля над административными судами, а также предложены направления усовершенствования общественного контроля над административными судами.

Ключевые слова: административный суд, гражданское общество, общественный контроль, государственная власть, метод общественного контроля, судебная власть, форма общественного контроля

Kravchenko I.,
lecturer of the general legal sciences department
of the Dnipro university of humanities
(Dnipro, Ukraine)

CONCEPT AND CONTENT OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF ADMINISTRATIVE COURTS

The article deals with analysis of the concept, essence and content of public control as an independent direction of interaction between administrative courts and

the public. The author has presented the concept of public control over administrative courts. The content of public control over the activity of administrative courts has been clarified. The range of subjects of public control over the activity of administrative courts has been outlined. The goals of public control over the activity of administrative courts have been revealed. The principles of exercising public control over the activity of administrative courts have been defined. Forms of exercising public control over the activity of administrative courts have been established. Methods of public control over the activity of administrative courts have been revealed. The issues of effectiveness of civil control over the activity of administrative courts have been considered. The role of public councils in administrative courts has been emphasized as a form of cooperation between state authorities and the public in exercising civil control over the activity of administrative courts. The composition and powers of public councils at administrative courts in exercising civil control over the activity of administrative courts have been considered. The problematic issues of public control over the activity of administrative courts have been highlighted. The directions of improvement of public control over the activity of administrative courts have been determined. The author has proposed to provide for certain safeguards that will not allow the judicial authorities to evade interaction with public control entities, to hold officials liable for counteracting or inaction against public control entities.

Key words: administrative court, civil society, public control, state power, method of public control, judicial power, form of public control.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.125-135>
УДК 343.359.3(477)

Г. С. Крайник,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права №1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
e-mail: vip.kraynik@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-00015703-4947>

С. С. Чубарь,
студент 3 курсу 11 групи Інституту прокуратури та
кримінальної юстиції Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)

e-mail: sergeychubar1502@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5626-7757>

ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ

У статті досліджено актуальні питання щодо реформування відповідальності за контрабанду. Запропоновано законодавчі зміни до нової редакції Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, які належним чином врегулюють питання протидії контрабанді та усунуть існуючі недоліки. Обґрунтовано необхідність

реформування санкцій статей в Кодексі України про адміністративні правопорушення та Кримінальному кодексі України щодо контрабанди й запровадження адміністративної відповідальності за контрабанду в невеликих розмірах, у ККУ – кримінальну відповідальність у значних, великих та особливо великих розмірах.

Ключові слова: злочини в сфері господарської діяльності, контрабанда товарів, контрабанда зброї.

Постановка проблеми. Термін «контрабанда» можна розуміти як переміщення через митний кордон поза митним контролем певних предметів. Це є негативне та злочинне явище, що має наслідком незаконне збагачення, утворення злочинних організацій, недотримання митного й податкового законодавства держави, суттєві збитки в економіці держави, утворення корупційних схем та тіньових грошових потоків тощо. У початковій редакції Кримінального кодексу України існувала норма щодо контрабанди товарів (ст. 201) і її було включено до розділу «Злочини у сфері господарської діяльності», оскільки мало на меті захист господарської діяльності від недобросовісної конкуренції. У 2011 році відбулася часткова декриміналізація кримінальної відповідальності за контрабанду товарів, а це, на наш погляд, має невідповідність з сучасними потребами суспільства й не відповідає суспільній небезпечності цього діяння.

Саме тому необхідно зазначити, що створення належних заходів, механізмів та інструментів контролю для уникнення нелегальних поставок товарів, цінностей і предметів повинно бути однією із прерогатив державної політики в аспекті економічної стабільності, господарської діяльності та попередження злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання контрабанди законодавчо закріплено в ст. 201, 201-1, 305 чинного Кримінального кодексу України, але, вважаємо, що дані норми недосконало регулюють питання щодо протидії контрабанді, тому вимагають суттєвого реформування. Дану проблематику досліджували вітчизняні науковці, зокрема: В. І. Волошин, Ю. О. Данилевська, О. Є. Звірко, С. Й. Кравчук, О. П. Потушинська, В. О. Хома.

Формування цілей. Метою даного дослідження є формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України щодо відповідальності за контрабанду.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, контрабанда означає *митне шахрайство*, що полягає в переміщенні товарів через митний кордон у будь-який прихований спосіб [1].

У 2011 р., всупереч вимогам Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, було декриміналізовано контрабанду товарів [15], що не відповідає положенням даної конвенції і, на наш погляд, не враховує значну суспільну небезпечність даного діяння.

Чинний Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) у ч. 1 ст. 201 встановлює, що контрабандою є переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [2].

Згідно з п. 7 постанови № 8 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 03.06.2005 р., умисне незаконне переміщення через митний кордон України без спеціального дозволу, який надається в установленому відповідними нормативними актами порядку, історичних і культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а так само стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України, є контрабандою і тягне кримінальну відповідальність незалежно від способу переміщення, вартості чи розміру предмета цього злочину [12].

На сучасному етапі розвитку української держави існує низка чинників, які обумовлюють існування контрабандної діяльності. З-поміж них виділяють таке: низький рівень матеріальної забезпеченості населення, високий рівень безробіття в країні та особливо в прикордонних регіонах, де контрабанда для значної частини мешканців перетворилася на основне джерело доходів через високу прибутковість цього виду злочинного бізнесу. До основних чинників також належать недосконалість митного та податкового законодавства; недостатньо ефективний рівень митного та прикордонного контролю; недосконалість державної системи контролю за походженням і реалізацією продукції та сплатою податків [3].

В. І. Волошин серед головних передумов розвитку контрабандної діяльності на прикордонних територіях України доцільно виділяє наступні: 1) вигідне географічне й транспортне положення території держави; 2) функціональна неспроможність Державної прикордонної служби України забезпечити контроль за перетином державного кордону на всій лінії його протяжності; 3) надмірна кількість контрольних процедур при митному оформленні продукції, товарів, матеріальних цінностей тощо; 4) високий рівень корумпованості та бюрократизму державних чиновників; 5) криміналізація органів державної влади, суб'єктів господарювання та суспільства загалом; 6) високі ставки експортних та імпорتنих мит; 7) низька ефективність роботи органів правоохоронної та судової системи; 8) психологічні стимули та бажання підприємців до отримання надприбутків; 9) недосконалість системи митно-тарифного регулювання експортно-імпорتنих операцій; 10) поширена практика лобіювання інтересів в органах державної влади представниками великого бізнесу [4, с. 58].

Погоджуємося з думкою В. О. Юрченка, який пропонує запровадити такі шляхи подолання контрабанди, а саме:

1) розробка та затвердження рішенням обласних рад Регіональних програм запобігання контрабанді, організованій злочинності та корупції (такі програми повинні передбачати проведення спеціальних операцій, спрямованих на запобігання вчинення контрабанди; виявлення та притягнення до відповідальності причетних до здійснення протиправної діяльності; виявлення і припинення корупційних діянь, хабарництва та інших зловживань посадовими і службовими особами митних, прикордонних та інших органів).

2) запровадження регулярного міжвідомчого моніторингу діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють експортно-імпортні операції, створення на базі цього міжвідомчої бази даних правоохоронних органів про осіб, причетних до контрабанди;

3) здійснення постійного контролю за реалізацією товарів на внутрішньому ринку товарів держави шляхом створення ефективної системи супроводження руху товарів від кордону до споживача, розроблення механізму застави в повному обсязі товарів, що транзитом перевозяться територією держави, з подальшим її поверненням після підтвердження факту ввезення товару на митну територію України;

4) поліпшення технічного оснащення пунктів пропуску через державний кордон України засобами об'єктивного контролю (великотоннажними терезами, сканерами, рентгенівськими установками, системами зчитування номерів та відеоспостереження);

5) налагодження тісних зв'язків із правоохоронними органами зарубіжних країн з питань документування злочинної діяльності міжнародних економічних кримінальних формувань на стадіях проведення оперативних-розшукових та процесуальних заходів [5, с. 211-212].

Однак такі шляхи подолання контрабанди не є дієвими без належного законодавчого регулювання, тому постає необхідність закріплення в новій редакції ККУ та КУпАП ефективного положення щодо протидії контрабанді. Важливо звернутися до ст. 201 ККУ, диспозиція якої, на нашу думку, частково не відповідає родовому об'єкту в злочинах у сфері господарської діяльності, а санкція є не виправдано заниженою та соціально несправедливою.

Підтримуємо зауваження науковців О. Є. Звірка та Ю. О. Данилевської до ст. 201 ККУ, які стверджують, що контрабанда отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боеприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, що передбачено в диспозиції статті, не відповідає родовому об'єкту посягання [7, с. 4; 8, с. 188]. Саме тому, ураховуючи родовий об'єкт посягання та предмети, передбачені в диспозиції статті, за прикладом ст. 305 чинного ККУ, необхідно виділити в новій редакції ККУ статтю «Контрабанда зброї та інших предметів» в розділі «Злочини проти громадської безпеки».

Слушною є пропозиція О. С. Яланського, який стверджує, що в санкції ч. 1 ст. 201 ККУ має міститися положення про конфіскацію предметів контрабанди, і зазначає, що конфіскація предметів контрабанди повинна бути обов'язковою, адже винний може скористатися цією вигодою після відбуття покарання, у подальшому реалізувавши дані предмети, або доручити це своїм родичам навіть під час його відбуття. Можливість залишити в себе предмети злочину не відповідає меті покарання в повній мірі [6, с. 1037]. На нашу думку, ця теза є ключовою, оскільки саме за допомогою конфіскації предметів контрабанди й відновлюється соціальна справедливість, оскільки учасники контрабанди або їх найближче оточення не зможе скористатися ресурсами, що мають вияв у неправомірній вигоді та в майбутньому отримати надприбутки, тому включення до санкції статті 201 ККУ положення про конфіскацію предметів контрабанди є значущим та актуальним.

На даний час чинне законодавство України дозволяє вилучати предмети контрабанди за допомогою спеціальної конфіскації. Згідно з ч. 1 ст. 96-1 та ст. 96-2 ККУ спеціальна конфіскація застосовується за умови вчинення умисного злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін, тому за ст. 201 ККУ необхідно застосовувати саме цей захід кримінально-правового характеру. Важливо визначити, що охоплюється терміном «товари», «українські товари», «культурні цінності». Відповідно до п. 57 ст. 1 Митного кодексу України (далі – МКУ) товари - будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередачі; згідно з п. 61 ст. 1 МКУ українські товари - це такі, які: а) повністю отримані (вироблені) на митній території України та не містять тих, що ввезені через митну територію України; товари, повністю отримані (вироблені) на митній території України, не мають митного статусу українських, якщо вони отримані (вироблені) з тих, які не перебувають у вільному обігу на митній території України; б) ввезені на митну територію України та випущені для вільного обігу на цій території; в) отримані (вироблені) на митній території України виключно з товарів, зазначених у підпункті «б», або з товарів, зазначених у підпунктах «а» і «б» цього пункту; у п. 18 ст. 1 МКУ наголошено, що культурні цінності - об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [14].

У зв'язку з тим, що культурні цінності – це товар, то в разі введення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів такий предмет, як культурні цінності, буде ним охоплюватися, а тому вказівка на «культурні цінності» в диспозиції статті стає недоцільною.

За вчинення правопорушення з незаконного переміщення товарів через митний кордон, незалежно від їх обсягів та розміру, настає лише адміністративна відповідальність, згідно з МКУ [14]. Разом з тим, сучасні реалії показують, що нелегальне переміщення продукції і товарів через

державний кордон України має вкрай негативний економічний аспект, що виявляється, зокрема, у недоотриманні в повному обсязі надходжень до Державного бюджету, стимулюванні ведення недобросовісної конкуренції, що, у свою чергу, негативно впливає на розвиток національної економіки та створює загрозу економічній та соціальній безпеці України [10].

Саме тому, на нашу думку, дана сфера суспільних відносин потребує негайного врегулювання, тобто криміналізації діяння - контрабанди товарів у значних, великих та особливо великих розмірах, а отже, відновлення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів.

Проектом Закону «Про внесення змін до статті 201 Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів» (далі - проект Закону) пропонується внести зміни до частини першої статті 201 ККУ та передбачити кримінальну відповідальність за переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене в значних розмірах. Також частину другу вказаної статті пропонується доповнити такими кваліфікуючими ознаками злочину, як: вчинення його повторно або контрабанда товарів у великих розмірах [9].

Окрім того, проектом Закону пропонується доповнити статтю 201 ККУ частиною третьою та встановити більш суворе покарання за вчинення діянь, передбачених частинами першою або другою цієї статті, організованою групою або контрабанду товарів в особливо великих розмірах [10].

Разом з тим указана стаття доповнюється приміткою, відповідно до якої контрабанда товарів вважається вчиненою у значних розмірах, якщо їх вартість у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великих розмірах - якщо їх вартість у дві тисячі й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах - якщо їх вартість у п'ять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [9].

Висновки. Отже, враховуючи положення Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, погляди науковців, згаданих у даній роботі, та зазначений проект Закону, пропонуємо виокремити статтю «Контрабанда зброї та інших предметів» і внести зміни до ст. 201 ККУ та затвердити дані положення в такій редакції:

«Контрабанда,

1) *тобто митне шахрайство, що полягає в переміщенні товарів через митний кордон України у будь-який прихований спосіб, вчинений у значних розмірах або отруйних, сильнодіючих речовин, радіоактивних матеріалів, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації,*

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років;

2) *та сама дія, вчинена за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища, або вчинена у великих розмірах,* карається позбавленням волі на термін від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна;

3) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або контрабанда в особливо великих розмірах,

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Примітка. Контрабанда вважається вчиненою в значних розмірах, якщо вартість товарів у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великих розмірах — якщо вартість товарів у дві тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в особливо великих розмірах — якщо вартість товарів у п'ять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

У разі врахування запропонованих змін, доцільним є вилучення положення статті 201-1 чинного ККУ, оскільки лісоматеріали або пиломатеріали цінних та рідкісних порід дерев – товар (предмет злочину, що пропонується внести до ст. 201 ККУ).

Ураховуючи родові об'єкти та предмети злочинів, пропонуємо створити в розділі «Злочини проти громадської безпеки» статтю «Контрабанда зброї та інших предметів» такого змісту:

1) контрабанда, тобто митне шахрайство, що полягає в переміщенні зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), вибухових речовин, частин вознепальної нарізної зброї через митний кордон України у будь-який прихований спосіб, вчинена у значних розмірах,

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років;

2) та сама дія, вчинена за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбаченим цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища, або вчинена у великих розмірах, карається позбавленням волі на термін від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна.

3) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або контрабанда в особливо великих розмірах,

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Примітка. Контрабанда вважається вчиненою в значних розмірах, якщо її вартість у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великих розмірах — якщо її вартість у дві тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах — якщо її вартість у п'ять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Варто ствердити, що важливість вилучення положення «Контрабанда зброї та інших предметів» до розділу «Злочини проти громадської безпеки» до нової редакції ККУ є актуальним у разі залишення заборони вільного обігу зброї. У разі легалізації зброї, виокремлення цієї статті є недоцільним і дане положення необхідно залишити в розділі «Злочини у сфері господарської діяльності» статті «Контрабанда», оскільки зброя є товаром (предмет злочину, що пропонується внести до ст. 201 ККУ).

Задля уникнення колізій у законодавстві та чіткого розмежування злочину від адміністративного правопорушення, пропонуємо внести зміни

до санкції ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення [13], виокремивши адміністративну відповідальність за контрабанду в невеликих розмірах, тобто вартість товарів має становити не більше 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Відповідно до п. 10-2 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Пленум Верховного Суду за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ [11]. Саме тому, у разі врахування зазначених пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України щодо відповідальності за контрабанду, доцільним буде детальне роз'яснення нових норм ККУ щодо протидії контрабанді Пленумом Верховного Суду для більш ефективного правозастосування.

Використані джерела:

1. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977 р. (набрала чинності для України 21.05.1980; приєднання 23.05.2000) URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_926
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 26.02.2019. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кравчук С.Й. Економічна злочинність в Україні. Курс лекцій. 2009. URL : <https://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukrankravchuk-sy.html>
4. Волошин В. І. Боротьба з контрабандою на прикордонних територіях як інструмент зміцнення економічної безпеки держави. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. № 4. С. 56-63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepsru_2014_4_8
5. Юрченко В.О. Кримінологічна характеристика запобігання контрабанді в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. С. 209-212.
6. Яланський О.С. «Товарна» контрабанда в Україні – щодо доцільності криміналізації. *Молодий вчений*. 2017. № 11(51). С.1034-1038.
7. Данилевська Ю. О. Кримінальна відповідальність за контрабанду крізь призму законодавчих змін. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14. С. 1-5.
8. Звірко О. Є. Кримінальна відповідальність за контрабанду. Проблеми взаємодії суспільства та держави у сучасному правовому просторі: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», (27.02.2014 р.). 2014. С. 186-190.
9. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 201 Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів» від 03.07.2018 № 8543 URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64331
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 201 Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів» від 03.07.2018 р. № 8543 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64331
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
12. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 8 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05>

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

14. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 р. № 4025-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>

References

1. Mizhnarodna konventsiya pro vzayemnu administratyvnu dopomohu u vidvernenni, rozsliduvanni ta prypynenni porushen' mytnoho zakonodavstva vid 09.06.1977 r. [International Convention on Mutual Administrative Assistance in the Prevention, Investigation and Termination of Violations of Customs Law of 09.06.1977]. Retrieved from : https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_926 [in Ukrainian].

2. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of 05.04.2001 № 2341-III.] Data onovlennya: 26.02.2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

3. Kravchuk S. Y. (2009). Ekonomichna zlochynnist' v Ukrayini. Kurs leksiy. [Economic crime in Ukraine. Course of lectures.] Retrieved from: <https://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html> [in Ukrainian].

4. Voloshyn V. I. (2014). Borot'ba z kontrabandoyu na prykordonnykh terytoriyakh yak instrument zmitsnennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny. [Combating smuggling in the border areas as a tool to strengthen the economic security of the state]. *Social economic problems of the modern period of Ukraine*. № 4. pp. 56-63. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_4_8 [in Ukrainian].

5. Yurchenko V. O. (2017). Kryminolohichna kharakterystyka zapobihannya kontrabandi v Ukrayini. [Criminological characteristics of the prevention of smuggling in Ukraine]. *Actual problems of domestic jurisprudence*. pp. 209-212 [in Ukrainian].

6. Yalans'kyi O. S. (2017). «Tovarna» kontrabanda v Ukrayini – shchodo dotsil'nosti kryminalizatsiyi. [«Commodity» smuggling in Ukraine - on the feasibility of criminalization.] *Young scientist*. № 11(51). pp.1034-1038 [in Ukrainian].

7. Danylevs'ka Yu. O. (2012). Kryminal'na vidpovidal'nist' za kontrabandu kriz' pryzmu zakonodavchykh zmin. [Criminal liability for smuggling through the prism of legislative changes]. *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*. № 14. pp. 1-5 [in Ukrainian].

8. Zvirko O. Ye. (2014). Kryminal'na vidpovidal'nist' za kontrabandu. Problemy vzayemodiyi suspil'stva ta derzhavy u suchasnomu pravovomu prostori: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi yurydychnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Aktual'na yurysprudentsiya». [Criminal liability for smuggling. Problems of interaction between society and the state in the modern legal space]. *Collection of materials of the International Legal Scientific and Practical Conference «Topical Jurisprudence»* (27.02.2014 r.). pp. 186-190 [in Ukrainian].

9. Proekt Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do statti 201 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny shchodo kryminalizatsiyi kontrabandy tovariv» vid 03.07.2018 № 8543 [Draft Law of Ukraine «On Amendments to Article 201 of the Criminal Code of Ukraine on Criminalization of Smuggling of Goods»] of 03.07.2018 № 8543. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64331 [in Ukrainian].

10. Poyasnyuval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do statti 201 Kryminal'noho kodeksu Ukrainy shchodo kryminalizatsiyi kontrabandy tovariv» vid 03.07.2018 r. № 8543 [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine «On Amendments to Article 201 of the Criminal Code of Ukraine on Criminalization of Smuggling of Goods»] of 03.07.2018 № 85. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64331 [in Ukrainian].

11. Pro sudoustriy i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. [On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine of 02.06.2016 № 1402-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukrainian].

12. Pro sudovu praktyku u spravakh pro kontrabandu ta porushennya mytnykh pravyl: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 03.06.2005 r. № 8. [On jurisprudence in cases of smuggling and violation of customs rules: resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 03.06.2005 № 8.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05> [in Ukrainian].

13. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 r. № 8073-X. [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984 №. 8073-X]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].

14. Mytnyy kodeks Ukrainy vid 13.03.2012 r. № 4495-VI. [Customs Code of Ukraine of 13.03.2012 № 4495-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].

15. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo humanizatsiyi vidpovidal'nosti za pravoporushennya u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: Zakon Ukrainy vid 15.11.2011 r. № 4025-VI. [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on the Humanization of Responsibility for Offenses in the Field of Economic Activity: Law of Ukraine of 15.11.2011 № 4025-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2019

Крайник Г. С.,

кандидат юридических наук,
асистент кафедри уголовного права № 1
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

Чубарь С. С.

студент 3 курса 11 группы Института прокуратуры и
уголовной юстиции Национального юридического
университета имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

ВОПРОСЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА КОНТРАБАНДУ

В статье исследованы актуальные вопросы реформирования ответственности за контрабанду. Предложены законодательные изменения в новой редакции Уголовного кодекса Украины и Кодекса Украины об административных правонарушениях, которые должным образом урегулируют вопросы противодействия контрабанде и устранят существующие недостатки. Обоснована необходимость реформирования санкций статей о контрабанде в

Кодексе України об административних правонарушеннях и Уголовном кодексе України и введение административной ответственности за контрабанду в небольших размерах, в Уголовном кодексе Украины - уголовную ответственность в значительных, крупных и особо крупных размерах.

Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, контрабанда товаров, контрабанда оружия.

Krainyk H.,

candidate of law,

assistant of the department of Criminal law № 1

Yaroslav Mydryi national law university,

(Kharkiv, Ukraine)

Chubar S.,

3rd year student of group 11 of the criminal justice

and prosecutor's training institute Yaroslav Mydryi national law university,

(Kharkiv, Ukraine)

QUESTIONS OF REFORMING CRIMINAL LIABILITY FOR SMUGGLING

The current issues of reforming of the responsibility for smuggling have been analyzed in the article. It has been alleged that smuggling is a negative and criminal phenomenon that results in illegal enrichment, the formation of criminal organizations, failure to comply with the customs and tax laws of the state, significant losses in the economy of the state, the formation of corruption schemes and shadow money. It has been considered that the main negative factors of smuggling are also such as the imperfection of customs and tax legislation; insufficient level of customs and border control; imperfection of the state system of control over origin and sale of products and payment of taxes. It has been provided that the creation of appropriate measures, mechanisms and controls to avoid the illegal supply of goods, values and objects is one of the prerogatives of state policy in terms of economic stability, economic activity and crime prevention.

It has been found that any means of combating smuggling are not effective without proper legislative regulation, that is necessary to consolidate in the new edition of the Criminal Code of Ukraine an effective provision for combating smuggling. The issues for the unsuccessful inclusion of part of this article in the section «Crimes in the sphere of economic activity» with the existing disposition have been described. It has been stated that social justice is restored through the seizure of contraband items, because contraband participants or their immediate surroundings will not be able to use the resources and earn additional profits in the future. The legislative amendments to the new version of the Criminal Code of Ukraine and Code of Ukraine on administrative offenses, which regulate the issues of counteraction to smuggling properly and eliminate the existing shortcomings have been proposed.

Key words: crimes in the sphere of economic activity, smuggling of goods, weapons smuggling.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.136-146>
УДК 342.951+343.346

В. М. Панькевич,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Вінницького торговельно-економічного
інституту КНТЕУ
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: vasiliy2112@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0003-0298-0033>

А. М. Безносок,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Вінницького соціально-економічного
інституту університету «Україна»
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: beznosuk.mia@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-1158-57>

ОСОБИ, ЩО КЕРУЮТЬ ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ ЯК СУБ'ЄКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

У статті розглянуто питання вдосконалення законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху стосовно осіб, що керують окремими видами електротранспорту. Авторами запропоновано внесення змін до Закону України «Про дорожній рух» та постанови Кабінету Міністрів України № 1306 від 10 жовтня 2001 р. щодо віднесення до учасників дорожнього руху вищезазначених осіб. Крім цього, пропонується розглянути доцільність розширення переліку транспортних засобів категорії А1 окремими видами електротранспорту (враховуючи їх максимальну швидкість руху, вантажопідйомність тощо), що будуть підлягати реєстрації та отриманню посвідчення водія.

Ключові слова: електротранспорт, водій, безпека дорожнього руху, правила дорожнього руху, юридична відповідальність за порушення у сфері безпеки руху.

Постановка проблеми. Безпека дорожнього руху та заходи по її забезпеченню є пріоритетним напрямком діяльності держави з огляду на зміст статті 3 Конституції України, де людина, її життя і здоров'я, безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Статистичні дані за сім місяців 2019р. у порівнянні з минулим роком демонструють виключну важливість вживання з-боку держави своєчасних та ефективних заходів з метою зменшення автотранспортних пригод. Так за даними Департаменту патрульної поліції НПУ за вказаний період сталося 86 702 дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) (минулий рік - 81 006), з них ДТП з постраждалими – 13 352 (минулий рік – 12 090), де загинуло 1 688 осіб (минулий рік – 1 545), а травмовано 16 921 особа (минулий рік - 15 647) [1]. Фактично в Україні щодняв ДТП гине 8-9 людей. Тому вжиття з боку

держави та інших зацікавлених суб'єктів всіх можливих заходів задля зупинення цієї жажливої тенденції обумовлює виключну актуальність обраної для дослідження тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях учених-адміністративістів уже розроблялася тема вдосконалення адміністративного законодавства у сфері безпеки руху, серед них є наступні: Д. М. Бахрах, О. О. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. М. Бевзенко, М. Ю. Веселов, С. М. Гусаров, Т. О. Гуржій, В. В. Єгупенко, В. В. Зуй, Р. І. Михайлов, А. М. Подолька, В. О. Продасвич, О. Ю. Салманова, М. О. Свірін, О. М. Соловйова, М. М. Стоцька, Ю. М. Старілов, В. П. Тимошук, Ю. О. Тихомиров та інші. Кримінально-правові проблеми кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту були предметом дослідження вітчизняних учених С. В. Бабаніна, О. О. Балобанова, В. І. Борисова, С. В. Гізімчука, В. С. Гусласького, В. В. Доненка, В. І. Касинюка, З. Г. Корчевої, О. М. Котовенка, В. А. Мисливого, О. В. Негодченка, О. М. Опальченка, В. І. Осадчого, В. М. Прусса, В. П. Тихого та інших. Разом із цим розвиток науково-технічного прогресу щодо створення нових засобів пересування, особливо, тих, що використовують електричні двигуни, обумовлює актуальність подальших наукових розвідок.

Формування цілей. Метою статті є розгляд питання вдосконалення законодавства щодо визначення правового статусу осіб, які керують окремими видами електротранспорту, як суб'єктів відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу. Законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху характеризується значною кількістю несистематизованих нормативно-правових актів різної юридичної сили, а те, що встановлює юридичну відповідальність за правопорушення у цій сфері, високим ступенем бланкетності. При цьому ключову роль у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, незважаючи на свій підзаконний характер, відіграють Правила дорожнього руху (далі – Правила), що затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10 жовтня 2001 р. [2].

Відповідно до розділу I «Загальні положення» цього нормативно-правового акту, Правила, відповідно до Закону України «Про дорожній рух», встановлюють єдиний порядок дорожнього руху на всій території України. Інші нормативні акти, що стосуються особливостей дорожнього руху (перевезення спеціальних вантажів, експлуатація транспортних засобів окремих видів, рух на закритій території тощо), повинні ґрунтуватися на вимогах цих документів. Учасники дорожнього руху зобов'язані знати й неухильно виконувати вимоги цих Правил, а також бути взаємно ввічливими.

Отже, обов'язок знати й виконувати цей нормативно-правовий акт покладається не на всіх суб'єктів на території України, а лише на тих, хто є учасниками дорожнього руху. Разом із тим визначення поняття дорожнього руху не міститься ані в Правилах, ані спеціальному законодавчому акті – Законі України «Про дорожній рух» (далі – Закон) [3], що не сприяє

однообразності та ефективності правозастосування норм цієї сфери, які закріплені в різних сферах вітчизняного законодавства. Натомість в енциклопедичній літературі, зокрема, Великому тлумачному словнику сучасної української мови, дорожній рух визначається як процес руху по дорогах транспортних засобів та учасників дорожнього руху; сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі переміщення людей і вантажів за допомогою транспортних засобів або без таких у межах дороги [4, с. 204].

Таким чином, дорожнім рухом є переміщення таких речей матеріального світу, як транспортні засоби та учасники дорожнього руху не в просторі взагалі, а лише в межах дороги. Знову ж таки, вищезазначені нормативно-правові акти не містять визначення поняття дороги, а оперують виключно поняттям автомобільної дороги, яке визначається в них по-різному. Так Закон визначає автомобільну дорогу (вулицю) як частину території, у тому числі, у населеному пункті, призначену для руху транспортних засобів і пішоходів, з усіма розміщеними на ній спорудами. Цей же нормативно-правовий акт містить класифікацію автомобільних доріг: дороги загального користування, відомчі та приватні. У свою чергу, автомобільні (позаміські) дороги загального користування поділяються на дороги державного та місцевого значення. Автомобільні дороги державного значення поділяються на магістральні та інші. У містах вулиці та дороги поділяються на магістральні вулиці та дороги, дороги та вулиці місцевого значення.

Правила під автомобільною дорогою визначають частину території, зокрема, у населеному пункті, з усіма розташованими на ній спорудами (мостами, шляхопроводами, естакадами, надземними і підземними пішохідними переходами) та засобами організації дорожнього руху, призначену для руху транспортних засобів і пішоходів та обмежену по ширині зовнішнім краєм тротуарів чи краєм смуги відводу. Цей термін включає також спеціально побудовані тимчасові дороги, крім довільно накатаних доріг (колій). Тобто, не всі сухопутні території, по яких можливий рух учасників дорожнього руху, мають відношення до автомобільної дороги, зокрема, до цієї категорії не належить накатана дорога в полі, болоті, пустелі, лісі тощо.

Закон містить загальне визначення поняття учасників дорожнього руху – це особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів. Також Закон обмежує коло учасників дорожнього руху п'ятьма категоріями: водіями, пасажирями транспортних засобів, пішоходами, велосипедистами та погоничами тварин. Правила, окрім зазначених вище, містять ще одну категорію, що відноситься до учасників дорожнього руху, – особу, яка рухається в кріслі колісному.

До категорії пішоходів Правила відносять осіб, які беруть участь у дорожньому русі поза транспортними засобами і не виконують на дорозі будь-яку роботу. До пішоходів прирівнюються також особи, які рухаються в кріслах колісних без двигуна, ведуть велосипед, мопед, мотоцикл, везуть санки, візок, дитячу коляску чи крісло колісне. Водієм, відповідно до Правил,

є особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії, а також особа, яка навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі. При цьому, під транспортним засобом слід розуміти пристрій, призначений для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів. Правила містять визначення наступних категорій транспортних засобів: автобус, автопоїзд, вантажний автомобіль, велосипед, легковий автомобіль, маршрутні транспортні засоби, механічний транспортний засіб (транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини й механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт), мопед (двоколісний транспортний засіб, який має двигун із робочим об'ємом до 50 куб.см або електродвигун потужністю до 4 кВт), мотоцикл (двоколісний механічний транспортний засіб з боковим причепом або без нього, що має двигун з робочим об'ємом 50 куб.см і більше). При цьому розвиток технологій виготовлення електротранспорту дозволяє придбати у торгівельній мережі наступні їх види: електроскутери, електровелосипеди, електросамокати, гірборди, гіроскутери, моноколеса, електроскейти, дрифт-карти, електроцикли, електробайки, електроквадроцикли та дитячі електроавтомобілі (далі – електричні засоби пересування) [5].

Формально всі ці засоби пересування можна віднести до категорії транспортних засобів, але, відповідно до ст.15 Закону України «Про дорожній рух», такий транспорт не підпадає під жодну з визначених категорій. При цьому практично всі вищенаведені засоби пересування мають електродвигун потужністю менше 3 кВт, тому не є механічними транспортними засобами. Єдиний вид транспортного засобу, до якого формально можливо віднести частину цього електротранспорту за умови двоколісної конструкції, є мопед, який конструктивно надає водієві можливість керувати ним сидячи, а от електросамокати, гірборди та гіроскутери такої конструктивної можливості не мають. До того ж мопеди, на відміну від зазначеного транспорту, підлягають державній реєстрації та вимагають наявності в особи, що ним керує, посвідчення водія категорії А 1. Щодо моноколів, електроскейтів, дрифт-картів, електроциклів, електроквадроциклів та дитячих електроавтомобілів, то вони, навіть формально, через більшу, ніж два колеса, конструкцію, не підпадають під поняття мопеда. При цьому в торгівельній мережі пропонують для продажу дитячі електроавтомобілі, що за своїми технічними характеристиками здатні розвинути швидкість до 40 км/год., що є швидшою, ніж у деяких мопедів [6]. Таким чином, особу, що керує зазначеним транспортом, не можна віднести до категорії водіїв, адже, окрім керування транспортним засобом, водій повинен має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Також вищезазначених осіб чинне законодавство не дозволяє віднести до інших категорій учасників дорожнього руху.

Разом із тим Правила дорожнього руху закріплюють обов'язки в сфері забезпечення дорожнього руху лише за такими учасниками дорожнього руху, як: водії механічних транспортних засобів, пасажирів, пішоходів, велосипедистів, особи, які керують гужовим транспортом, та погоничів тварин. До жодної з названих категорій, особи, що керують вищезазначеними електричними засобами пересування, з тих чи інших технічних або юридичних причин віднести не можна. Отже, ми маємо ситуацію, коли в умовах гіпершвидкого розширення кола власників окремих видів електротранспорту, що спроможний розвивати швидкість понад 100 км/год та перевозити більше однієї людини, осіб, що керують такими засобами пересування, не віднесено до учасників дорожнього руху та не поширено на них дію Правил дорожнього руху. Така ситуація може бути віднесена до такого юридичного феномену, як прогалина законодавства, що змушує правозастосовну, у тому числі, судову практику, використовувати аналогію законодавства. Разом із тим, така правозастосовна практика в цій сфері не відповідає вимогам законодавства, адже Кримінальний кодекс України містить чітку заборону про застосування цього правового інституту, а такий принцип адміністративної відповідальності, як законність, теж не допускає застосування аналогії законодавства [7].

У практичній площині прогалина правового регулювання щодо визначення юридичного статусу осіб, що керують згаданими вище електричними засобами пересування, не дозволяє віднести їх до суб'єктів кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст.291 КК України, навіть за умови їх осудності та досягнення ними 16-річного віку на момент вчинення такого правопорушення. Адже вітчизняне правове поле не містить правил користування такими видами електротранспорту, що, у свою чергу, унеможливило кваліфікацію дій таких осіб за ст. 291 КК України як спеціальної норми. Тому наразі такі дії, у випадку спричинення тяжких наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень, у тому числі, що призвели до загибелі людей, можуть кваліфікуватися виключно за ст. 128 КК України, що є кримінальним правопорушенням невеликої тяжкості та передбачає більш м'яке покарання, ніж санкція ст. 291 КК України. Зазначена ситуація, на нашу думку, є прикладом порушення принципу законності як у кримінальному праві, так і принципів кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень, зокрема, принципів законності, об'єктивності та точності при кваліфікації кримінальних правопорушень [8, с. 16; 9, с. 59-61, 63].

В умовах правової невизначеності юридичного статусу осіб, що керують електричними засобами пересування, показовою, у контексті хибності шляху судової практики, є ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумської області про звільнення від кримінальної відповідальності особи, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст.291 КК України. Згідно обставин справи, а саме: 09.08.2015 року близько 12-00 год. 20 хв. по вул. Шевченка м. Шостка Сумської області в районі буд. № 57 ОСОБА 2, керуючи велосипедом Formula, на порушення вимог п.п. 10.1., 10.2. Правил дорожнього руху, не слідкувала за дорожньою обстановкою, знехтувала власною безпекою

і, коли виїхала на проїжджу частину, щоб переправитися на протилежний бік, не надала дорогу електровелосипеду Mustang під керуванням ОСОБА 3 та допустила з нею зіткнення. ОСОБА 3, у свою чергу рухалася збоку вулиці Фабричної м. Шостка і мала перевагу руху, однак при виникненні небезпеки для руху мала технічну можливість уникнути ДТП; внаслідок чого в її діях вбачається порушення вимог п.12.3 Правил дорожнього руху. Через ДТП ОСОБА 3 отримала тілесні ушкодження середньої тяжкості [10]. Таким чином, в ухвалі суду особа, що керувала електровелосипедом марки Mustang, визнана учасником дорожнього руху – велосипедистом, хоча, відповідно до Правил дорожнього руху, велосипед є транспортним засобом, крім крісел колісних, що приводиться в рух мускульною силою людини, яка знаходиться на ньому, та не передбачає наявності електродвигуна.

Не краща ситуація склалася в сфері застосування судами адміністративної відповідальності до осіб, що керують електричними засобами пересування. Так постановами Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 31.10.2018 р. у справі №199/7835/18, Луганського апеляційного суду від 11 грудня 2018 р. у справі №420/1414/18, Деснянського районного суду м. Києва від 14 січня 2019 р. у справі № 754/17982/18, Чернівецького апеляційного суду від 04 березня 2019 р. у справі №727/8355/18, справи щодо осіб, які керували в стані алкогольного сп'яніння електроскутерами та електробайками, закриті за відсутності складу правопорушення через відсутність у чинному законодавстві норм, які б відносили зазначені засоби пересування до транспортних засобів, а осіб, що ними керували, до категорії водіїв [11; 12; 13; 14]. Натомість постановами Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 жовтня 2018 р. у справі № 161/13820/18, залишеною без змін постановою Волинського апеляційного суду від 10 грудня 2018 р., Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 20 грудня 2018 р., у справі №188/1856/18 визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст.130 КУпАП особу, яка керувала в стані алкогольного сп'яніння електроскутером [15; 16]. Враховуючи чинне процесуальне законодавство в справах про адміністративні правопорушення, можливості оскарження постанов апеляційної інстанції в касаційному порядку в таких категоріях справ не передбачено, тому отримати зразкове рішення Верховного суду наразі не уявляється можливим, окрім, надання роз'яснень щодо правозастосування з цих питань у вигляді постанови Пленуму цього суду.

Більш критична ситуація, на нашу думку, складеться з 01.01.2020 р., коли набере чинності Закон України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яким, окрім іншого, у ст. 286¹ КК України передбачається кримінальна відповідальність за керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [17].

З метою ліквідації прогалів законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху щодо осіб, які керують електричними засобами пересування,

на нашу думку, потребує внесення негайних змін хоча б постановою Кабінету Міністрів України №1306 від 10 жовтня 2001 р., де до учасників дорожнього руху слід віднести осіб, що керують електровелосипедами, електросамокатами, гірбордами, гіроскутерами, моноколесами, електроскейтами, дрефт-картами, електроциклами, електробайками, електроквадроциклами та дитячими електроавтомобілями (в ідеальній за строками ситуації потребує змін і чинний Закон України «Про дорожній рух»). Крім цього, варто в Правилах дорожнього руху надати визначення кожного з цих видів електротранспорту з їх технічними характеристиками та закріпити права й обов'язки осіб, що ними керують, в окремому розділі, або ж доповнити відповідними змінами назву та зміст розділу 6 «ВИМОГИ ДО ВЕЛОСИПЕДИСТІВ». Також слід розглянути доцільність розширення переліку транспортних засобів категорії А 1 окремими видами електротранспорту (враховуючи їх максимальну швидкість руху, вантажопідйомність тощо), що будуть підлягати реєстрації та отриманню посвідчення водія. Зазначені законодавчі зміни, на нашу думку, дозволять оперативно відреагувати на об'єктивну необхідність щодо правового регулювання швидко розвиваючого та перспективного різновиду транспорту, а також усунуть недоліки правозастосування адміністративної та кримінальної відповідальності в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Висновки. Підводячи підсумок, слід зазначити, що заходи, які вживаються державою в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, є недостатніми, а щорічно зростаюча кількість загиблих та травмованих внаслідок дорожньо-транспортних пригод, відносить цю проблему до таких, що стосуються національної безпеки. Світова промисловість, реагуючи на економічні тренди по збільшенню кількості транспортних засобів, що використовують відновлювальні джерела, щороку створює та збільшує потужність таких видів електротранспорту як електровелосипеди, електросамокати, гірборди, гіроскутери, моноколеса, електроскейти, дрефт-карти, електроцикли, електробайки, електроквадроцикли, дитячі електроавтомобілі тощо. Натомість державні органи відверто спізнюються з питанням нормативно-правового регулювання засад використання окремих видів електротранспорту, при експлуатації якого може бути завдана значна шкода людям та майну. Отже, Кабінету Міністрів України слід невідкладно розробити і ввести в дію зміни до постанови Кабінету Міністрів України № 1306 від 10 жовтня 2001 р., якими унормувати правовий статус вищезазначених видів електротранспорту та осіб, що ними керують.

Використані джерела:

1. Статистичні данні Департаменту патрульної поліції НПУ про кількість і наслідки дорожньо-транспортних пригод. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (дата звернення 07.08.2019).

2. Правила дорожнього руху: *постанова Кабінету Міністрів України №1306 від 10 жовтня 2001 р.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (дата звернення 08.08.2019).

3. Про дорожній рух : закон України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1993, № 31, ст.338. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (дата звернення 07.08.2019).

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінь. *Перун*, 2005. 1719 с.

5. Офіційний сайт торгівельної мережі «Алло». URL: <https://allo.ua/ua/monocikly-i-segvei> (дата звернення 09.08.2019).

6. Офіційний сайт торгівельної мережі «Алло». URL: <https://allo.ua/ua/detskie-jelektromobili/kart-profi-m-4041-5-green-m-4041.html?tab=specs> (дата звернення 09.08.2019).

7. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами: *лист Міністерства юстиції України* від 30.01.2009р. № Н-35267-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v3526323-09>

8. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. К. : *Нац. акад. внутр. справ. «Освіта України»*, 2016. 236 с.

9. Панов М. І. Загальні засади кваліфікації злочинів : лекція. Х. : *Право*, 2016. 104 с.

10. Ухвала Шосткинського міськрайонного суду Сумкої області у справі №589/4904/15-к. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54833610> (дата звернення 10.08.2019).

11. Постанова Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 31.10.2018р. у справі №199/7835/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77498470> (дата звернення 10.08.2019).

12. Постанова Новопокровського районного суду Луганської області від 23 жовтня 2018р. у справі №420/1414/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77341465> (дата звернення 10.08.2019).

13. Постанова Деснянського районного суду м. Києва від 14 січня 2019р. у справі №754/17982/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79180274> (дата звернення 10.08.2019).

14. Постанова Чернівецького апеляційного суду від 04 березня 2019р. у справі №727/8355/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80290818> (дата звернення 10.08.2019).

15. Постанова Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 жовтня 2018р. у справі №161/13820/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77045664> (дата звернення 10.08.2019).

16. Постанова Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 20 грудня 2018 р. у справі №188/1856/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78753797> (дата звернення 10.08.2019).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : закон України від 22 листопада 2018р. № 2617-VIII // *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2019, № 17, ст.71. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення 11.08.2019).

References:

1. Statystychni danni Departamentu patrolnoy politsii NPU pro kilkist i naslidky dorozhno-transportnykh pryhod. URL : <http://patrol.police.gov.ua/statystyka> (data zvernennya 07.08.2019).

2. Pravyła dorozhnogo rukhu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny #1306 vid 10 zhovtnya 2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (data zvernennya 08.08.2019).

3. Pro dorozhnyi rukh : zakon Ukrayiny // Vidomosti Verhovnoyi Radyh Ukrayiny (VVR), 1993, # 31, st.338. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> (data zvernennya 07.08.2019).

4. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoy ukrayinskoj movy. Ukl. i golov. red. V.T. Busel. K. Irpin. Perun, 2005. 1719 s.

5. Ofitsiynyy sait torhivelnoy merezhi «Allo». URL : <https://allo.ua/ua/monocikly-i-segvei> (data zvernennya 09.08.2019).

6. Ofitsiynyy sait torhivelnoy merezhi «Allo». URL : <https://allo.ua/ua/detskie-jelektromobili/kart-profi-m-4041-5-green-m-4041.html?tab=specs> (data zvernennya 09.08.2019).

7. Shchodo poryadku zastosuvannya normatyvno-pravovykh aktiv u razi isnuvannya neuzhodzhenosti mizh pidzakonnymy aktamy : lyst Ministerstva yustytysii Ukrayiny vid 30.01.2009r. # N-35267-18. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v3526323-09>

8. Voznyuk A. A. Kryminalne pravo Ukrayiny. Zahalna chastyna : konspekt lekcij. K. : Nats. akad. vnutr. sprav. «Osvita Ukrayiny», 2016. 236 p.

9. Panov M. I. Zahalni zasady kvalifikatsii zlochnyiv : lektsiya. H.: Pravo, 2016. 104s.

10. Ukhvala Shostkynskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti u spravi #589/4904/15-k. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54833610> (data zvernennya 10.08.2019).

11. Postanova Amur-Nyzhnodniprovskoho raionnoho sudu mista Dnipropetrovska vid 31.10.2018r. u spravi #199/7835/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77498470> (data zvernennya 10.08.2019).

12. Postanova Novoposkovskoho raionnoho sudu Luhanskoi oblasti vid 23 zhovtnya 2018r. u spravi #420/1414/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77341465> (data zvernennya 10.08.2019).

13. Postanova Desnyanskoho raionnoho sudu m. Kyeva vid 14 sichnya 2019r. u spravi #754/17982/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79180274> (data zvernennya 10.08.2019).

14. Postanova Chernivetskoho apelyatsiynoho sudu vid 04 bereznya 2019r. u spravi #727/8355/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80290818> (data zvernennya 10.08.2019).

15. Postanova Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 11 zhovtnya 2018r. u spravi #161/13820/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77045664> (data zvernennya 10.08.2019).

16. Postanova Petropavlivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 20 grudnya 2018 r. u spravi #188/1856/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78753797> (data zvernennya 10.08.2019).

17. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminalnykh pravoporushen : zakon Ukrayiny vid 22 lystopada 2018r. # 2617-VIII // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2019, # 17, st.71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (data zvernennya 11.08.2019)

Стаття надійшла до редакції 04.05.2019

Панькевич В. Н.,

кандидат юридических наук, доцент кафедры правоведения
Винницкого торгово-экономического института КНТЭУ
(г. Винница, Украина)

Безносюк А. Н.,

кандидат юридических наук, доцент кафедры правоведения
Винницкого социально-экономического института
университета «Украина»
(г. Винница, Украина)

ЛИЦА, УПРАВЛЯЮЩИЕ ОТДЕЛЬНЫМИ ВИДАМИ ЭЛЕКТРОТРАНСПОРТА, КАК СУБЪЕКТЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

В статье рассмотрены вопросы усовершенствования законодательства в сфере обеспечения безопасности дорожного движения относительно лиц, которые осуществляют вождение отдельными видами электротранспорта. Авторами предложено внести изменения в Закона Украины «О дорожном движении» и постановление Кабинета Министров Украины №1306 от 10 октября 2001 р. относительно причисления к участникам дорожного движения вышеуказанных лиц. Кроме этого, предлагается рассмотреть целесообразность расширения перечня транспортных средств категории А1 отдельными видами электротранспорта (учитывая их максимальную скорость движения, грузоподъемность и т.п.), которые будут подлежать регистрации и получению удостоверения водителя.

Ключевые слова: электротранспорт, водитель, безопасность дорожного движения, правила дорожного движения, юридическая ответственность за нарушения в сфере безопасности движения.

Pankevich V.,

candidate of law, associate professor of the department of law
Vinnitsa trade and economic institute KNTEU
(Vinnitsa, Ukraine)

Beznosyuk A.,

candidate of law, associate professor of the department of law
Vinnitsa social and economic institute
university of Ukraine
(Vinnitsa, Ukraine)

PERSONS MANAGING SEPARATE TYPES OF ELECTRIC TRANSPORT AS SUBJECTS OF RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF SAFETY OF ROAD TRAFFIC

The article deals with the issues of improvement of the legislation in the field of road safety in relation to the persons managing certain types of electric transport. The authors point out that the measures taken by the state in the field of road safety in Ukraine are insufficient, and the increasing number of people killed and injured as a result of road accidents attributes this problem to those concerning national security.

The global industry, responding to economic trends in increasing the number of vehicles using renewable sources, annually creates and increases the capacity of such types of electric transport as electric bicycles, electric scooters, gyro-scooters, mono wheels, electric skates, drift cards, electric cycles, electric cycles, electric cycles electric cars and etc.

The authors, on the basis of the analysis of the current legislation, state the fact that there is no regulatory legal basis for the use of certain types of electric transport, which operation can cause significant harm to people and property. The authors are urged to immediately develop and implement amendments to the Law of Ukraine "On Traffic" and the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 1306 of October 10, 2001, which normalize the legal status of the above-mentioned types of electric transport and persons managing them, and provide definitions of each of these types of electric vehicles with their technical characteristics and to consolidate the rights and responsibilities of the persons who manage them in a separate section, or supplement with the appropriate changes the name and content of section 6 "REQUIREMENTS FOR CYCLISTS" the first movement. In addition, it is proposed to consider the feasibility of expanding the list of A1 vehicles by certain types of electric vehicles (taking into account their maximum speed, capacity, etc.), which will be subject to registration and obtaining a driver's license.

Key words: electric transport, driver, traffic safety, traffic rules, legal responsibility for violations in the field of traffic safety.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.146-156>

УДК 343.137.5

В. В. Романюк,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
(м. Харків, Україна)

e-mail: Witalimon@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6077-4591>

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті здійснено дослідження щодо захисту прав, свобод і законних інтересів особи, особливу категорію яких становлять неповнолітні, які вчинили кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність. Встановлено, що така діяльність є пріоритетним завданням кримінального провадження. Зазначене зумовлено особливою турботою та захистом цих осіб з боку світової спільноти, що вимагає постійного вдосконалення національного законодавства та приведення

його у відповідність до міжнародних правових стандартів, а також розроблення рекомендацій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства для створення умов якнайкращого забезпечення інтересів дитини в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: неповнолітній, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження; обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні; доказування, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру.

Постановка проблеми. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України (ст. 484), враховуючи такі загальноприйняті міжнародні правові норми як Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються провадження правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/33 від 10.12.1985 р. та Конвенцію про права дитини неповнолітніх 1990 р., виходить із необхідності максимального захисту прав та інтересів неповнолітніх. Питання забезпечення прав та законних інтересів дитини, у тому числі і в сфері кримінального судочинства, завжди знаходилися в центрі уваги науковців та практиків. Але, незважаючи на це, низка моментів теоретичного та практичного характеру, що стосуються вказаних питань, залишається не до кінця вирішеною. У той же час кримінальне провадження щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення або суспільно небезпечні діяння, маючи власну специфіку, є особливим видом провадження в кримінальному судочинстві України, яке передбачене окремим розділом шостим та главою тридцять восьмою КПК України. Дотримання міжнародних стандартів захисту прав неповнолітніх є необхідною складовою для визнання правової системи України такою, що відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів людини.

Стан злочинності неповнолітніх і система протидії їй виступають найважливішими індикаторами розвитку суспільства і характеризуються деякими особливостями. За даними Єдиного звіту Генеральної прокуратури України про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, у 2017 році виявлено 4510 неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, у 2018 році таких осіб виявлено у кількості 3980, а за п'ять місяців 2019 року виявлено 1129 неповнолітніх [2]. Тобто, з одного боку, рівень дитячої злочинності залишається відносно стабільним, але з іншого боку характер і серйозність загроз від залученості зазначеної вікової групи в злочинну діяльність вимагають постійного вдосконалення наявних засобів і пошуку нових методів протидії цьому негативному явищу.

Особливий предмет доказування у цій категорії проваджень є одним з додаткових гарантій захисту прав та охоронюваних законом інтересів неповнолітніх. Серед визначених у ст. 485 КПК України обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, крім обставин, передбачених статтею 91 КПК України, окреме місце посідають повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку,

інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними. Саме аналіз відомостей про особу неповнолітнього, встановлених під час досудового розслідування в майбутньому забезпечить виконання судом передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України законодавчої вимоги щодо всебічного з'ясування обставин, які характеризують особу винного та щодо призначення покарання, необхідного і достатнього для виправлення особи і запобігання новим злочинам (ч. 2 ст. 65 КК України). До викладеного необхідно додати, що з'ясування відомостей про особу неповнолітнього сприяє ухваленню судом законного і справедливого рішення, що, у свою чергу, допоможе ефективному виконанню завдань кримінального провадження.

Указане спонукає до проведення наукових досліджень з проблемних питань та пошуків способів удосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх, а також напрацювання відповідних методик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій і досліджень учених в галузі кримінального процесу з питань з'ясування відомостей про особу неповнолітнього як елемент предмету доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, свідчить про їх деяке скорочення останніми роками. Зазначимо, що злочинність неповнолітніх за всіх часів є дуже актуальною проблемою суспільства. Не є тут винятком і сучасне українське суспільство, адже мова йде про ту його частину, яку воно має підтримувати та всіляко забезпечувати її фізичне, психічне та моральне здоров'я, виховання, підготовку до виконання своєї суспільної ролі за природним законом зміни поколінь. Указані питання досліджували такі вчені, як: О. І. Вінгловська, Є. М. Гідулянова, А. Є. Голубов, С. М. Зеленський, Л. Л. Каневський, М. О. Карпенко, У. С. Ковна, Г. К. Кожевніков, І. М. Коз'яков, Н. М. Крестовська, Е. Б. Мельникова, Г. М. Мінковський, Г. М. Омеляненко, О. М. Павлик, В. А. Рибальська, В. В. Шимановський, Н. В. Шость, О. В. Ярош та інші.

Формування цілей. Метою статті є розкриття змісту такого елементу предмета доказування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх як з'ясування відомостей про особу неповнолітнього задля сприяння ухваленню судом законного й справедливого рішення, що, у свою чергу, допоможе ефективному виконанню завдань кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Досягнення мети та завдань кримінального провадження щодо неповнолітніх неможливі без з'ясування фактів та обставин, які підлягають встановленню в будь-якому кримінальному провадженні. Це стосується питання доказування як одного з центральних та найбільш значущих елементів кримінальної процесуальної діяльності, що є серцевиною цієї діяльності. Майже півтора століття тому вчений В. Д. Сласович, підкреслюючи значення теорії доказів, зазначав, що вона становить центральний вузол усієї системи судочинства, душу всього

кримінального процесу, начало, що рухає, створює статтю процесу найбільш суттєву, що обумовлює і будову суду, і всі головні форми судочинства [14, с. 4]. Як відомо, зміст кримінального процесуального доказування розкривається через його елементи, до яких відносять збирання (закріплення) доказів, їх перевірку, оцінку, та, як підсумок, прийняття процесуальних рішень.

Оскільки кожне кримінальне правопорушення характеризується певними особливостями, загальний предмет доказування (ст. 91 КПК України) у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх та осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, може розширюватися, а точніше – деталізуватися й уточнюватися. До ряду особливостей доказування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх слід віднести два основних аспекти: предмет доказування (його зміст, значення, повнота) та дотримання особливих вимог щодо збирання та фіксування доказів (особливості участі неповнолітніх у слідчих діях, участь додаткових суб'єктів тощо).

Така позиція знаходить підтримку й серед інших науковців. Так В. В. Назаров виокремлює низку особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх, до яких відносить таке: 1) особливості обставин, що підлягають встановленню; 2) особливе процесуальне становище його учасників; 3) особливості застосування запобіжних заходів; 4) особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій; 5) особливості підсумкового документа, який складає слідчий чи прокурор по завершенні досудового розслідування. Окремою особливістю може бути обставина, що вказує на наявність у неповнолітнього ознак психічного захворювання [8, с. 451].

Враховуючи, що процедури ювенальної кримінальної юстиції передбачають залучення до участі у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх широкого кола осіб (законний представник, захисник, психолог, педагог, лікар, орган пробації, служба у справах дітей, спеціальні установи та заклади, що здійснюють соціальний захист дітей і профілактику правопорушень та ін.), а також максимальну індивідуалізацію судочинства, предмет доказування повинен бути зорієнтований на більш детальне дослідження обставин, що характеризують особу неповнолітнього. Матеріали кримінального провадження мають містити такі відомості про особу, що дозволять зрозуміти, чому в діях неповнолітнього виникли ознаки протиправності та що сформувало умисел і підштовхнуло його на вчинення кримінального правопорушення.

Результат вивчення понад 80 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, досудове слідство у яких здійснювалось слідчими Національної поліції у 2018-2019 рр., дозволяє зробити висновок щодо недостатності уваги органів досудового слідства на з'ясування можливості в неповнолітнього повністю усвідомлювати значення своїх дій та можливості керувати ними в конкретній ситуації. Такі відомості на вимогу ст. 486 КПК України можуть бути отримані шляхом проведення комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи. Беззаперечно, що комплексна психолого-психіатрична експертиза має важливе доказове значення в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Це зумовлено тим, що тільки професійні

психологи та психіатри досконало володіють спеціальними знаннями, за допомогою яких можна виявити в особи психічний розлад та його вплив на пізнавальну та емоційно-вольову сферу її психіки під час вчинення нею кримінального правопорушення й надати професійний висновок щодо зазначених питань [7, с. 261-265].

Проте в переважній більшості слідчі обмежуються приєднанням до матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітніх копії свідцтва про народження, характеристики з місця навчання та довідки про перебування на обліку в психіатра. Комплексна психолого-психіатрична експертиза призначається останніми тільки за наявності точних медичних даних, що свідчать про наявність психічних розладів у підозрюваного. Але психопатичні розлади проявляються саме в підлітковому віці, що пояснюється перехідним віком, педагогічною занедбаністю, а зовсім не проблемами психічного здоров'я підлітка й тому не обстежують неповнолітнього [12, с. 86].

У той же час, за даними галузевої статистичної звітності, доля комплексних судово-психіатричних експертиз складає 12-13 %, а серед судово-психіатричних експертиз неповнолітніх їх питома вага є втричі більшою [4, с. 79]. Разом зі тим серед експертів, які є носіями необхідних спеціальних знань у галузі дитячої та юнацької психіатрії та психології, виникає питання, чи є така кількість психолого-психіатричних експертиз дійсно необхідною і чи завжди призначення комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи обумовлюється реальною необхідністю встановлення юридично значимих обставин психіатричного та психологічного характеру. Свою позицію останні пояснюють тим, що в жодному рішенні про призначення експертизи їм не вдалося знайти аргументів на підтвердження необхідності спільного (сукупного) вирішення експертами питань психіатричного та психологічного характеру. Призначаючи таку експертизу, органи досудового слідства також ніколи не наводили мотивів економії часу та процесуальних термінів [5, с. 76].

Ми не поділяємо таку думку експертів та вважаємо, що питання призначення експертного дослідження повинно вирішуватися щоразу за наявності обставин, визначених КПК України. Проте, задля уникнення необґрунтовано призначених досліджень, зважаючи, що слідчий не володіє необхідними знаннями в галузі психіатрії та психології, останній потребує допомоги фахових спеціалістів на етапі підготовки матеріалів для призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи.

Окремої уваги заслуговує здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх з ознаками психічних вад, складність якого полягає в розумінні його основного завдання, яке зводиться до вирішення першочерговості дій, а саме: спочатку «лікувати» (застосовувати примусові заходи медичного характеру), а потім «виховувати» дитину чи навпаки (застосовувати примусові заходи виховного характеру). Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, незважаючи на його гармонізацію з «європейським правом», не вирішує таку проблему.

Дитячий і підлітковий психіатр Лінда Шмідт у своїй доповіді на тему «Психічне здоров'я дітей: Мій погляд щодо США і щодо світу в цілому» торкнулася таких важливих питань, як рівень захворюваності на психічні розлади. Приміром, за офіційними даними, 20 % дітей та 10 % дорослих у світі страждають на психічні розлади. Щодо поширеності психічних розладів серед дітей та підлітків, то на молодь припадає 8,9 % випадків від загальної кількості осіб молодого віку у всьому світі [6, с. 5]. Л. М. Гриндей стверджує, що в Україні від 30 до 70 % облікованих поліцією школярів страждають на ту чи іншу форму психічної патології, неврози, психопатичні або інші аномалії особистості. У підлітковому віці та в перші роки дорослого життя відбувається багато різноманітних соціальних змін (депресія, «перехідний підлітковий вік»), наслідком яких, крім того, може бути розвиток психічних захворювань, що призводить до депресій, уживання алкоголю й наркотичних препаратів, а також учинень самогубств. На жаль, в Україні відсутня статистика щодо кількості дітей з психофізичними вадами здоров'я.

Здійснивши аналіз «дитячої злочинності», В. В. Голіна виявила певну закономірність і залежність між окремими видами психічних аномалій у підлітків та окремими видами вчинених ними злочинів. Так серед неповнолітніх, які страждають на психопатію або ж мають залишкові явища черепно-мозкової травми, органічні захворювання центральної нервової системи, більше тих, хто вчиняє вбивства, хуліганство, грабежі, розбої, звалтування. Олігофрени схильні до вчинення хуліганства і звалтування. Однак вони дуже рідко вчиняють крадіжки, бо це найбільш «інтелектуально» складний вид кримінального правопорушення. Особи, які страждають на епілепсію та шизофренію, в основному теж схильні до звалтування й хуліганства; наркомани – до вбивств, хуліганства; останні особливо винахідливі при вчиненні крадіжок. На думку фахівців-кримінологів, у 60 % неповнолітніх злочинців відзначені ті чи інші психічні аномалії [3, с. 97].

Нам імпонує твердження Ю. М. Антонян, який установив, ще один недолік призначення та оцінки результатів експертиз, який полягає в тому, що слідчого цікавить лише питання осудності підозрюваного, а наявність психічного захворювання – питання нібито другорядне, яке не має великого значення для застосування примусових заходів медичного характеру, однак і юристи, і психіатри, і психологи єдині в поглядах, що психічні аномалії, які не містять осудності, сприяють виникненню таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, зниження вольових процесів, підвищення нав'язливості, що сприяють формуванню криміногенних поглядів, бажань, орієнтацій та потреб [1, с. 34]. Тож під час кримінального судочинства щодо неповнолітніх варто приділяти особливу увагу виявленню психічних розладів та встановлення їх впливу на поведінку неповнолітнього. У правозастосовній діяльності зустрічаються такі негативні тенденції, як пізні виявлення психофізичних вад неповнолітніх, несвочасне призначення комплексної психолого-психіатричної і психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого та ін. При цьому варто зазначити, що порушення права на захист такої категорії осіб не є розповсюдженим явищем, через те що на виконання вимог ст. 52 КПК України,

з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою, участь захисника є обов'язковою.

Грамотне та своєчасне призначення експертизи в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з психічними вадами, а також повна та достовірна оцінка висновку експерта, є додатковими гарантіями, що забезпечують врахування вікових та індивідуальних психологічних особливостей такої категорії неповнолітніх правопорушників, що в кінцевому випадку сприятиме визначенню підстав для застосування примусових заходів медичного характеру.

У п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16.04.2004 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» вписано, що за наявності даних, які свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії [9]. Аналогічний підхід ми спостерігаємо і в судовій практиці. Так згідно п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15 травня 2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», судам рекомендовано призначати комплексну судову експертизу із залученням широкого кола осіб, які мають спеціальні знання, необхідні для більш глибокого, повного і всебічного дослідження обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: «Якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (14, 16 або 18 років), який відповідає даним свідоцтва про народження чи іншого документа, необхідно призначити комплексну психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру» [10]. При цьому підставами для призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи можуть бути як обставини, визначені у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 509 КПК України, так і наявна у слідчого інформація про малолітній вік, низький рівень інтелектуального розвитку, недостатнє володіння активною мовою, характерологічні особливості особи. Установлений як результатом проведеної комплексної психолого-психіатричної експертизи психічний розлад у неповнолітнього, що не виключає осудності, може бути врахований судом при

призначенні покарання як обставина, яка пом'якшує відповідальність і може служити підставою для призначення примусових заходів медичного характеру. Такі психічні вади неповнолітніх повинні враховуватися й при обранні заходів кримінального правового впливу. Наприклад, призначаючи умовне покарання, неповнолітнього, з урахуванням рекомендацій, що містяться у висновку комплексної психолого-психіатричної експертизи, доречно зобов'язати пройти курс психолого-педагогічної, психологічної корекції особистості. Застосовувати спеціальні психолого-педагогічні заходи варто і щодо неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності, але внаслідок відставання в психічному розвитку, не пов'язаному з психічним розладом, не можуть повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своєї поведінки або керувати ним. Відповідно до кримінального законодавства до таких осіб примусові заходи медичного характеру не застосовуються через те, що відставання в психічному розвитку не носить хворобливого характеру. До них не можна застосувати і примусові заходи виховного впливу.

Враховуючи викладене, вважаємо, що зміст заходів кримінального правового характеру у вигляді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків закріпити у п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України в наступному вигляді: «Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків полягає у накладенні на підлітка спеціального комплексного впливу, із застосуванням заходів виховного, реабілітаційного психологічного та медичного характеру, соціальної адаптації та інтеграції в суспільство в умовах спеціальної установи». Наша позиція опирається на європейський досвід застосування примусових заходів виховного впливу. Наприклад, у Франції, де вказане питання регулюється спеціальним законом про неповнолітніх – «Ордонансом про правопорушення неповнолітніх» від 2 лютого 1945 року – до переліку таких заходів, крім традиційних для законодавства України, включається поміщення в медичний або медико-виховний заклад. Також французьким національним законодавством передбачено обов'язкове «соціальне дослідження», у якому відображаються докладні відомості психологів, педагогів або психіатрів, а також інша інформація, що стосується умов життя та виховання дитини [11].

Висновок. По-перше, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів як виховного, так і медичного характеру слід розглядати як диференціацію процесуальної форми, що спрямована на ускладнення процедури досудового розслідування та судового провадження з метою створення системи додаткових гарантій прав і законних інтересів особи, яка внаслідок свого віку та психічних вад не може належним чином реалізувати свої права. По-друге, примусові заходи медичного характеру слід вважати комплексним кримінальним і кримінальним процесуальним інститутом, вивчення якого може бути ефективним на межі декількох наук, а саме кримінального права, кримінального процесу та судової експертології. По-третє, роботу з приведення вітчизняного кримінального процесуального законодавства у відповідність передовим стандартам рівності перед законом і судом слід продовжувати.

Використані джерела:

1. Антонян Ю. М., Бородин С. В. Преступное поведение и психические аномалии. Москва: Спарк, 1998. 215 с.
2. Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
3. Голіна В. В. Деякі особливості сучасної злочинності неповнолітніх та шляхи її подолання. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 62. С. 95–104.
4. Ілейко В. Р., Каніщев А. В. Аналіз галузевої статистики щодо комплексних судово-психіатричних експертиз в Україні за період 2005–2009 років. *Архів психіатрії*. 2011. Т. 17, № 4. С. 78–83.
5. Каніщев А. В. Аналіз практики призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи у відношенні неповнолітніх обвинувачених. *Архів психіатрії*. 2012. Т. 18, № 3. С. 74–78.
6. Лінда Шмідт. Психічне здоров'я дітей та підлітків. *НейроNews: психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2016. № 8 (82). С. 5–9.
7. Марчак В. Я. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. 400 с.
8. Назаров В. В. Кримінальний процес України: навчальний посібник. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2013. 488 с.
9. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04.
10. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.
11. Савина Т. А. Принудительные меры воспитательного воздействия в законодательстве некоторых стран Евросоюза. *Вопросы ювеноальной юстиции*. 2015. № 2 (56). С. 16–20.
12. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. Москва: изд-во НОРМА. 1998. 285 с.
13. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством: монографія. Москва: ЛексЭст, 2001. 92 с.

References

1. Antonyan Yu.M., Borodin S.V. *Prestupnoe povedenie i psihicheskie anomalii [Criminal behavior and mental abnormalities]*. Moskva: Spark, 1998. 215 s.
2. Heneralna prokuratura Ukrainy: ofitsiyni veb-sait [The General Prosecutor's Office of Ukraine: an official website]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
3. Holina V. V. *Deiaki osoblyvosti suchasnoi zlochynnosti nepovnolitnikh ta shliakhy yii podolannia [Some features of modern juvenile delinquency and ways to overcome it]*. Problemy zakonnosti. 2003. Vyp. 62. S. 95–104.
4. Ileyko V. R., Kanishchev A. V. *Analiz haluzevoi statystyky shchodo kompleksnykh sudovo-psykhiatrychnykh ekspertyz v Ukraini za period 2005–2009 rokiu [Analysis of sectoral statistics on complex forensic psychiatric examinations in Ukraine for the period of 2005–2009]*. Arkhiv psykhiatrii. 2011. T. 17, № 4. S. 78–83.
5. Kanishchev A. V. *Analiz praktyky pryznachennia kompleksnoi sudovoi psykholoho-psykhiatrychnoi ekspertyzy u vidnoshenni nepovnolitnikh obvynuvachenykh [Analysis of the*

practice of appointing a comprehensive judicial psycho-psychiatric examination for minors accused]. *Arkhiv psykhiatrii*. 2012. T. 18, № 3. S. 74–78.

6. Linda Shmidt. *Psykhichne zdorovia ditei ta pidlitkiv [Mental health of children and adolescents]*. *NeiroNews: psikhonevrolohiia ta neiropsykhiatriia*. 2016. № 8 (82). S. 5-9.

7. Marchak V. Ya. *Obmezheni osudnist: psikhologo-pravovyi zmist: monohrafiia [Limited sense of humor: psychological and legal content: monograph]*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 2010. 400 s.

8. Nazarov V. V. *Kryminalnyi protses Ukrainy: navchalnyi posibnyk [The Criminal Procedure Process of Ukraine: a manual]*. Kyiv: FOP O.S. Lipkan, 2013. 488 s.

9. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochyny nepovnolitnikh: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 16 kvitnia 2004 r. № 5. [About the practice of applying the laws of Ukraine on juvenile delinquency by the courts of Ukraine: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated April 16, 2004 No. 5] Verkhovna Rada of Ukraine. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04.

10. Pro praktyku rozghliadu sudamy sprav pro zastosuvannya prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 15 travnia 2006 r. № 2. [On the practice of consideration by courts of cases on the application of compulsory measures of an educational nature: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated May 15, 2006 No. 2] Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.

11. Savina T. A. *Prinuditel'nye mery vospitatel'nogo vozdejstviya v zakonodatel'stve nekotorykh stran Evrosoyuzha [Forced measures of educational influence in the legislation of some countries of the European Union]*. *Voprosy yuvenal'noj yusticii*. 2015. № 2 (56). S. 16–20.

12. Sitkovskaya O. D. *Psihologiya ugovolnoy otvetstvennosti [Psychology of criminal responsibility]*. Moskva: izd-vo NORMA. 1998. 285 s.

13. Spasovich V. D. *O teorii sudebno-ugolovnykh dokazatel'stv v svyazi s sudoustroystvom i sudoproizvodstvom: monografiya [On the theory of forensic criminal evidence in connection with the judicial system and legal proceedings: monograph]*. Moskva: LeksEst, 2001. 92 s.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2019

Романюк В. В.,

кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры уголовного процесса
и организации досудебного следствия
Харьковского национального университета внутренних дел,
(г. Харьков, Украина)

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье проведено исследование, посвященное защите прав, свобод и законных интересов лиц, особую категорию которых составляют несовершеннолетние, совершившие преступление или общественно опасное деяние, предусмотренное законом Украины об уголовной ответственности. Установлено, что такая деятельность является приоритетной задачей уголовного производства. Указанное обусловлено особой заботой и защитой этих лиц со

сторони мирового сообщества, требует постоянного совершенствования национального законодательства и приведения его в соответствие с международными правовыми стандартами, а также разработок рекомендаций по совершенствованию уголовного процессуального законодательства для создания условий наилучшего обеспечения интересов ребенка в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: несовершеннолетний, уголовное преступление, уголовное производство, обстоятельства, подлежащие установлению в уголовном производстве, доказывание, принудительные меры медицинского характера, принудительные меры воспитательного характера.

Romaniuk V.,

senior lecturer of the department of criminal procedure
and organization of pretrial investigation,
Kharkiv national university of internal affairs,
candidate of law
(Kharkiv, Ukraine)

THE PROCEDURAL ASPECT OF STUDYING A MINOR'S PERSONALITY WITHIN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO JUVENILES

The article is devoted to the protection of the rights, freedoms and legal interests of persons, a special category of which are minors who have committed a crime or a socially dangerous act provided for by the law of Ukraine on criminal liability. It has been established that such activity is a priority task of criminal proceedings. Criminal proceedings against minors who have committed a crime or a socially dangerous act, having their own specifics, is an independent form of production in the criminal proceedings of Ukraine, which is provided by a separate section and the head of the Criminal Procedural Code of Ukraine. Observance of international standards for the protection of minors' rights is a necessary component for the recognition of the legal system of Ukraine in accordance with international standards in the field of the protection of human rights, freedoms and legitimate interests.

The content of criminal proceedings is disclosed through its elements, which include the collection (consolidation) of evidence, verification, evaluation and, as a result, the adoption of procedural decisions. At the same time, the clarification of the data on the identity of the minor facilitates the adoption of a lawful and fair decision by the court, which, in turn, contributes to the effective performance of the tasks of the criminal proceedings. This is due to the special care and protection of minors by the international community, requires constant improvement of the national legislation and its alignment with international legal standards, as well as the development of recommendations for improving the criminal procedural law to create conditions for the best interests of the child in criminal proceedings.

Key words: minor, criminal offense, criminal proceedings, circumstances to be established in criminal proceedings, proof, compulsory medical measures, compulsory educational mea.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.157-170>
УДК 343.3/7

С. А. Шалгунова,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: mail@dduvs.in.ua

 <https://orcid.org/0000-0001-6816-6056>

А. С. Скок,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: mail@dduvs.in.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-0981-6415>

ФОРМУВАННЯ АНТИНАРКОТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ІЗ ВРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У СФЕРІ БОРОТЬБИ З НАРКОЗЛОЧИННІСТЮ

Стаття присвячена процесам формування антинаркотичного законодавства України з урахуванням досвіду європейських країн у сфері боротьби з наркозлочинністю. У статті вивчено міжнародні документи, які визначають принципи, методи та основні напрямки державної антинаркотичної політики. Розглянуто кримінальне законодавство щодо особливостей встановлення кримінальної відповідальності за наркотичні злочини. Виявлено проблеми підміни понять у вітчизняному кримінальному законодавстві та встановлено, що національна антинаркотична політика ґрунтується на міжнародних правових актах, прийнятих переважно ООН.

Ключові слова: наркотики, наркоманія, наркобізнес, наркозлочинність, кримінальна відповідальність, антинаркотична політика.

Постановка проблеми. Вітчизняні правові норми, що регламентують питання законного обігу психотропних речовин, ґрунтуються на міжнародних положеннях нормативно-правових актів з питань регулювання їх обігу. Регламентація порядку обігу психотропних речовин стала логічним продовженням регламентації наркотичних засобів. І тому, для того щоб вирішити, які правові норми прийняті для регламентації, необхідно визначити, яким чином формувалося міжнародне законодавство в цій сфері. Незважаючи на велику увагу до проблем наркозлочинності в Україні та світі, залишається ряд невирішених проблем. Так питанням розгляду розвитку міжнародного законодавства та появи в ньому правових заборон для вільного обігу психотропних речовин, що прирівняні до наркотичних засобів, увага не присвячувалася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка учених, як – от: Ю. В. Александров, А. В. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. М. Джужа, В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, А. А. Музика, Е. В. Расюк, Р. М. Павленко, І. О. Топольськова, І. І. Митрофанов, С. В. Нікітенко, І. В. Однолько, Р. М. Павленко, Ю. Г. Пономаренко, В. Г. Пшеничний, М. П. Селіванов, В. М. См ітєнко, В. А. Тимошенко, І. К. Туркевич, а також І. О. Топольськова, Є. В. Фесенко, В. І. Шакурн, О. В. Юношев, О. С. Яценко, - досліджували проблеми, пов'язані із наркозлочинністю.

Формування цілей. Метою статті є аналіз чинного законодавства України та міжнародних нормативно-правових актів у сфері боротьби із проявами наркозлочинності, а також їх вплив на державну антинаркотичну політику.

Виклад основного матеріалу. Історичний розвиток свідчить про наявність різних видів наркоманій з давніх часів у суспільному житті. Можна говорити про те, що практично нічого не змінилося у вживанні наркотиків: людина, як і сотні років тому, прагне отримати задоволення, впасти в дурманний сон. Як вказує І. М. Симакова, перше знайомство людини з наркотиками відбулося ще десять тисяч років до нашої ери. Європейські країни познайомилися з наркотиками приблизно п'ять тисяч років тому. Їх, на думку Гіппократа, до Європи завезли скіфи [1, 2]. Разом із тим до середини XIX ст. поширеність немедичного вживання наркотичних засобів була відносно невеликою та викликана переважно національними й історичними традиціями. Однак, ми вважаємо, що мешканці європейських країн набагато раніше стали споживати наркотичні засоби рослинного походження. Така думка пов'язана із тим, що Давньоримська імперія, яка була частиною Європи, охоплювала на момент свого існування не лише сучасну територію Італії, а й землі інших сучасних європейських країн. А в ній з давніх часів вживання одурманюючих речовин, особливо для знаті, заможних громадян, вважалося цілком прийнятним. У східних країнах (Китаї, Японії, Індії, Туреччині) та в Єгипті вживання наркотиків було цілком нормальним та прийнятним для більшості населення, а для духовних осіб (старійшин, шаманів, жерців) обов'язковим при проведенні обрядів та входженні в транс. З середини XIX ст. наркотики рослинного походження із Індокитаю та Південно-Східної Азії, як місць їх традиційного вживання, почали переміщуватися до країн Західної Європи та Америки. У XIX-XX ст. немедичне застосування та вживання наркотиків стало з цього часу серйозною проблемою суспільства для багатьох держав, що викликало законодавче обмеження їх поширення.

Першим документом у сфері протидії наркозлочинам можна назвати Шанхайську опіумну комісію, створену в 1909 році [3]. Головним її призначенням стало встановлення міжнародного контролю за наркотичними засобами в країнах, які до неї приєдналися, та розробка заходів боротьби з немедичним їх вживанням на міжнародному рівні. Зібрання вказаної комісії стало офіційним

початком міжнародно-правової боротьби з поширенням наркотиків у світі та їх немедичним вживанням. Делегати, які стали учасниками даної комісії, не приймали міжнародних чи дипломатичних актів, оскільки не мали таких повноважень. Прийняті комісією документи не містили жодних заборон, але в цілому робота, проведена Шанхайською комісією, мала велике значення.

Перша Конвенція про наркотики була прийнята в 1912 році (м. Гаага, Міжнародна конференція щодо опіуму, 1.12.1911-23.01.1912 р.р.) [4]. Вона стала першим міжнародно-правовим актом, у якому були визначені конкретні види наркотиків, обіг та вживання яких було поставлено під міжнародний контроль. Кожна країна, яка стала учасником даної міжнародної конференції, була згодна прийняти на себе певні зобов'язання. Зміст їх полягав у прийнятті національних законів, якими обмежувався обіг наркотиків, їх вироблення, поширення опіуму-сирцю, перешкодження його незаконному ввезенню-вивезенню в країну (ст. 1), запровадження необхідності отримання дозволів на переміщення наркотиків в межах країни, створення уповноважених державних структур на видачу дозволів для обігу наркотиків, заходи по обмеженню й подальшій ліквідації неконтрольованого виробництва наркотиків, обмеження та подальша заборона торгівлі в межах країни опіуму для паління, заборона його ввезення та вивезення з країни (ст.ст. 6, 7), встановлення обмежень у використанні наркотиків та наркотичних засобів з немедичними цілями, законодавче закріплення можливості вільного, але контрольованого використання наркотичних засобів лише в медицині та фармакології (ст.ст. 9, 10, 11, 12, 13), запровадження чіткого законодавчо врегульованого механізму виробництва наркотичних засобів (морфіну, медичного опіуму, героїну, кокаїну та їх похідних), врегулювання порядку та правил торгівлі медичними наркотичними засобами та наркомісткими препаратами, аналіз чинного антинаркотичного законодавства, у тому числі кримінально-правових заборон, пов'язаних із незаконним зберіганням обігу наркотиків (ст. 20) [4].

Таким чином, положення про необхідність правового регулювання наркотиків, і зокрема, морфіну та його похідних, стало досить важливим кроком в обмеженні вільного обігу наркотиків. Такий акт став першим в обмеженні неконтрольованого виробництва, продажу, зберігання морфіну як найбільш полишеного виду наркотичних засобів.

За часів Першої світової війни та в післявоєнний період ситуація з незаконним обігом наркотиків та наркоманією у світі загострилася і до 20-х років набула загрозливих масштабів. Тому новим кроком в обмеженні обігу наркотиків у світі стало проведення другої Женевської конференції 1925 року. Прийнята на цій конференції Конвенція щодо опіуму 1925 року [5] стала тим правовим актом, у якому міжнародна спільнота визначила можливість суто законного вироблення наркотиків для потреб кожної держави (медичних, фармакологічних, наукових).

Наступним міжнародно-правовим актом у системі законодавчих документів, спрямованих на боротьбу із незаконним обігом наркотиків та наркоманією, стала Конвенція про обмеження виробництва та регламентації змісту розподілу наркотичних засобів 1931 року (м. Женева) [5]. Данною конвенцією було затверджено перелік наркотиків, що заборонялися для вільного обігу, і які, відповідно, повинні були мати спеціальний режим обігу.

Для заповнення прогалин в антинаркотичному законодавстві було прийнято у 1936 році нову конвенцію, що стосувалася безпосередньо проблем боротьби з нелегальним обігом сильнодіючих речовин [6].

Упродовж Другої світової війни, як і протягом її, на міжнародному рівні нових законодавчих актів з питань незаконного обігу наркотиків та психотропів не приймалося. Лише після її закінчення та часткового відновлення нормального мирного життя, з появою нових наркотичних засобів та психотропних речовин не лише рослинного, а й синтетичного характеру у 1948 році на міжнародному рівні було підписано Протокол про поширення міжнародного контролю щодо наркомістких лікарських засобів [7].

Після цього ООН, як міжнародна організація, створена з метою спільного розв'язання проблем як міжнародного, так і світового масштабу, прийняла на себе функції прийняття міжнародно-правових актів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, немедичне споживання яких стали набувати загрозливого масштабу для населення різних країн світу. Так у 1961 році ООН було прийнято Єдину конвенцію про наркотичні засоби (м. Нью-Йорк), до якої Україна, яка на той час перебувала в складі СРСР, приєдналася в 1964 році. У ній так само, як і в попередніх, була закріплена необхідність встановлення контрольованого обігу психотропних речовин на рівні з наркотичними засобами [8]. Конвенція про психотропні речовини 1971 року [9] стала першим самостійним законодавчим актом міжнародно-правового характеру, яким було визначено поняття психотропних речовин та необхідність їх контрольованого обігу. Прийнята вона була на основі Протоколу, яким поширювався контроль на лікарські засоби, що не охоплювалися Єдиною конвенцією про наркотичні засоби 1961 року (1971 рік). Конвенція 1971 року передбачала заходи контролю за обігом психотропних речовин, заходи кримінального покарання та методи поводження з їх споживачами. Фактично дана конвенція містила положення, схожі з Єдиною конвенцією 1961 року, з тією лише відмінністю, що наркотичні засоби були замінені на психотропні речовини. У зазначеній конвенції було враховано й види психотропів. Розподіл психотропів на групи галюциногенів, стимуляторів та заспокійливих було здійснено за різними критеріями: а) їх призначенням; б) сферою використання (психіатрія, терапія, неврологія); в) хімічним складом; г) фармакологічною дією; д) терапевтичною корисністю; е) кількістю психоактивної речовини (концентрацією); є) ступенем та видом залежності, що викликає їх вживання. Усе це було здійснено для того, щоб встановити різні режими обігу для психотропних речовин та формами контролю за їх обігом. У конвенції було передбачено, що контроль на

міжнародному рівні за психотропними речовинами повинна буде здійснювати Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) [9].

У напрямку організації співпраці держав-учасниць на міжнародному рівні Конвенція 1988 року [10] передбачає створити максимально схожі, одноманітні правові заходи в національному законодавстві [11]. У якості найбільш ефективних заходів кримінально-правового впливу відносно наркозлочинців Конвенції 1961 та 1971 року [8, 9] називають такі види покарань, як: позбавлення волі, штраф, конфіскація.

У 2003 році учасницями Конвенції 1988 року [10] були 149 країн світу, у тому числі, країни Євросоюзу, то в 2015 році – уже близько 170.

Крім розглянутих нами конвенцій, необхідно звернути увагу й на інші правові акти, що приймала ООН протягом останніх десятиліть з питань протидії наркозлочинності. Такими, наприклад, є низка протоколів про наркотичні засоби та питання взаємодії країн світу в боротьбі з незаконним виробництвом, обігом, торгівлею наркотиками та прекурсорами 1912, 1925, 1931, 1936, 1946, 1948, 1998 років [4]. Питанням боротьби з незаконним обігом наркотиків, психотропів та прекурсорів за останні 25 років присвячено доповіді секретарів ООН 1990, 1995, 2011, 2012, 2013, 2014 та 2015 років, лист 1998 року, програми 1999 та 2012 років, угода 2005 року, щорічні доповіді Міжнародного комітету по контролю над наркотиками (у тому числі за 2006, 2007, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 роки). Необхідно відзначити, що в документах ООН, її комісії та Секретаря використовується термін «боротьба» з незаконним обігом, торгівлею, виробництвом тощо, а не протидія, як у національному антинаркотичному законодавстві. Причиною цього, на наш погляд, є підміна понять, що має місце в українському кримінальному законодавстві, про яку детально говорять вітчизняні автори С. А. Шалгунова та О. О. Шевцова [12]. На це звертають увагу й інші науковці, зокрема В. О. Негодченко, В. В. Шендрик, І. О. Крепаков [13, 14]. Тож для поліпшення антинаркотичного законодавства України (із врахуванням досвіду європейських країн у сфері боротьби з наркозлочинністю) слід також посилити роль громадськості в цьому процесі [15, 18].

Згідно з чинним законодавством України кримінальна відповідальність за наркозлочини передбачена в розділі XIII Особливої частини «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» [16], у якому 16 статей із 24-х стосуються діянь, пов'язаних саме з наркозлочинами. Кримінально-правові заборони, встановлені в чинному КК України, спрямовані, перш за все, на запобігання наркозлочинів під страхом кримінального покарання, і, зважаючи на суворість санкцій, мають найбільшу силу кримінальної репресії в порівнянні з іншими діяннями, пов'язаними з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Встановлення таких заборон має як загально-превентивну, так й індивідуально-превентивну функцію, оскільки стосується як всього населення, так і тих громадян, які притягуються до кримінальної відповідальності за вчинення окремих злочинів.

Так само, як і відносно інших видів злочинів, при вчиненні наркозлочину в залежності від ступеня його тяжкості законодавець передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на загальних підставах (ст. 44 КК України) та за спеціальних умов, визначених у законі (ст. 307 ч. 4, ст. 309 ч. 4, ст. 311 ч. 4 КК України). Однак звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин у стані сп'яніння (алкогольного чи наркотичного) законом не передбачено. Крім того, вчинення злочину в такому стані визнається в якості обтяжуючої покарання обставини згідно з положеннями ст. 67 ч. 1 п. 13 КК України. Винятки складають лише ті випадки, коли наркозалежна особа або особа, яка вчинила злочин у стані наркотичного сп'яніння, перебували в стані патологічного сп'яніння, і були визнані неосудними на момент вчинення злочину. Вітчизняним кримінальним законом передбачено й положення, що такий особі на розсуд суду може бути призначено примусове лікування від наркотичної залежності (ст. 96 ч. 1 КК України), але це не є обов'язковим правилом для всіх наркозалежних осіб. Умовою призначення примусового лікування є наявність хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

На наш погляд, таке положення закону є відносно гуманним щодо наркозалежної особи або тієї, яка епізодично вживає наркотичні засоби чи психотропні речовини і чиняє злочини. Але з іншого, - це не гуманно відносно інших, законослухняних членів суспільства, які потребують створення безпечних умов життя, у тому числі забезпечення їх від вчинення злочинів з боку наркозалежних осіб. Тому ми вважаємо, що правило призначення примусового лікування повинно бути обов'язковим відносно всіх категорій осіб, які вчинили злочини в стані наркотичного сп'яніння, а саме: тих, хто має стійку хворобливу залежність від вживання наркотиків та психотропів, і тих, хто вживає їх епізодично або спробував наркотик уперше, і це стало причиною чи приводом для вчинення злочину. Диференціація таких осіб може проводитися в межах лікувального закладу, який визначатиме термін та обсяг примусового лікування, його інтенсивність та вибір місця лікування (лікувальний заклад відкритого чи закритого типу або амбулаторне лікування). Таким чином, ми вважаємо, можна обмежити можливість необґрунтованого застосування судами заходів примусового лікування та порушень медичних настанов у його здійсненні. Тим більше, що рішення про припинення примусового лікування приймається лікарями-наркологами та психіатрами колегіально, а не одноосібно.

Головним правилом чинного кримінального закону є домінування превенції над заходами кримінальної репресії (ст. 1 КК України, ст. 1 КВК України). На наш погляд, це є проявом принципу гуманного ставлення до наркозалежної особи, яка вчинила будь-який злочин, у тому числі і наркозлочин. Головною метою чинного кримінально-виконавчого закону, так само, як і кримінального, визначено запобігання нових злочинів особами, засудженими за вчинення

злочинів, а також вчинення злочинів іншими особами, які іще не притягувалися до кримінальної відповідальності, а лише задумують чи готують вчинення злочинів (ст. 1 КВК України, ст. 1 КК України).

Для порівняння Кримінальний кодекс Республіки Білорусь у Главі 29 «Злочини проти здоров'я населення» містить наступні діяння: розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх прекурсорів або аналогів (ст. 327), незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх прекурсорів та аналогів (328), незаконне переміщення через митний кордон Євразійського Економічного Союзу або державний кордон Республіки Білорусь наркотичних засобів, психотропних речовин або їх прекурсорів або аналогів (328/1), споживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у громадському місці або поява в громадському місці чи знаходження на роботі в стані, викликаному вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, токсичних або інших одурманюючих речовин (328/2), посів або вирощування заборонених до обробітку рослин або грибів, що містять наркотичні засоби або психотропні речовини (329), порушення правил поведіння з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх прекурсорами й аналогами (330), схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (331), надання приміщень, організація або утримання місць розпусти для виготовлення, переробки та (або) споживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або інших одурманюючих речовин (332) [17].

Пенітенціарний кодекс Естонії у Главі 12 «Винні діяння проти здоров'я населення», до складу якої входить Розділ 1 «Винні діяння, пов'язані з наркотиками», нараховує у своєму складі наступні суспільно небезпечні діяння: незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин у невеликих розмірах (ст. 183), незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин у великому розмірі (ст. 184), передача наркотичних засобів і психотропних речовин особам, які не досягли вісімнадцятирічного віку (ст. 185), схиляння до незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 186), схиляння неповнолітнього до незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або інших одурманюючих речовин (ст. 187), незаконне вирощування опійного маку, конопель і кокаїнових кущів (ст. 188), приготування до розповсюдження наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 189), порушення вимог до обороту й обліку наркотичних засобів або психотропних речовин та їх прекурсорів та звітності за ними (ст. 190) [19].

Окремої уваги заслуговують положення Пенітенціарного кодексу Естонії, визначені ст. 191, щодо конфіскації судом речовини або предметів, що є безпосередніми об'єктами здійснення винних діянь, або предметів, використаних при приготуванні до винних діянь.

Детально врегульовані термінологічні питання у сфері наркозлочинності в Кримінальному кодексі Республіки Молдова (далі - КК

РМ). Відповідно до ст. 134¹ КК РМ під наркотиками розуміються встановлені Урядом рослини й наркотичні (одурманюючі) або психотропні речовини чи суміш таких рослин та речовин (п. 1); під наркотичними (одурманюючими) речовинами - речовини, внесені в додатки до Єдиної конвенції ООН про наркотичні засоби 1961 року з поправками за Протоколом 1972 року і передбачені нормативними актами Уряду (п. 2); під психотропними речовинами - такі, що, вміщені в додатки до Конвенції про психотропні речовини 1971 року і передбачені нормативними актами Уряду (п. 3); під прекурсором - речовина природного або синтетичного походження, що використовується в якості сировини для виробництва наркотичних і психотропних речовин (п. 4); під етноботанічними засобами - суміш порошоків і/або рослин чи суміш трав і різних частин рослин, які обприскані хімічними речовинами, що викликають зміни з фізіологічними, психічними, галюциногенні і/або психоактивними ефектами (п. 5); під аналогом наркотичного або психотропної речовини - будь-яка речовина або комбінація речовин природного або синтетичного походження в будь-якому фізичному стані чи будь-який продукт, рослина, гриб або їх частини, які мають здатність викликати психоактивні ефекти, і які, незалежно від змісту, найменування, способу прийому, уявлення або рекламування, є або можуть бути використані замість наркотичної речовини, наркотичного, психотропного препарату або препарату, який володіє психотропним ефектом, а також замість рослини або речовини, що підлягає національному та/або міжнародного контролю (п. 6) [20]. Враховуючи положення п. 9 згаданої норми, під оборотом наркотиків, прекурсорів, етноботанічних засобів й аналогів таких розуміється будь-яка операція, як то: експериментування, розробка, виробництво (виготовлення), приготування, вирощування, екстракція, переробка, перетворення, володіння, складування, зберігання, постачання, відпуск, розподіл, відправка, перевезення, придбання (купівля), реалізація, знищення, імпорт, експорт, використання, їх просування та інші суміжні дії. Самі ж кримінально карані діяння містяться у Главі VIII «Злочини проти суспільного здоров'я та суспільного життя», якими законодавець визначив наступні: незаконний обіг наркотиків, етноботанічних засобів або їх аналогів не з метою відчуження (ст. 217), незаконний обіг наркотиків, етноботанічних засобів або їх аналогів з метою відчуження (ст. 217¹), незаконний обіг прекурсорів з метою виробництва або переробки наркотиків, етноботанічних засобів або їх аналогів (ст. 217²), незаконний обіг матеріалів та обладнання для виробництва або переробки наркотиків, етноботанічних засобів або їх аналогів (ст. 217³), розкрадання або вимагання наркотиків або етноботанічних засобів (ст. 217⁴), публічне незаконне вживання або організація місць незаконного вживання наркотиків, етноботанічних засобів або їх аналогів (ст. 217⁵), незаконне навмисне введення в організм іншої особи проти її волі наркотиків, етноботанічних засобів або їх аналогів (ст. 217⁶), незаконне призначення або порушення правил обігу наркотиків (ст. 218),

організація або утримання притонів для вживання наркотиків або етноботанічних засобів (ст. 219).

Висновки. Отже, ми розглянули питання еволюції міжнародного антинаркотичного законодавства та встановлення правових, у тому числі кримінально-правових, заборон на вільний обіг психотропних речовин. Прийняті ООН міжнародно-правові акти дозволили певним чином уніфікувати підходи законодавців різних країн у сфері боротьби з наркобізнесом та наркоманією та визначити єдині для всіх шляхи й підходи в обмеженні незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, а пізніше і їх аналогів, а також установити міжнародний контроль за їх легальним обігом. Конвенції, протоколи та доповнення до них стали тими правовими актами, які створювали базу для національного законодавства в питаннях правової регламентації кримінально-правових заборон та боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. Це суттєво полегшувало роботу законодавчих органів країн, які приєдналися до цих конвенцій, і дозволило визначити пріоритетні напрями протидії наркозлочинності в Україні. Антинаркотична політика безпосередньо взаємопов'язана в цілому зі станом злочинності, і наркозлочинності в тому числі, оскільки є однією із складових загальної безпеки життя українського суспільства. Аналіз положень кримінального законодавства деяких європейських країн вказує ще й на те, що кримінальна відповідальність за наркотичні злочини із певними особливостями, притаманна кожній із перерахованих країн.

Використані джерела:

1. Симакова И. Н. Проблемы квалификации незаконных действий с психотропными веществами: Теория и практика. Екатеринбург: Уральская гос. юрид. академия, 2003. 20 с.
2. Авакян Р. О. Наркомания и методы борьбы с нею. Спец. ред. Г. М. Воскресенский. Ереван: Айастан, 1990. 323 с.
3. Резолюция Шанхайской опийной комиссии 1909 года. / [Электронный ресурс: Федеральная служба Российской Федерации по контролю за оборотом наркотиков. Аппарат Государственного антинаркотического комитета Управления по Уральскому федеральному округу]. Режим доступа: <http://fskn.1gb.ru>. Дата звернення: 25.05.2019.
4. Конвенция про наркотики 1912 року (м. Гаага) / Протокол о внесении изменений в Соглашения, Конвенции и Протоколы о наркотиках, заключенные в Гааге 23 января 1912 года, в Женеве 11 февраля 1925 года и 13 июля 1931 года, в Бангкоке 27 ноября 1931 года и в Женеве 26 июня 1936 года, 1946 года, 1948 года, 1998 года. / [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/1901505>. Дата звернення: 01.06.2019.
5. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключённых с иностранными государствами. М.: Народный комиссариат иностранных дел, 1938. Вып. IX. С. 472–479.
6. Женевская Международная Конвенция от 26 июня 1936 года по борьбе с нелегальной торговлей сильнодействующими средствами. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключённых с иностранными государствами. М.:

Народный комиссариат иностранных дел, 1938. Вып. IX. С. 450-496; Вып. XIII. № 551. С. 480-487.

7. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключённых СССР с иностранными государствами. М.: Международные отношения, 1970. Вып. XXIII. С. 105-136.

8. Про наркотичні засоби: Єдина Конвенція Організації Об'єднаних Націй 1961 року. [Електронний ресурс: Офіційний сайт Верховної Ради України]. Режим доступу: <http://rada.gov.ua>. Дата звернення: 12.05.2019.

9. Про психотропні речовини: Конвенція Організації Об'єднаних націй 1971 року. [Електронний ресурс: Офіційний сайт Верховної Ради України]. Режим доступу: <http://rada.gov.ua>. Дата звернення: 12.05.2019.

10. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин: Конвенція Організації Об'єднаних Націй 1988 року. [Електронний ресурс: Офіційний сайт Верховної Ради України]. Режим доступу: rada.gov.ua. Дата звернення: 12.05.2019.

11. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року № 770. [Електронний ресурс: Офіційний сайт Верховної Ради України]. Режим доступу: <http://rada.gov.ua>. Дата звернення: 12.05.2019.

12. Шевцова О. О., Шалгунова С. А. Сучасні кримінологічні проблеми обліку злочинів. Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Харків, 20-21 червня 2014 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. С. 79-81.

13. Негодченко В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів в сучасних умовах: автореф. на здобуття наукового ступеня докт. юрид. Х., 2003. 20 с.

14. Шендрик В. В., Крпаков І. О. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів». Форум права. 2011. № 1. С. 1129-1139. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbul.gov.ua/e-journals/FP-2011-1/11>

15. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 736 с.

16. Кримінальний кодекс України (із зм. та доп. станом на 5 вересня 2014 р.). Х.: Одіссея, 2014. 232 с.

17. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. (с изм. сост. на 5 июля 2016 г.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&pr0=Hk9900275>. Дата звернення: 12.10.2018 р.

18. Нестерович В. Ф. Конституционно-правовое регулирование консультативно-совещательных органов в европейских государствах. *Юрист-Правоведь*. 2013. № 3. С. 31-35.

19. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 6 июня 2001 г. (с изм. сост. на 15 июля 2018 г.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС%](https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС%20). Дата звернення: 12.10.2018 р.)

20. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. (с изм. сост. на 24 мая 2018 г.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/331268/>. Дата звернення: 12.10.2018 р.)

References

1. Simakova I.N. (2003) Problemy kvalifikatsii nezakonnykh deystviy s psihotropnymi veshchestvami: Teoriya i praktika [Problems of qualification of illegal actions with psychotropic substances: Theory and practice]. Ekaterinburg: Uralskaya gos. yurid. akademiya, 20 s. [in Russian]
2. Avakyan R.O. (1990) Narkomaniya i metody borby s neyu [Addiction and methods of dealing with it], Spec. red. G.M. Voskresenskij. Erevan: Ajastan, 323 s. [in Armenia]
3. Rezolyuciya Shanhajskoj opiumnoj komissii 1909 goda (1909) / [Elektronnij resurs: Federalnaya sluzhba Rossijskoj Federacii po kontrolyu za oborotom narkotikov. Apparat Gosudarstvennogo antinarkoticheskogo komiteta Upravleniya po Uralskomu federalnomu okrugu]. Rezhim dostupu: <http://fskn.1gb.ru>. Data zvernennya: 25.05.2019.
4. Konvenciya pro narkotiki 1912 roku (m. Gaaga) / Protokol o vnesenii izmenenij v Soglasheniya, Konvencii i Protokoly o narkotikah, zaklyuchennye v Gaage 23 yanvarya 1912 goda, v Zheneve 11 fevralya 1925 goda, 19 fevralya 1925 goda i 13 iyulya 1931 goda, v Bangkoke 27 noyabrya 1931 goda i v Zheneve 26 iyunya 1936 goda, 1946 goda, 1948 goda, 1998 goda. / [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://doc.s.cntd.ru/document/1901505>. Data zvernennya: 01.06.2019 [in Netherlands]
5. Sbornik deystvuyushih dogovorov, soglashenij i konvencij, zaklyuchyonnyh s inostrannymi gosudarstvami (1938). M.: Narodnyj komissariat inostrannyh del. Vyp. IX. S. 472–479 [in Russian]
6. Zhenevskaya Mezhdunarodnaya Konvenciya ot 26 iyunya 1936 goda po borbe s nelegalnoj trgovlej silnodeystvuyushimi sredstvami. Sbornik deystvuyushih dogovorov, soglashenij i konvencij, zaklyuchyonnyh s inostrannymi gosudarstvami. M.: Narodnyj komissariat inostrannyh del, 1938. Vyp. IX. S. 450–496; Vyp. XIII. № 551. S. 480–487.
7. Sbornik deystvuyushih dogovorov, soglashenij i konvencij, zaklyuchyonnyh SSSR s inostrannymi gosudarstvami (1970). M.: Mezhdunarodnye otnosheniya. Vyp. XXIII. S. 105–136 [in Russian]
8. Pro narkotichni zasobi: Yedina Konvenciya Organizaciyi Ob'yednanih Nacij 1961 roku. [Elektronnij resurs: Oficijnij sayt Verhovnoyi Radi Ukrayini]. Rezhim dostupu: <http://rada.gov.ua>. Data zvernennya: 12.05.2019.
9. Pro psihotropni rehovini: Konvenciya Organizaciyi Ob'yednanih nacij 1971 roku. [Elektronnij resurs: Oficijnij sayt Verhovnoyi Radi Ukrayini]. Rezhim dostupu: <http://rada.gov.ua>. Data zvernennya: 12.05.2019.
10. Pro borotbu proti nezakonnoho obigu narkotichnih zasobiv ta psihotropnih rehovin: Konvenciya Organizaciyi Ob'yednanih Nacij 1988 roku. [Elektronnij resurs: Oficijnij sayt Verhovnoyi Radi Ukrayini]. Rezhim dostupu: rada.gov.ua. Data zvernennya: 12.05.2019.
11. Perelik narkotichnih zasobiv, psihotropnih rehovin i prekursoriv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 06 travnya 2000 roku № 770. [Elektronnij resurs: Oficijnij sayt Verhovnoyi Radi Ukrayini]. Rezhim dostupu : <http://rada.gov.ua>. Data zvernennya: 12.05.2019 [in Ukrainian]
12. Shevcova O.O., Shalgunova S.A. (2014) Suchasni kriminologichni problemi obliku zlochiniv. Suchasni problemi rozvitku derzhavnosti ta napryami yih virishennya cherez prizmu pravotvorchoyi diyalnosti: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferenciyi, (m. Harkiv, 20–21 chervnya 2014 roku). Harkiv: GO «Asociaciya aspirantiv-yuristiv», S. 79–81 [in Ukrainian]
13. Negodchenko V.O. (2003) Diyalnist organiv vnutrishnih sprav shodo poperedzhennya zlochiniv v suchasni umovah : avtoref. na zdobuttya naukovoogo stupenya dokt. yurid. H., 20 s. [in Ukrainian]

14. Shendrik V. V., Kryepakov I. O. (2011) Analiz spivvidnoshennya ponyat «profilaktika», «poperedzhennya», «pripinennya» ta «zapobigannya zlochiniv». Forum prava. № 1. P. 1129-1139. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu : <http://www.nbul.gov.ua/e-journals/FP-2011-1/11> [in Ukrainian].

15. Nesterovych V. F. (2014) Vplyv hromads' kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv: problemy konstytutsiynoyi teoriiy ta praktyky: Monohrafiya [Public Impact on the Adoption of Regulations: Problems of Constitutional Theory and Practice: Monograph]. Luhans' k: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].

16. Kriminalnij kodeks Ukrayini (iz zm. ta dop. stanom na 5 veresnya 2014 r.). H.: Odissey, 2014. 232 s. [in Ukrainian]

17. Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus ot 9 iyulya 1999 g. (s izm. sost. na 5 iyulya 2016 g.) [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=Hk9900275>. Data zvernennya: 12.10.2018. [in Belarus]

18. Nesterovych V. F. (2013) Konstitutsionno-pravovoye regulirovaniye konsul'tativno-soveshchatel'nykh organov v yevropeyskikh gosudarstvakh [Constitutional and legal regulation of advisory bodies in European states]. Yurist-Pravoved. № 3. S. 31-35 [in Ukrainian]

19. Penitenciarnyj kodeks Estonskoj Respubliki ot 6 iyunya 2001 g. (s izm. sost.na 15 iyulya 2018 g.) [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ruseadused/PENITENCIARNYJ%20KODEKS%20>. Data zvernennya: 12.10.2018 r.) [in Estonia]

20. Ugolovnyj kodeks Respubliki Moldova ot 18 aprelya 2002 g. (s izm. sost. na 24 maya 2018 g.) [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://lex.justice.md/ru/331268/>. Data zvernennya: 12.10.2018 r.) [in Moldova]

Стаття надійшла до редколегії 07.05.2019

Шалгунова С. А.,

кандидат юридических наук, доцент,
заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин
Днепропетровского государственного университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

Скок А. С.,

кандидат юридических наук, доцент кафедры
уголовно-правовых дисциплин
Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИНАРКОТИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ С УЧЕТОМ ОПЫТА ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН В СФЕРЕ БОРЬБЫ С НАРКОПРЕСТУПНОСТЬЮ

Статья посвящена процессам формирования антинаркотического законодательства Украины с учетом опыта европейских стран в сфере борьбы с наркопреступностью. В работе изучены международные документы, которые определяют принципы, методы и основные направления

государственной антинаркотической политики. Рассмотрено уголовное законодательство об особенностях установления уголовной ответственности за наркотические преступления. Выявлены проблемы подмены понятий в отечественном уголовном законодательстве и установлено, что национальная антинаркотическая политика основывается на международных правовых актах, принятых преимущественно ООН.

Ключевые слова: наркотики, наркомания, наркобизнес, наркопреступность, уголовная ответственность, антинаркотическая политика.

Shalgunova S.,
candidate of law, associate professor,
head of the department of criminal law disciplines
of the Dnipropetrovsk state university of internal affairs
(Dnipro, Ukraine)

Skok A.,
candidate of law, associate professor
department of criminal law disciplines,
Dnipropetrovsk state university of internal affairs
(Dnipro, Ukraine)

FORMATION ANTIDRUG LEGISLATION OF UKRAINE, TAKING INTO THE ACCOUNT OF THE EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES IN THE FIGHT AGAINST DRUG CRIME

The article is devoted to the processes of formation of anti-narcotic legislation of Ukraine taking into account the experience of European countries in the field of combating drug crime. The article examines international documents that determine the principles, methods and main directions of state anti-narcotic policy. The criminal legislation on the peculiarities of establishing criminal liability for narcotic crimes is considered. Problems of substitution of concepts in domestic criminal law are revealed. It has been established that national anti-narcotic policies are based on international legal acts adopted mainly by the UN. The positive influence of international regulatory documents on the problems of drug business and drug addiction not only within the individual country but also in the world is substantiated. The article deals with the evolution of international anti-narcotic legislation and the establishment of legal, including criminal, prohibitions on the free circulation of psychotropic substances. Attention is paid to the analysis of international legal acts. The issue of criminal liability for drug crimes in Ukraine is investigated. The criminal legal prohibitions established in the current Criminal Code of Ukraine are examined, and how they contribute to the prevention of criminal offenses under the fear of criminal punishment. The main positive aspect of anti-narcotics conventions was found to be that they provided for and established international legal measures on drug trafficking and mutual assistance and cooperation between different states in this field. The article determines that anti-narcotic policy is directly interrelated with the whole state of crime, including drug crime, as it is one of the components of the overall security of life of Ukrainian

society. Criminal liability for narcotic offenses, with specific features, is inherent in each of the countries concerned.

Key words: drugs, drug addiction, drug business, drug crime, criminal liability, anti-drug policy.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.171-181>
УДК 342.92

М. О. Демидова,
суддя Господарського суду Чернігівської області
(м. Чернігів, Україна)

e-mail: mpv12@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0001-8693-1428>

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ НАЛЕЖНОГО УРЯДУВАННЯ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

У дослідженні висувається гіпотеза, що правове регулювання статусу суб'єктів публічного адміністрування потребує змін, які відповідають меті та завданням сучасного публічного управління. Уточнюється, що процес запровадження означених змін в Україні потребує врахування вже напрацьованих зарубіжних методик формування й розвитку правового статусу суб'єктів публічного адміністрування. Розкриваються особливості досвіду ЄС щодо запровадження принципів державного управління як моделі модернізації публічного адміністрування у країнах-бенефіціарах. Проаналізовано систематизацію та оцінку дієвості цих принципів на прикладі України.

Ключові слова: публічне управління, публічне адміністрування, принципи належного урядування, правовий статус суб'єкта публічного адміністрування, європейські засади урядування.

Постановка проблеми. Формування в Україні демократичної правової держави потребує новаторського підходу до балансу між державою та суспільством, вимагає пошуку нових форм їх взаємодії, де людина, її права та свободи, потреби та можливості поряд із іншими суспільними цінностями посідають провідне місце. Такий підхід базується на загальносвітовій тенденції сприйняття людини як найвищої соціальної цінності та змінах у поглядах на ефективність урядової діяльності, що відбулися в кінці ХХ на початку ХХІ століття. Запровадження ринкового стилю управління в органах державної влади, децентралізація, фіксація уваги на результатах, а не процедурах, призвели до підвищення продуктивності роботи державних установ у багатьох країнах світу. Застосування в державному управлінні теорії поведінкового менеджменту дало можливість підвищити дієвість управління за рахунок ефективного використання людських ресурсів і досягати належного рівня якості життя громадян у різних країнах світу. Саме цього на сьогоднішній день прагне й Україна. Однак не слід забувати, що в спадок Україні дістався адміністративно-командний стиль державного управління, який базується на державоцентристському підході і показує певний рівень досягнень у

публічній сфері протягом майже 70 років. Саме тому зміна вектору розвитку публічної сфери відбувається досить складно, стикаючись зі звичкою працювати «по-старому», страхом перед змінами, недостатньою обізнаністю держслужбовців щодо мети та завдань нового формату реалізації публічного адміністрування. На жаль, людський фактор у протидії реформам поєднується з низьким рівнем законодавчої техніки, який також впливає на результативність адміністративної реформи. Саме тому для вирішення цих проблемних питань та усунення перешкод, можливих на шляху формування належного рівня публічного адміністрування, слід вивчати досвід Євросоюзу та країн-учасниць у цій сфері з метою його застосування під час формування в Україні публічної сфери належного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз європейського досвіду формування публічно-правової сфери взагалі та публічного адміністрування зокрема, знайшло своє відображення у працях таких українських вчених, як О. Гиркіна [6], І. Костюк [10], Н. Мельтюхова [11], О. Оржель [12], О. Руденко [14], Б. Шевчук [17] тощо. Однак, не зважаючи на ґрунтовні праці вищезазначених учених, питання можливостей впливу на формування правового статусу суб'єктів публічного адміністрування, і досі залишається не до кінця дослідженим.

Формування цілей. Метою цієї статті виступає визначення можливостей застосування зарубіжного досвіду для модернізації правового статусу суб'єктів публічного адміністрування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи аналіз світового досвіду щодо формування основ публічного адміністрування хотілося б відзначити, що при здійсненні вивчення та подальшого удосконалення будь-якого предмету дослідження, досвід відіграє провідну роль. Виступаючи частиною пізнання людиною навколишнього світу, досвід тісно пов'язаний із практикою і містить у собі спостереження та експеримент. Як визначають філософи, найчастіше досвід однієї людини не має інтересу для наукового пізнання, оскільки чим більший досвід, чим більшу кількість часу він охоплює, тим точніше є результат пізнання [15, с. 416-415]. На підставі цього можна зазначити, що вивчення досвіду однієї країни щодо розвитку сфери публічного адміністрування та формування правового статусу суб'єктів публічного адміністрування (далі – СПА) не буде нести того достатнього інформативного змісту, який необхідний для аналізу предмета дослідження на належному рівні. Таким чином, у нашому дослідженні ми спробуємо оцінити досвід якомога більшого числа країн у сфері формування моделей публічного адміністрування.

Виконаний аналіз наукових досліджень дозволяє нам зробити висновки, що формування моделей публічного адміністрування охоплює майже всі провідні країни світу. При цьому в окрему групу слід виділити країни Європейського Союзу, які, у відповідності до особливостей

формування та розвитку ЄС як самобутньої структури, застосовували як загальну модель, запропоновану ЄС, так і національні моделі.

Формування певної ідеальної моделі адміністрування у ЄС було пов'язане з інтеграційними процесами та розширенням Європейського Союзу на Схід за рахунок нових держав-учасниць. Сформований у 1995 році Європейською радою Мадридський критерій передбачає наявність стабільних та ефективних демократичних інституцій, в основу діяльності яких покладено взаємодію органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства. Зокрема це система виконавчих органів влади, що здатна забезпечити виконання взятих державою зобов'язань у такий спосіб, щоб це було на користь її громадянам; наближені до громадян місцеві органи влади (органи місцевого самоврядування); розвинуте громадянське суспільство [11, с. 24]. Задля цього країнам-кандидатам потрібні були певні орієнтири для проведення адміністративної реформи, якими став так званий Європейський адміністративний простір, який узагальнив найкращі традиції і досвід управління в ЄС.

До Європейського адміністративного простору входять європейські принципи державного управління; спільні норми й принципи європейського адміністративного права; спільні цінності та принципи організації державної служби; процедури й механізми координації політики, вироблення та впровадження урядових рішень; єдині стандарти та процедури тощо [14, с. 10]. Розуміння зазначених принципів є неабияк важливим для набуття Україною повноправного членства в ЄС [13].

У 2001 році Європейська комісія прийняла Білу книгу Європейського урядування, де останнє визначалося як правила, процеси і поведінки, що впливають на те, яким чином реалізується влада на європейському рівні, зокрема щодо питань відкритості, участі, відповідальності, ефективності та узгодженості. Ці принципи були створені з урахування особливостей всіх країн-учасниць ЄС та направлені на єдину мету – зміну сутності європейського, і, як зазначає Рада Європи, світового урядування з метою усунення відірваності європейців від роботи Євросоюзу, для зменшення розриву між Євросоюзом і громадянами, для яких він служить [4, 8].

Незважаючи на розповсюджений акцент з боку вітчизняних науковців саме на принципах Європейського урядування, хочемо зазначити, що вони є лише способом досягнення головної мети сучасного управління в державі – єднання між громадянами та державною виконавчою владою. При цьому визначені Білою книгою проблеми реалізації цього єднання, вважаємо, є більш важливими для удосконалення публічно-правової сфери країн Європи, ніж самі принципи Європейського урядування, оскільки висвітлюють проблеми низького рівня залучення громадянина в процеси управління, адже забезпечення найбільш можливого рівня залучення громадянина до управлінського процесу перетворює його з суто державного на публічний. До цих проблем, які потребують вирішення не тільки в ЄС,

але й в Україні, ми, з огляду на положення Білої книги Європейського урядування, відносимо наступне:

1) неможливість адекватного реагування суб'єктів публічного адміністрування на існуючі проблеми (безробіття, якість харчових продуктів, рівень злочинності, проблеми на державних кордонах тощо) з відривом від позиції населення, яке мешкає на території України;

2) відсутність прозорості та ефективності в діях суб'єктів публічного адміністрування, що не дає можливості надавати їм схвальну та негативну оцінку, тим самим налагоджуючи взаємозв'язок між ними та населенням;

3) недостатня поінформованість громадян про те, що для них роблять суб'єкти публічного адміністрування, відсутність роз'яснення «непопулярних кроків», до яких може бути змушена влада на шляху до добробуту (це призводить до безпідставного звинувачення органів публічного адміністрування, формування щодо них негативної оцінки з боку населення та його зневіра у дієвості та «пронародній» спрямованості державних програм та стратегій);

4) відсутність розуміння у громадськості змісту правового статусу суб'єктів публічного адміністрування, тобто вона не знає, хто приймає рішення, яке впливає на її життя, і не відчуває у суб'єктах публічного адміністрування провідників її поглядів та ідей.

Окреслення цих проблем дає можливість зрозуміти як посадовим особам суб'єктів публічного адміністрування, так і пересічному громадянину мету та завдання принципів Європейського урядування та їх ролі саме в українському сценарії розвитку сфери публічного управління. З цього приводу ми маємо позицію, відповідно до якої впровадження Європейських принципів до правового регулювання статусу суб'єктів публічного адміністрування виступає основоположною засадою підвищення дієвості публічного адміністрування. Принципи Європейського урядування, вказує Б. Шевчук, знаходяться у постійному розвитку, який базується на їх роз'ясненні в процесі реалізації. На сьогоднішній день, зазначає автор, до уточнених стандартів «належного урядування», які сформульовані на базі основних принципів, належать такі: належне законодавство, законність, участь, прозорість процесу прийняття рішень, доступ до інформації, належний організація, належний персонал, належний фінансовий та бюджетний менеджмент, ефективність, відповідальність та нагляд [17].

На сьогоднішній день принципи концепції «належного урядування» поєднують в собі Європейські принципи державного управління та Європейського адміністративного простору. До них належать насамперед надійність та передбачуваність, відкритість та прозорість, звітність, ефективність та результативність. Враховуючи широке коло суб'єктів їх застосування та тлумачення, спостерігається розширення їх розуміння за рахунок інших правових принципів, які виступають у якості похідних. Наприклад, принцип надійності та передбачуваності містить такі похідні

принципи, як-от: процедурна справедливість, децентралізація та концентрація, субсидіарність та пропорційність, верховенство права.

Реалізація концепції ЄС щодо належного врядування (“good governance”) здійснюється на засадах вищезначених принципів з урахуванням адміністративних принципів ЄС, які створилися на підставі рішень Суду Європейських співтовариств, що взяв на себе відповідальність щодо визначення принципів адміністративного провадження. Зокрема, до них слід відносити наступні: законність та верховенство права; захист легітимних очікувань; пропорційність; недискримінацію; право бути вислуханим у процесі адміністративного провадження та прийняття рішення; право на дієву систему державного управління, здатну ефективно реалізувати законодавство; зобов’язання органів державної влади діяти відповідно до покладених на них завдань; обґрунтованість і доцільність адміністративних рішень; своєчасність дій та рішень державних органів; право на захист у суді, справедливий процес і рівні умови; нагляд за функціонуванням адміністрації та право оскарження адміністративних рішень у суді; можливість призупинення або скасування неправомірного адміністративного рішення або невинуватих заходів; відповідальність держави за неправомірні адміністративні дії [14, с. 11].

Останнім часом у європейському публічному адмініструванні посідають також електронні інструменти [9]. Механізм впровадження сукупності діючих у Європейському адміністративному просторі принципів до законодавства країн, що задіяні в інтеграційних процесах, здійснюється на підставі програми SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management – Програма підтримки вдосконалення врядування та менеджменту), яка являє собою роботу одного з найпрестижніших аналітичних центрів ЄС з метою модернізації систем державного управління в країнах Центральної та Східної Європи. Мета цієї програми полягає в сприянні країнам-бенефіціарам щодо проведення реформ державного управління з метою підвищення ефективності адміністрування. Прагнучи до створення спрощеного алгоритму перевірки дієвості проведених реформ у країнах-бенефіціарах, програмою SIGMA в 2014 році були розроблені принципи державного управління та доопрацьовані в 2015 році з метою прискорення проведення реформ у рамках Європейської політики сусідства. Встановлені SIGMA принципи розподілені між шістьма головними напрямками оцінки діяльності держав-бенефіціарів, як-от: стратегічні засади реформування державного управління; формування і координація державної політики; державна служба й управління людськими ресурсами; підзвітність; надання послуг; управління державними фінансами, включаючи державні закупівлі та зовнішній аудит. Ними окреслюються основні вимоги, яких повинні дотримуватися країни в процесі євроінтеграції.

Взаємодія SIGMA з Україною в питаннях реформування системи публічного адміністрування розпочалася на початку 2006 року; отримані

пропозиції щодо оцінки системи врядування в Україні у 2007, 2010 та 2016 роках стали підставою для створення трьох поколінь Стратегій реформування системи державного управління. Остання з яких схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 474 від 24 червня 2016 року і розрахована на період до 2021 року [5].

У червні 2018 року програма SIGMA подала аналітичний звіт щодо дотримання Україною принципів державного управління в ході виконання вищезазначеної Стратегії. Оцінюючи стан справ щодо кожного з окреслених напрямків-індикаторів дієвості реалізації Стратегії реформування системи державного управління на період до 2021 року, SIGMA були визначені наступні недоліки [7, с. 10-81]:

1) *стратегічні засади реформування державного управління*. Щодо цього напрямку КМУ були визначені комплексні засади реформування державного управління у двох документах стратегічного планування – Стратегії реформування державного управління в Україні на 2016-2020 роки та Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 рік. Аналіз показав, що до недоліків реалізації цього напрямку слід віднести: оптимістичне відношення до визначення строків реалізації поставлених завдань (виконання було здійснене лише на 40 %); відсутність вичерпної інформації про орієнтовні обсяги видатків на реалізацію конкретних заходів реформи або джерела їх фінансування; запропоновані стратегії не узгоджені між собою до кінця по строках та відповідальних за реалізацію заходів установах; для консультацій з громадськістю була оприлюднена лише Стратегія реформування державного управління, що свідчить про низьку узгодженість та обмеження консультацій з громадськістю під час розроблення стратегій.

2) *формування і координація державної політики*. З метою реалізації цього принципу в Україні було прийнято Середньостроковий план пріоритетних дій уряду до 2020 року [3], укладено Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 21 березня 2014 року [1] та складено План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом на 2017-2022 роки [2]. Основними недоліками в цій сфері, незважаючи на наявність важливих програмних документів з координації державної політики, визнано наступне: дублювання повноважень інституцій центру уряду з питань координації та моніторингу; відсутність у програмних документах та планах чітких цілей на рівні результатів; відповідно звіти надають інформацію про реалізацію лише окремих заходів, а не всього документу відповідно до термінів; консультації із зацікавленими нерядовими сторонами щодо планування та розробки програмних документів не здійснюються; часті зміни в законодавстві негативно впливають на чіткість та стабільність правового регулювання;

3) *державна служба та управління людськими ресурсами*. Програмою визначається, що інституційна та правова база для професійної

діяльності державної служби створена, однак, реалізація цього напрямку в Україні має наступні недоліки: у законодавстві, що базується на Законі України «Про державну службу», відсутні єдині детальні стандарти та процедури щодо підготовки посадових інструкцій; кваліфікаційні вимоги визначаються без урахування єдиної моделі компетентностей, що призводить до реалізації суб'єктивного фактору при вступі на державну службу;

4) *підзвітність*. Незважаючи на належну нормативно закріплену інституційну модель органів виконавчої влади, управлінські механізми потребують доопрацювання. Зокрема, обсяг автономії, що надана центральними органами виконавчої влади, які не є міністерствами, призводить до надлишкової бюрократизації процесу, у якому державні службовці найвищого рівня переобтяжені обов'язками щодо прийняття рішень майже з усіх організаційних питань. Виникає питання і щодо надання публічної інформації, а саме відсутність належного механізму реагування на скарги щодо доступу до публічної інформації. Розвиток інституту омбудсмена в Україні обтяжується відсутністю адекватних механізмів для моніторингу, аналізу та впровадження його рекомендацій тощо;

5) *надання послуг*. У цій сфері розроблений чітко визначений курс покращення надання адміністративних послуг, який наразі реалізується шляхом запровадження Єдиного державного порталу адміністративних послуг; створені Центри надання адміністративних послуг, прийнята Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства в Україні на 2018-2020 роки. Водночас в цьому напрямку більшість адміністративних послуг не мають завершеного вигляду, тому не стали зручними для споживача, зокрема через відсутність закону про адміністративну процедуру і, відповідно, належного механізму захисту прав громадян в адміністративному провадженні. У реєстрах відсутній обмін даними у реальному часі, що сповільнює процедуру надання адміністративних послуг. На недостатньому рівні працює система електронної ідентифікації, авторизації та підпису, зокрема, це стосується і рівня поінформованості населення щодо можливостей та порядку користування цими ресурсами.

На підставі викладених нами недоліків, вважаємо за необхідне визначити систему заходів, спрямованих на усунення недоліків, які впливають на дієвість правового статусу суб'єктів публічного адміністрування. Серед них виділяємо *правові та організаційні*. *Правові заходи* передбачають наступне: 1) створення єдиної системи правового регулювання правового статусу суб'єктів публічного адміністрування таким шляхом: а) усунення конфліктів між вже існуючими нормативно-правовими актами шляхом їх аналізу відповідно до європейських принципів державного управління, що застосовуються програмою SIGMA; б) доопрацювання прийнятих нормативно-правових актів програмного характеру з метою визначення реальних строків та суб'єктів виконання поставлених завдань; в) підвищення якості законодавчої

експертизи шляхом впровадження європейських принципів державного управління, що застосовуються програмою SIGMA під час аналізу нових нормативних актів щодо публічного адміністрування та правового статусу СПА. *Організаційні заходи* передбачають таке: 1) залучення до обговорення проєктів, пов'язаних із публічним управлінням представників громадськості та зацікавлених сторін; 2) пропонування участі представників громадськості під час проведення кваліфікаційних комісій та конкурсів у процесі вступу на посаду з метою зниження ризику суб'єктивного відношення до учасників конкурсів та результатів перевірки.

Висновки. Таким чином, виявлені програмою SIGMA недоліки не є остаточними й повністю висвітленими, але вже дають можливість навіть не експерту з питань управління виявити та систематизувати основні напрямки, які потребують доопрацювання з метою отримання ефективного результату під час реформування правового регулювання статусу органів публічного адміністрування. Саме це свідчить про дієвість сукупності європейських принципів, розроблених для моніторингу програмою SIGMA, які слід обрати в якості основи для удосконалення правового статусу суб'єктів публічного адміністрування.

Використані джерела:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 11.09.2019 р.)
2. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом на 2017-2022 роки: постанова Кабінету Міністрів України № 1106 від 25 жовтня 2017 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення 11.09.2019 р.)
3. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плани пріоритетних дій Уряду: розпорядження Кабінету Міністрів України № 275-р від 03.04.2017 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення 11.09.2019 р.)
4. Нестерович В.Ф. Лобювання у правотворчому процесі Європейського Союзу. *Українське право*. 2007. № 1. С. 242-256.
5. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 № 474-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80> (дата звернення 10.09.2019 р.)
6. Гиркіна О. О. Публічне адміністрування в Україні з урахуванням досвіду країн Європи. URL: <http://intkonf.org/girkina-o-o-publichne-administruvannya-v-ukrayini-z-urahuvannya-dosvidu-krayin-evropi/> (дата звернення 11.09.2019 р.)
7. Звіт про базові вимірювання: Принципи державного управління. Україна червень 2018 року / Дозвіл на публікацію надано Карен Хілл, керівником програми SIGMA. К., 2018. 143 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення 10.09.2019 р.)
8. Європейське врядування: Біла книга. URL: <http://upi.org.ua> (дата звернення 10.09.2019 р.)
9. Нестерович В.Ф. Інституційне утворення електронних петицій в Україні у контексті зарубіжного досвіду. *Віче*. 2015. № 22. С. 18-23.

10. Костюк І.К. Зарубіжний досвід реалізації адміністративних реформ: порівняльний аналіз правового забезпечення. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 4 (19). С. 50-58.

11. Мельтюхова Н. Зарубіжний досвід публічного адміністрування: метод. рек. К.: НАДУ, 2010. 28с.

12. Оржель О. Європеїзація систем публічного адміністрування країн Центральної та Східної Європи у контексті підготовки до членства в ЄС. *Вісник Національної академії державного управління*. 2010. № 2. С. 22-30.

13. Нестерович В.Ф. Роль та місце лобіювання у європейському інтегруванні України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 3. С. 32-42.

14. Руденко О. М. Державне управління та державна служба в країнах ЄС в контексті європейської інтеграції України : навч.-метод. матеріали. К. : НАДУ, 2013. 68 с.

15. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. 2-е изд. М.: Гардарики, 2006. 736 с.

16. Нестерович В. Ф. Реалізація права петицій на рівні Європейського Союзу. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 33-40.

17. Шевчук Б. Європейські принципи належного врядування та реформа системи органів виконавчої влади України. *Демократичне врядування. Науковий вісник*. 2012. Вип. 9. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik9/fail/Shevchuk_B.pdf (дата звернення 12.09.2019 р.)

References

1. Ugoda pro asociaciyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storoni, ta Yevropejskim Soyuzom, Yevropejskim spivtovaristvom z atomnoyi energiyi i yihnimi derzhavami-chlenami, zinzshoyistoroni vid 27.06.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (data zvernennya 11.09.2019 r.) [in Ukrainian].

2. Plan zahodiv z vikonannya Ugodi pro asociaciyu mizh Ukrainoyu ta Yevropejskim Soyuzom na 2017-2022 roki: postanova Kabinetu Ministriv Ukraini № 1106 vid 25 zhovtnya 2017 roku URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (data zvernennya 11.09.2019 r.) [in Ukrainian].

3. Serednostrokovij plan prioritetnih dij Uryadu do 2020 roku ta plani prioritetnih dij Uryadu: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini № 275-r vid 03.04.2017 roku URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (data zvernennya 11.09.2019 r.) [in Ukrainian].

4. Nesterovych V.F. (2007) Lobiyuvannya u pravotvorchomu protsesi Yevropeys' koho Soyuzu [Lobbying in the lawmaking process of the European Union. Ukrainian law]. *Ukrayins' ke pravo*. № 1. S. 242-256. [in Ukrainian].

5. Deyaki pitannya reformuvannya derzhavnogo upravlinnya Ukraini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 24.06.2016 № 474-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80> (data zvernennya 10.09.2019 r.) [in Ukrainian].

6. Girkina O. O. Publichne administruvannya v Ukraini z urahuvannyam dosvidu krayin Yevropi. URL: <http://intkonf.org/girkina-o-o-publichne-administruvannya-v-ukrayini-z-urahuvannyam-dosvidu-krayin-evropi/> (data zvernennya 11.09.2019 r.) [in Ukrainian].

7. Zvit pro bazovi vimiryuvannya: Principi derzhavnogo upravlinnya. *Ukrayina cherven 2018 roku / Dozvil na publikaciyu nadano Karen Hill, kerivnikom programi SIGMA*. К., 2018. 143 s. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (data zvernennya 10.09.2019 r.) [in Ukrainian].

8. Yevropejske vryaduvannya: Bila kniga. URL: <http://upi.org.ua> (data zvernennya 10.09.2019 r.) [in Ukrainian].

9. Nesterovych V.F. (2015) Instytutsiyne utverdzhennya elektronnykh petytsiy v Ukraini u konteksti zarubizhnogo dosvidu [Institutional approval of electronic petitions in Ukraine in the context of foreign experience]. *Viche*. № 22. S. 18-23. [in Ukrainian].

10. Kostyuk I.K. Zarubizhnij dosvid realizatsiyi administrativnih reform: porivnyalnij analiz pravovogo zabezpechennya [Foreign experience in implementing administrative reforms: a comparative analysis of legal support]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya*. 2013. Vip. 4 (19). S. 50-58. [in Ukrainian].

11. Meltyuhova N. Zarubizhnij dosvid publichnogo administruvannya: metod. rek. K.: NADU, 2010. 28 s. [in Ukrainian].

12. Orzhel O. Yevropeyzaciya sistem publichnogo administruvannya krayin Centralnoi ta Shidnoi Yevropi u konteksti pidgotovki do chlenstva v YeS [Europeanization of Central and Eastern European public administration systems in the context of preparation for EU membership]. *Visnik Nacionalnoi akademiyi derzhavnogo upravlinnya*. 2010. № 2. S. 22-30. [in Ukrainian].

13. Nesterovych V.F. (2009) Rol' ta mistse lobiyuvannya u yevropeys' komu intehruvanni Ukrainy [The role and place of lobbying in the European integration of Ukraine]. *Byuleten' Ministerstva yustytisyi Ukrainy*. № 3. S. 32-42. [in Ukrainian].

14. Rudenko O. M. Derzhavne upravlinnya ta derzhavna sluzhba v krayinah YeS v konteksti yevropejskoyi integratsiyi Ukrainy : navch.-metod. Materiali [Public administration and public service in EU countries in the context of European integration of Ukraine: a teaching method. materials]. K. : NADU, 2013. 68 s. [in Ukrainian].

15. Spirkin A.G. Filosofiya: Uchebnik [Philosophy: A textbook]. 2-e izd. M.: Gardariki, 2006. 736 s. [in Ukrainian].

16. Nesterovych V. F. (2016) Realizatsiya prava petytsiy na rivni Yevropeys' koho Soyuzu [Implementation of the right of petitions at the European Union level]. *Publichne pravo*. № 2. S. 33-40. [in Ukrainian].

17. Shevchuk B. Yevropejski principy nalezhnogo vryaduvannya ta reforma sistemi organiv vikonavchoyi vladi Ukrainy [European principles of good governance and reform of the system of executive bodies of Ukraine]. *Demokratichne vryaduvannya. Naukovij visnik*. 2012. Vip. 9. URL : http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik9/fail/Shevchuk_B.pdf (data zvernennya 12.09.2019 r.) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.05.2019

Демидова М. А.,
судья Хозяйственного суда Черниговской области
(г. Чернигов, Украина)

ПРИНЦИПЫ НАДЛЕЖАЩЕГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ФАКТОР МОДЕРНИЗАЦИИ ПРАВОВОГО СТАТУСА СУБЪЕКТОВ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В исследовании выдвигается гипотеза, что правовое регулирование статуса субъектов публичного администрирования требует изменений, которые соответствуют целям и задачам публичного управления. Уточняется,

что процесс внедрения современного публичного управления в Украине требует учета уже наработанных зарубежных методик формирования и развития правового статуса субъектов публичного администрирования. Раскрываются особенности опыта ЕС относительно внедрения принципов государственного управления как модели модернизации и оценки публичного администрирования в странах-бенефициариях. Проанализировано систематизацию и оценку действенности данных принципов на примере Украины.

Ключевые слова: публичное управление, публичное администрирование, принципы надлежащего управления, правовой статус субъекта публичного администрирования.

Demidova M.,
judge of the economic court of chernihiv region
(Chernihiv, Ukraine)

EUROPEAN PRINCIPLES OF GOOD GOVERNANCE AS A FACTOR IN MODERNIZING THE LEGAL STATUS OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN UKRAINE

The study hypothesizes that legal regulation of the status of public administration entities requires changes that are consistent with the purpose and objectives of modern public administration. It is clarified that the process of introducing these changes in Ukraine requires taking into account the already developed foreign methods of formation and development of the legal status of the subjects of public administration. The EU's experience in implementing public administration principles as a model of modernization of public administration in the beneficiary countries is revealed. The systematization and evaluation of the effectiveness of these principles on the example of Ukraine is analyzed.

The article further develops the position of scientists in solving the problems of development of the public administration system by introducing the principles of public administration and European Union management standards. Attention is drawn to the fact that the process of implementation of EU principles and standards in Ukraine's public administration system requires a study of the positive experience of applying good governance principles and the SIGMA program. Studying this experience creates a basis for overcoming and preventing crisis situations in public-legal relations. Taking into account the experience of the EU contributes to the proper development of the legal status of public administrations.

An analysis of the implementation of the legal status of public administration entities by the principles of the SIGMA program has made it possible to make generalizations and to provide some suggestions for improving the legal status of public administration entities.

Key words: public administration, public administration, principles of good governance, legal status of the subject of public administration, European governance principles.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.182-190>
УДК 342.92

Р. В. Ігонін,

доктор юридичних наук, доцент, керівник
Департаменту з питань запобігання
політичній корупції Національного агентства
з питань запобігання корупції
(м. Київ, Україна)

e-mail: carloabambini17@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3660-4036>

М. В. Вікторчук,

кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст Національного агентства
з питань запобігання корупції
(м. Київ, Україна)

e-mail: m.v.kocherhan@nuwm.edu.ua

 <http://orcid.org/0000-0001-5197-5914>

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР

У статті розглянуто особливості адміністративних процедур як правового явища, визначено поняття «адміністративна процедура», проаналізовано ознаки адміністративних процедур. Проаналізовано наукові підходи щодо розмежування понять «адміністративна процедура», «адміністративний процес» та «адміністративне провадження». Зроблено висновок, що адміністративний процес є одним з видів правового процесу, і охоплює діяльність суб'єктів права щодо здійснення правового регулювання суспільних відносин і реалізації норм права.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративний процес, адміністративне провадження, органи виконавчої влади, правове регулювання адміністративних процедур, управлінська діяльність.

Постановка проблеми. Головною ознакою розвитку держави є спрямованість її законодавства на забезпечення прав і законних інтересів осіб у відносинах із нею та її органами. Конституція України проголошує головним обов'язком держави утвердження й забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а також встановлює принципи, згідно з яким саме ці права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (стаття 3 Конституції України). У свою чергу органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19). Це, по-перше, забезпечує рівність осіб перед законом, адже до всіх однопорядкових справ застосовується однакова процедура, а по-друге, існування законодавчо встановленої процедури є вихідною точкою для здійснення контролю, зокрема судового, за законністю діяльності органів влади.

Проте відносин органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, з громадянами регулюються переважно підзаконними нормативно-правовими актами. Тому необхідність дослідження порядку діяльності органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та інших суб'єктів, які законом уповноважені здійснювати владні управлінські функції, й особливо їх відносин із приватними особами, сьогодні не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення сутності адміністративної процедури, її співвідношення з іншими поняттями у своїх працях приділяли увагу такі науковці, як: Т. Ф. Весельська, Н. В. Галіцина, О. С. Лагода, А. М. Луцик, К. В. Ростовська, Р. С. Тихий, Ю. М. Фролов та інші. Однак сьогодні не існує єдиної точки зору щодо вирішення цієї проблеми, зокрема не визначеним залишається питання співвідношення поняття «адміністративна процедура» з такими суміжними поняттями як «адміністративний процес» та «адміністративне провадження». Вирішення цього питання дозволить з'ясувати правову природу досліджуваного поняття та визначити основні напрямки його використання в управлінській діяльності та науці адміністративного права.

Формування цілей. Метою статті є дослідження сутності адміністративної процедури, що передбачає визначення її ознак та співвідношення з іншими поняттями в адміністративному праві.

Виклад основного матеріалу. У теорії адміністративного права обґрунтовуються різні підходи до визначення сутності адміністративної процедури. Багато вчених наголошують, що поняття «адміністративна процедура» тісно пов'язане з поняттям «адміністративний процес». Деякі автори вважають ці поняття тотожними.

Перш ніж визначити поняття «адміністративна процедура», звернемо увагу на більш загальні категорії – «процедура», «юридична (правова) процедура». Термін «процедура» від латинського «procedo» означає «проходжу, або просуюсь» [1, с. 234]. В узагальненому розумінні «процедура» – це певна сукупність дій або операцій, за допомогою яких реалізується той чи інший процес або етап, стадія, що виражає зміст відповідної технології [2, с. 166]. У сфері правових відносин процедура набуває статусу правової (юридичної), тобто вона є врегульованим нормою права порядком (послідовністю) здійснення юридично значущих дій у тій чи іншій сфері суспільного життя, які мають юридичне значення й наслідки [3, с. 671; 4, с. 45]. Так І. В. Панова під юридичною процедурою розуміє встановлений законодавством порядок здійснення юридичних дій, спрямованих на досягнення юридичного результату [5, с. 28].

Роль юридичної процедури в сучасній державі суттєво зростає, оскільки правовий режим в державі має визначатися технологією реалізації юридичних приписів. Р. С. Тихий вважає, що за допомогою правової процедури органи виконавчої влади визначають порядок розв'язання управлінської ситуації, у тому числі конкретної юридичної справи. З урахуванням цього підходу адміністративна процедура розглядається як

нормативне впорядкування діяльності органів виконавчої влади, що регулює порядок прийняття владних управлінських рішень посадовими особами, у тому числі щодо розгляду й вирішення конкретних адміністративних справ. У свою чергу під адміністративним процесом слід розуміти юрисдикційну діяльність органів виконавчої і судової влади щодо розгляду адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення та застосування заходів адміністративного примусу. У цьому контексті адміністративна процедура розглядається як одна зі складових адміністративного процесу [6, с. 10].

Як зазначає О. С. Лагода, правова процедура має такі ознаки: а) встановлює порядок застосування правових норм для досягнення необхідного результату; б) положення, які визначають правові процедури, закріплюються в законах; в) синхронність, тобто з виникненням основної норми відразу приймається процедурна, що забезпечує нерозривність правотворчості та правореалізації та інші [7, с. 13; 8, с. 10].

Отже, під правовою процедурою слід розуміти законодавчо встановлені засоби реалізації норм права, які спрямовані на досягнення цілей правового регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин та застосування яких має юридично-значущі наслідки.

Співвідносячи поняття адміністративної процедури й адміністративного процесу, слід відзначити, що в сучасній адміністративно-правовій науці існують різні концепції розуміння поняття адміністративного процесу. Так В. П. Тимошук виділяє такі концепції:

а) деліктну, яка включає відносини щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та застосування заходів адміністративного примусу;

б) юрисдикційну, яка охоплює відносини щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та адміністративне судочинство;

в) адміністративно-юстиційну, яка включає відносини щодо розгляду скарг в адміністративному порядку та адміністративне судочинство;

г) управлінську, що включає діяльність усіх органів публічної адміністрації;

д) позитивно-управлінську (охоплює діяльність органів публічної адміністрації, за винятком відносин щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення);

е) широку (ідеться про всі відносини щодо застосування адміністративно-правових норм будь-якими суб'єктами, а також застосування в низці випадків матеріальних норм інших галузей права) [9, с. 34].

Такий широкий спектр розуміння адміністративного процесу пов'язаний із тим, що в науці поняття адміністративного процесу розглядається у вузькому та широкому розуміннях. Адміністративний процес у вузькому розумінні – це діяльність уповноважених органів державної влади щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та застосування

заходів адміністративного примусу. У широкому розумінні адміністративний процес, окрім зазначеної діяльності, включає управлінську діяльність щодо розгляду і розв'язання конкретних справ, які виникають у сфері державного управління, тобто передбачає не тільки юрисдикційну, а й регулятивну, нормотворчу та правозахисну діяльність публічної адміністрації [2, с. 165].

Зауважимо, що дискусійною є широка концепція розуміння поняття адміністративного процесу. Адже адміністративний процес ґрунтується на нормах адміністративного процесуального права, а його обов'язковим суб'єктом є виконавчі органи держави, їх посадові особи або інші уповноважені на реалізацію норм матеріального адміністративного права суб'єкти публічної адміністрації, органи судової влади [10, с. 12]. У свою чергу, відповідно до широкої концепції застосування адміністративно-правових норм, в адміністративному процесі здійснюється будь-якими суб'єктами.

Вбачається, що недоцільно виділяти й деліктну концепцію, адже відносини щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення включає юрисдикційна концепція, а відносини щодо застосування заходів адміністративного примусу – управлінська концепція.

Крім того, звернемо увагу, що більшість із вказаних концепцій поєднують юрисдикційний та позитивно-управлінський процес в одному понятті, що, на нашу думку, не відповідає сучасній адміністративно-правовій науці. З огляду на це, виникає необхідність у розмежуванні понять «адміністративний процес» та «адміністративна процедура».

Досліджуючи сутність адміністративного процесу та адміністративної процедури, Ю. І. Мельникова вказує, що поняття «процес» і «процедура» визначають порядок діяльності із застосування норм матеріального права. При цьому будь-яка процедура здійснення юридично значущих дій має визнаватись юридичним процесом перш за все на тій підставі, що вона є юридичною формою опосередкування суспільних відносин із реалізації матеріальних прав та відносин [11, с. 14]. У свою чергу, О. В. Кузьменко зазначає, що, на відміну від процесу, процедура не є явищем, наділеним часовою динамікою: у процедурі відсутня головна детермінанта процесу – тривалість у часовому вимірі, тобто процес наділяється такими ознаками, як динаміка, безперервний рух, що виражається в послідовних переходах від одного до іншого стану, а процедура визначається як дискретність такого руху [12, с. 167].

На думку Л. Л. Попова, адміністративні процедури – це процедури здійснення різних видів позитивної управлінської діяльності (процедури нормотворчої діяльності, процедури реалізації прав і обов'язків громадян та організацій у сфері управління, процедури контрольної діяльності), а також процедури, пов'язані з організацією роботи апарату органів виконавчої влади. Така діяльність характеризується як організаційно-процедурна, що здійснюється органами виконавчої влади в процесі реалізації своїх функцій [13, с. 222]. Р. С. Тихий адміністративні процедури пропонує розглядати як нормативну регламентацію діяльності органів виконавчої

влади, що забезпечує порядок прийняття владних управлінських рішень посадовими особами, у тому числі розгляду і вирішення конкретних адміністративних справ [6, с. 74].

А.В. Філатова визначає адміністративну процедуру як нормативно-правове закріплення (правову модель) певних видів діяльності, що реалізуються в межах адміністративних правовідносин і відбиваються в певній, встановленій законом, правовій формі [14, с. 92]. На думку О. С. Лагоди, під адміністративною процедурою слід розуміти встановлений законом порядок розгляду та розв'язання індивідуальних адміністративних справ органом виконавчої влади і місцевого самоврядування, який закінчується прийняттям адміністративного акта або укладанням адміністративного договору [7, с. 18].

У науковій літературі визначають адміністративну процедуру як нормативно врегульовану послідовно здійснювану діяльність органів виконавчої влади із реалізації прав та обов'язків, що забезпечує порядок прийняття владних управлінських рішень посадовими особами (розгляд й вирішення адміністративних справ) [10, с. 13]. Тобто, адміністративна процедура – врегульована адміністративно-процедурними нормами послідовність дій суб'єктів нормотворчої і правозастосовної діяльності, структурованих відповідними процедурними відносинами, щодо прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ.

У довідковій літературі поняття адміністративної процедури тлумачиться у вузькому та широкому значеннях. Згідно з першим, адміністративна процедура – це порядок розгляду та вирішення уповноваженим органом державної влади (переважно органом виконавчої влади) конкретних індивідуальних справ, пов'язаних зі зверненнями громадян та організацій до відповідного органу з метою реалізації чи захисту своїх прав і законних інтересів. Адміністративна процедура регулюється законом або підзаконним нормативним актом (порядок розгляду скарг громадян, правила реєстрації юридичних осіб, правила видачі ліцензій, дозволу на носіння, зберігання, перевезення зброї тощо). У більш широкому розумінні адміністративна процедура є порядком здійснення органом виконавчої влади, посадовою особою встановлених для них повноважень (порядок розроблення, обговорення й прийняття правового акта, оформлення документа, що має юридичне значення, порядок прийому особи на державну службу, проходження атестації та оформлення відповідних документів, порядок розгляду матеріалів про заохочення службовців, про притягнення до дисциплінарної відповідальності; порядок оформлення контрольно-наглядової діяльності тощо) [15, с. 131].

Зважаючи на вказане, адміністративний процес і адміністративна процедура – це дві взаємопов'язані, однак цілком самостійні правові категорії. Адміністративний процес та адміністративні процедури об'єднують загальні властивості, а саме: 1) здійснюються державними органами та їх посадовими і службовими особами; 2) врегульовуються процесуальними нормами; 3) полягають в реалізації норм матеріального права в певній послідовності,

порядку і за правилами, під час якої виникають, змінюються або припиняються конкретні суспільні відносини [15, с. 132–133].

Однак зауважимо, що на відміну від адміністративної процедури, результатом адміністративного процесу завжди є прийняття владного акта (постанови, вироку, рішення, протоколу та ін.).

Висновки. На підставі проведеного аналізу, можна виділити такі особливості адміністративних процедур:

- 1) адміністративні процедури застосовуються в публічній сфері;
- 2) адміністративні процедури застосовуються при здійсненні правозастосовної діяльності;
- 3) адміністративні процедури охоплюють управлінську діяльність позитивної спрямованості, тобто діяльність, спрямовану на створення умов для ефективної реалізації прав і законних інтересів громадян та організацій;
- 4) адміністративні процедури спрямовані на упорядкування діяльності уповноважених органів виконавчої влади.
- 5) для адміністративних процедур характерний особливий суб'єктний склад (однією зі сторін в адміністративній процедурі завжди виступає державний орган або посадова особа, наділені державно-владними повноваженнями);
- 6) адміністративні процедури закріплюються адміністративно-процесуальними нормами, які, своєю чергою, регулюють застосування матеріальних норм адміністративного та інших галузей права (фінансового, господарського, трудового та ін.) і при цьому регламентують діяльність уповноважених органів і посадових осіб.

Отже, адміністративний процес є видом юридичного процесу, діяльністю суб'єктів права щодо здійснення правового регулювання суспільних відносин та реалізації норм права, а процедура як частина адміністративного процесу є врегульованою положеннями адміністративно-процесуального законодавства, не пов'язана з розглядом спорів або застосуванням примусових заходів правозастосовної діяльності щодо порядку підготовки і прийняття рішень органів виконавчої влади.

Перспективним напрямом подальших наукових розробок є дослідження, спрямовані на вдосконалення практичного застосування адміністративних процедур, розробку та прийняття окремого нормативно-правового акту про адміністративні процедури в Україні.

Використані джерела:

1. Гончаренко В. Г., Андрушко П. П., Базова Т. П. Юридичні терміни: глумачний словник. Київ: Либідь, 2003. 320 с.
2. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. Форум права. 2010. № 4. С. 163–177. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nviar.pdf>.
3. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учебник. Москва: Юристъ, 2004. 541 с.

4. Николина К. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Юридичні науки*. 2012. № 94. С. 44–46.

5. Панова И. В., Конин Н. М. Юридический процесс. Саратов: Светопись, 1998. 76 с.

6. Тихий Р. С. Проблемы правового регулирования административных процедур в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Тюмень, 2005. 222 с.

7. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 187 с.

8. Гусаров С., Білоус В. Визначення понять адміністративної процедури та адміністративного процесу в адміністративному праві України. *Вісник Академії управління МВС*. 2008. № 3. С. 6–18.

9. Тимошук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення : монографія. Київ: Конус-Ю, 2010. 296 с.

10. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес. Київ: Літера ЛТД, 2002. 288 с.

11. Мельников Ю. И. К вопросу о соотношении «юридического процесса» и «юридической процедуры». Актуальные проблемы юридического процесса в общенародном государстве. Москва. 1979. Вып. 1. С. 13–15.

12. Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. Київ: Атіка, 2005. 352 с.

13. Попов Л. Л. Административное право Российской Федерации. Москва: Юрайт, 2010. 444 с.

14. Филатова А. В. Регламенты и процедуры в сфере реализации государственного контроля (надзора). Саратов, 2009. 208 с.

15. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 495 с.

References

1. Honcharenko V. H., Andrushko P. P., Bazova T. P. Yurydychni terminy: tlumachnyi slovnyk [Glossary of legal terms]. Kyiv: Lybid, 2003: 320 (In Ukrainian).

2. Halitsyna N. V. Administratyvna protsedura yak instytut administratyvnoho protsesu [The Administrative Procedure as Institute of Administrative Process]. Forum prava. 2010; No 4: 163–177. Available from: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10gnviap.pdf> (In Ukrainian).

3. Matuzov N. Y., Malko A. B. Teoryia hosudarstva y prava [The theory of state and law]. Moskva: Yuryst, 2004: 541 (In Ukrainian).

4. Nykolyna K. Nalezha yurydychna protsedura: teoretychni aspekty vyznachennia [The Theoretical aspects of definition of due process of law]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. *Yurydychni nauky*. 2012; No 94: 44–46 (In Ukrainian).

5. Panova I. V., Konin N. M. Yuridicheskiy protsess [Legal process]. Saratov: Svetopis. 1998: 76 (In Russia).

6. Tihiy R. S. Problemy pravovogo regulirovaniya administrativnykh protsedur v Rossiyskoy Federatsii [Problems of legal regulation of administrative procedures in the Russian Federation]. D.Sc (Ph.D.) dissertation. Tyumen. 2005: 222 (In Russia).

7. Lahoda O. S. Administratyvna protsedura: teoriia i praktyka zastosuvannia [Theory and practice of application administrative procedure]. D.Sc (Ph.D.) dissertation. Irpin. 2007: 187 (In Ukrainian).

8. Husarov S., Bilous V. Vyznachennia poniat administratyvnoi protsedury ta administratyvnoho protsesu v administratyvnomu pravi Ukrainy [The definition of concepts «administrative procedure» and «administrative process» in the administrative law of Ukraine]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*. 2008; No 3: 6–18 (In Ukrainian).

9. Tymoshchuk V. P. Administratyvni akty: protsedura pryiniattia ta pryypynennia [Administrative acts: procedure of acceptance and termination]. Kyiv: Konus-Yu. 2010: 296 (In Ukrainian).

10. Bandurka O. M., Tyshchenko M. M. Administratyvnyi protses [Administrative process]. Kyiv: Litera LTD. 2002: 288 (In Ukrainian).

11. Melnikov Yu. I. K voprosu o sootnoshenii «yuridicheskogo protsessa» i «yuridicheskoy protsedury». Aktualnyie problemy yuridicheskogo protsessa v obschenarodnom gosudarstve [The relation between concepts «administrative procedure» and «administrative process»]. Moskva. 1979; No 1. 13–15 (In Russia).

12. Kuzmenko O. V. Teoretychni zasady administratyvnoho protsesu [Theoretical basis of administrative process]. Kyiv: Atika. 2005: 352 (In Ukrainian).

13. Popov L. L. Administrativnoe pravo Rossiyskoy Federatsii. Moskva: Yurayt. 2010: 444 (In Russia).

14. Filatova A. V. Reglamenty i protsedury v sfere realizatsii gosudarstvennogo kontrolya (nadzora) [Regulations and procedures in the field of implementation of state control (supervision)]. Saratov. 2009: 208 (In Russia).

15. Demskyi E. F. Administratyvne protsesualne pravo Ukrainy [Administrative Procedural Law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. 2008: 495 (In Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 26.05.2019

Игонин Р. В.,

доктор юридических наук, доцент,
начальник Департамента по вопросам
предупреждения политической коррупции

Национального агентства по вопросам предупреждения коррупции
(г. Киев, Украина)

Викторчук М. В.,

кандидат юридических наук,
главный специалист Национального агентства
по вопросам предупреждения коррупции
(г. Киев, Украина)

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР

В статье рассмотрены особенности административных процедур как правового явления, определено понятие «административная процедура», проанализированы признаки административных процедур. Проанализированы научные подходы по разграничению понятий «административная процедура», «административный процесс» и «административное производство». Сделан вывод, что административный процесс является одним из видов правового процесса, и

охватывает деятельность субъектов права по осуществлению правового регулирования общественных отношений и реализации норм права.

Ключевые слова: административная процедура, административный процесс, административное производство, органы исполнительной власти, правовое регулирование административных процедур, управленческая деятельность.

Ihonin R.,

doctor of Law, associate professor,
head of department prevention of political corruption,
National agency for the prevention of corruption
(Kyiv, Ukraine)

Viktorchuk M.,

candidate of jurisprudence, head specialist of the national agency
for Nutrition and public health
(Kyiv, Ukraine)

THE CONTENT AND FEATURING OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES

The article describes the features of the administrative procedure as a legal phenomenon, gives the interpretation of the definition of “administrative procedure”, and analyzes signs of the administrative procedure. The purpose of the article is to research definition of administrative procedure, to consider the main characteristics and featuring of administrative procedure.

The methodological basis of the paper is a set of general scientific and special methods of research. In particular, by using logical and semantic, comparative and legal methods the author has defined a list of feature of the administrative procedure.

The scientific approaches to the key categories of the legal regulation of the administrative procedure are investigated.

In article analyzed scientific approaches concerning a difference between concepts «administrative procedure», «administrative process» and «administrative realization». It has been emphasized that administrative process and administrative procedure are two interrelated, but independent legal categories. The administrative process and the administrative procedure are performed by specially authorized bodies of executive power and their officials and officials, are regulated by procedural norms, consist in the implementation of the rules of substantive law.

Also in the article that conclusions are that the administrative process is a type of legal process and covers the activities of subjects of the right in relation to implementation of legal regulation of social relations and the implementation of the rules of law.

Fragmentary references to specific administrative procedures were reflected in separate legal acts, however, a full-fledged act, the purpose of which is to regulate the institute of administrative procedures, is still in development. Therefore, adoption of a normative act that would streamline all questions regarding administrative procedures is a promising direction for further scientific developments.

Key words: administrative procedure, administrative process, administrative realization, bodies of executive power, legal regulation of administrative procedures, management activity.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.191-204>
УДК 342.95

М. М. Потіп,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського гуманітарного університету
(м. Дніпро, Україна)
e-mail: _dgu@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0001-6861-8251>

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ПРИВАТИЗАЦІЇ ТА ПРИВАТИЗАЦІЙНІ ПОСЛУГИ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ

У статті розкрито наукові підходи до визначення ознак та змісту поняття «адміністративні послуги», з'ясовано особливості їх надання в сфері приватизації. Проаналізовано види адміністративних послуг, що надаються органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо приватизації. Визначено відмінності «адміністративних послуг у сфері приватизації» та «приватизаційних послуг», сформульовані відповідні авторські поняття. Виявлено недоліки правового регулювання надання адміністративних послуг щодо приватизації та приватизаційних послуг, а також запропоновані напрямки його удосконалення.

Ключові слова: адміністративні послуги, приватизація, органи публічної влади, органи місцевого самоврядування, приватизаційні послуги

Постановка проблеми. З моменту проголошення України незалежною державою одним із ключових напрямків публічного управління було забезпечення ефективного використання державного та комунального майна, сталої роботи підприємств цього сектору економіки та забезпечення соціального захисту громадян. Проте такі об'єктивні обставини як дисбаланс розвитку світової економіки та структурна відсталість української економіки, а також внутрішні проблеми України, пов'язані із неефективним публічним управлінням у цій сфері, призвели до деградації державних та комунальних підприємств. У зв'язку із цим первинною головною метою приватизації державної та комунальної власності в Україні стало створення багатокладної соціально орієнтованої ринкової економіки. Починаючи з 1992 року по 2018 рік в Україні було приватизовано більше 133 тисяч об'єктів: 29 859 об'єктів державної форми власності та 103 364 – комунальної [8]. Водночас непослідовна та непрозора приватизаційна державна політика унаслідок корупційних та лобістських дій [7, 12] створила підґрунтя для формування негативного суспільного відношення до приватизації. Це призвело до прийняття в 2018 році Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна». Прийняття цього закону та запровадження багатьох новел у приватизаційному процесі, введення нових приватизаційних процедур та послуг сприяло пожевлінню цієї сфери суспільних відносин, про що свідчать статистичні показники. Відповідно до звіту про роботу Фонду Державного майна України (ФДМУ) та хід приватизації державного майна в 2018 році, протягом року державну форму

власності змінили 249 об'єктів приватизації. У січні-липні 2018 року, відповідно до норм Закону України N 2163-ХІІ від 04 березня 1992 року «Про приватизацію державного майна», державну форму власності змінили 58 об'єктів приватизації груп А, Д, Е та Ж. У серпні-грудні 2018 року, відповідно до норм нового Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна», державну форму власності змінив 191 об'єкт малої приватизації [8]. Тільки у січні-березні 2019 року змінили форму власності 126 об'єктів [3]. Загалом на 2019 рік заплановано здійснити приватизацію 21 об'єкта великої приватизації державної власності [22] та 792 об'єкти малої [19]. Приватизація є потужним джерелом надходжень до державного та місцевих бюджетів. За всі роки від приватизації державного майна надійшло майже 68 млрд грн. [3]. У I кварталі 2019 року від приватизації державного майна надійшло 178,074 млн. грн. Проте, згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2019 рік», сума надходжень від приватизації державного майна в 2019 році встановлена в розмірі 17,1 млрд грн. [3]. Одним із факторів виконання плану надходжень у 2019 році обсягів коштів від приватизації є якісне надання приватизаційних послуг та адміністративних послуг у сфері приватизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознаки, поняття та особливості адміністративних послуг досліджували такі вчені, як: В. Б. Авер'янов, К. К. Афанасьєв, Б. М. Гук, Е. Ф. Демський, І. Б. Коліушко, І. О. Котюк, О. В. Курінний, О. А. Малікіна, Д. В. Приймаченко, О. К. Туркова, В. С. Фуртатов та інші. Водночас науковцями не розглядалися поняття та зміст адміністративних послуг у сфері приватизації та приватизаційних послуг. З огляду на динаміку правового регулювання відносин щодо приватизації в Україні це питання потребує наукового дослідження.

Формування цілей. Метою цієї статті є з'ясування змісту понять «адміністративні послуги в сфері приватизації» та «приватизаційні послуги», виявлення їх спільних рис та особливостей, що їх відрізняють.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на всі негативні тенденції вітчизняної приватизації, постійне невиконання щорічних її планів, недоотримання державним бюджетом надходжень від цієї сфери, публічне управління еволюціонувало, з'явилися нові приватизаційні послуги та адміністративні послуги у цій сфері, що спрощували процес приватизації. Сам процес приватизації набуває все більш прозорого характеру, до якого прикута пильна увага громадськості [13].

Термін «послуга» в нормативно-правових актах застосовується для регулювання суспільних відносин та використовується словосполученнях «адміністративна, державна, муніципальна, публічна, соціальна або управлінська послуга» [14]. Вибір словосполучення, вважає О. А. Малкіна, насамперед, залежить від напрямів діяльності суб'єктів публічної адміністрації, а термін «адміністративні послуги» спрямований не на виокремлення нового виду адміністративно-правових відносин між органами, наділеними владними повноваженнями і приватними фізичними та юридичними особами, а на змістову

переоцінку характеру їхніх відносин. [11, с. 57]. Відповідно до Закону України «Про адміністративні послуги», адміністративна послуга це - результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [18]. Згідно Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, належність послуг до адміністративних регулюється за такими критеріями: повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначається законом; послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб; результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо); надання послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів [9].

Науковці визначають наступні ознаки адміністративно-правових послуг, що відрізняють їх від цивільно-правових чи господарських послуг, а на наш погляд, і приватизаційних послуг: 1) адміністративні послуги надаються виключно органами владних повноважень – органами державної влади; уповноваженими на те державними підприємствами, установами, організаціями; органами місцевого самоврядування – у порядку здійснення ними завдань і функцій в межах, визначених законом; 2) надання адміністративних послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними чи юридичними особами прав, свобод і законних інтересів шляхом вирішення відповідних процедурних питань; 3) надання адміністративних послуг презюмується (вбачається) за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів, тобто має бути безплатним; 4) компетенція органів владних повноважень щодо надання певного виду послуг визначається законодавством і відповідно до затверджених стандартів; 5) адміністративна послуга надається за заявою (зверненням) юридичної або фізичної особи; 6) результатом адміністративної послуги в процедурному значенні є адміністративний акт (рішення або дія адміністративного органу, яким задовольняється заява особи), який має конкретного адресата – споживача адміністративної послуги; 7) послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації їх владних повноважень; 8) адміністративний акт, наданий адміністративним органом, має конкретного адресата споживача адміністративної послуги, тобто особу, яка звернулася за цією послугою; 9) право на отримання особою конкретної адміністративної послуги та відповідне повноваження адміністративного органу має визначатися лише чинним законом; 11) адміністративна послуга надана особі, має бути включена до Реєстру державних, у тому числі адміністративних, послуг, а платна послуга – до Переліку платних послуг; 12) контрольна діяльність (перевірки, ревізії, інспектування тощо) та інша дозвільно-розпорядча діяльність адміністративного органу не є адміністративними послугами [6, с. 80; 10, с. 58; 5, с. 118; 24; 13, с. 8-9]. Усі інші ознаки, наголошує Е. Ф. Демський: надання послуг за зверненням осіб, згода сторін, оплатність,

вчасність, простота процедури, зручність, відкритість, задоволеність, безпечність, зручність, ввічливість, доступність, професійність не є ознаками чи особливістю лише адміністративних послуг, а носять характер загальних ознак, які притаманні будь-яким видам послуг – цивільно-правовим, господарським, медичним, транспортним, будівельним тощо [6, с. 81].

По-різному компілюючи зазначені ознаки адміністративної послуги, науковці формулюють її авторські поняття. Так, узагальнює Б. М. Гук, адміністративні послуги – це публічні послуги органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень, і здійснюються вони на вимогу підвладного суб'єкта [5, с. 119]. На думку К. К. Афанасьєва, адміністративні послуги – це публічні (тобто державні та муніципальні) послуги, що надаються органами виконавчої влади, виконавчими органами місцевого самоврядування й іншими уповноваженими суб'єктами, і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [4, с. 28]. Е. Ф. Демський робить висновок, що адміністративна послуга – це вчинення органом (посадовою особою) владних повноважень дій, які забезпечують юридичне оформлення надання суб'єкту звернення відповідних повноважень, що спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків для задоволення власних потреб морального, матеріального або особистого спрямування [6, с. 79]. В. Б. Авер'янов визначає адміністративну послугу як самостійний вид публічних (тобто як державних, так і муніципальних) послуг, який виокремлюється на тій підставі, що їх надання обов'язково пов'язане з реалізацією владних повноважень державних органів або органів місцевого самоврядування [1, 455]. І. О. Котлюк вважає, що адміністративна послуга є категорією адміністративного права, яка породжує адміністративні правовідносини при реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи (за їх заявою) в процесі публічно-владної діяльності адміністративного органу для отримання певного результату [10, с. 106].

І. Е. Коліушко, О. А. Малкіна, В. С. Фуртатов та інші науковці і зазначають, що послуги, що надаються органами держави та місцевого самоврядування, складають сферу публічних послуг. За ознаками суб'єкта, що надає публічні послуги, зазначає О. А. Малкіна, розрізняють державні (надаються органами виконавчої влади та державними підприємствами, установами та організаціями) та муніципальні (надаються органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами, установами, організаціями) послуги. До державних належать також послуги, які надаються органами місцевого самоврядування та недержавними установами, організаціями, підприємствами в порядку виконання делегованих державою повноважень, а до муніципальних послуг – послуги, які надаються за рахунок місцевих бюджетів та під відповідальність органів місцевого самоврядування [2; 10, с. 58].

І. О. Котлюк констатує, що, враховуючи погляди науковців та визначення, які містяться в нормативно-правових актах України, можна виокремити декілька підходів до поняття «адміністративна послуга»: 1) використовується при характеристиці діяльності органів державної влади, пов'язаною з їх роботою із громадянами, підприємствами, установами, організаціями; 2) за

допомогою адміністративних послуг визначаються дії суб'єктів державної влади з організації обслуговування населення, підприємств, установ, організацій, надання їй життєво необхідних благ, що мають організаційний характер для господарюючих суб'єктів, які займаються наданням послуг населенню; 3) адміністративні послуги, що надаються населенню в режимі цивільно-правового регулювання, але мають масовий характер, відповідальність за організацію яких несе орган державної влади 4) уся діяльність апарату державної влади щодо суспільного життя розуміється як одна адміністративна послуга [10, с. 105]. Наведені наукові концепції формують загальне уявлення адміністративної послуги, проте дозволяють відокремити її від приватизаційної послуги.

Згідно із Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна», приватизація державного або комунального майна це - платне відчуження майна, що перебуває в державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути покупцями. Водночас, відповідно до ст. 13 цього закону «Способи приватизації», приватизація державного або комунального майна здійснюється таким шляхом: 1) продажу об'єктів права державної або комунальної власності на аукціоні, у тому числі: аукціоні з умовами; аукціоні без умов; аукціоні за методом покрокового зниження стартової ціни та подальшого подання цінкових пропозицій; аукціоні із зниженням стартової ціни; аукціоні за методом вивчення цінкових пропозицій; 2) викупу об'єктів приватизації [25]. Пункт 12 статті 2 Закону України «Про адміністративні послуги» зазначає, що дія цього Закону не поширюється на відносини щодо набуття прав на конкурсних засадах [18]. Таким чином, усі послуги, що надаються в сфері приватизації, пов'язані із конкурсними засадами, є приватизаційними, а не адміністративними послугами.

ФДМУ, його регіональні відділення та представництва в районах і містах, органи приватизації в Автономній Республіці Крим становлять єдину систему державних органів приватизації. Державні органи приватизації здійснюють державну політику в сфері приватизації. Таким чином, основним суб'єктом владних повноважень у сфері реалізації приватизаційного процесу є ФДМУ [25]. Водночас органи приватизації укладають договори з радниками, які беруть на себе зобов'язання щодо надання послуг у процесі приватизації об'єктів державної власності, у тому числі пошуку потенційних покупців об'єктів приватизації, з визначенням стартової ціни об'єктів великої приватизації. Оплата послуг радника може здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету та/або міжнародних організацій. Також за рахунок державного бюджету або відповідного місцевого бюджету здійснюється оплата послуг, що надаються таким чином: 1) особами та організаціями, залученими до робіт з проведення обов'язкового екологічного аудиту, аудиту, експертизи технічного стану, охорони та збереження об'єктів власності в особі органів приватизації до їх подальшого продажу, надання юридичних послуг; 2) суб'єктами оціночної діяльності - суб'єктами господарювання, що залучаються для проведення оцінки майна в процесі приватизації (корпоратизації), оцінки об'єктів приватизації, повернутих за рішенням суду в

державну або комунальну власність; 3) особами та організаціями, залученими до робіт з виготовлення технічної документації на об'єкт; 4) депозитарними установами щодо депозитарного обліку цінних паперів та обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах; 5) особами та організаціями, залученими до роботи із забезпечення функціонування єдиної комп'ютерної мережі органів приватизації, придбання і супроводження програмного забезпечення для здійснення процесу приватизації державного майна; 6) закладами й центрами з навчання та підвищення кваліфікації кадрів органів приватизації та осіб, представників держави або територіальної громади, які беруть участь у загальних зборах товариств, та осіб, які включені до складу наглядових рад, ревізійних комісій [25]. З урахуванням особливостей адміністративних послуг, на наш погляд, можна вважати, що наведений перелік визначає коло суб'єктів, що надають приватизаційні послуги, оскільки вони не наділені владними повноваженнями.

Перелік безоплатних адміністративних послуг, які надаються ФДМУ, затверджений його Наказом № 3302 від 13 серпня 2012 року. До таких послуг відносяться наступні: 1) надання інформації (відомостей або витягу) з Єдиного реєстру об'єктів державної власності; 2) надання згоди (дозволу) на відчуження державного майна; Оформлення права власності на нерухоме майно, яке передається творчим спілкам; 3) надання довідок з Державного реєстру суб'єктів оціночної діяльності; 4) видача свідоцтва про реєстрацію в Державному реєстрі оцінювачів; 5) видача рішення про погодження розпорядження майном; 6) видача рішення про реструктуризацію підприємства; 7) реєстрація концесійного договору. Основними структурними підрозділами ФДМУ, що надають зазначені послуги, є наступні: Управління інформаційних технологій та моніторингу Департаменту біржової діяльності та інформаційних технологій, Управління з питань розпорядження об'єктами державної власності, Управління з питань оціночної діяльності Департаменту координації розробки та виконання програмних документів, оцінки та розпорядження об'єктами державної власності, Управління фінансового аналізу та відновлення платоспроможності Департаменту корпоративного управління, Управління фінансового аналізу та відновлення платоспроможності Департаменту корпоративного управління, Управління з питань управління державним майном та орендних відносин Департаменту управління державним майном, договірному менеджменту та комунікаційного забезпечення [15]. Також ФДМУ надає такі адміністративні послуги, як надання згоди (дозволу) на відчуження державного майна [26]; видачу рішення про реструктуризацію підприємства [17], надання інформації (відомостей або витягу з Єдиного реєстру об'єктів державної власності) [24] та інші, що також епізодично надаються в сфері приватизації.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги», кожна адміністративна послуга надається відповідно до її технологічної картки, що містить інформацію про порядок надання адміністративної послуги суб'єктом надання такої послуги,

затверджується зазначеним суб'єктом для кожної адміністративної послуги, яку він надає. У разі коли суб'єктом надання адміністративної послуги є посадова особа органу виконавчої влади, іншого державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, уповноважена відповідно до закону надавати адміністративні послуги, технологічна картка затверджується органом, якому така особа підпорядковується [20].

Надання адміністративних послуг у сфері приватизації ФДМУ здійснюється відповідно до технологічних карток цих адміністративних послуг, що затверджені наказами ФДМУ. Наприклад, технологічними картками таких адміністративних послуг є наступні: видача суб'єктам господарювання сертифікатів суб'єктів оціночної діяльності; видача суб'єктам звернення довідок із Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності; видача свідоцтва про включення інформації про оцінювача до Державного реєстру оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, затверджені Наказом ФДМУ «Про затвердження технологічних карток адміністративних послуг» № 1374 від 17.09.2015 року. [23]. ФДМУ надає адміністративні послуги в сфері приватизації в межах приватизації об'єктів малої та великої приватизації, проте адміністративні послуги в сфері приватизації державного житлового фонду та землі здійснюють Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) [22].

Таким чином, можна розглядати надання адміністративних послуг у сфері приватизації тільки в процесі викупу об'єктів приватизації, на відміну від приватизаційних послуг, що можуть надаватись у процесі приватизації будь-яких об'єктів державного й комунального майна як на конкурсних, так і не на конкурсних засадах. Приватизаційні послуги надаються в процесі проведення приватизаційних процедур, що є складовими елементами приватизаційного процесу.

Відрізняються адміністративні послуги в сфері приватизації та приватизаційні послуги за наступними критеріями:

1) *зв'язок із конкурсними засадами* - мають приватизаційні послуги, у той час як існує законодавча заборона на надання адміністративних послуг у цій сфері;

2) *суб'єктний склад* - для адміністративних послуг це органи владних повноважень (ФДМУ та його територіальні підрозділи), інші органи державної влади; уповноважені на те державні підприємства, установи, організації; органи місцевого самоврядування; для приватизаційних послуг – це суб'єкти, не наділені владними повноваженнями, - радники, які беруть на себе зобов'язання щодо надання послуг у процесі приватизації об'єктів державної власності; особи та організації, залучені до робіт з проведення обов'язкового екологічного аудиту, аудиту, експертизи технічного стану, охорони та збереження об'єктів власності в особі органів приватизації до їх подальшого продажу, надання юридичних послуг; суб'єкти оціночної діяльності; особи та організації, залучені до робіт з виготовлення технічної документації на об'єкт; депозитарні установи щодо депозитарного обліку цінних паперів та обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах; особи та організації, залучені до роботи із забезпечення функціонування єдиної комп'ютерної мережі органів

приватизації, придбання і супроводження програмного забезпечення для здійснення процесу приватизації державного майна; заклади й центри з навчання та підвищення кваліфікації кадрів органів приватизації;

3) *джерело фінансування процесу надання послуг*- адміністративні послуги надаються за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів, тобто є в основному безоплатними, а приватизаційні послуги можуть бути оплачені як із державного бюджету, місцевих бюджетів, так і здійснюються за рахунок коштів міжнародних організацій чи коштів самих покупців;

4) *рівень нормативних вимог щодо змісту послуг*: вимоги до якості адміністративних послуг чітко визначені в законодавстві та відображені в їх інформаційних і технологічних картках; адміністративна послуга, надана особі, має бути включена до Реєстру державних, у тому числі адміністративних, на відміну від приватизаційних послуг, вимоги до яких не мають такого чіткого унормованого характеру;

5) *результат надання послуг*: результатом адміністративної послуги в процедурному значенні є адміністративний акт (рішення або дія адміністративного органу, яким задовольняється заява особи), який має конкретного адресата, – споживача адміністративної послуги, а приватизаційної послуги інші види юридичних документів, що підтверджують певні юридичні факти та є необхідними для проведення приватизаційних процедур і приватизаційного процесу загалом.

Висновки. З урахуванням зазначеного, можна дійти певних висновків щодо об'єднуючих рис адміністративних послуг у сфері приватизації та приватизаційних послуг, для яких характерними є сфера їх надання та споживачі – фізичні та юридичні особи, що приватизують об'єкти державної та комунальної власності, а також особи, які здійснюють свою професійну діяльність у сфері приватизації.

Також, на наш погляд, адміністративні послуги в сфері приватизації можна визначити як послуги, не пов'язані із конкурсними засадами, що надаються ФДМУ, його територіальними підрозділами, іншими органами державної влади; уповноваженими на те державними підприємствами, установами, організаціями; органами місцевого самоврядування за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів у межах та у спосіб, визначений законодавством з метою видання адміністративного акту покупцям державного і комунального майна, а також іншим суб'єктам, що здійснюють професійну діяльність у сфері приватизації.

Приватизаційні послуги пропонуємо розуміти як послуги, що надаються фізичними та юридичними особами, не наділеними владними повноваженнями, що здійснюють відповідно до законодавства на професійних засадах консультативну, інформаційну, аналітичну, фінансову, технічну, експертну діяльність у сфері приватизації на платній основі.

Тож вважаємо за потрібне доповнити статтю 1 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» запропонованими вище визначеннями адміністративних послуг у сфері приватизації та приватизаційних послуг.

Використані джерела:

1. Адміністративне право. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / ред. колегія : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К. : Юрид. думка, 2005. Т. 2. Особлива частина. – 625 с.
2. Адміністративні послуги : посібник. Видання 2-ге, доповнене і доопрацьоване / Бригілевич І. І., Ванько С. І., Загайний В. А., Коліушко І. Б., Курінний О. В., Стоян В. О., Тимошук В. П., Шиманке Д. / За заг. ред. Тимошука В. П. Київ : СПД Москаленко О. М., 2011. 432 с.
3. Аналітична довідка про роботу Фонду державного майна України та хід приватизації державного майна у 1 кварталі 2019 року. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/i-kvartal-2019_13845.pdf
4. Афанасьєв К. К. Адміністративні послуги : навч. посіб. Луганськ : РВВЛДУВС, 2010. С. 28.
5. Гук Б. М. Адміністративні послуги органів публічної влади України: поняття, зміст. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 117-121.
6. Демський Е.Ф. Адміністративні послуги та їх юридична природа. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 79-86.
7. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / автор. кол.; В.В. Василевич, Т.Е. Василевська, В.Ф. Нестерович, Е.В. Расюк, А.В. Савченко, В.Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. проф. Ю.В. Ковбасюка і проф. В.Л. Федоренка. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 524 с.
8. Звіт про роботу Фонду Державного майна України (ФДМУ) та хід приватизації державного майна у 2018 році. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-2018-final_13714.pdf
9. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/29277890>
10. Котюк І. Адміністративні послуги як категорія адміністративного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 84. С. 104-107.
11. Малікіна О. А., Фуртатов В. С. Адміністративні послуги: сутність, ознаки, класифікація та місце в системі державного управління. *Наукові праці. Сер. : Державне управління*. 2014. Т. 235, Вип. 223. С. 56-60.
12. Нестерович В.Ф. Особливості лобювання у правотворчому процесі України. *Право України*. 2007. № 11. С. 138-141.
13. Нестерович В.Ф. Принципи відкритості та прозорості у діяльності органів державної влади як важлива передумова для утвердження демократії участі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 4. С. 67-78.
14. Услуги. URL: http://msk.treko.ru/show_dict_1276.
15. Перелік безоплатних адміністративних послуг, які надаються Фондом державного майна України: Наказ Фонду від 13 серпня 2012 року № 3302. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/perelik-2012-1464-21776_371.pdf
16. Приймаченко Д. В. Адміністративні послуги, що надають митні органи: стан і перспективи. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2010. № 2. С. 7-12.
17. Про затвердження Технологічної картки адміністративної послуги на видачу рішення про реструктуризацію: Наказ Фонду державного майна України від 22 березня 2013 р. № 363.

18. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 76. Ст. 3067.
19. Про внесення змін до наказу Фонду державного майна України від 27.12.2018 № 1637 «Про затвердження переліків об'єктів малої приватизації, що підлягають приватизації в 2019 році» (із змінами) : Наказ Фонду Державного майна України № 644 від 02.07.2019. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/files/nakaz_n0644_vid_020719.pdf
20. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 44. *Урядовий кур'єр*. 06.02.2013. № 24.
21. Про затвердження переліку об'єктів великої приватизації державної власності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 січня 2019 р. № 36-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-pereliku-obyektiv-velikoyi-privatizatsiyi-derzhavnoyi-vlasnosti>
22. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 р. № 118. *Урядовий кур'єр*. 2013. – № 44.
23. Про затвердження технологічних карток адміністративних послуг: Наказ Фонду державного майна України від 17.09.2015 № 1374. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/files/Nakaz_1374%20_tex_kartka.pdf
24. Про затвердження Технологічної картки адміністративної послуги з надання інформації (відомостей або витягу з Єдиного реєстру об'єктів державної власності: Наказ Фонду державного майна України від 22 березня 2013 р. №361. URL: <http://www.spfu.gov.ua/documents/2236.html>
25. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18 січня 2018 року № 2269-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 12. Ст. 68.
26. Технологічна картка адміністративної послуги з надання згоди (дозволу) на відчуження державного майна: Наказ Фонду державного майна України від 22 березня 2013 р. № 365. URL: <http://www.spfu.gov.ua/documents/619.html>
27. Туркова О. К. Теоретичні підходи щодо поняття адміністративної послуги. Теорія і практика правознавства. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_21.

References

1. Aver" yanov V. B. (2005) *Administratyvne pravo. Akademichnyy kurs : pidruch. [Administrative law. Academic course: tutorial]*. К. : Yuryd. dumka,. Т. 2. Osoblyvya chastyna. 625 p.
2. Bryhilevych I. I. and other (2011) *Administratyvni posluhy: posibnyk. Vydannya 2-he, dopovnena i dooprats' ovane [Administrative services: manual. Edition 2-th, supplemented and refined]*. 432 p.
3. Analychna dovidka pro robotu Fondu derzhavnoho mayna Ukrayini ta khid pryvatyzatsiyi derzhavnoho mayna u 1 kvartali 2019 roku [An analytical note on the work of the State Property Fund of Ukraine and the course of privatization of state property in Q1 2019]. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/i-kvartal-2019_13845.pdf
4. Afanas' yev K. K. (2010) *Administratyvni posluhy : navch. posib. [Administrative services: teaching. manual]*. Luhans' k : RVVLDUVS,. P. 28.

5. Huk B. M. *Administratyvni posluhy orhaniv publichnoyi vlady Ukrainy: ponyattya, zmist* [Administrative services of public authorities of Ukraine: notion, content]. Pravo i suspil' stvo. 2011. № 3. P. 117-121.

6. Dems' kyy E.F. *Administratyvni posluhy ta yikh yurydychna pryroda* [Administrative services and their legal nature]. Yurydychna nauka. 2011. № 1. P. 79-86.

7. Derzhavna antykoruptsiyna polityka i zapobihannya ta protydiya koruptsiyi na publichniy sluzhbi v orhanakh derzhavnoyi vlady i orhanakh mistsevoho samovryaduvannya: monohrafiya [State anti-corruption policy and prevention and counteraction of corruption in the public service in public authorities and local self-government bodies] / avtor. kol.; V.V. Vasylevych, T.E. Vasylevs' ka, V.F. Nesterovych, E.V. Rasyuk, A.V. Savchenko, V.L. Fedorenko (ker.) ta in.; za red. prof. YU.V. Kovbasyuka i prof. V.L. Fedorenka. K.: Vydavnytstvo Lira-K, 2016. 524 p.

8. Zvit pro robotu Fondu Derzhavnoho mayna Ukrainy (FDMU) ta khid pryvatzatsiyi derzhavnoho mayna u 2018 rotsi [Report on the work of the State Property Fund of Ukraine (SPFU) and the course of privatization of state property in 2018]. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/zvit-2018-final_13714.pdf

9. Kontsepsiya rozvytku systemy nadannya administratyvnykh posluh orhanamy vykonavchoyi vlady: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.02.2006 r. № 90-r. [Concept of development of the system of providing administrative services by executive authorities: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 15, 2006 № 90-p]/ URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/29277890>

10. Kotyuk I. (2010) *Administratyvni posluhy yak katehoriya administratyvnoho prava* [Administrative services as a category of administrative law]. Visnyk Kyyivs' koho natsional' noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. Vol. 84, p. 104-107.

11. Malikina O. A., Furtatov V. S. (2014) *Administratyvni posluhy: sutnist' , oznaky, klasyfikatsiya ta mistse v systemi derzhavnoho upravlinnya* [Administrative services: essence, features, classification and place in the system of public administration]. Naukovi pratsi. Ser.: Derzhavne upravlinnya. T. 235, Vol. 223, p. 56-60.

12. Nesterovych V.F. (2007) *Osoblyvosti lobiyuvannya u pravotvorchomu protsesi Ukrainy* [Features of lobbying in the lawmaking process of Ukraine]. Pravo Ukrainy, vol. 11, p. 138-141.

13. Nesterovych V.F. (2016) *Pryntsypy vidkrytosti ta prozorosti u diyal' nosti orhaniv derzhavnoyi vlady yak vazhlyva peredumova dlya utverdzhennya demokratiyi uchasti* [Principles of openness and transparency in the activities of state authorities as an important prerequisite for the establishment of participatory democracy]. Filosofs' ki ta metodolohichni problemy prava, vol. 4, p. 67-78.

14. Usluhy [Services]. URL: http://msk.treko.ru/show_dict_1276.

15. Perelik bezoplatnykh administratyvnykh posluh, yaki nadayut' sya Fondom derzhavnoho mayna Ukrainy: Nakaz Fondu vid 13 serpnya 2012 roku № 3302 [List of free administrative services provided by the State Property Fund of Ukraine: Order of the Fund dated August 13, 2012 No. 330]. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/pdf/perelik-2012-1464-21776_371.pdf

16. Prymachenko D. V. (2010) *Administratyvni posluhy, shcho nadayut' mytni orhany: stan i perspektyvy* [Administrative services provided by the customs authorities: state and prospects]. Visnyk Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrainy. Ser.: Pravo. Vol. 2, p. 7-12.

17. Pro zatverdzhennya Tekhnolohichnoyi kartky administratyvnoyi posluhy na vydachu rishennya pro restrukturyzatsiyu: Nakaz Fondu derzhavnoho mayna Ukrainy

vid 22 bereznya 2013 r. № 363 [On approval of the Technological card of the administrative service for issuance of the restructuring decision: Order of the State Property Fund of Ukraine dated March 22, 2013, vol. 363].

18. Pro administratyvni posluhy: Zakon Ukrainy vid 6 veresnya 2012 roku № 5203-VI [On administrative services: Law of Ukraine dated September 6, 2012 No. 5203-VI]. Ofitsiyny visnyk Ukrainy. 2012, vol.76. St. 3067.

19. Pro vnesennya zmin do nakazu Fondu derzhavnoho mayna Ukrainy vid 27.12.2018No 1637 «Pro zatverdzhennya perelikiv ob'yektiv maloyi pryvatyzatsiyi, shcho pidlyahayut' pryvatyzatsiyi v 2019 rotsi» (iz zminamy) : Nakaz Fondu Derzhavnoho mayna Ukrainy № 644 vid 02.07.2019 [On Amendments to the Order of the State Property Fund of Ukraine dated 27.12.2018 No 1637 "On approval of the lists of small-scale privatization objects subject to privatization in 2019" (as amended): Order of the State Property Fund of Ukraine No. 644 dated 02.07.2019]. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/files/nakaz_n0644_vid_020719.pdf

20. Pro zatverdzhennya vymoh do pidhotovky tekhnolohichnoyi kartky administratyvnoyi posluhy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 sichnya 2013 r. № 44 [On approval of requirements for the preparation of a technological card for administrative services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 30, 2013, No. 44]. Uryadovyy kur'yer. 06.02.2013. vol. 24.

21. Pro zatverdzhennya pereliku ob'yektiv velykoyi pryvatyzatsiyi derzhavnoyi vlasnosti: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 sichnya 2019 r. № 36-r. [On approving the list of objects of large privatization of state property: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 16, 2019 No. 36-p]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-pereliku-obyektiv-velikoyi-privatizatsiyi-derzhavnoyi-vlasnosti>

22. Pro zatverdzhennya Prymirnoho polozhennya pro tsentr nadannya administratyvnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 lyutoho 2013 r. № 118 [On Approval of the Model Provision on the Center for the Provision of Administrative Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 20, 2013 No. 118]. Uryadovyy kur'yer. 2013. vol. 44.

23. Pro zatverdzhennya tekhnolohichnykh kartok administratyvnykh posluh: Nakaz Fondu derzhavnoho mayna Ukrainy vid 17.09.2015 № 1374 [On the approval of technological cards of administrative services: Order of the State Property Fund of Ukraine dated 09/17/2015, No. 1374]. URL: http://www.spfu.gov.ua/userfiles/files/Nakaz_1374%20tex_kartka.pdf.

24. Pro zatverdzhennya Tekhnolohichnoyi kartky administratyvnoyi posluhy z nadannya informatsiyi (vidomostey abo vytyahu z Yedynoho reyestru ob'yektiv derzhavnoyi vlasnosti: Nakaz Fondu derzhavnoho mayna Ukrainy vid 22 bereznya 2013 r. №361 [On approval of the Technological card of the administrative service for the provision of information (information or extract from the Unified Register of State-Owned Objects: Order of the State Property Fund of Ukraine dated March 22, 2013 No. 361)]. URL: <http://www.spfu.gov.ua/documents/2236.html>

25. Pro pryvatyzatsiyu derzhavnoho i komunal' noho mayna: Zakon Ukrainy vid 18 sichnya 2018 roku № 2269-VIII [On Privatization of State and Communal Property: Law of Ukraine dated January 18, 2018, No. 2269-VIII]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 2018, vol. 12, P. 68.

26. Tekhnolohichna kartka administratyvnoyi posluhy z nadannya z hody (dozvolu) na vidchuzhennya derzhavnoho mayna: Nakaz Fondu derzhavnoho mayna Ukrainy vid 22 bereznya 2013 r. № 365 [Technological card of the administrative service

providing the consent (permission) on the alienation of state property: Order of the State Property Fund of Ukraine dated March 22, 2013 No. 365]. URL: <http://www.spfu.gov.ua/documents/619.html/>

27. Turkova O. K. (2016) *Teoretychni pidkhody shchodo ponyattya administratyvnoyi posluhy* [Theoretical approaches to the notion of administrative service]. *Teoriya i praktyka pravoznavstva*. Vol. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_21.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2019

Потип Н. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин
Днепропетровского гуманитарного университета
(г. Днепр, Украина)

АДМИНИСТРАТИВНЫЕ УСЛУГИ В СФЕРЕ ПРИВАТИЗАЦИИ И ПРИВАТИЗАЦИОННЫЕ УСЛУГИ: СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ

В статье раскрыты научные подходы к определению признаков и содержания понятия «административные услуги», выяснены особенности их предоставления в сфере приватизации. Проанализированы виды административных услуг органов государственной власти и органов местного самоуправления в сфере приватизации. Определены различия «административных услуг в сфере приватизации» и «приватизационных услуг», сформулированы соответствующие авторские понятия. Выявлены недостатки правового регулирования предоставления административных услуг в сфере приватизации и приватизационных услуг, а также предложены направления его совершенствования.

Ключевые слова: административные услуги, приватизация, органы публичной власти, органы местного самоуправления, приватизационные услуги.

Potip N.,

Ph.D. in law, associate professor,
associate professor of the department of
civil law disciplines,
Dnipro humanitarian university
(Dnipro, Ukraine)

ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF PRIVATIZATION AND PRIVATIZATION SERVICES: THE RATIO OF CONCEPTS

The article reveals scientific approaches to the definition of the features and content of the concept of "administrative services", clarifies the peculiarities of their provision in the sphere of privatization. The types of administrative services of state authorities and local self-government bodies in the sphere of privatization are analyzed. The differences between "administrative services in the sphere of privatization" and "privatization services" are defined, the author's concepts are formulated. The shortcomings of the legal regulation of the provision of administrative services in the sphere of privatization and privatization services are revealed, as well as directions for its improvement.

The author concludes about the unifying features of administrative services in the field of privatization and privatization services, which are characterized by the sphere of their provision and consumers - physical and legal persons who privatize state and communal property objects, as well as persons who carry out their professional activity in the field of privatization. In view of the above, in our view, administrative services in the field of privatization can be defined as services not related to the competitive principles provided by the SPFU, its territorial subdivisions, and other bodies of state power; authorized by those state enterprises, institutions, organizations; local self-government bodies at the expense of the state or local budgets within the limits and in the manner prescribed by the legislation with the purpose of issuing an administrative act to buyers of state and communal property, as well as other entities engaged in professional activity in the field of privatization.

We propose to offer privatization services as services provided by individuals and legal entities without authority, which, in accordance with the legislation, provide consulting, informational, analytical, financial, technical, and expert activity in the field of privatization on a fee basis in accordance with the law. We consider it necessary to supplement Article 1 of the Law of Ukraine "On Privatization of State and Communal Property" with the proposed definitions of administrative services in the field of privatization and privatization services.

Key words: administrative services, privatization, public authorities, local authorities, privatization services.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.204-216>
УДК342.922(422)

Т. В. Ющенко,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського гуманітарного університету
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: iyushchenko05@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2555-7791>

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу польського досвіду адміністративної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування. Аналізується стан нормативно-правового забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного судочинства. Охарактеризовано адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного судочинства. Визначені конкретні напрями реформування вітчизняного адміністративного судочинства як дієвого правозахисного інструменту в Україні.

Ключові слова: адміністративна процесуальна правосуб'єктність, адміністративне судочинство, органи місцевого самоврядування, публічна влада, територіальне самоврядування.

Постановка проблеми. Інтеграція України до європейського правового простору вимагає реформування системи законодавства на основі правових засад, які сформувалися на загальноєвропейському рівні. Розпочаті в Україні судова та реформа місцевого самоврядування, розробка нормативної бази регулювання адміністративного судочинства відбуваються із урахуванням міжнародних та європейських стандартів. Кожна європейська держава характеризується специфічними політичними та соціально-економічними ознаками, які залежать від конституції та сформованих політичних і внутрішніх соціальних відносин.

В Україні позитивний досвід функціонування різних моделей адміністративної юстиції іноземних держав впродовж багатьох років був предметом дослідження науковців та практиків, у результаті чого, як відомо, було розроблено та прийнято Кодекс адміністративного судочинства України. Найбільш доцільним видається аналіз практики тих країн, які: по-перше, досягли значних успіхів у результаті як децентралізації публічної адміністрації, так і розвитку адміністративного судочинства, та, по-друге, за розмірами, кількістю населення та історією розвитку є близькими до України. Серед таких країн, у першу чергу, слід виділити Республіку Польща, тим більше, що польська модель місцевого самоврядування визнана однією з найбільш вдалих у Східній Європі. Про польський вектор подальшого реформування органів публічної адміністрації України неодноразово заявляли найвищі посадові особи держави, які зокрема зверталися до польських фахівців за отриманням практичної допомоги в проведенні реформ в Україні, у першу чергу, у сфері місцевого самоврядування, у результаті чого було розроблено відповідні законодавчі напрацювання. У зв'язку з цим й актуалізується тема дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адміністративної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах неодноразово ставали об'єктом дослідження багатьох учених. Про це яскраво свідчать роботи Н. Бабаченка, С. Байрака, О. Бровка, В. Дрешака, В. Колодяжної, О. Онишка, О. Рудницької, Б. Федірка та ін. Однак, з урахуванням постійних змін, що відбуваються у країнах світу, проблема адміністративної процесуальної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування потребує подальших досліджень.

Формування цілей. Метою даної статті є аналіз правових засад участі органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві Республіки Польща та можливості імплементації польського досвіду у вітчизняне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Законодавче впровадження місцевого самоврядування в республіці Польща відбувалося поетапно: від нижчого до вищого рівнів. Ч. 1 ст. 15 Конституції встановлює, що територіальний устрій Республіки Польща забезпечує децентралізацію публічної влади. Слід зазначити, що Конституція Республіки Польща не містить ані визначення територіального самоврядування, ані більш загальної дефініції самоврядування, але подає багато складових елементів для формування таких дефініцій [1, с. 51]. Тобто, вона визнає самоврядування, а особливо,

територіальне самоврядування, - складовою публічної влади. Це твердження впливає передусім зі змісту ч. 2 ст. 16, згідно з якою територіальне самоврядування бере участь у здійсненні публічної влади та положень ст. 163, якими передбачено, що територіальне самоврядування виконує публічні завдання, не закріплені Конституцією або законами за іншими органами публічної влади. Важливою складовою реформи місцевого самоврядування в Польщі стало здійснення антикорупційних заходів на публічній службі в органах місцевого самоврядування [2, 4].

1. Особливості місцевого самоврядування в Польщі. До основних особливостей місцевого самоврядування в Польщі можна віднести триступеневий територіальний поділ на такі структури, як-от: гміна («gmina» до компетенції якої належить вирішення публічних справ місцевого значення), повіт («powiat», який займається вирішенням справ, які виходять за межі компетенції гміни) та воеводство («województwo», які представляють уряд у відповідному регіоні та уповноважені на здійснення наглядових повноважень щодо гмін та повітів).

Головна ж відмінність у правовому регулюванні діяльності суб'єктів територіального самоврядування Польщі полягає в тому, що в Україні засади організації та діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування визначено в одному нормативно-правовий акті - Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», натомість у Республіці Польща основними законодавчими актами у цій сфері є три окремі закони: «Про самоврядування гмінне» (1990 р.), «Про самоврядування повітове» (1998 р.), «Про самоврядування воеводське» (1998 р.). Органи самоврядування, не підпорядковані центральному уряду, діють самостійно і незалежно та підлягають лише державному правовому нагляду. Основні засади здійснення адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування викладені в законі Республіки Польща «Про воеводу і урядову адміністрацію у воеводстві» від (2009 р.).

Згідно з положеннями частини 3 ст. 164 Конституції Республіки Польща, гміна виконує всі завдання територіального самоврядування, не закріплені за іншими одиницями територіального самоуправління. Згідно з положеннями ст. 22 закону «Про самоврядування гмінне», внутрішня організація та порядок організації діяльності гміни визначаються її статутом, який підлягає опублікуванню в урядовому щоденнику воеводства. Завдання гміни поділяються на власні й делеговані (доручені урядовою адміністрацією). Так законом може бути покладено на гміну обов'язок виконання делегованих завдань, які належать до компетенції урядової адміністрації, а також щодо організації підготовки і проведення чергових виборів та референдумів [3, с. 35-36]. Завдання, віднесені до компетенції урядової адміністрації, гміна може виконувати також на підставі домовленості з органами цієї адміністрації. Делегування гміні завдань урядової адміністрації обов'язково супроводжується виділенням коштів у розмірі, необхідному для їх виконання.

Загальноновизнано, що польське місцеве самоврядування на рівні гмін (громад) відповідає стандартам Європейської хартії місцевого самоврядування, яка стверджує: «Місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення». Польське законодавство містить досить широкий спектр інструментів щодо залучення громадськості щодо вирішення суспільних справ на місцевому рівні [12].

Законодавство Польщі своєрідно підійшло до визначення статусу та порядку діяльності тих формувань, які, згідно із законодавством України, визнані органами самоорганізації населення. Польське законодавство називає їх «допоміжними органами», які створюються в «допоміжних одиницях». Ст. 5 Закону Польщі «Про самоврядування гмінне» передбачено, що самоврядна громада – гміна – «може утворити допоміжні одиниці: сільські округи, райони, селища тощо». Допоміжні органи не мають статусу юридичних осіб, і тому їх керівники здійснюють свою діяльність самостійно на підставі доручення, виданого правлінням гміни.

Наступною одиницею локального самоврядування є повіт, до повноважень якого належить надання лише тих послуг, які не могли бути забезпечені на місцевому рівні. Крім того, на повітовому рівні самоврядування здійснюється координація головних контрольних функцій, які здійснюються іншими службами (поліція, пожежна служба, ветеринарна інспекція тощо), проте підпорядковані голові його адміністрації. Відповідно до ст. 8, 9 Закону «Про самоврядування повітове» (1998 р.) жителі повіту беруть участь в загальному голосуванні чи за посередництвом органів гміни. Органами повіту є рада повіту (приймає рішення і здійснює контроль та території повіту, з урахуванням положень про повітові референдуми) та правління (виконавчий орган) повіту [5, с. 97]. Повітам можуть делегуватися окремі повноваження воєводств (як законом, так і договором). Воєводський рівень, на відміну від двох перших, носить дуалістичний характер. Завдання його самоврядних структур мають в основному регіональний характер і полягають у створенні сприятливих умов для розвитку регіону та надання громадських послуг у його межах. Урядові ж структури покликані зміцнювати структуру місцевого самоврядування і забезпечувати цілісність держави.

2. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування в Польщі. У Республіці Польща діє Кодекс адміністративного провадження від 14 червня 1960 р., який регулює зокрема провадження в органах публічної адміністрації у належних до компетенції цих органів індивідуальних справах, що вирішуються адміністративними рішеннями та провадження у справах скарг і пропозицій (ч. VIII) в державних органах, органах одиниць територіального самоврядування. Кодексом визначено, що скарги подаються в апеляційні колегії самоврядування (ст. 17), Голові Ради Міністрів або відповідним міністрам (ст. 18) й визначено процедуру подання і розгляду скарг (ч. II-X). Під вжитим в Кодексі адміністративного провадження

терміном «органи публічної адміністрації» розуміються міністри, центральні органи урядової адміністрації, воєводи, діючі від їхнього або від власного імені місцеві органи урядової адміністрації, органи одиниць територіального самоврядування [6, с. 63]. До останніх належать: органи гміни, повіту, воєводства, об'єднання гмін, об'єднання повітів, вїйт, бурмістр (президент міста), староста, маршалек воєводства та керівники служб, інспекцій та службовці, що діють від імені вїйта, бурмістра, старости або маршалка воєводства, а крім того самоврядні апеляційні колегії (ст. 5 Кодексу).

У зв'язку з наведеним, як позитивний досвід польського суспільства слід відзначити розвинений і досконалий інститут досудової адміністративної процедури або провадження у справах на дії чи бездіяльність публічної адміністрації. На жаль, в умовах сучасної України такий спеціалізований адміністративно-процедурний кодекс ще не прийнято. Аналізовані проблеми врегульовуються низкою розрізаних адміністративно-правових актів -законами України «Про звернення громадян» [7], «Про ліцензування видів господарської діяльності» [8], «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [9], «Про охорону навколишнього природного середовища» [10], «Про соціальні послуги» [11] та ін., а також різними підзаконними нормативно-правовими актами. Зазначені нормативно-правові акти деякою мірою усувають законодавчі прогалини щодо процедурного забезпечення прав і свобод за законних інтересів фізичних і юридичних осіб у процесі квазісудової діяльності, однак безсистемність і вузький предмет регулювання залишає за межами правового впорядкування вагомую частину важливих суспільних відносин щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина публічною адміністрацією.

Разом з тим спрямованість на забезпечення прав і законних інтересів осіб у відносинах із державою та її органами є визначальною ознакою розвитку законодавства в демократичних країнах. Одна з найважливіших гарантій цього - чітка регламентація процедурного аспекту відносин особи і влади. За таких умов державний службовець чи службовець органу місцевого самоврядування діє не свавільно, а керуючись чітко встановленим порядком. Це, по-перше, забезпечує рівність осіб перед законом, адже до всіх однопорядкових справ застосовується однакова процедура, а по-друге, існування законодавчо встановленої процедури є вихідною точкою для здійснення контролю, зокрема судового, за законністю діяльності органів влади.

За переконанням польського вченого С. Завадського, між адміністративною процедурою й контролем суду за її реалізацією існує дуже тісний зв'язок, що, на думку вченого, слугує достатнім аргументом на користь поєднання їх у рамках одного комплексного акту. Так у результаті судового рішення, що стосується питання про законність оскарженого управлінського акту, справа може бути знову переглянута органом державного управління і, таким чином, судовий розгляд стає окремою і специфічною стадією

адміністративного процесу. Також він звертає увагу на той факт, що адміністративний орган, який розглядає справу, не зможе не зважати на ті наслідки, які приносить в адміністративний процес інститут судового контролю. Так само й суддя, що розглядає спір про законність адміністративного рішення, не може не мати перед очима всієї адміністративної процедури. Таким комплексним актом, який поєднав регламентування як адміністративної процедури, так і судового контролю, що здійснюється судом за її законністю, став затверджений вище Кодекс адміністративного провадження Республіки Польща. У державах із континентальною системою права державний нагляд за діяльністю в сфері місцевого самоврядування визнається наслідком принципу правової держави. Це означає, що муніципалітети здійснюють свої дії в межах законів і можуть бути обмежені тільки за допомогою законів. Відносно держави вони мають власні права, які вони можуть захищати в суді. Як відомо, рівень демократії у будь-якій країні визначається наявністю сильної та незалежної судової гілки влади. Основним критерієм визначення таких ознак є наявність дієвої та повноцінної системи адміністративного судочинства. Розгляд адміністративних спорів у Польщі знаходиться за межами компетенції загальних судів, він побудований за континентальною моделлю адміністративної юстиції.

Конституція Республіки Польща в питаннях судової влади передбачає відносну чіткість викладення відповідних норм і докладно фіксує не тільки судовий устрій країни, а й компетенцію вищих судових органів. Ч. 1 ст. 175 Конституції встановлено, що правосуддя в Польській Республіці здійснюють Верховний Суд, загальні суди, адміністративні суди, а також військові суди. З наведеного випливає, що система адміністративних судових органів у Польщі функціонує за принципом розумного і виваженого використання спеціалізації судочинства в рамках загальної юрисдикції. Особливість же статусу адміністративних судів порівняно із загальними полягає в незалежності від Міністерства юстиції країни. Для вирішення адміністративних справ законодавець створив особливий юрисдикційний орган – Вищий адміністративний суд, який знаходиться в столиці країни (м. Варшава) і має декілька відділень, розташованих у ряді польських воєводств [13, с. 76]. Його рішення мають обов'язкову силу для відповідного органу державного управління при повторному адміністративному розгляді справи. Нагляд за його діяльністю здійснює Верховний Суд Польщі. Він має право розглядати рішення Верховного Суду Польщі у порядку надзвичайної ревізії, протесту міністра юстиції й голови Верховного Суду Польщі, а також приймати постанови, що містять відповідні юридичні питання, що стосуються його функцій.

Згідно з положеннями ст. 184 Конституції Республіки Польща, Вищий Адміністративний Суд, а також інші адміністративні суди здійснюють у сфері, визначеній у законі, контроль за діяльністю публічної адміністрації. Цей контроль включає також винесення судових рішень про відповідність законам постанов органів територіального самоврядування та нормативних актів місцевих органів урядової адміністрації. Розмежування компетенції

судових органів обумовлюється потребою найкращої організації судової влади, щоб створити для осіб, які потребують судового захисту, найбільш сприятливі умови для участі в судочинстві, для залучення всіх заінтересованих осіб і доказів по справі. Проте, незважаючи на позитивні наміри законодавця, інколи під час визначення предметної підсудності адміністративних справ, залишається більше запитань, ніж відповідей, окремі положення Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України не враховують усіх нюансів відносин, що виникають на підставі цих норм, великою мірою мають бланкетний характер, інколи характеризуються недосконалістю.

3. Перспективи запровадження польського досвіду адміністративного судочинства. В Україні вже не перший рік триває дискусія з приводу необхідності прийняття окремого матеріального закону, який би чітко врегулював правила адміністративних процедур для органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Взаємозв'язок між адміністративною процедурою та судовим адміністративним контролем є очевидним: на підставі Кодексу адміністративного судочинства України адміністративні суди мають можливість перевіряти, наскільки правильно, законно та обґрунтовано суб'єкти владних повноважень, до яких належать органи місцевого самоврядування, реалізують свої повноваження, тоді як власне здійснення органами місцевого самоврядування має відбуватися саме за приписами закону про адміністративну процедуру. Таким чином, закон про адміністративну процедуру встановлює правила поведінки органів місцевого самоврядування у взаєминах із людиною, а за Кодексом адміністративного судочинства України суд перевіряє, наскільки активність представника публічної влади була правильною та відповідає засадам законодавства.

В Республіці Польща діє комплексний акт, який поєднав регламентування як адміністративної процедури, так і судового контролю, що здійснюється судом за її законністю, - Кодекс адміністративного провадження Республіки Польща.

Зважаючи на позитивний польський досвід існування комплексного закону та виходячи з того, що ідея прийняти окремий адміністративний процедурний кодекс в Україні впродовж багатьох років не увінчується успіхом, виходом з ситуації може бути доповнення існуючої редакції КАС України розділами, які врегулюватимуть взаємини людини з публічною владою на етапі досудового провадження. Це забезпечить єдність термінології, процедур, принципів та спростить розуміння правил прийняття зокрема органами місцевого самоврядування тих чи інших рішень у зносинах з приватними особами.

Відповідно до положень ст. 191 Конституції Республіки Польща, органи територіального самоврядування є суб'єктами звернення до Конституційного трибуналу. У даному контексті звертає на себе увагу той факт, що за новою редакцією Закону України «Про Конституційний Суд України» органи місцевого самоврядування не є суб'єктами права на

конституційне подання або конституційне звернення (ст. ст. 52, 54). Раніше таке право було гарантовано ст. 41 зазначеного закону, згідно з якою органи місцевого самоврядування наділялися повноваженням на пряме звернення до єдиного органу конституційної юрисдикції для одержання відповідних висновків у справах щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України.

У відповідності до ч. 3 ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України не розглядає питання щодо відповідності законам України актів органів місцевого самоврядування, що є цілком виправданим застереженням законодавця з огляду на наявність іншого механізму здійснення судового контролю за нормотворчістю органів влади на місцях.

Характерною особливістю польської адміністративної юстиції є те, що для звернення із скаргою до воеводського адміністративного суду обов'язковою умовою є процедурний її розгляд двома інстанціями публічної адміністрації і лише у випадку, коли громадянин незадоволений рішенням апеляційної процедурної інстанції, він має право звернутись до воеводського адміністративного суду [14, с. 211]. Наявність умови обов'язкового розгляду скарги або звернення громадянина в порядку адміністративної процедури органами публічної адміністрації перед зверненням до адміністративного суду є своєрідним фільтром від надходження до цього суду незначних та дріб'язкових справ.

Наведені положення закріплені в ст. 52 Закону «Про провадження в адміністративних судах», згідно з якими скарга до адміністративного суду подається лише після використання способів оскарження позивачем в процесі у відповідному органі у справі, якщо скаргу не внесе прокурор, уповноважений з прав людини або уповноважений з прав дитини [15, с. 41]. Під використанням способів оскарження належить розуміти ситуацію, за якої сторона не наділена жодними способами оскарження, такими як скарга, оскарження або передбачене законом клопотання про повторний перегляд справи. Такий підхід дозволяє уникнути надходження великої кількості справ до судів, оскільки з усієї кількості справ, які надходять до вищих адміністративних органів, що переглядають рішення органів нижчого рівня, лише близько 10 % подаються до адміністративних судів першої інстанції.

У ст. 22 Кодексу про адміністративне провадження встановлено підвідомчість або предметну компетенцію органів, які вповноважені розглядати та вирішувати спори про компетенцію. Зокрема, передбачено, що адміністративним судом вирішуються спори про компетенцію, які виникають між органами одиниць територіального самоврядування та між органами територіального самоврядування й місцевими органами урядової адміністрації. У § 3 зазначеної норми вказано, що з пропозицією про розгляд спору адміністративним судом можуть звертатись: сторона, орган одиниці територіального самоврядування або інший орган публічної адміністрації, що залишився в спорі; міністр, відповідальний за

справи публічної адміністрації; міністр, відповідальний за справи юстиції; Генеральний Прокурор; Уповноважений з прав людини [16].

Висновок. Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що наявні відмінності в правовому регулюванні участі органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві Польщі та України зумовлені різним рівнем розвитку місцевого самоврядування в даних державах та характерними особливостями їхніх правових систем. Утім, євроінтеграційні прагнення України можуть мати перспективи лише за умови проведення активної пошукової та нормотворчої роботи з імплементації законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу, однією з яких є Республіка Польща, наближенням національної системи права, правової доктрини, судової практики до європейських стандартів.

Як показав польський досвід реформування системи місцевого самоврядування, розширення повноважень органів місцевої влади супроводжувалося посиленням адміністративного та судового контролю за законністю здійснення цими органами публічного управління.

У зв'язку з наведеним, впровадження реформи децентралізації влади в Україні, спрямованої на посилення ролі місцевого самоврядування, має кореспондуватися з процесами щодо удосконалення законодавства, яке регулює досудову адміністративну процедуру розгляду справ органами публічної адміністрації та модернізацією відповідно до викликів часу процесуального законодавства, яке регламентує участь органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві

Використані джерела:

1. Федірко Б. О. Розподіл повноважень в системі місцевого самоврядування республіки Польща. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 4. С. 50-53.
2. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / автор. кол.; В.В. Василевич, Т.Е. Василевська, В.Ф. Нестерович, Е.В. Расюк, А.В. Савченко, В.Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. проф. Ю.В. Ковбасюка і проф. В.Л. Федоренка. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 524 с.
3. Колодязна В. Роль органів місцевого самоврядування (ОМСВ) у розвитку інформаційного транскордонного співробітництва України та Республіки Польща. *Правова інформатика*. 2011. № 3-4. С. 34-39.
4. Нестерович В.Ф. Конституційно-правове регулювання лобювання у Литві, Польщі та Угорщині: уроки для України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 1. С. 29-37.
5. Дрешпак В. М., Бабаченко Н. В. Комунікативна діяльність служб зі зв'язків з громадськістю органів місцевого самоврядування міст республіки Польща. Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. 2018. № 3. С. 94-102.

6. Онишко О. Б. Вплив глобалізації на місцеве самоврядування в Польщі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2017. Вип. 4. С. 59-68.

7. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393. URL.: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>.

8. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/go/222-19>.

9. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 р. № 877-V. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16>.

10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12>.

11. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 966-IV URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19>.

12. Нестерович В.Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 736 с.

13. Бровко О. В. Історія формування місцевого самоврядування в Польщі *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2017. Вип. 21. С. 74-79.

14. Рудницька О. Реформування місцевого самоврядування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2016. Вип. 3. С. 208-220.

15. Байрак С. О. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування й державної влади Республіки Польща. *Політикус*. 2017. Вип. 1. С. 39-43.

16. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. № 2747-IV. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>.

References

1. Fedirko B. O. *Rozpodil povnovazhen' v systemi mistsevoho samovyryaduvannya respubliky Pol' shcha [Distribution of powers in the system of local self-government of the Republic of Poland. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine]*. Sotsial' no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny. 2016. Vol. 4. p. 50-53.

2. Derzhavna antykoruptsiina polityka i zapobihannya ta protydiia koruptsii na publichnii sluzhbi v orhanakh derzhavnoi vlady i orhanakh mistsevoho [State anti-corruption policy and prevention and counteraction of corruption in the public service in public authorities and local self-government bodies] / avtor. kol.; V. V. Vasylevych, T. E. Vasylevs' ka, V. F. Nesterovych, E.V. Rasyuk, A.V. Savchenko, V. L. Fedorenko (ker.) ta in.; za red. prof. YU.V. Kovbasyuka i prof. V. L. Fedorenka. K.: Vydavnytstvo Lira-K, 2016. 524 p.

3. Kolodyazhna V. *Rol' orhaniv mistsevoho samovyryaduvannya (OMSV) u rozvytku informatsiynoho transkordnonoho spivrobotnytstva Ukrayiny ta Respubliky Pol' shcha [The Role of Local Self-Government Bodies (OMSV) in the Development of Information Transborder Cooperation between Ukraine and the Republic of Poland]*. Pravova informatyka. 2011. Vol. 3-4. p. 34-39.

4. Nesterovych V.F. *Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya lobiyuvannya u Lytvi, Pol' shchi ta Uhorschyni: uroky dlya Ukrayiny [Constitutional and legal regulation of lobbying*

in Lithuania, Poland and Hungary: lessons for Ukraine]. Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyal' nosti. 2010. Vol. 1. p. 29-37.

5. Dreshpak V. M., Babachenko N. V. *Komunikatyvna diyal' nist' sluzhb zi zv'yazkiv z hromads' kistyva orhaniv mistsevoho samovyaduvannya mist respubliky Pol' shcha* [Communicative activity of public relations services of local authorities of the cities of the Republic of Poland. State and regions]. Derzhava ta rehiony. Seriya: Sotsial' ni komunikatsiyi. 2018. Vol. 3. p. 94-102.

6. Onyshko O. B. *Vplyv hlobalizatsiyi na mistseve samovyaduvannya v Pol' shchi* [The Impact of Globalization on Local Government in Poland. Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs]. *Naukovy visnyk L' vivs' koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. seriya yurydychna*. 2017. Vol. 4. p. 59-68.

7. Pro zvernennya hromadyan: Zakon Ukrayiny vid 2 zhovtnya 1996 r. № 393 [On Citizens' Appeal: Law of Ukraine dated October 2, 1996 No. 393]. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vr>.

8. Pro litsenzuvannya vydiv hospodars' koyi diyal' nosti: Zakon Ukrayiny vid 2 bereznya 2015 r. № 222-VIII [On licensing of types of economic activity: Law of Ukraine dated March 2, 2015, No. 222-VIII]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/222-19>.

9. Pro osnovni zasady derzhavnogo nahlyadu (kontrolyu) u sferi hospodars' koyi diyal' nosti: Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2007 r. № 877-V [On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Field of Business Activity: Law of Ukraine of April 5, 2007 No. 877-V]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16>.

10. Pro okhoronu navkolyshn' oho pryrodnoho sere dovys hcha: Zakon Ukrayiny vid 25 chervnya 1991 r. № 1264- XII [On Environmental Protection: Law of Ukraine dated June 25, 1991 No. 1264-XII]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12>.

11. Pro sotsial' ni posluhy: Zakon Ukrayiny vid 17 sichnya 2019 r. № 966-IV [On Social Services: Law of Ukraine dated January 17, 2019 No. 966-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19>.

12. Nesterovych V.F. *Vplyv hromads' kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv: problemy konstytutsiyanoi teorii ta praktyky: Monohrafiya* [The Impact of the Public on the Adoption of Regulatory Acts: Problems of Constitutional Theory and Practice: Monograph]. Luhans' k: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka, 2014. 736 p.

13. Brovko O. V. *Istoriya formuvannya mistsevoho samovyaduvannya v Pol' shchi* [The History of the Formation of Local Self-Government in Poland]. *Naukovy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial' no-politychnykh dystsyplin*. 2017. Vol. 21. p. 74-79.

14. Rudnyts' ka O. *Reformuvannya mistsevoho samovyaduvannya v Ukrayini ta Pol' shchi: porivnyal' nyi analiz* [Reforming Local Self-Government in Ukraine and Poland: A Comparative Analysis]. *Intermarum: istoriya, polityka, kul' tura*. 2016. Vol. 3. p. 208-220.

15. Bayrak S. O. *Osoblyvosti vzhayemodiyi orhaniv mistsevoho samovyaduvannya y derzhavnoyi vlady Respubliki Pol' shcha* [Features of the interaction of local government and state authorities of the Republic of Poland]. *Politykus*. 2017. Vol. 1. p. 39-43.

16. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny vid 6 lypnya 2005 r. № 2747-IV [The Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine of July 6, 2005, No. 2747-IV]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2019

Ющенко Т. В.,

преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин
Днепропетровского гуманитарного университета
(г. Днепр, Украина)

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛЬСКОГО ОПЫТА АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Статья посвящена анализу польского опыта административной правосубъектности органов местного самоуправления. Анализируется состояние нормативно-правового обеспечения функционирования органов местного самоуправления как субъектов административного судопроизводства. Охарактеризован административно-правовой статус органов местного самоуправления как субъектов административного судопроизводства. Определены конкретные направления реформирования отечественного административного судопроизводства как действенного правозащитного инструмента в Украине.

Ключевые слова: административная процессуальная правосубъектность, административное судопроизводство, органы местного самоуправления, публичная власть, территориальное самоуправление.

Yushchenko T.,

teacher department of civil law disciplines
Dnieper humanitarian university
(Dnipro, Ukraine)

PROSPECTS OF USING THE POLISH EXPERIENCE OF ADMINISTRATIVE LEGAL PERSONALITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the Polish experience of the administrative legal personality of local self-government bodies. The state of the normative and legal maintenance of functioning of the bodies of local self-government as subjects of administrative legal proceedings is analyzed. The administrative and legal status of local self-government bodies as subjects of administrative legal proceedings is described. The concrete directions of reforming the domestic administrative justice as an effective human rights instrument in Ukraine are determined.

The author states that Ukraine's integration into the European legal space requires the reform of the legal system on the basis of legal principles that have been formed at the European level. The judicial and local self-government reform launched in Ukraine, the development of a normative framework for the regulation of administrative proceedings is taking place in accordance with international and European standards. Each European state is characterized by specific political and socio-economic features, which depend on the constitution and the prevailing political and internal social relations.

It is concluded that the existing differences in the legal regulation of the participation of local self-government bodies in the administrative proceedings of Poland and Ukraine are due to different levels of development of local self-government in these states and the

specific features of their legal systems. However, the European integration aspirations of Ukraine can have prospects only if active search and standard-setting work is underway on the implementation of Ukrainian legislation in the legislation of the European Union countries, one of which is the Republic of Poland, approximation of the national system of law, legal doctrine, judicial practice to European standards.

Key words: administrative procedural legal personality, administrative justice, local self-government bodies, public authority, territorial self-government.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.217-224>

УДК 349.6

В. М. Комарницький,

доктор юридичних наук, професор,
ректор Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mail@lduvs.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-1510-2395>

УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЮ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ

У статті розглянуто передумови реформування державного нагляду (контролю) в Україні, проблеми, які мають бути вирішені в процесі цього реформування. Також акцентована увага на питаннях законодавчого забезпечення контрольної діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища, удосконалення правового регулювання даної сфери суспільних відносин.

Ключові слова: природоохоронний контроль, природоохоронна служба, екологічне законодавство, охорона навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. Контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища (екологічний контроль) є важливою гарантією дотримання вимог екологічного законодавства з питань забезпечення екологічної безпеки, охорони та раціонального використання природних ресурсів. За його допомогою виявляється невідповідність між нормами екологічного законодавства та їх упровадженням у життя, вживаються заходи щодо усунення екологічних правопорушень та покарання осіб, винних у їх скоєнні. За такої ролі екологічного контролю він завжди був у центрі уваги науковців, котрі займаються еколого-правовими дослідженнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові та організаційні питання контролю в сфері охорони навколишнього природного середовища досліджувалися в роботах Ю. С. Шемшученка, В. І. Андрейцева, Н. Р. Малишевої, П. Ф. Кулинич, А. Г. Бобкової, Г. І. Балюк, П. О. Гвоздика, М. І. Єрофєєва, С. В. Кузнецової, І. М. Козьякова, А. Л. Костицького, А. Л. Деркача та ін. У працях цих науковців розглядалися питання ефективності екологічного контролю, удосконалення заходів реагування контролюючих органів на порушення екологічного законодавства та правового забезпечення контрольної діяльності в даній сфері суспільних відносин. Зазначена проблематика має питому вагу й актуальність донині.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити особливості сучасного етапу реформування системи природоохоронного контролю в Україні, визначити слабкі місця в його здійсненні, аргументувати пропозиції щодо удосконалення законодавчого забезпечення контрольної діяльності в даній галузі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні питання контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища фокусують на собі підвищену увагу в контексті його реформування, розпочатого в Україні в 2017 р. На відміну від інших реформувань даного роду, які мали фрагментарний характер, зачіпали окремі аспекти організації та здійснення екологічного контролю, сучасне реформування має системний характер, передбачає радикальне оновлення організаційної структури екологічного контролю, умов його здійснення. Приводом для такого реформування стала недосконалість системи контролю за додержанням вимог екологічного законодавства. Мова йде про розпорошеність контрольних функцій серед багатьох органів (Держекоінспекції, Держгеонадрів, Держлісагентства, Укртрансбезпеки, Держгеокадастру, Держрибагентства, Держпродспоживслужби) та відсутність єдиного підходу до виконання ними зазначених функцій. Також не сприяло посиленню державного контролю в даній сфері слабке залучення до заходів, що здійснюються відповідні природоохоронні інспекції, громадських інспекторів. Окрім того, відзначалися низький кваліфікаційний рівень державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, зумовлений, зокрема, їх невеликою заробітною платою, а також застаріла матеріально-технічна й лабораторна база та в цілому недостатній обсяг фінансування контролюючих органів тощо [1]. У процесі зазначеного реформування, відповідно до Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 616-р. від 31.05.2017 р., має бути утворений єдиний інтегрований державний орган природоохоронного моніторингу та нагляду (контролю) (Державна природоохоронна служба), ліквідована Держекоінспекція та її територіальні органи; усі повноваження Держекоінспекції передані Державній природоохоронній службі; сформована матеріально-технічна та лабораторна база проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища та здійснення нагляду (контролю) Державною природоохоронною службою; внесені зміни до законодавства щодо удосконалення системи здійснення нагляду (контролю), організації проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища тощо.

Взагалі концептуальні засади реформи державного екологічного контролю слід оцінити позитивно, як такі, що досить всебічно та обґрунтовано визначають його проблемні місця та основні умови, заходи щодо їх вирішення. Проте не можна не відзначити того, що наміри, задекларовані в офіційних документах, як свідчить досвід, не завжди мають вихід на реальну практику або ж не проходять її перевірку. Можна згадати,

наприклад, Державну інспекцію з контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, утворену у свій час з метою перерозподілу повноважень між Держлісгоспом та Мінприроди, яка не проіснувала й двох років (була утворена січні 2004 року, а вже в грудні 2006 року - ліквідована [2]). Коротким (на папері) було життя й Державного комітету природних ресурсів України, Положення про який затверджено Указом Президента України № 177 від 10.02.2004 року. Уже в наступному році рішення про його утворення було скасовано Указом Президента України № 1842/2005 від 27.12.2005 р. [3].

Хай і за іншим сценарієм, але також не за декларованим наміром (програмою дій) розвивається сучасна реформа державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, згідно із зазначеною Концепцією та Планом заходів щодо її реалізації [4], затвердженого Кабінетом Міністрів України, реформа мала б розпочинатися з ліквідації Державної екологічної інспекції (ДЕІ) та створення нової Державної природоохоронної служби (Служби), а потім мало б відбутися скасування територіальних органів ліквідованої ДЕІ і створення, замість них, нових на рівні регіонів та областей, підпорядкованих Державній природоохоронній службі. Після цього мало б відбутися внесення змін до законодавства з питань визначення повноважень та функцій нової Служби, порядку здійснення екологічного контролю тощо. Натомість практичні кроки реформи розпочалися з ліквідації частини обласних територіальних органів і створення, замість них, нових міжрегіональних органів (Державної екологічної інспекції Столичного округу (м. Київ та Київська область); Державної екологічної інспекції Карпатського округу (Івано-Франківська та Чернівецька області); Державної екологічної інспекції Центрального округу (Полтавська та Черкаська області); Державної екологічної інспекції Поліського округу (Житомирська та Рівненська області); Державної екологічної інспекції Кримсько-Чорноморського округу). Тобто, реально має місце ситуація, за якої, незважаючи на прийняті рішення, Державну екологічну інспекцію не тільки не ліквідували, а саме в її складі і за її участі формують нові територіальні органи. Система ж останніх змінена часткова (ліквідована лише частина обласних територіальних органів) шляхом їх укрупнення (замість обласних територіальних органів, утворені міжрегіональні). Це, як вбачається, віддаляє екологічний контроль від місць розташування об'єктів, які є екологічно ризиковими, несе загрозу для навколишнього природного середовища, робить його (контроль) недостатньо оперативним. Головне ж, що такий початок реформування державного екологічного контролю ламає всю її логіку, адже майбутня Державна природоохоронна служба, яка за усіх перепон має все ж таки бути утворена, отримає в спадщину те, що було сформоване без її участі, без урахування її реального формату.

Не можна не відзначити того, що проблему із затримкою у створенні Державної природоохоронною службою помітили народні депутати України, які з метою її вирішення організували розробку й внесення у

Верховну Раду України проекту Закону України № 9336 «Про Державну природоохоронну службу України» від 23.11.2018 р. [5] За своїм змістом законопроект є статутним документом, котрий визначає основні положення організації діяльності майбутньої Служби, зокрема: повноваження та структуру цього органу, а також його статус як правоохоронного органу; гарантії незалежності Служби; особливий порядок добору співробітників Служби та встановлення для них належного рівня заробітних плат; повноваження громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища з метою активізації їх діяльності тощо. У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про Державну природоохоронну службу України» було зазначено, що «Із прийняттям проекту закону на Кабінет Міністрів України буде покладене завдання протягом шести місяців з дня опублікування закону привести у відповідність із ним свої нормативно-правові акти, забезпечити видання нормативно-правових актів, що випливають із нього, а також забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади своїх нормативно-правових актів у відповідність із відповідним законом».

Цю законопроектну ініціативу народних депутатів можна було б вітати, якби не одне «але»: Конституція України не передбачає надання доручень Кабінету Міністрів України з питань утворення, реорганізації чи ліквідації центральних органів виконавчої влади (це є прерогативою Уряду України). Згідно пункту 9-1 ст.116 Конституції України, Кабінет Міністрів України «утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади». Безпосередньо порядок утворення, реорганізації та ліквідації зазначених органів встановлено ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [6]. Передбачено, зокрема, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України. Утворення, реорганізація та ліквідація міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади здійснюються з урахуванням завдань Кабінету Міністрів України, а також з урахуванням необхідності забезпечення здійснення повноважень органів виконавчої влади й недопущення дублювання повноважень.

При вирішенні питання про утворення нового центрального органу виконавчої влади Кабінет Міністрів України має керуватися й іншими законами, котрі визначають основні повноваження того чи іншого центрального органу виконавчої влади. Приміром, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 20-2) [7] визначає повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів. Враховуючи ці законодавчі положення, що передбачають наявність спеціалізованого контролюючого

органу із статусом центрального органу виконавчої, та керуючись положеннями ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», Кабінет Міністрів України й прийняв рішення про реорганізацію чинного центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) в даній сфері, шляхом зміни його формату – замість інспекційного органу (Державної екологічної інспекції), передбачено утворення нової Служби (Державної природоохоронної служби). Тож законопроект № 9336 від 23.11.2018 р. торкнувся питання, яке в запропонованому варіанті не може бути предметом регулювання спеціального закону. Зазначене стосується й проекту закону № 9336-1 від 07.12.2018 р. [8], у якому пропонується альтернативний варіант головного інспекційного органу в галузі охорони довкілля.

Вбачається, що активізувати реформу державного природоохоронного контролю, надати їй належної спрямованості може закон про удосконалення системи природоохоронного контролю, розробка проекту якого передбачалася Указом Президента України № 381/2017 від 21.11.2017 року «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду». Саме за допомогою такого законопроекту можна було б на законодавчому рівні системно підійти до вирішення важливих для природоохоронного контролю питань. Зокрема в ньому слід передбачати зміни до ст. 20-2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», які мають враховувати потреби Державної природоохоронної служби, утворення якої зумовлено необхідністю підвищення ефективності контрольної діяльності в даній сфері, зокрема шляхом усунення дублювання функцій з нагляду (контролю) центральних органів виконавчої влади. Кореспондуючі зміни з питань здійснення контролю в окремих сферах природокористування мають бути внесені в природоресурсні законодавчі акти (Водний кодекс України, Лісовий кодекс України тощо).

Нові підходи щодо організації природоохоронного контролю мають бути відбиті в розділі VIII «Контроль і нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Тут, зокрема, слід закріпити здійснення місцевими громадами окремих функцій із контролю в даній сфері, як це й передбачено Концепцією реформування системи державного нагляду (контролю) в галузі охорони навколишнього природного середовища, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України № 616-р. від 31.05.2017 р. Ідеться про передачу місцевим громадам функцій нагляду (контролю) за зеленими насадженнями, засміченням землі, полюванням, а також контролю за додержанням режиму об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, боротьбу з браконьєрством. Також у розділі VIII Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до зазначеної Концепції, мають бути закріплені нові організаційні засади діяльності громадських інспекторів з охорони

навколишнього природного середовища - природоохоронних інспекторів на базі місцевих громад.

Висновки. Сучасний етап реформування системи державного нагляду (контролю) в галузі охорони навколишнього природного середовища зумовлений потребами усунення вад в організації природоохоронного контролю, пов'язаних із недоліками в інформаційному забезпеченні контролюючих даних про стан довкілля через систему моніторингу довкілля, організації громадського природоохоронного контролю, взаємодії органів, на які покладені функції контролю в даній сфері тощо, які негативно впливають на його (контроль) ефективність. Сама реформа в даній сфері, у якій зацікавлено суспільство, здійснюється, на жаль, непослідовно, із порушенням визначених в урядових документах етапів її проведення. Надати зазначеній реформі належного імпульсу, усунути організаційні перепони в її здійсненні має виведення вирішення питань, пов'язаних із сучасним етапом удосконалення системи природоохоронного контролю, на законодавчий рівень. Зокрема слід розробити та прийняти закон про удосконалення системи природоохоронного контролю, котрий зафіксує основні положення системи зазначеного контролю з урахуванням потреб практики, які слугуватимуть орієнтирами для проведення реформи у даній галузі.

Використані джерела:

1. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р. Офіційний вісник України. 2017. № 76. Ст. 2336, стор. 38.

2. Про заходи щодо посилення державного контролю у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів: Указ Президента України від 05.01.2004 р. № 1/2004.; Про внесення змін до Положення про Державну екологічну інспекцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1768. Урядовий кур'єр. 2007. 10 січня. № 3.

3. Комарницький В.М. Право спеціального природокористування: монограф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка. 2011. С.258

4. План заходів щодо реалізації Концепції реформування системи: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 № 353-р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2018-%D1%80>

5. Проект Закону України «Про Державну природоохоронну службу України» за реєстр. № 9336 від 23.11.2018 р.: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65005

6. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст.385

7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

8. Проект Закону України «Про Державну інспекцію з охорони довкілля України». Реєстр.93361 від 07.12.2018р.URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65101

References:

1. Kontsepsiia reformuvannia systemy derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.05.2017 r. № 616-r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2017. № 76. St.2336, S.38
2. Pro zakhody shchodo posylennia derzhavnogo kontroliu u sferi okhorony, zakhystu, vykorystannia ta vidtvorennia lisiv: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 05.01.2004 r. № 1/2004.; Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Derzhavnu ekolohichnu inspektsiiu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.12.2006 r. № 1768. Uriadovyi kur'ier. 2007. 10 sichnia. № 3.
3. Komarnytskyi V.M. Pravo spetsialnoho pryrodokorystuvannia: monohraf. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka. 2011. S.258
4. Plan zakhodiv shchodo realizatsii Kontsepsii reformuvannia systemy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.05.2018 № 353-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2018-%D1%80>
5. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnu pryrodokhoronnu sluzhbu Ukrainy» za reistr. № 9336 vid 23.11.2018 r.: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65005
6. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady: Zakon Ukrainy vid 17.03.2011 r. № 3166-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 38. s.385
7. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r. № 1264-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
8. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnu inspektsiiu z okhorony dovkillia Ukrainy». Reistr.93361vid 07.12.2018r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65101

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2019

Комарницький В. М.,

доктор юридических наук, профессор, ректор
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНТРОЛЯ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ: ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ВОПРОСЫ

В статье рассмотрены предпосылки реформирования государственного надзора (контроля) в Украине, которые должны быть решены в процессе этого реформирования. Также акцентировано внимание на вопросах законодательного обеспечения контрольной деятельности в области охраны окружающей природной среды, совершенствования правового регулирования данной сферы общественных отношений.

Ключевые слова: природоохранительный контроль, природоохранительная служба, экологическое законодательство, охрана окружающей природной среды.

Komarnytskyi V.,
Doctor of Law, Professor,
Rector Lugansk State University
of Internal Affairs of E. A. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine),

IMPROVEMENT OF CONTROL IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ISSUES

The article emphasizes the importance of control in the field of environmental protection in ensuring the rational use of natural resources and preventing negative anthropogenic impacts on the environment. It is emphasized that the present stage of its (control) reformation is conditioned by the needs of society to have reliable guarantees of ensuring environmental safety in the state. The article highlights that in contrast to previous reforms of this kind, which had a fragmentary nature, affected certain aspects of the organization and implementation of environmental control, modern reform has a systemic nature, envisaging a radical renewal of the organizational structure of environmental control, conditions for its implementation, elimination of duplication of supervisory functions (control) of central executive authorities, improvement of material and technical support of controlling bodies, improvement of public inspection activity in this field.

The author argues that eliminating problems arising in the process of reforming environmental control in Ukraine should lead to the solution of issues related to the current stage of improving the system of environmental control, to the legislative level. In particular, an improvement law of the environmental monitoring system should be developed and adopted, which will fix the main parameters of the system of the above-mentioned control, taking into account the needs of practice, which will serve as guidelines for the reform in this area. In particular, this law should provide for changes in control activities to the Law of Ukraine "On Environmental Protection" and other major environmental legislative acts in order to eliminate duplication of supervisory (control) functions in the field of environmental protection of central executive authorities, consolidation of powers the implementation of environmental monitoring by local communities, optimizing the activities of public environmental inspectors, etc.

Key words: environmental control, environmental protection service, environmental legislation, protection of the natural environment.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.225-234>
УДК 349.2

О. А. Любчик,
доктор юридичних наук, професор кафедри
державно-правових дисциплін Луганського
державного університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)
e-mail: mail@lduvs.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-8239-2129>

ЩОДО СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ МАЮТЬ ПРАВО СУДОВОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ

У статті проаналізовані наукові погляди щодо суб'єктів, які мають право на судовий захист трудових прав. Особлива увага приділяється трудовому колективу як суб'єкту права на судовий захист трудових прав: його особливостям участі у правовідносинах та проблемах, пов'язаних із реалізацією ним цих повноважень. Також сформульовані конкретні аргументовані пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання з цих питань

Ключові слова: суб'єкти права на судовий захист, правовий статус трудового колективу, трудовий колектив як суб'єкт права на судовий захист, ефективність законодавства.

Постановка проблеми. Однією з важливих теоретичних проблем трудового права є справа визначення суб'єктів права на судовий захист трудових прав, і, як наслідок, порядок його реалізації. Питання постає про визнання деякими вченими суб'єктами трудових правовідносин тільки фізичних та юридичних осіб, і, як результат, неможливість трудовому колективу звернутися до суду. Сучасне законодавство також не визнає трудовий колектив суб'єктом, який має право звернутися до суду за захистом трудових прав. Це протирічить сучасним тенденціям розвитку трудового законодавства, думкам видатних вітчизняних та закордонних науковців – фахівців із трудового права, реаліям суспільного життя в сфері реалізації права на захист працівниками як в індивідуальних, так і в колективних правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначні фахівці в галузі права, а саме: Н. Б. Болотіна, В. С. Венедіктов, С. Я. Вавженчук, І. М. Ваганова, Н. Д. Гетьманцева, Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, В. В. Лазор, П. Д. Пилипенко, А. М. Слюсар, О. М. Ярошенко та інші, - присвятили свої праці проблемі визначення поняття суб'єктів права на судовий захист трудових прав. Проте в Україні й досі дане питання є дискусійним та потребує подальшого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є аналіз проблемних аспектів наукових поглядів щодо суб'єктів права на судовий захист трудових прав, визначення особливостей трудового колективу як такого, обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Закономірно постає питання про те, чи всі суб'єкти трудових правовідносин наділені правом на судовий захист. Існування ст. 124 Конституції України вирішує дане питання: якщо юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, то будь-який з їх учасників має право на звернення до суду. Ряд науковців трактує положення ст. 124 Конституції України («юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі»), як те, що будь-яка суперечка з приводу порушення конституційних трудових прав і свобод людини чи працівника в межах трудових відносин, що охороняються законом, може розглядатися судом [1, с. 1075; 2, с. 577].

Що стосується певних осіб, то наділення їх таким правом не викликає сумніву. При чому як працівники, так і роботодавці можуть вдаватися до судового захисту певних трудових прав. Аргументувати це вважаємо за доцільне тим, що всі трудові права та обов'язки мають характеристику так званого «кореспондуючого характеру»: правам працівника завжди відповідають обов'язки роботодавця, і навпаки – обов'язкам працівника завжди кореспондують права роботодавців. Отже, обмежувати поняття судового захисту трудових прав виключно трудовими правами працівників немає сенсу, не зважаючи, що саме ця категорія трудових прав частіше є об'єктом судового захисту. Однак частіше не означає завжди. Саме тому І. М. Ваганова, вивчаючи питання поняття форми захисту та різновидів заходів захисту трудових прав, окремо описує заходи захисту трудових прав та інтересів працівників у трудовому праві, а також заходи щодо захисту трудових прав та інтересів роботодавців [3, с. 97-98].

Однак справа в тому, що працівники в індивідуальному порядку беззаперечно наділені правом на судовий захист трудових прав. У той же час особливістю трудового права є суб'єктний склад трудових правовідносин, у яких можуть брати участь не тільки певні особи. Як зазначає П. Д. Пилипенко, «характерною ознакою трудових правовідносин є наявність досить широкого кола суб'єктів, які можуть бути їх учасниками. Комплексний характер структури трудових правовідносин фактично й породжує їх численний суб'єктний склад. Що не вид трудових правовідносин – то нові суб'єкти» [4, с. 65].

М. І. Іншин слушно стверджує що суб'єктний склад у трудовому праві характеризується оптимальним поєднанням головних та допоміжних суб'єктів. Допоміжні суб'єкти трудового права, по-перше, формуються, як правило, під впливом працівників та роботодавців або держави; по-друге, мають правосуб'єктність із питань праці, яка виконує службово-забезпечувальну роль по відношенню до трудової правосуб'єктності працівника та роботодавця; по-третє, забезпечують формування широкого кола правовідносин із питань праці. Допоміжними суб'єктами трудового права є суб'єкти, які формуються під впливом реалізації права працівників та роботодавців на об'єднання. Працівники реалізують право на об'єднання шляхом створення колективу працівників (трудового колективу) або професійної спілки [5, с. 107].

Так Н. Д. Гетьманцева стверджує, що, відповідно до норм чинного законодавства, суб'єктом трудового права фактично визначається трудовий колектив, який утворюють усі працівники, які спільно беруть участь у діяльності підприємства, установи, організації на основі трудового договору (контракту), а також інших форм, що регулюють трудові правовідносини [6, с. 169]. У той же час визначення трудового колективу суб'єктом трудового права викликає критику з боку ряду науковців. З цього приводу Н. Мельничук зазначає, що «сьогодні у КЗпП України, замість поняття «трудова колектив», вживається термін «наймані працівники», що, на нашу думку, є більш доцільним, оскільки трудовий колектив як суб'єкт трудового права був властивий радянському трудовому праву, де насамперед визнавалися колективні інтереси, а не індивідуальні» [7, с. 110, 113], і тому трудовий колектив був штучно наділений трудовою правосуб'єктністю і визначений суб'єктом трудового права [8, с. 6]. Отож пропонується позбавити трудовий колектив такого статусу, бо трудового колективу як суб'єкта трудового права не існує, оскільки «мати юридичні права та обов'язки (тобто бути правосуб'єктною) може тільки особа – фізична або юридична», - стверджує Н. Мельничук [7, с. 110, 113]. Проте Н. Д. Гетьманцева та І. Г. Козуб не згодні з такою думкою, зазначаючи, що «трудова колектив не є юридичною особою, і тим більше – фізичною. Проте відсутність статусу юридичної чи фізичної особи не дає привід стверджувати, що трудовий колектив не суб'єкт трудового права, адже суб'єктами трудового права виступають філії і представництва, які не є юридичними особами. Звісно, більшість суб'єктів трудового права мають відповідний статус, однак це не дає привід припускати, що суб'єкти, у яких такого статусу не має, не є суб'єктами трудового права. Отже, трудовий колектив – це специфічний суб'єкт трудового права, специфічність якого полягає в тому, що він не наділений статусом юридичної, а тим більше фізичної особи» [6, с. 171]. У такому разі за умов ринкової економіки найбільш доцільним визначається посилення ролі трудових колективів у сфері регулювання найманої праці [9, с. 456] як частини тенденції виділення трискладової структури системи трудового права у вигляді загальної частини, індивідуального й колективного трудового права. Н. Б. Болотіна, характеризуючи дану тенденцію як «новий підхід до системи трудового права», зумовлений розвитком такого в постсоціалістичних та індустріально розвинутих державах, пропонує правовий статус трудових колективів визначати як окремий інститут колективного трудового права [10, с. 80].

Не вдаючись до аналізу даної тенденції, вирішення доцільності існування якої може бути предметом окремого дослідження, підтримаємо позицію щодо необхідності збереження і вдосконалення існуючих, «у сучасних умовах досить декларативних» [6, с. 170] повноважень трудового колективу при необхідності розробки нових норм щодо правового статусу трудового колективу як суб'єкта трудового права.

На думку М. І. Іншина, умовами набуття правосуб'єктності трудовим колективом є наступні: 1) організаційна; 2) трудово-правова. Організаційна умова полягає в тому, що: а) утворення колективу працівників передбачає

наявність роботодавця та трудових відносин із двома або більше працівниками; б) працівники мають бути належним чином об'єднані; в) вони мають бути легалізовані шляхом проведення загальних зборів для обрання відповідного механізму участі у правовідносинах або безпосередньо або через формування уповноваженого органу (представника). Трудоправова умова полягає в тому, що загальні збори мають визначити процедурні питання щодо функціонування колективу працівників (порядку прийняття рішень), у тому числі зміст та обсяг повноважень уповноваженого органу (представника) з питань праці. Специфічним утворенням трудового колективу є колектив бригади [5, с. 108].

Необхідно відзначити, що закон «Про трудові колективи» вже досить тривалий час не приймається, на думку Н. Б. Болотіної, з причин, що лежать у політичній площині. «Виходить так, що у визнанні статусу трудових колективів не зацікавлені ні профспілки, ні роботодавці, ні держава. Цих суб'єктів влаштовує невизначеність трудової маси й термін «наймані працівники», який немовби й визначає суб'єкта, і водночас нікого ні до чого не зобов'язує, адже ще зовсім недавно, у 1988 р., була спроба надати трудовому колективу значних повноважень у виборі керівників підприємств, у тому числі й з управління організаціями. Ради трудового колективу так завзято взялися до реалізації наданих повноважень, що відразу ж виникло серйозне протистояння між ними і профкомами; останні були занепокоєні несподіваним авторитетом рад серед працівників. Водночас роботодавці ніколи не зможуть «пробачити» загальним зборам трудових колективів численні поразки при виборах керівників підприємств та структурних підрозділів. Законом від 20 березня 1991 р. ці повноваження трудових колективів було виключено з КЗпП. На спогад у КЗпП України залишилася лише глава XVI-A «Трудовий колектив», де виключені та переформатовані статті, що, як пусті форми, нагадують поле бою та минулий тріумф трудових колективів. Визнання трудових колективів повноправними суб'єктами дасть змогу змінити ставлення до самої категорії «наймані працівники», яка набуде необхідної конкретики, адже йтиметься про трудові колективи найманих працівників підприємства, підприємств галузі, регіону, і нарешті, держави. Це дещо змінить акценти» [10, с. 601].

Дане питання набуває особливої актуальності в умовах розробки проекту Трудового кодексу України, авторами якого термін «трудовий колектив» узагалі не вживається, а застосовують поняття «колективні інтереси працівників» [7, с. 110], і це зазнає критики, у тому числі, з боку експертів Головного науково-експертного управління, які в узагальнюючому висновку до проекту Трудового кодексу зазначають, що усунення із пропонованого механізму регулювання колективних трудових відносин такого важливого учасника цих відносин, яким був і повинен залишатись трудовий колектив, а не розрізнені працівники, є одним із суттєвих недоліків проекту [11].

Одним із аспектів вирішення означеної проблеми (щодо визначення трудового колективу суб'єктом трудового права і включення відповідного

положення до Проекту Трудового кодексу України) є відповідь на питання про судовий порядок вирішення колективних трудових спорів, у разі виникнення яких на сьогодні сторони не мають можливості одразу вдатися до судового захисту трудових прав його, окрім випадку, передбаченого ст. 25 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів конфліктів».

Одразу зауважимо, що, говорячи тільки про колективні трудові спори, ми свідомо оминаємо колективні трудові конфлікти, оскільки дотримуємося позиції розмежування даних понять, виходячи з базового розуміння розмежування конфліктів інтересів, що мають непозовний характер і можуть бути врегульовані в узгоджувальному порядку на підставі компромісів; та конфліктів права, які з'являються при порушенні (справжньому або удаваному) прав суб'єктів трудових відносин, встановлених нормативними актами, і вирішуються в судовому порядку, маючи позовний характер [12, с. 92]. Водночас Закон України «Про вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» не розмежовує поняття трудовий спір і трудовий конфлікт. За визначенням С. О. Іванова, система, утворена союзним законом 1989 року про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів), не дієва. У порівнянні із західними вона застаріла на 50 років. Майже точно вона нагадує систему, утворену у Франції за законами 1936 та 1938 років. Але французька система після війни була модернізована, оскільки викликала протести не тільки профспілок, працівників, але й підприємців. Порядок вирішення колективних трудових спорів за Законом 1989 року не визиває довіри працівників, коли в цій справі довіра виключно важлива. Уже тому названий порядок необхідно змінити [13, с. 34].

Вважаємо, що таке співвідношення понять, як: колективний трудовий спір (конфлікт права) і колективний трудовий конфлікт (конфлікт інтересів), - має бути в законодавстві, для чого необхідним є внесення змін, насамперед, до Закону України «Про вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», Кодексу законів про працю, та неодмінно слід враховувати дане трактування співвідношення понять «колективний трудовий спір» і «колективний трудовий конфлікт» при розробці Проекту Трудового кодексу України.

Тоді трудовий конфлікт можна буде визначити як зіткнення між роботодавцями і працівниками з приводу встановлення й застосування умов праці. За визначенням В. Лазора, у даній ситуації не йдеться про порушене право, про захист його шляхом визнання й поновлення. Характер даного конфлікту – не позовний. Якщо ж предметом розбіжностей між працівником і роботодавцем або колективом працівників і роботодавцем є невиконання чинних правових норм, закріплених у законодавстві, колективних договорах, угодах, то має місце порушення права, передбачене цими нормами. У даному разі йдеться про спір щодо вже існуючих правових приписів, їх виконання, усунення перешкод до їх реалізації. Недотримання вказаних приписів є правопорушенням, внаслідок чого вирішення розбіжностей шляхом досягнення компромісу між сторонами в даній ситуації не можливе. Таким чином, захист порушеного права може бути

лише в судовому порядку шляхом позовного провадження. Суб'єктом названого спору є сторона, право якої порушено недодержанням законодавчих приписів, і сторона – порушник даного права. При цьому науковець стверджує, що «наявність на боці, що протистоїть роботодавцю, колективного суб'єкта права – працівників підприємства, не впливає на позовну природу трудових спорів» [12, с. 93].

За визначенням Т. А. Занфірової, «для забезпечення ефективного захисту трудових прав працівників за умов ринкових відносин актуальною проблемою теоретичного і прикладного плану є розробка й правове закріплення механізму розгляду в судовому порядку шляхом позовного провадження колективних трудових спорів, а також порядку забезпечення виконання судових рішень з цих спорів» [14, с. 86]. На думку Г. І. Чанишевої, визнання права на судовий захист за сторонами колективних трудових відносин є необхідним [15, с. 178-179].

З огляду на зміст конституційного положення, закріпленого у ст. 124 Конституції України (юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі), О. Є. Сонін стверджує, що «законодавець мав забезпечити шляхом прийняття спеціальних законодавчих актів право учасників колективних відносин на звернення до суду задля захисту їх прав, які порушуються, не визнаються або оспоруються. Утім, замість того, щоб привести акти законодавства про працю у відповідність до ст. 124 Конституції, законодавець у 1998 році (майже через два роки після прийняті Конституції) сформулював правовий припис, який непрямо впливає із ст. 7, 17 і 25 Закону «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»: труд виявляється висновком від протилежного та, відповідно до якого, вирішення розбіжностей, що виникають між сторонами колективних трудових відносин, у всіх випадках здійснюється через примирні процедури, а звернення з цією метою до суду є неможливим, крім випадків, передбачених ст. 25 Закону. Суворо кажучи, з огляду на викладене, Закон не відповідає Конституції. Ще гіршим є те, що встановлені Законом правові форми вирішення колективних трудових спорів не відповідають не лише Конституції, а й потребам суспільних відносин, на які ці положення поширюються. Не відповідають вони й вимогам ефективності» [16, с. 166].

Н. Б. Болотіна вважає корисним ознайомитися із зарубіжним досвідом в цій сфері, оскільки практика розв'язання колективних трудових спорів в Україні тільки започаткована і вона має відповідати міжнародним стандартам. Вивчення світового досвіду дає змогу стверджувати, що існує «єдине загальне правило: колективні економічні спори звичайно розглядаються в рамках примирно - третейської процедури, оскільки такі спори пов'язані, як правило, зі створенням нових правових норм. Це виходить за межі діяльності судових й адміністративних органів, які зазвичай розглядають юридичні спори. Водночас, якщо в колективному трудовому спорі виникає спір юридичного характеру, він переважно розглядається у судовому порядку» [10, с. 672-673].

З цього приводу Н. А. Плахотіна зазначає, що для колективних трудових розбіжностей передбачений винятково примирно-третейський порядок вирішення. При цьому не береться до уваги той факт, чи має місце розбіжність інтересів сторін або ж порушення однієї зі сторін правових норм. На її погляд, складно говорити про «примирення», якщо одна сторона просто не зважає на законні права іншої сторони [17, с. 408]. І з цим не можна не погодитися. Тлумачення або застосування норм, установлених законом, колективним договором або іншим правовим актом повинно здійснюватися судом. Означене свідчить про необхідність встановлення можливості судового захисту трудових прав у разі виникнення колективних трудових спорів, що є конфліктами права.

Висновки. Отже, з'ясовано, що не всі суб'єкти трудових правовідносин, відповідно до норм чинного законодавства про працю України, мають можливість звернутися до суду за захистом трудових прав у разі виникнення трудового спору, проте в разі виникнення колективного трудового спору його сторони звернутися до суду за захистом трудових прав можливості не мають. Беручи до уваги ряд пропозицій науковців, при існуванні практики вирішення колективних трудових спорів юридичного характеру в судовому порядку за кордоном вважаємо за доцільне запровадження такої практики в Україні. При цьому, підтримуючи позицію щодо необхідності збереження і вдосконалення існуючих повноважень трудового колективу при необхідності розробки нових норм щодо правового статусу трудового колективу як суб'єкту трудового права, вважаємо, що серед таких слід закріпити право на судовий захист у разі виникнення конфлікту права.

Використані джерела:

1. Харчук Р. С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників / Р. С. Харчук // Форум права. - 2011. - № 1. - С. 1073-1077 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11xrtpp.pdf>
2. Прилишко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України: Підручник / С. М. Прилишко, О. М. Ярошенко - Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. - 664 с.
3. Ваганова І. М. Поняття форми захисту та різновиди заходів захисту трудових прав працівників / І. М. Ваганова // Форум права. - 2009. - № 3. - С. 94-99 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vintpp.pdf>
4. Трудове право України: Академічний курс: Підручн. Для студентів вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. - 3-тє видання, перероб. і доп. - К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. - 536 с.
5. Трудове право України [текст] підручник / За загальною редакцією М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. - Київ: Центр учбової літератури, 2016. - 472 с.
6. Гетьманцева Н. Д. Щодо віднесення трудового колективу до суб'єктів трудового права / Н. Д. Гетьманцева, І. Г. Козуб // Форум права. - 2009. - № 3. - С. 167-173 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/20093/09gndctpp.pdf>

7. Мельничук Н. Сторони колективного договору / Н. Мельничук // Право України, 2010, № 7. – С. 107 – 113.

8. Прилипенко П. Д. Проблеми теорії трудових правовідносин в умовах переходу України до ринкової економіки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05. – Х., 2001. – 36 с.

9. Трудове право України: Підручник / За ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої. – 2-ге вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 559 с.

10. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник / Н.Б. Болотіна – К.: Вікар, 2003. – 725 с. – (Вища освіта XXI століття).

11. Висновок Головного експертного управління на проект Трудового кодексу України (№ 1108 від 4.12.2007р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://seagull.lg.ua/?p=534>

12. Лазор В. Поняття трудових спорів, конфліктів та їх позовний і непозовний характер / В. Лазор // Право України, 2002, № 7. – С. 90 – 95.

13. Иванов С.А. Трудовое право на пути к рынку / С.А. Иванов // Вестник московского университета. Серия 11. Право, 1992, № 4. – С. 31 – 34.

14. Занфірова Т.А. Процесуальні правовідносини з вирішення трудових спорів і конфліктів / Т.А. Занфірова // Економіка та держава, № 4 / 2007, С. 86 – 88.

15. Чанишева Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико - правовий аспект: Монографія / Г.І. Чанишева – Одеса: Юридична література, 2001. – 328 с.

16. Сонин О. Е. Судовий захист учасників колективних трудових відносин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 22 (61). № 1. 2009 г. – с. 165– 172.

17. Плахотіна Н.А. Юридична необхідність виділення самостійної галузі трудового процесуального права // Форум права. -2008. -№ 2. – С. 405-409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08pnatpp.pdf>

References

1. Kharchuk R. S. Klyasifikatsiia ta znachennia form zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv / R. S. Kharchuk // Forum prava. – 2011. – № 1. – S. 1073–1077 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11xrctpp.pdf>

2. Prylypko S. M., Yaroshenko O. M. Trudove pravo Ukrainy: Pidruchnyk / S.M. Prylypko, O.M. Yaroshenko – Kharkiv: Vydavets FOP Vapniarchuk N. M., 2008. – 664 s.

3. Vahanova I. M. Poniattia formy zakhystu ta riznovydy zakhodiv zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv / I. M. Vahanova // Forum prava. – 2009. – № 3. – S. 94–99 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vimtpp.pdf>

4. Трудове право України: Академічний курс: Підручн. для студентів виш. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. – 3-тє видання, перероб. і доп. – К.: Вydavnychiy dim «In Yure», 2007. – 536 с.

5. Трудове право України [текст] підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костиука, В.П. Мельника. Вyd. 2-ге, перероб. і доп. – Київ: Tsentr uchbovoi literatury, 2016. – 472 с.

6. Hetmantseva N. D. Shchodo vidnesennia trudovoho kolektyvu do sub'iektiv trudovoho prava / N. D. Hetmantseva, I. H. Kozub // Forum prava. – 2009. – № 3. – S.

167-173 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http:// www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/20093/09gndctp.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/20093/09gndctp.pdf)

7. Melnychuk N. Storony kolektyvnoho dohovoru / N. Melnychuk // Pravo Ukrainy, 2010, № 7. – S. 107 – 113.

8. Pylypenko P. D. Problemy teorii trudovykh pravovidnosyn v umovakh perekhodu Ukrainy do rynkovoï ekonomiky : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : spets. 12.00.05. – X., 2001. – 36 s.

9. Trudove pravo Ukrainy: Pidruchnyk / Za red. N.B. Bolotinoi, H.I. Chanyshveoi. – 2-he vyd., ster. – K.: T-vo «Znannia», KOO, 2001. – 559 s.

10. Bolotina N.B. Trudove pravo Ukrainy: Pidruchnyk / N.B. Bolotyina – K.:Vikar, 2003. – 725 s. – (Vyshcha osvita XXI stolittia).

11. Vysnovok Holovnoho ekspertnoho upravlinnia na proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy (№ 1108 vid 4.12.2007r.) – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu. – <http://seagull.lg.ua/?p=534>

12. Lazor V. Poniattia trudovykh sporiv, konfliktiv ta yikh pozovnyi i nepozovnyi kharakter / V. Lazor // Pravo Ukrainy, 2002, № 7. – S. 90 – 95.

13. Yvanov S.A. Trudovoe pravo na puty k rynku / S.A. Yvanov // Vestnyk moskovskoho unyversyteta. Seryia 11. Pravo, 1992, № 4. – S. 31 – 34.

14. Zanfirova T.A. Protseualni pravovidnosyny z vyrishennia trudovykh sporiv i konfliktiv / T.A. Zanfirova // Ekonomika ta derzhava, № 4 / 2007, S. 86 – 88.

15. Chanysheva H.I. Kolektyvni vidnosyny u sferi pratsi: teoretyko - pravovy aspekt: Monohrafiia / H.I. Chanysheva – Odesa: Yurydychna literatura, 2001.– 328 s.

16. Synyn O. E. Sudovy zakhyt uchashnykiv kolektyvnykh trudovykh vidnosyn // Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho Seryia «Iurydycheskye nauky». Tom 22 (61). № 1. 2009 h. – s. 165– 172.

17. Plakhotina N.A. Yurydychna neobkhdnist vydilennia samostoinoi haluzi trudovoho protseualnoho prava // Forum prava. -2008. -№ 2. – S. 405-409 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08pnatpp.pdf>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2019

Любчик А. А.,

доктор юридических наук,

профессор кафедры государственно-правовых дисциплин

Луганского государственного университета

внутренних дел имени Э. А. Дидоренко

(г. Северодонецк, Украина)

ОТНОСИТЕЛЬНО СУБЪЕКТОВ, КОТОРЫЕ ИМЕЮТ ПРАВО НА СУДЕБНУЮ ЗАЩИТУ ТРУДОВЫХ ПРАВ

В статье проанализированы научные взгляды относительно субъектов, которые имеют право на судебную защиту трудовых прав. Особое внимание уделяется трудовому коллективу как субъекту права на судебную защиту трудовых прав: его особенностям участия в правоотношениях и проблемах, связанных с реализацией им этих полномочий. Сформулированы конкретные

аргументированные предложения по совершенствованию законодательного регулирования по этим вопросам.

Ключевые слова: субъекты права на судебную защиту, правовой статус трудового коллектива, трудовой коллектив как субъект права на судебную защиту, эффективность законодательства.

Lyubchik O.,

doctor of law,

professor of the department of state law disciplines

Lugansk state university

Interior named after E. A. Didorenko

(Sievierodonetsk, Ukraine)

CONCERNING THE SUBJECTS THAT HAVE THE RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION OF LABOR RIGHTS

The article analyzes the scientific views on subjects that have the right to judicial protection of labor rights. Particular attention is paid to the labor collective, as the subject of the right to judicial protection of labor rights: its features of participation in legal relations and the problems associated with the realization of these powers. Specific and substantiated proposals for improving the legislative regulation on these issues are proposed.

One of the important theoretical problems of labor law is the problem of determining the subjects of the right to judicial protection of labor rights, and as a consequence of the procedure for its implementation. The problem arises about the recognition of certain scientists of the subjects of labor relations only physical to legal entities, but as a consequence of the inability of the labor collective to apply to the court. Modern legislation also does not recognize a labor collective as an entity that has the right to apply to a court for the protection of labor rights.

This contradicts modern trends in the development of labor legislation, the views of prominent domestic and foreign scholars - specialists in labor law, the realities of social life in the realm of the right to protection of workers in both individual and collective legal relations.

In the event of a collective labor dispute, its parties to appeal to the court for the protection of labor rights have no opportunity. Taking into account a number of proposals of scientists with the existence of the practice of resolving collective labor disputes of a legal nature in a court of law abroad, we consider it expedient to introduce such practice in Ukraine. At the same time, maintaining the position on the need to preserve and improve the existing powers of the labor collective, if necessary, to develop new norms regarding the legal status of the labor collective as a subject of labor law, we believe that among these should be consolidated the right to judicial protection in the event of a conflict of law.

Key words: subjects of the right to judicial protection, legal status of the labor collective, labor collective as a subject of the right to judicial protection, effectiveness of legislation.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.235-246>

УДК 656.086.1

З. У. Болоташвілі,

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри
тактичної, спеціальної та фізичної підготовки

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mail@lduvs.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-0362-6768>

ВОДІЇ ЗІ СТАЖЕМ ДО ДВОХ РОКІВ - ФАКТОР ВИСОКОГО РИЗИКУ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД В УКРАЇНІ

Метою статті є розгляд правових відносин при управлінні механічними транспортними засобами водіями із стажем до двох років (далі водіями новачками) в Україні й пропозиція правових шляхів зниження дорожньо-транспортних подій, а також ризику загрози життя, здоров'ю учасників дорожнього руху (водіїв, пішоходів, пасажирів, велосипедистів і мотоциклістів) шляхом коригування розділу "Обов'язку і права водіїв механічних транспортних засобів" справжніх правил дорожнього руху України.

Ключові слова: механічний транспортний засіб, водій, статистика, дорожньо-транспортна подія (ДТП), показник смертності, Департамент патрульної поліції, Сервісний центр МВС України.

Постановка проблеми. Сьогодні наша держава входить до складу світових лідерів за кількістю смертельних випадків у результаті дорожньо-транспортних пригод разом із Грузією, Вірменією, Індією, Росією та США. Показники смертності за результатами дорожньо-транспортних пригод в Україні вищі (більше ніж у 3 рази, ніж у країнах Євросоюзу). Причинами, які призводять до смертності на дорогах, є наступні: незакріплення ременями безпеки; керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів; перевищення швидкості; ігнорування мотоциклетних шоломів; перевезення дітей, які не досягли 12 років або зросту 145 см без спеціального сертифікованого дитячого крісла; неправильний проїзд перехресть, залізничних переїздів, естакад, шляхопроводів, мостів; рух по смузі для маршрутних транспортних засобів, позначений дорожніми знаками 5.8 або 5.11; ігнорування сигналів світлофора, регулювальника, дорожніх знаків, дорожньої розмітки. Левова частка всіх цих порушень правил дорожнього руху приходить на водіїв-новачків зі стажем до двох років. У правилах дорожнього руху України немає конкретного регулювання щодо експлуатації механічних транспортних засобів водіями - новачками зі стажем до двох років,

крім як заборона перевищувати швидкість у 70 кілометрів на годину. Вище сказане говорить про те, що необхідний підпункт «Вимоги до водіїв зі стажем до двох років» із конкретними обмеженнями під час руху по дорогах України. Також потребує серйозного доопрацювання кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України в змісті про протиправні порушення водіїв зі стажем до двох років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема удосконалення національного законодавства з питань безпеки дорожнього руху цікавить багатьох науковців, серед яких є такі, як: В. Новіков, М. Попов, Л. Кононенко, О. Міленін, А. Васильєв, Ф. Гончаренко, Л. Коваль, Н. Нижник та інші. Саме дослідження О. Білошицького, В. Еннанова, С. Новака, С. Товстухи, С. Стаскевича лягли в основу вивчення питання щодо участі молодих водіїв у ДТП.

Формування цілей. Метою статті є розгляд правових відносин при управлінні механічними транспортними засобами водіями зі стажем до двох років (далі водіями-новачками) в Україні й можливих правових шляхів зниження дорожньо-транспортних пригод, а також ризику загрози життю, здоров'ю учасників дорожнього руху (водіїв, пішоходів, пасажирів, велосипедистів та мотоциклістів) шляхом коригування розділу «Обов'язки й права водіїв механічних транспортних засобів» щодо справжніх правил дорожнього руху України.

Виклад основного матеріалу. Автомобільний транспорт посідає одне з перших місць в економічному розвитку нашої держави. На його частку припадає близько 62 % річного обсягу перевезень вантажів і пасажирів. Автомобільний транспорт є сполучною ланкою в загальній системі залізничних, авіаційних і морських перевезень. Основною проблемою сучасного етапу розвитку автомобільного транспорту є зниження ризику загрози життю, здоров'ю учасників дорожнього руху в результаті настання дорожньо-транспортної пригоди.

Згідно з офіційною статистикою, в Україні в п'ять разів більше смертельних ДТП, ніж у країнах Євросоюзу. Практично щороку в нашій державі за результатами ДТП гине понад 3 тисячі осіб і понад 30 тисяч отримують травми різного ступеня тяжкості. Щорічно через ДТП Україна втрачає 5 мільярдів доларів, що становить 2,5 % валового внутрішнього продукту [8]. За даними керівника «Укравтодору» Славоміра Новака, встановлено, що ДТП завдають нашій державі збитків у розмірі 1,5-2,5 % валового внутрішнього продукту. ДТП завдають економіці України комплексного збитку. За даними дослідження Світового банку, а саме автором Патріціо Маркесом, встановлено, що дорожньо-транспортний травматизм є основною причиною смертності та інвалідності серед усіх видів травматизму. У свою чергу дорожньо-транспортний травматизм вражає людей молодого та працездатного віку. Психологічне відновлення постраждалих учасників дорожньо-транспортних пригод викликає велике навантаження на службу охорони здоров'я та соціального захисту держави [8]. За офіційною статистикою за 15 років в Україні в ДТП загинуло 74 тисячі чоловік. Приблизно

75% травмованих від ДТП в Україні набувають летального результату до повної госпіталізації, тоді як у Євросоюзі тільки 28 %. За даними Міністерства охорони здоров'я України, ДТП в нашій державі є першою за поширеністю смертей молоді у віці від 15 до 24 років. За останні шість років на дорожніх артеріях України загинуло 1,4 тисячі дітей. Понад 43 % загиблих у результаті ДТП за 2016 рік - це пішоходи і велосипедисти. У результаті ДТП щорічно отримують травми десятки тисяч людей. За 15 років ведення офіційної статистики в Україні було травмовано 603 тисячі осіб [8-9].

Безсумнівно, величезну роль на безпеку дорожнього руху нашої держави впливає вік автомобільного парку. Автопарк України – один з найстаріших у світі. Середній вік легкового транспорту в Україні становить близько 16 років. Наша держава лише значно поступається ряду держав: Саудівській Аравії (3,5 роки), Люксембург (5,5 років), Німеччина (7 років), тоді як Україна перебуває «в близькості» до таких країн, як Словаччина (11,3 роки), США (11,5 років) [10].

Для повноти картини наведемо дані про кількість транспортних засобів, наявних в Україні, а саме: легкових авто – 6,566 мільйонів, автобусів – 250 тисяч, мотоциклетного транспорту – близько 840 тисяч [10]. Автомобільний парк України досить значний і вимагає постійного контролю технічного стану з боку Патрульної поліції, Сервісного центру МВС України та інших контролюючих організацій, оскільки від цього залежить безпека дорожнього руху.

Аналізуючи статистику ДТП Національної адміністрації дорожньої безпеки США (NHTSA), видно, що рік випуску автомобіля безпосередньо пов'язаний із високим ризиком загинути при ДТП в ньому. Експерти NHTSA розглянули дані про ДТП за період з 2005 по 2011 роки й назвали конкретні шанси летального результату в залежності від року випуску автомобіля. За даними NHTSA, водії автомобілів старше 18 років гинуть в аваріях частіше за всіх – шанс летального результату в їх випадку виявляється на 71 % вищим, ніж якби вони мали автомобіль не старіше ніж 3 роки. Якщо автомобіль від чотирьох до семи років, то шанс загинути в аварії в порівнянні з власником того ж трирічного автомобіля зростає на 30 %. Решта розглянуті в NHTSA вікові діапазони автомобіля також протиставлені трирічним автомобілям – автомобілі віком від 8 до 11 років на 19 % більш небезпечні, від 12 до 14 років – небезпечніше на 32 %, від 15 до 17 років - на 50 % [11].

Слід також зазначити, що вже підготовлений законопроект про повернення технічного огляду автомобільного транспорту. Законопроект встановлює єдину дату початку проведення техоглядів. Планується, що з 1 січня 2022 року всі приватні легкові автомобілі, мотоцикли й мопеди проходитимуть перевірку на експлуатаційну придатність. Процедура проходження технічного огляду буде проводитися кожні 2 роки [12]. Законопроект конкретно передбачає, що саме необхідно буде перевірити експерту при проходженні регулярного технічного огляду автомобіля.

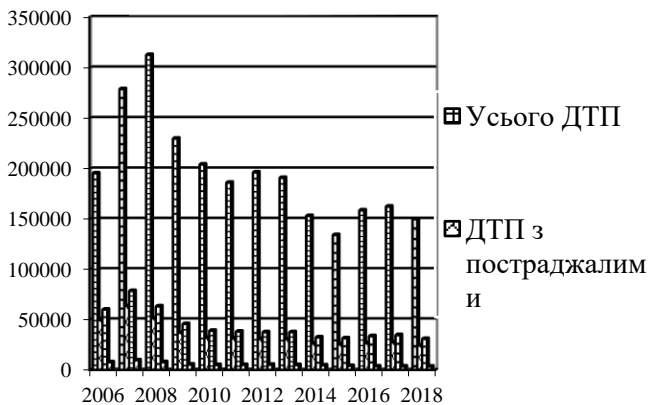
Згідно із законопроектом, список деталей і вузлів автомобіля необхідний для перевірки експертом узяти відповідно (наприклад) не з дизайнерських можливостей, а саме з умов впливу технічного стану на безпеку дорожнього руху (наприклад, маневреність чи гальмівний шлях), а саме: 1) системи

рульового і гальмівного управління; 2) справності зовнішніх приладів освітлення, сигнальної і аварійної системи, склоочисників; 3) скатів і дисків коліс; 4) рівня тонування машини (лобове скло, передні бічні, передні стекла на дверях); 5) стану газобалонного обладнання; 6) ідентифікації складових частин, систем, у тому числі встановленого обладнання; 7) рівня токсичності вихлопних газів (CO , CO_2 , HC , O_2); 8) наявності вогнегасника, аптечки першої допомоги та знаків аварійної зупинки.

За результатами позитивної перевірки, власнику транспортного засобу експерт зобов'язаний буде видати спеціальний талон, який у майбутньому можуть оснастити електронним чіпом. Талон технічного огляду повинен містити інформацію про дату проведення огляду, а також інформацію про придатність його до експлуатації [12]. До того ж, можна вважати великим успіхом у сфері безпеки дорожнього руху України, що з 1 травня 2019 року власники транспортних засобів, що підлягають обов'язковому техогляду, разом із паперовим бланком про проходження технічного контролю отримуватимуть самоклеючу мітку радіочастотної ідентифікації, яку потрібно прикріпити до лобового скла [13]. Це дозволить поліцейським зчитувати мітки на відстані за допомогою спеціальних пристроїв. Таким чином, вони зможуть перевіряти, чи має дозвіл транспортний засіб до участі в дорожньому русі.

Отже, основними факторами високої смертності в дорожньо-транспортних пригодах по Україні є низька якість автомобільних доріг, а також психологічна неготовність молодих водіїв (особливо зі стажем до двох років) до участі в дорожньо-транспортному русі. [14].

Далі розглянемо статистичні дані Департаменту патрульної поліції МВС України за кількістю ДТП з даними про кількість постраждалих, травмованих і загиблих за період з 2006 року по 2018 рік (див. мал.1) [2-3].

Мал.1. Статистика про кількість ДТП в Україні з постраждалими, травмованими і загиблими в період з 2006 року до 2018 року (статистичні дані Департаменту патрульної поліції МВС України) [2-3].

За даними заступника начальника Департаменту патрульної поліції Олексія Білошицького (дивись рис.1 2017 і 2018 роки) встановлено, що в порівнянні з 2017 роком у 2018 році на дорогах України зафіксовано зниження за основними чотирма показниками статистики ДТП:

- кількість ДТП зменшилася на 12406 випадків;
- кількість ДТП з потерпілими зменшилася на 2926 випадків;
- кількість травмованих зменшилася на 3793 випадків;
- кількість загиблих в ДТП скоротилося на 82 людини.

Аналізуючи вище наведені дані Департаменту патрульної поліції (дивись мал.1), найбільша кількість ДТП на автомобільних дорогах України зареєстрована в 2008 році – 312 751 випадки, тоді як в 2018 році – 150 120 випадків, математично в 2 рази менше. Найбільша кількість ДТП з постраждалими було зафіксовано в 2007 році – 63 554 випадки. Проте 2018 рік приніс значне зниження кількості ДТП - до 24 294 випадків, а це в 2,5 рази менше. Також заступник начальника Департаменту патрульної поліції Білошицький зазначив наступне, що показники покращилися при прийнятті конкретних заходів Національною поліцією України в минулому 2018 році. Точніше, це збільшення території патрулювання й кількості екіпажів. За даними О. Білошицького в даний час траси міжнародного і національного значення України щозміни контролюють 200 екіпажів патрульної поліції, і загальна протяжність ділянок знаходяться під контролем становить 6500 км. Заступник начальника Департаменту патрульної поліції Олексій Білошицький вказав на наступне, що в 2018 році була проведена наступна упереджувальна робота поліцейськими:

- при використанні лазерних радарів TruCam для фіксації швидкісного режиму за 2,5 календарних місяці поліцейські зафіксували понад 25 тисяч правопорушень;
- видано понад 11 тисяч вимог (приписів) на усунення недоліків;
- оформлені 2815 адміністративних протоколів та 8037 постанов у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема стану утримання доріг;
- винесено понад 1,4 мільйони постанов і більше 168 тисяч протоколів про порушення правил дорожнього руху.

Також слід зазначити, що великому ризику потрапити в ДТП піддаються молоді водії віком до 25 років [4-5]. Перший рік управління механічним транспортним засобом після отримання водійських прав є небезпечним періодом, а саме: відсутність досвіду в поєднанні з надмірною самовпевненістю часто призводять до ДТП. За статистикою близько 40% молодих водіїв віком до 25 років мінімум як 1 раз є учасниками ДТП [4-5].

Порівняємо ж аналогічну ситуацію з Ізраїлем. У ході проведення круглого столу, організованого Україно-Ізраїльським інститутом стратегічних досліджень імені Голди Меїр, у прес-центрі «Українські новини» директор інституту Альберт Фельдман зазначив, що в Ізраїлі проблема високої смертності в ДТП також гостра, як і в Україні [14]. На думку Альберта Фельдмана, одна з причин – лояльність ізраїльської та української каральної системи до водіїв. Щодо України, то однією з основних причин

високої смертності в ДТП експерт вважає поганий стан дорожньої інфраструктури і наявність водіїв зі стажем до двох років [14]. У свою чергу, глава правління Всеукраїнського партнерства за безпеки дорожнього руху Михайло Берлін сказав, що Україна щорічно має 40 мільярдів гривень збитку від ДТП, і з цієї суми 70 % – збиток від загибелі людей. Молоді водії істотно впливають на кількість втрат від ДТП [14]. При цьому в Патрульній поліції слабо враховується фактор «молоді водії» при аналізі причин аварій і не ведеться відповідна статистика. Учені та експерти встановили, що найбільшу економічну шкоду Україні несе за фактом загибелі чоловіків віком до 28 років. Експерти впевнені, що даний фактор є основною причиною суттєвого зниження населення України. За даними Берліна зрозуміло, що високий відсоток ДТП за участю молодих водіїв обумовлений відсутністю у них необхідного досвіду і поганою підготовкою в автошколах [14].

Високий відсоток молодих водіїв у ДТП зі смертельним результатом за останнє десятиліття стало проблемою номер один у забезпеченні безпеки дорожнього руху не тільки України, а й усієї світової спільноти. За даними громадської організації економічного співробітництва у розвитку були встановлені наступні статистичні факти, які напевно дозволять задуматися молодим водіям про достатність їх навичок водіння відповідно до зростаючої аварійності на автошляхах. На участь молоді в ДТП припадає близько 27 % всіх загиблих водіїв, хоча ця вікова група становить лише близько 10 % населення. Також 20–30 % всіх смертельних випадків в ДТП – результат пригод за участю молодого водія [15]. За статистикою щодня в дорожньо-транспортних аваріях гине більше 1000 дітей і молодих людей віком до 25 років. Дорожньо-транспортні травми є основною причиною смерті людей віком 10–24 років. Також статистикою встановлено, що частка молодих водіїв-чоловіків у смертельних випадках при ДТП втричі більше, ніж серед молодих жінок, і залишається набагато вищою навіть із поправкою на коефіцієнт їх більшою схильністю до ризику [15].

Безсумнівно, висока роль у забезпеченні безпеки дорожнього руху відводиться нормативно-правовій базі України, яка відображена в наступних основних документах: Правила дорожнього руху України [16]; Закон України «Про дорожній рух» [17]; Постанова КМУ від 25 квітня в 2018 р. № 435 «Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» [18].

Тільки розділ 12 «Швидкість руху» п. 12.6. (б) справжніх правил дорожнього руху України дає обмеження швидкості руху не більше 70 км за годину для водіїв зі стажем до 2 років. Це є єдиним обмеженням для водіїв-новачків зі справжніх правил дорожнього руху України.

Проведені правові дослідження в сфері дорожнього руху для водіїв - новачків дають підставу визначити наступне, що в справжніх правил дорожнього руху України необхідний додатковий підпункт у розділ «Обов'язки і права водіїв механічних транспортних засобів», а саме: «Водіїв зі стажем до двох років забороняється», при цьому доповнивши цей підпункт наступними обмеженнями:

а) перевозити вантаж, який виступає за габарити транспортного засобу спереду і ззаду;

б) перевозити дітей віком до 12 років без супроводу особи, яка досягла 18-річного віку;

в) брати участь у будь-якому вигляді буксирування транспортних засобів, а також знаходитися в транспортному засобі, яке підлягає буксируванню відповідно;

г) рухатися по автомобільній дорозі, позначеній дорожнім знаком 5.1 «Автомагістраль»;

г) рухатися по гірських дорогах і на крутих підйомах та спусках під час ожеледиці.

Безсумнівно, при введенні таких обмежень у справжні правила дорожнього руху України для водіїв зі стажем до двох років дозволить значно скоротити кількість дорожньо-транспортних пригод. У свою чергу це призведе до скорочення кількості загиблих і покалічених людей. Відповідно, знизиться навантаження на службу охорони здоров'я та соціального захисту України і в цілому призупиниться скорочення населення, а це має не менш важливе значення для підвищення внутрішнього валового продукту.

Висновки. У зв'язку з високою щільністю транспортного потоку по дорогах України почастишали випадки виникнення ДТП, особливо за участю водіїв зі стажем до двох років. Високий відсоток молодих водіїв у ДТП зі смертельним результатом за останнє десятиліття стало проблемою номер один у забезпеченні безпеки дорожнього руху України. Величезної економічної шкоди Україні завдає фактом загибелі людей віком до 28 років. Цей фактор є основною причиною суттєвого зниження чисельності населення України.

На основі вищевикладеного матеріалу в галузі правових відносин дорожнього руху України склалася гостра необхідність у коригуванні цих правил дорожнього руху України (щодо молодих водіїв зі стажем не більше 2 років).

У справжніх правилах дорожнього руху України (розділ «Обов'язки і права водіїв механічних транспортних засобів») необхідний додатковий підпункт «Водієві зі стажем до двох років забороняється» з наступними обмеженнями:

а) перевозити вантаж, який виступає за габарити транспортного засобу спереду і ззаду;

б) перевозити дітей віком до 12 років без супроводу особи, яка досягла 18-річного віку;

в) брати участь у будь-якому вигляді буксирування транспортних засобів, а також знаходиться в транспортному засобі, яке підлягає буксируванню відповідно;

г) рухатися по автомобільній дорозі, позначеній дорожнім знаком 5.1 «Автомагістраль»;

г) рухатися по гірських дорогах і на крутих підйомах та спусках під час ожеледиці.

Введення підпункту «Водієві зі стажем до двох років забороняється» в справжні правила дорожнього руху дозволить скоротити кількість дорожньо-транспортних пригод і смертність на дорогах України.

Використані джерела:

1. Смерть на дорозі: Причини і світові лідери за смертністю внаслідок ДТП. 112.UA: Київ, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://112.ua/.../smert-na-doroze-prichiny-i-mirovye-lidery-po-smertnosti-v-rezultate>.

2. Опублікована статистика ДТП в Україні в 2018 році. Autoua.net: Київ, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://autonews.autoua.net/.../20627-opublikovana-statistika-dtp-v-ukraine-v-2018-gody.ht>.

3. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2018 по 31.12.2018: ДІП 12-2018. Департамент патрульної поліції України: Київ, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>.

4. Автомобілісти якого віку частіше потрапляють в ДТП. Автоцентр / Автоправо / ПДР та безпека: Київ, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.autocentre.ua/avtopravo/pdd-i-bezopasnost/avtomobilisty-kakogo-vozrasta-chashhe-popadayut-v-dtp-451479.html>.

5. Чому водії-початківці частіше потрапляють у ДТП. Автоцентр / Новини / Подія: Київ, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.autocentre.ua/ua/news/sobytie/pochemu-nachinayuschie-voditeli-chashe-popadayut-v-dtp-294222.html>.

6. Соціопитування показало, що 93% початкуючих водіїв, вважають себе профі. Автовод / Новини. 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://avtovod.com.ua/news/738484289-socoprospokazal-chto-93-nachinayuschih-voditeley-schitayut-sebya-profi.html>.

7. Яцківський Л.Ю., Зеркалов Д.В. Загальний курс транспорту: Навчальний посібник. – Кн. 1. – К.: Арістей, 2007. – 544 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zerkalov.org.ua/node/23>

8. Смерть на дорогах України. Copyright © 2018. Україна кримінальна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cripo.com.ua/scandals>.

9. Щороку в аваріях гине близько 1,35 мільйонів людей, - ВООЗ. 112.UA: Київ, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/avarij-np/shchoroku-v-avarijakh-hyne-blyzko-135-mln-liudei-vooz-483120.html>.

10. Названа точна кількість автомобілів в Україні та їх середній вік. Авто 24ТВ: 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://auto.24tv.ua/nazvana_tochna_kilkist_avtomobiliv_v_ukraini_ta_yikh_serednij_vik_n6262.

11. Наскільки великий ризик загинути в ДТП залежно від віку машини. Delo.UA: 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/business/naskolko-velik-risk-pogibnut-v-dtp-v-zavisimosti-ot-vozrasta-m-216260>.

12. В Україну повертають техогляд - названа нова дата. © 2006-2019 Prosto Media Group: 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://prostopravo.com.ua/avto/stati/v_ukrainu_vozvrashchayut_tehosmotr_nazvana_novaya_data.

13. Із 1 травня в Україні змінюється порядок проходження техогляду. Інтернет-видання «ГОРДОН»: 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://gordonua.com/ukr/news/society/z-1-travnja-v-ukrajini-zminjuetsja-porjadok-prohodzhennja-tehohljadu-731359.html>.

14. Молоді водії і погані дороги є основними чинниками високої смертності в ДТП в Україні, - експерти. Українські новини: 2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ukranews.com/news/584933-molodye-vodytely-y-plokhye-dorogy-vavlyayutsya-osnovnyymy-faktoramy-vysokoju-smertnosti-v-dtp-v>.

15. Молодий початкуючий водій - найнебезпечніший водій. Центр навчання водінню ІНТЕНСИВ (shturman.kiev.ua): 2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://intensive-driving.kiev.ua/molodoy-nachinauschiy-vodite.htm#pll_switcher.

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2011 р. № 1306 «Про затвердження Правил дорожнього руху» (ЗП України, від 01.05.2019, № 46-2019-п). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п>.

17. Закон України «Про дорожній рух» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 31, ст.338). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12?lang=uk>.

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. N 435 «Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180435.html.

References

1. Smert' na dorozhi: Pry`chy`ny` i svitovi lidery` za smertnistyu vnaslidok DTP. 112. UA: Ky`yiv, 2017. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <https://112.ua/.../smert-na-doroge-prichiny-i-mirovy-e-lidery-po-smertnosti-v-ezultate>. [in Ukrainian]

2. Opublikovana staty`sty`ka DTP v Ukraini v 2018 roci. Autoua.net: Ky`yiv, 2019. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://autonews.autoua.net/.../20627-opublikovana-statistika-dtp-v-ukraine-v-2018-gody.ht>. [in Ukrainian]

3. Staty`sty`ka DTP v Ukraini za period z 01.01.2018 po 31.12.2018:DTP 12-2018. Departament patrol`noyi policiyi Ukrainy`: Ky`yiv, 2019. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://patrol.police.gov.ua/ru/statystyka/>. [in Ukrainian]

4. Avtomobilisty` yakogo viku chastishe potraplyayut` v DTP. Avtocentr / Avtopravo / PDR ta bezpeka: Ky`yiv, 2018. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <https://www.autocentre.ua/avtopravo/pdd-i-bezopasnost/avtomobilisty-kakogo-vozsraa-chashhe-popadayut-v-dtp-451479.html>. [in Ukrainian]

5. Chomu vodiyi-pochatkivci chastishe potraplyayut` u DTP. Avtocentr / Novy`ny` / Podiya: Ky`yiv, 2018. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <https://www.autocentre.ua/ua/news/sobytie/pochemu-nachinayuschie-voditeli-chashe-popadayut-v-dtp-294222.html>. [in Ukrainian]

6. Soczopy`tuvannya pokazalo, shho 93% pochatkuyuchy`x vodiiv, vvazhayut` sebe profi. Avtovod / Novy`ny`. 2016. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <https://avtovod.com.ua/news/738484289-socopros-pokazal-cto-93-nachinayuschih-voditeley-schitayut-sebya-profi.html>. Yzkivskiy L.Y., Zerkalov D.V. Flat rate of transport : train aid. - Кн. 1. - Kyiv: Aristey, 2007. are 544 p.s [Electronic resource]. it is access Mode: <http://zerkalov.org.ua/node/23>. [in Ukrainian]

7. Yaczkivs`ky`j L.Yu., Zerkalov D.V. Zagal`ny`j kurs transportu: Navchal`ny`j posibny`k. – Kn. 1. – K.: Aristej, 2007. – 544 s. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <http://zerkalov.org.ua/node/23>. [in Ukrainian]

8. Smert` na dorogax Ukrainy`. Copyright © 2018. Ukrayina kry`minal`na. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <https://cripo.com.ua/scandals>. [in Ukrainian]

9. Shhoroku v avariayah gy`ne bly`z`ko 1,35 mil`joniv lyudej, - VOOZ. 112.UA: Ky`yiv, 2019. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <https://ua.112.ua/avariin-p/shchoroku-v-avariiaikh-hyne-blyzko-135-mln-liudei-vooz-483120.html>. [in Ukrainian]

10. Nazvana tochna kil`kist` avtomobiliv v Ukraini ta yix serednij vik. Avto 24TV: 2018. [Elektronny`j resurs]. Rezhym`m dostupu: https://auto.24tv.ua/nazvana_tochna_kilkist_avtomobiliv_v_ukraini_ta_yikh_serednij_vik_n6262. [in Ukrainian]

11. Naskil`ky` vely`ky`j ry`zy`k zagy`nuty` v DTP zalezhno vid viku mashy`ny`. Delo.UA:2013.[Elektronny`j resurs]. Rezhym`m dostupu: <https://delo.ua/business/naskilko-velik-risk-pogibnut-v-dtp-v-zavisimosti-ot-vozrasta-m-216260>. [in Ukrainian]

12. V Ukrainu povertayut` texoglyad - nazvana nova data. © 2006-2019 Prosto Media Group: 2018. [Elektronny`j resurs]. Rezhym`m dostupu: https://prostopravo.com.ua/avto/stati/v_ukrainu_vozvrachayut_tehosmotr_nazvana_novaya_data. Young drivers and bad roads are the basic factors of high death rate in travelling transport events in Ukraine, are experts. Ukrainian news: 2018. [Electronic resource]. it is access Mode: <https://ukranews.com/news/584933-molodye-vodytely-y-plokhye-dorogy-yavlyayutsya-osnovnymy-faktoramy-vysokoy-smertnosti-v-dtp-v>. [in Ukrainian]

13. Iz 1 travnya v Ukraini zminyuyet`sya porjadok prohodzhennya texoglyadu. Internet-vy`dannya «GORDON»: 2019. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <https://gordonua.com/ukr/news/society/z-1-travnja-v-ukrajini-zminujetsja-porjadok-prohodzhennja-tehogljadu-731359.html>. [in Ukrainian]

14. Molodi vodiyi i pogani dorogy` ye osnovny`my` chy`nny`kamy` vy`sokoyi smertnosti v DTP v Ukraini, - eksperty`. Ukrainy`s`ki novy`ny`: 2018. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <https://ukranews.com/news/584933-molodye-vodytely-y-plokhye-dorogy-yavlyayutsya-osnovnymy-faktoramy-vysokoy-smertnosti-v-dtp-v>. [in Ukrainian]

15. Molody`j pochatkuyuchy`j vodij - najnebezpechnishy`j vodij. Centr navchannya vodinnyu INTENSIV (shturman.kiev.ua): 2018. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: https://intensive-driving.kiev.ua/molodoy-nachinauschiy-vodite.htm#pll_switcher. [in Ukrainian]

16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 10 zhovtnya 2011 r. # 1306 «Pro zatverdzhennya Pravy`l dorozhn`ogo ruxu» (ZP Ukrainy`, vid 01.05.2019, # 46-2019-p). [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p>. [in Ukrainian]

17. Zakon Ukrainy` «Pro dorozhnij rux» (Vidomosti Verhovnoyi Rady` Ukrainy` (VVR), 1993, # 31, st.338). [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12?lang=uk>. [in Ukrainian]

18. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 25 kvitnya 2018 r. N 435 «Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi programy` pidvy`shhennya rivnya bezpeky` dorozhn`ogo ruxu v Ukraini na period do 2020 roku». [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180435.html. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 30.04.2019

Болоташвили З.У.,

кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры тактической, специальной и физической подготовки Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Северодонецк, Украина)

ВОДИТЕЛИ СО СТАЖЕМ ДО ДВУХ ЛЕТ – ФАКТОР ВЫСОКОГО РИСКА ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНЫХ ПРОИСШЕСТВИЙ В УКРАИНЕ

Целью статьи является рассмотрение правовых отношений при управлении механическими транспортными средствами водителями со стажем до двух лет (далее водителями-новичками) в Украине и предложение правовых путей снижения дорожно-транспортных происшествий, а также риска угрозы жизни, здоровью участников дорожного движения (водителей, пешеходов, пассажиров, велосипедистов и мотоциклистов) путем корректировки раздела «Обязанности и права водителей механических транспортных средств» настоящих правил дорожного движения Украины.

Ключевые слова: механическое транспортное средство, водитель, статистика, дорожно-транспортное происшествие (ДТП), показатель смертности, Департамент патрульной полиции, Сервисный центр МВД Украины.

Bolotashvili Z.,

candidate of technical sciences, Associate Professor, associate professor of the department of tactical, special and physical training of Lugansk State university of internal affairs named after E. A. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

DRIVERS WITH EXPERIENCE OF UP TO TWO YEARS ARE A FACTOR OF HIGH RISK OF ROAD ACCIDENTS IN UKRAINE

Due to the high density of traffic on the roads of Ukraine, the occurrence of accidents, especially involving drivers with experience of up to two years, has become frequent. A high percentage of young drivers in fatal accidents over the past decade has become the number one problem in ensuring road safety in Ukraine. A huge economic damage to Ukraine is due to the death of men under the age of 28 years. This factor is the main cause of a significant decline in the population of Ukraine. On the basis of the above material in the field of the legal relations of the road of Ukraine, there is an urgent need to adjust these road rules of Ukraine, namely for young drivers with experience of not more than 2 years.

The purpose of the article is to consider the legal relations in the management of motor vehicles by drivers with experience of up to two years (hereinafter referred to as novice drivers) in Ukraine and to propose legal ways to reduce traffic accidents and the risk of danger to life and health of road users (drivers, pedestrians, passengers, cyclist and motorcyclists) by adjusting the section “Obligations and rights of drivers of motor vehicles” of these traffic rules of Ukraine.

Key words: motor vehicle, driver, statistics, road traffic accident (RTA), mortality rate, Department of Patrol Police, Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.246-257>

УДК 343.98

М. А. Готвянська,

аспірантка Донецького юридичного
інституту МВС України
(м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: postmaster@dli.donetsk.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-0246-4621>

ТАКТИКА ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО, ВТЯГНУТОГО В ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

У статті розглянуто окремі аспекти тактики допиту неповнолітнього, втягнутого в злочинну діяльність. Акцентовано увагу на процесуальних особливостях допиту неповнолітньої особи, висвітлено проблеми, з якими стикаються на практиці, а також надано пропозиції щодо їх усунення. Зазначено на важливості підготовчого етапу до допиту, висвітлено тактичні особливості встановлення психологічного контакту з неповнолітнім, рекомендовано максимальне використання можливостей вільної розповіді. Звернено увагу на роль криміналістичних знань під час допиту.

Ключові слова: кримінальне провадження, тактика допиту неповнолітнього, дорослий, криміналістичні рекомендації, втягнення в злочинну діяльність.

Постановка проблеми. Однією з розповсюджених слідчих (розшукових) дій при розслідуванні будь-яких правопорушень є допит. Метою його проведення є отримання повних та правдивих показань про події та факти, що мають значення для встановлення істини в кримінальному провадженні. Саме допит у багатьох випадках є основним джерелом отримання інформації про подію, що сталась, і показання свідків або потерпілих, наряду з іншими доказами, нерідко покладаються в основу висновку про причини події та винність конкретних осіб. Разом із тим, незважаючи на очевидну інформаційну значимість допиту, слідчі іноді підходять до його проведення без достатньої відповідальності та припускаються помилок, які негативно впливають на подальший хід розслідування. У нашому випадку ситуацію підсилює ще й той факт, що по деяких правопорушеннях фігурують неповнолітні, допит яких оминати неможливо. І хоча певні рекомендації щодо тактики їх допиту розроблені криміналістичною наукою, проте вони практично залишилися поза увагою науковців щодо злочинів, пов'язаних із втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість науковців торкалися різних сторін допиту під кутом зору мети своїх досліджень, серед яких є наступні: Л. Є. Ароцкер, В. П. Бахін, О. Я. Баєв, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, Л. М. Карнеєва, В. Г. Лукашевич, М. І. Порубов, О. Б. Соловійов, В. М. Стратонов, В. М. Шевчук, Ю. А. Чаплинська, У. А. Усманов та ін. З різних аспектів допиту свого часу були захищені дисертації В. О. Коноваловою (1953),

О. О. Закашовим (1971), В. С. Комарковим (1973), В. Є. Богинським (1980), М. В. Бахаревим (1981), В. А. Журавлем (1983), В. Ю. Шепітьком (1991), В. К. Весельським (1999), Н. В. Грищенко (2012). Безпосередньо питанням допиту саме по злочинах, пов'язаних із втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність, частково свої наукові напрацювання присвячували М. М. Сидорін (1972), Н. В. Шость (1973), К. К. Сперанський (1993), О. В. Кушпель (1998), О. М. Сажаяв (2002), Д. В. Флоря (2002), О. В. Полікашина (2003), О. В. Сокол (2006), Ю. В. Лисюк (2006), О. Г. Предместніков (2009), Т. П. Матюшкова (2006), Є. О. Селезньова (2007), О. В. Яцечко (2007), Ю. В. Сокол (2012) та ін. Наукові доробки зазначених учених стали фундаментом для подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення окремих аспектів тактики допиту неповнолітніх осіб, втягнених у злочинну діяльність.

Виклад основного матеріалу. За своєю сутністю будь-який допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямована на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [1, с. 256; 2, с. 360]. На думку В. М. Тертишника, допит – це слідча дія, у процесі якої слідчий отримує від особи, яка володіє відомостями, що мають значення в кримінальній справі (свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого), словесну інформацію про обставини події злочину та інші факти, які мають значення для встановлення об'єктивної істини й забезпечення правильного застосування закону [3, с. 506]. Складний і багатогранний характер допиту неповнолітніх (незалежно від їх процесуального статусу) полягає в тому, що він охоплює собою процесуальний, тактичний, організаційний, психологічний, педагогічний та етичний аспекти [4, с. 3]. Наведене прямо впливає на діяльність слідчого і знаходить своє відображення в тому, що останній використовує тактичні прийоми в суворій відповідності до вимог кримінального процесуального законодавства та норм моральності з урахуванням вікових, психологічних та індивідуальних особливостей особистості неповнолітнього. До того ж, творчий підхід, володіння та вміння інтерпретувати та використовувати законні заходи впливу на допитувану особу створюють криміналістичну платформу на отримання позитивних результатів під час проведення такого різновиду слідчої (розшукової) дії, як допит малолітньої або неповнолітньої особи.

У відповідності до ст. 1 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [5], що була ратифікована постановою ВР УРСР № 789 –XII від 27 лютого 1991 року, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, вона не досягає повноліття раніше. Аналогічний підхід до визначення поняття «дитина» було запроваджено і в ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. [6], за яким такою визнається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває

прав повнолітньої раніше. У той же час у галузі кримінального процесуального законодавства України (як і у вітчизняному цивільному праві) діти (особи, які не досягли 18 років) представлені двома категоріями – малолітніми та неповнолітніми. Так, згідно п. 11 ч. 1 ст. 3 кримінального процесуального кодексу України (надалі КПК), малолітньою особою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою, у відповідності до п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України, є малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [7]. Більше того, у сфері кримінального провадження України не вбачається підстав вважати повнолітньою особу, що набула повної цивільної дієздатності в разі реєстрації шлюбу до вісімнадцяти років (ч. 2 ст. 34 ЦК України); особу, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітню особу, яка записана матір'ю або батьком дитини (ч. 1 ст. 35 ЦК України) [8], оскільки сам КПК не встановлює жодних винятків, у тому числі й щодо мінімального віку, з якого особа може бути допитана в якості свідка або потерпілого. Усі вищезазначені особи до досягнення вісімнадцятирічного віку є неповнолітніми в системі кримінальних процесуальних правовідносин і, відповідно, користуються всіма додатковими гарантіями, передбаченими КПК України [10, с. 3; 7, с. 568]. Зокрема, допиту малолітніх або неповнолітніх учасників кримінального провадження присвячено такі статті КПК, як ст. 226, що має назву «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи»; ст. 227 – «Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи», а також ст. 490 – «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого» та ст. 491 – «Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого».

З іншого боку, відповідно до ч. 5 ст. 40 КПК, слідчий є самостійним у своїй процесуальній діяльності, і особам, що не мають на те законних повноважень, втручання забороняється. У той же час слід враховувати й той факт, що слідчий не може бути всебічно обізнаний з усіх галузей людської діяльності та досконало володіти всіма спеціальними знаннями, з огляду на що законодавець надає йому право використовувати знання інших спеціалістів. Більше того, КПК України містить норми, які не лише надають право, а й вимагають обов'язкової участі певних спеціалістів (законодавець їх називає за певною професією: педагог, лікар, судово-медичний експерт тощо) при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК, участь педагога або психолога є обов'язковою при допиті малолітньої або неповнолітньої особи. Присутність лікаря визначається слідчим з урахуванням розвитку малолітнього чи його захворюваності. Що стосується батьків, то, відповідно до криміналістичних рекомендацій, їх присутність має сенс лише тоді, коли вони не є приховувачами злочину, не притягуються самі до відповідальності і не можуть негативно вплинути на малолітню або неповнолітню особу та її свідчення. Водночас у редакції згадуваної статті відсутні чіткі роз'яснення щодо того, у яких випадках

повинно бути забезпечено участь педагога, а в яких – психолога. На практиці найчастіше це питання вирішує безпосередньо слідчий за власною ініціативою або за клопотанням захисника. Разом із тим, якщо слідчий має право запросити *будь-якого педагога чи психолога (виділено Г. М.)*, то чи буде в такому разі очікувана користь від участі при допиті незнайомої для неповнолітнього людини (хоча й згаданого фаху)? Як показує практика, якщо неповнолітній навчається в освітньому закладі, то в нього обов'язково є педагог, який його знає. В інших випадках, коли неповнолітній ніде не навчається, доречніше буде запросити його колишнього педагога або психолога, який коли-небудь підтримував із підлітком контакт. І, як на нашу думку, таке правило слід закріпити в законі. З цього питання К. І. Дяченко та Н. В. Шость мають інше бачення, яке полягає в тому, що в разі залучення з навчального закладу, в якому навчається чи навчався неповнолітній, педагога, який із неповнолітнім конфліктує, присутність такого матиме лише негативний вплив на проведення допиту [11, с. 13]. Нам імпонує твердження вказаних дослідників, але, на нашу думку, головним чинником під час вибору педагога має бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а, у першу чергу, їхні практичний досвід та профільна освіта. Можливо, слід погодитися з В. В. Романюком, який вбачає, що під час вибору між педагогом і психологом (у разі якщо неповнолітній є учнем навчального закладу) перевагу треба віддавати тому педагогу, з яким у дитини є контакт, а в разі відсутності довіри – психологу. Завдяки дотриманню цієї умови можна встановити психологічний контакт, забезпечити доброзичливу атмосферу під час допиту й досягти кращого результату кримінального провадження [12, с. 83].

У свою чергу педагог або психолог мають право з дозволу слідчого ставити питання неповнолітньому, а по закінченню допиту ознайомлювати ся з протоколом і викладати зауваження про правильність і повноту записів у ньому, про що прямо визначено у ч. 2 ст. 227 КПК України. Разом з тим задля мінімізації (або унеможливлення) негативного впливу на неповнолітнього слідчому доцільно завчасно обговорювати з особами, які беруть участь у допиті, загальний тактичний план, роль і ступінь їх участі в допиті неповнолітнього, у тому числі, неприпустимість постановки навідних питань, повчальної інтонації, роздратування та ін. [13, с. 156].

Як відомо, у залежності від віку і психологічного розвитку розрізняють п'ять груп підлітків: 1) вік немовляти (від народження до року); 2) раннє дитинство (від року до трьох років); 3) дошкільний вік (від трьох до семи років); 4) молодший шкільний вік (від семи до одинадцяти років); 5) підлітки (від 11 до 14-15 років); 6) старший шкільний вік (від 14-15 до 17-18 років). [14, с. 145]. При цьому в літературі визначають, що представники останніх чотирьох груп можуть бути допитаними [15, с. 556]. Звичайно, слідчому обов'язково слід враховувати вікові особливості неповнолітніх (незалежно від їх процесуального положення), серед яких можна виокремити наступні: недостатність життєвого досвіду, схильність до наслідування, намагання в деяких конкретних ситуаціях показати свою перевагу, роль лідера, а також підвищення емоційності й невірноваженості, імпульсивності, почуття

групової підтримки й хибного розуміння дружби, низький рівень самокритики, неадекватне сприйняття й реагування на зміну слідчої ситуації, нерозуміння в повному обсязі своїх процесуальних прав і недооцінка серйозності свого положення, сором'язливості, уразливості тощо.

З криміналістичної точки зору важливо враховувати той факт, що якщо неповнолітній уже вчиняв той злочин, у який він був втягнений, то слідчий повинен чітко розмежовувати два взаємопов'язані предмети допиту: 1) обставини втягнення дорослим неповнолітнього у вчинення злочину; 2) обставини вчинення неповнолітнім того злочину, у який він був втягнений дорослим.

Серед питань, які підлягають з'ясуванню в процесі допиту неповнолітнього у зв'язку із втягненням його у вчинення злочинну діяльність, можна виділити такі:

1) вік неповнолітнього, склад його сім'ї, взаємовідносини між членами родини, умови проживання, місце навчання (роботи), захоплення, коло спілких з дорослим співучасником знайомих;

2) наявність у неповнолітнього захворювань, травм голови, перебування на обліку в наркологічному, психоневрологічному диспансері (якщо перебуває, то термін і діагноз, а також вид перебування - стаціонарне чи амбулаторне лікування);

3) можливе притягнення неповнолітнього до адміністративної або кримінальної відповідальності;

4) обставини вчинення втягнення (місце, час, обставини втягнення, його способи - умовляння, погрози, обман; надання порад про місце і способи вчинення і приховування злочину та ін.), форм і зміст щодо пропозиції до злочину; можливі протидії з боку неповнолітнього злочинному впливу дорослого тощо);

5) відомості про докази втягнення або джерелах їх отримання: можливі тілесні пошкодження в неповнолітнього (їх характер, місце знаходження), наявність на одязі слідів діяння дорослого, пошкоджені речі неповнолітнього, письмові повідомлення дорослого; відомості про очевидців і свідків, яким щось відомо про втягнення, відомості про матеріальні засоби втягнення тощо;

6) стан неповнолітнього в момент втягнення, зокрема, можливий стан алкогольного/ наркотичного сп'яніння;

7) причини злочину й мотивація підлітка до нього, можлива протидія дорослому втягувачу;

8) обставини знайомства з дорослим злочинцем (місце, час, свідки тощо); мотив знайомства, характер взаємовідносин (можливе спільне вживання алкоголю, наркотиків тощо, у тому числі, матеріальні можливості й місце діяння)

9) освіченість дорослого про неповнолітній вік підлітка (за зовнішнім виглядом, манерами поведінки, за досвідом спілкування з ним, батьками, друзями, сумісному проведенні вільного часу, навчанні), обізнаність

дорослого втягувача про вік підлітка, його місце проживання, навчання, його родину та інші обставини.

Якщо має місце інформація про те, що неповнолітній є членом злочинної групи або секти, слідчий повинен з'ясувати такі питання:

1) склад групи, місця зустрічей членів групи; по кожному із них – місце проживання й навчання чи роботи; його батьки, родичі, друзі (у тому числі за межами групи); наявність у групі дорослих осіб (їх характеристика);

2) взаємовідносини в групі, можливі протиріччя в ній;

3) мета існування групи (захист від інших угруповань, для вчинення злочинів тощо);

4) зміст протиправної діяльності групи і її членів (вид і спосіб вчинення злочинів, наявність зброї тощо).

При знаходженні неповнолітнього в складі злочинної групи підвищується ймовірність того, що він буде протидіяти розслідуванню. Особливу складність набувають випадки, коли неповнолітні є членами різного роду релігійних організацій деструктивного характеру, втягненими у їх лави з використанням різноманітних видів обману і технік контролю свідомості. Ступінь контролю свідомості окремих осіб може досягати такого стану, що колишня особистісна ідентифікація стирається, доводиться до стану психічної неспроможності, що потребує врахування під час допиту таких неповнолітніх.

При наявності в групі внутрішніх протиріч і конфліктів, слідчий може використовувати це при виборі тактичних прийомів допиту неповнолітнього у випадку, якщо той обрав по справі конфліктну позицію. У такій ситуації слідчий повинен докласти зусиль для з'ясування функцій управління групи (організації), рольової діяльності кожного її члена (включаючи самого неповнолітнього).

У науковій літературі висловлюються рекомендації про безумовну необхідність переносу допиту неповнолітнього, для того щоб зняти стан збудження, який може мати місце, насамперед у провадженнях про вбивство, тяжкі тілесні ушкодження та інші злочини, коли неповнолітній надзвичайно приголомшений вчиненням і потрібен деякий час, щоб минуло збудження [16, с. 66]. У той же час інші дослідники навпаки рекомендують негайно проводити допит неповнолітнього (особливо підозрюваного), оскільки у випадку відкладеного допиту дорослі втягувачі, співучасники й інші зацікавлені особи, використовуючи підвищену навіюваність неповнолітнього, можуть впливати на нього, у тому числі вмовити його взяти вину на себе [17, с. 338]. На наш погляд, друга рекомендація є більш доцільною, що підтверджується й результатами узагальнення нами емпіричних даних, де переважна кількість опитуваних слідчих висловила думку, що допитувати неповнолітнього потрібно як найшвидше після встановлення його причетності до вчинення злочину, до якого він був втягнений. Інша справа, що під час допиту слідчий повинен допомогти підлітку подолати збуджений стан, який заважає отримати від нього об'єктивну інформацію. Тим більше, що криміналістикою розроблені різноманітні прийоми «зняття напруги» на допиті [18, с. 92]. При цьому

потрібно враховувати, що повна відсутність психічної напруги на допиті може привести до виникнення почуття безкарності і безвідповідальності в неповнолітнього, що також неприпустимо [19, с. 110].

Найчастіше саме перший допит неповнолітнього дає найповнішу інформацію як про обставини вчиненого неповнолітнім злочину, так і обставини його втягнення.

Традиційно допит поділяють на чотири етапи: а) встановлення психологічного контакту; б) вільна розповідь; в) постановка запитань; г) ознайомлення з протоколом допиту і його підписання. Розглянемо окремі з них.

Встановлення слідчим психологічного контакту з неповнолітнім є необхідною передумовою досягнення мети допиту [20, с. 106; 21, с. 185]. Незважаючи на неоднозначне тлумачення юристами поняття «психологічний контакт», більшість із них визнає, що його метою є створення сприятливої обстановки з метою отримання слідчим потрібної інформації [22, с. 98; 20, с. 100]. Так Г. О. Зорін відзначає схильність неповнолітніх (віком 12-15 років) до «претензій на дорослість»: він рекомендує слідчому в процесі формування психологічного контакту з неповнолітнім потерпілим похвалити його зовнішність і міркування, говорити з ним як з дорослою людиною [23, с. 300]. У свою чергу Є. Є. Центров [13, с. 137] взагалі обґрунтовує необхідність встановлення психологічного контакту не тільки з метою одного чи двох допитів, але й на весь період слідства.

Ще однією тактичною особливістю допиту неповнолітнього є максимальне використання можливостей вільної розповіді. Остання дозволяє не тільки отримувати потрібну інформацію по кримінальному провадженню, але і виявляти можливі обмовки і протиріччя, а також уникати навіювання на допитуваного. Однак неповнолітні не завжди можуть дати розгорнуту інформацію, як через незначний життєвий досвід, так і внаслідок недостатньої розвиненості логічного мислення, у зв'язку з чим важливого значення набуває стадія допиту «питання-відповідь» [24]. З урахуванням викладеного, потрібно ретельно продумати зміст і форму запитань; вони повинні бути чіткими, ясними, зрозумілими для його віку і не носити характеру навідних. Тактика допиту неповнолітнього повинна бути направлена не тільки на отримання повної й правдивої інформації про його втягнення в злочинну діяльність, але й тих можливих доказів, які можуть підтвердити його свідчення. Непідтвердження свідчень неповнолітнього іншими доказами при подальшій їх можливій зміні в суді часто приводить до припинення кримінального переслідування втягувача або його виправдання.

Важливою складовою діяльності слідчого є правильне визначення тактичних завдань, пошук і вибір тактичних засобів їх вирішення. Викладене стосується, у тому числі, вибору відповідних тактичних прийомів, їх комбінацій і тактичних операцій. Важливою умовою вирішення тактичних завдань допиту є його якісна попередня підготовка, основана на

використанні наявної інформації по справі і врахуванні особистості неповнолітнього. Зокрема наявність у неповнолітнього психологічного розладу, затримки розвитку тощо повинні враховуватися при обранні напрямку тактичного впливу на нього.

До переліку дискусійних належать питання про межі допустимості тактичного впливу на особистість неповнолітнього. Насамперед це стосується тактики його допиту в конфліктній ситуації. У зв'язку з цим необхідно висловити наступні рекомендації: якщо відомо, що неповнолітній обрав конфліктну позицію, необхідно спочатку нейтралізувати його негативну установку. Слід мати на увазі, що неправду легше попередити, ніж викрити. Зокрема можливе звернення до позитивних якостей особи неповнолітнього, заклик до почуття совісті, чесності тощо. Вважається, що слідчий може використовувати весь арсенал розроблених криміналістикою допустимих тактичних засобів впливу на неповнолітнього, але за умови врахування особливостей, притаманних цій категорії допитуваних. Так у літературі обґрунтовано зазначається більш висока ефективність застосування тактичних прийомів емоційного впливу на неповнолітніх при викритті їх у неправдивих свідченнях, оскільки засоби логічного переконання можуть бути малоефективними як внаслідок нерозуміння допитуваного самого факту викриття, так і в силу «духу протиріччя», який притаманний дітям і призводить до упертого повторювання ними явно безглуздої брехні [20, с. 123]. Разом із тим існує проблема допустимого застосування по відношенню до неповнолітніх тактичних прийомів розв'язання конфліктних ситуацій допиту, основаних на використанні так званих «слабких місць» у психіці допитуваного: жадібності, почутті помсти, ревності та ін. Вважається, що застосування подібних прийомів по відношенню до неповнолітніх молодших вікових груп неприпустимо. Це пов'язано з тим, що, окрім з'ясування обставин, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженні, слідчому, у процесі допиту неповнолітнього, не можна випускати з виду і виховний момент [14], а також, по можливості, сприяти пом'якшенню негативного впливу обстановки допиту на нестійку (хитку) психіку неповнолітнього [25, с. 131]. Слідчий не повинен своїми діями чинити вплив на негативні сторони особистості неповнолітнього, тим самим розвиваючи їх далі. Більш того, застосування таких прийомів по відношенню до неповнолітніх може призвести їх до обмови або самообмови.

Висновки. Таким чином, врахування процесуальних особливостей та криміналістичних рекомендацій проведення допиту неповнолітніх, що втягнені в злочинну діяльність, є базовою основою для слідчого на отримання позитивного результату під час проведення згадуваної слідчої (розшукової) дії.

Використані джерела:

1. Шепітько В. Ю. Допит потерпілого: тактико-психологічний підхід / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю. – 2008. – Вип. 15. – С. 256 – 265.

2. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія / О. В. Одерій. – Х.: Діса плюс, 2015. – 528 с.

3. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-те вид. – К.: А.С.К., 2003. – 1120 с.

4. Кузнецова С. В. Тактика допроса несовершеннолетних / С. В. Кузнецова, Т. С. Кобцова. – М.: Экзамен, 2004. – 96 с.

5. Конвенція про права дитини: прийнята 20 листоп. 1989 р.; ратифік. Україною 27 лют. 1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nred=9923.091>

6. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III, ред. станом на 07 трав. 2017 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, А. В. Портнов. Харків: Право, 2012. Т. 1. 767 с.

8. Цивільний кодекс України: від 16 січ. 2003 р. № 435-IV, ред. станом на 19 лип. 2017 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

9. Видюк А. В. Гарантії прав малолітніх і неповнолітніх учасників кримінального провадження під час допиту / А. В. Видюк // *Вісник кримінального судочинства*. – 2018. – Вип. 1. – С. 123 – 131.

10. Навроцька В. В. Вік набуття кримінально-процесуальної дієздатності. Часпис Академії адвокатури України: електрон. фахове вид. 2010. № 6 URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/582/602> (дата звернення 10.02.2019).

11. Дяченко К. І., Шость Н. В. Процесуальні особливості розслідування справ про злочини неповнолітніх: метод. посіб. Харків: Константа. – 1997. – 56 с.

12. Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні / В. В. Романюк // *Право і безпека*. – 2016. – № 4(63). – С. 81-85.

13. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е. Е. Центров. – Москва, 1988. – 230 с.

14. Порбов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии: [учебное пособие] / Н. И. Порубов. – М.: Изд-во БЕК, 1998. – 208 с.

15. Руководство для следователей / Под общ. ред. В. В. Мозякова. – М.: Экзамен, 2005 – 912 с.

16. Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних / Л. Л. Каневский. – М.: Юрид. лит., 1982. – 111 с.

17. Гаврилин, Ю. В. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений: курс лекций / Ю. В. Гаврилин, Н. Г. Шурухнов. – М.: Книжный мир, 2004. – 471 с.

18. Подшибякин А. С. Допрос как разновидность общения // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Краснодар, 23-24 мая 2002 г. – Краснодар: КГАУ, 2002. – С. 91-98

19. Макаренко И. А. Некоторые проблемы психологического воздействия на несовершеннолетних обвиняемых в процессе расследования уголовных дел // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Материалы

Всероссийской научно-практической конференции. Краснодар, 23-24 мая 2002 г. – Краснодар: КГАУ, 2002. – С.110

20. Белкин Р. С. Тактика следственных действий /Р.С.Белкин, Е. М. Лившиц. – М.: Новый Юрист, Право и Закон, 1997. – 176 с.

21. Одерий А. В. Тактики допроса свидетелей на досудебном расследовании экологических преступлений (отдельные аспекты) / А. В. Одерий // *Вісник Маріупольського державного університету*. – 2012. – Вип. 3–4. – С. 183–188.

22. Комиссаров В. И. Тактика допроса потерпевших от преступлений, совершаемых организованными группами лиц / В.И.Комиссаров, О.А. Лакаева. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 160 с.

23. Зорин, Г. А. Руководство по тактике допроса: учеб.-практ. пособие / Г. А. Зорин. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 320 с.

24. Каневский Л. Л. Тактика допроса свидетелей по делам несовершеннолетних // Теоретические проблемы криминалистической тактики. Межвуз. сб. научн. тр. – Свердловск: Свердл. юрид. инст-т, 1981. – С.104

25. Усманов У. А. Тактика допроса на предварительном следствии: Справочник / У.А. Усманов. – М.: “Издательство ПРИОР”, 2001. – 176 с.

References

1. Chepitko V. Y. (2008). Dopit poterpilogo: taktiko-psijologichniy pidjid/ V. Y. Chepitko// *Pitanna borotbi zi zlochinnistu*.- Vip.15. [in Ukrainian]

2. Oderiy O. V. (2015). Teoriya i practica rozsliduvanna zlochyniv proti dovkilli: monografia / J.: Disa plus. [in Ukrainian]

3. Tertichnik V. M. (2003). Kriminalno-procesualne pravo Ukrain: pidruchnik – K.: A.S.K. [in Ukrainian]

4. Kuznecova S. V., Kobcova T. C. (2004). Taktika doprosa nesoverchennoletnij. – M.: Examen.

5. Convenciya pro prava ditini: priynata 20.11.1989.; ratific. Ukrain 27.02.1991

6. Pro ojoronu ditiinstva: Zakon Ukrain vid 26.04.2001. №2402-III // *Vidomosti Verjovnoyi Radi 2001*. № 30. St.142.

7. Kriminalniy-procesualniy kodeks Ukrain: nauk.-pract. coment.: za red. Tacyi V. Y, Pchonka V. P., Portnov A. V. Jarki : Pravo.

8. Civilniy kodeks Ukrain: vid 16.01.2003. № 435-IV // *Vidomosti Verjovnoyi Radi 2003* № 40-44. St.356.

9. Viduk A. V. (2018). Garantii prav malolitnij i nepovnolitnij uchasnikov kriminalnogo provadgenna// *Visnik kriminalnogo sudochinstva*.

10. Navrocka V. V. (2010). Vik nabutta kriminalno-procesualnoyi diezdatnosti. Chasopis Akademi advokaturi Ukrain: electr. Fajove vid. 2010.- № 6.

11. Diachenko K. I., Chost N. V. (1997). Procesualni osoblivosti rozsliduvanna sprav pro zlochiny nepovnolitnij: metod. posib. Jarkiv: Konstanta.

12. Romanuk V. V. (2016). Deyaki osoblivosti dopitu nepovnolitniogo pidozruvanogo u kriminalnomu provadgenni // *Pravo i bezpeka*. – 2016. - № 4(63).

13. Centrov E. E. (1988). Kriminalisticheskoe uchenie o poterpevchem. Moskva.

14. Porubov N. I. (1998). Taktika doprosa na predvaritelnom sledstvii: [uchebnoe posobie] – М.: izdatelstvo BEK.

15. Rukovodstvo dla sledovateley / pod red. Mozakova V. V. (2005). – М.: Examen.

16. Kanevskiy L. L. (1982). Rassledovanie i profilaktika prestupleniy nesoverchennoletnij. – М.: Yurid. lit.

17. Gavrilin Y. V., Churujnov N. G. (2004). Kriminalistika: metodika rassledovaniya otdelnij vidov prestupleniy. – M.: Knigniy mir.

18. Podchibakin A. S. (2002). Dopros kak raznovidnost obcheniya // Aktualnie problem kriminalistiki na sovremennom etape. Materiali Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferencii. Krasnodar.

19. Makarenko I. A. (2002). Nekotorie problem psijologicheskogo vozdeystviya na nesoverchennoletnij obvinaemij v processe rassledovaniya ugovolnij del // Aktualnie problem kriminalistiki na sovremennom etape. Materiali Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferencii. Krasnodar.

20. Belkin R. S., Livchic E. M. (1997). Taktika sledstvennij deystviy. – M.: Noviy yurist, Pravo i Zakon.

21. Oderiy O.V. (2012). Taktika doprosa svitateley na dosudebnom rassledovanii ekologicheskij prestupleniy (otdelnie aspekti) // *Visnik Mariupolskogo dergavnogo universitetu.* – Vip. 3–4.

22. Komissarov V. I., Lakaeva O. A. (2004). Taktika doprosa poterpevchij ot prestupleniy, soverchaemij organizovannimi gruppami lic. – M.: Yurlitinform.

23. Zorin G.A. (2001). Rukovodstvo po taktike doprosa: ucheb.-prakt. posobie. – M.: Yurlitinform.

24. Kanevskiy L. L. (1981). Taktika doprosa svitateley po delam nesoverchennoletnij // Teoreticheskie problem kriminalisticheskoy taktiki. Megvuz. Sb. Nauchnij trudov. – Sverdlovsk: Sverdlovskiy yurid. institut.

25. Usmanov U. A. (2001). Taktika doprosa na predvaritelnom sledstvii: Spravochnik. – M.: «Izdatelstvo PRIOR».

Стаття надійшла до редакції 28.05.2019

Готвянская М. А.,

аспирант Донецкого юридического
института МВД Украины
(г. Кривой Рог, Украина)

ТАКТИКА ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО, ВОВЛЕЧЕННОГО В ПРестУПНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ)

В статье рассматриваются отдельные аспекты тактики допроса несовершеннолетнего, вовлеченного в преступную деятельность. Акцентировано внимание на процессуальных особенностях допроса несовершеннолетнего лица, освещены проблемы, с которыми сталкиваются практики, предложены пути их решения. Указано на важность подготовительного этапа допроса, изложены тактические особенности установления психологического контакта с несовершеннолетним, обоснована рекомендация максимально использовать возможности свободного рассказа. Обращено внимание на роль криминалистических рекомендаций во время допроса.

Ключевые слова: уголовное производство, тактика допроса несовершеннолетнего, взрослый, криминалистические рекомендации, вовлечение в преступную деятельность.

Hotvyanska M.,
graduate student of Donetsk law institute of the ministry
of internal affairs of Ukraine.
(Krivoy Rog, Ukraine)

TACTICS OF INTERROGATION OF A MINOR INVOLVED IN CRIMINAL ACTIVITY (CERTAIN ASPECTS)

The article discusses certain aspects of the interrogation tactics of a minor involved in criminal activities. The attention is focused on the procedural peculiarities of the interrogation of a minor, highlights the problems faced by the practitioners, suggested ways to solve them. Based on the study, the author gives a tactical recommendation related to the expediency of urgent interrogation of a minor (especially a suspect), because in the case of deferred interrogation accomplices, other interested people can negatively influence him, including convincing him to take the blame. The importance of the preparatory stage of interrogation was pointed out, the tactical features of establishing psychological contact with a minor were outlined, the recommendation was grounded to maximize the use of the possibilities of a free story. Attention is drawn to the role of forensic recommendations during interrogation. It is emphasized that the question of the limits of admissibility of a tactical impact on the personality of a minor is among the discussion ones. This problem is particularly acute in the context of a conflict situation. In such cases, it is recommended to neutralize the negative attitudes of the minor. At the same time, the investigator should not by his actions influence the negative sides of the minor. It is marked that a teacher or psychologist have a right with permission an investigator to be set by a question to minor, and on completion of interrogation to meet with protocol and lay out a remark about a rightness and plenitude of records in him, about what straight certainly in ч.2 ст.227 КПК of Ukraine. At the same time, for the sake of minimization (or doing impossible) of negative influence on minor, it is expedient in advance to discuss an investigator with persons that take part in drunk up, general tactical plan, role and degree of their participating in drunk up minor, including, impermissibility of raising questions, instructive intonation, irritation and other. Paid attention, that to the number of debatable a question behaves about the limits of admission of tactical influence on personality minor. First of all, it touches tactics of his interrogation in a conflict situation. Necessary recommendations are given in this connection. It is considered that an investigator can use all arsenal of worked out criminalistics of possible tactical facilities of influence on minor, but on condition of taking into account of features inherent to this category of interrogated.

Moreover, the use of such methods in relation to a minor can lead the latter to a slander or self-incrimination.

Key words: criminal proceedings, interrogation tactics of a minor, adult, criminalistics recommendations, involvement in criminal activity.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.258-269>

УДК 343.322

О. В. Зайцев,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

e-mail: tavr0106@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-6743-7114>

ДО ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В РАЗІ ПЕРЕХОДУ НА БІК ВОРОГА В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ 2014-2018 РР.)

Статтю присвячено дослідженню проблеми кваліфікації державної зради в разі переходу на бік ворога в період збройного конфлікту. У роботі вивчено судову практику за 2014-2018 рр. Зроблено висновок про різну законодавчу оцінку окупації Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей. Обґрунтована різна кримінально-правова кваліфікація дій громадян по переходу на бік ворога під час цих збройних конфліктів. Акцентується увага на висновках, які містяться в звітах за результатами попереднього розслідування подій у Криму та на сході України, що оприлюднені в 2016р. та 2018 р. Канцелярське Прокурора Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: перехід на бік ворога, збройний конфлікт, Міжнародний кримінальний суд.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження за ст. 111 КК України за роки незалежності України було вкрай рідкісним явищем. Так за повідомленням СБУ в період 2001-2011 рр. в провадженні перебувало всього 17 кримінальних справ. У чотирьох із них засуджено сім осіб [1].

Після Революції Гідності у лютому 2014 р. наша держава перейшла до етапу, який характеризується значною кількістю факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, що загрожують її суверенності, незалежності, національній безпеці. Конфлікти в Автономній Республіці Крим, Донецькій та Луганській областях змінили не тільки геополітику у світі, а й безпосередньо вплинули на громадян України. Зокрема, якщо за весь 2013 рік Генеральною прокуратурою України обліковано лише одне кримінальне провадження за ознаками державної зради, то у 2014 р. таких проваджень було 65, у 2015 - 89 [2], а за 2018р. у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення обліковано вже 127 злочинів, передбачених ст. 111 КК України [3]. Зазначене зростання кількості проваджень, що розслідуються, стали підставою для змін КК України (у квітні та жовтні 2014 р.) в частині збільшення міри покарання для осіб, які вчинили цей злочин. Зауважимо, що ці законодавчі зміни не зупинили зростання кількості кримінальних проваджень за ст.111 КК України в подальші роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням кримінальної відповідальності за державну зраду займалися такі науковці, як: Г. З. Анашкін, Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. М. Боровенко, В. А. Владіміров, Н. С. Кончук, В. Г. Кундеус, Ю. В. Луценко, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, В. М. Шамара та інші.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування проблем правозастосовної практики із кваліфікації дій громадян України по переходу на бік ворога під час збройного конфлікту, аналіз доступної судової практики застосування ст. 111 КК України за 2014-2018 рр.

Виклад основного матеріалу. Єдиний державний реєстр судових рішень України містить інформацію про 57 вироків за ст.111 КК України, які винесені за період із 2014 р. по 2018 р. Зазначимо, що обвинувальні вирoki при переході на бік ворога стосуються тільки випадків вчинення злочину в період збройного конфлікту України та Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим. Значна їх частина була або ще перебуває на стадії апеляційного чи касаційного оскарження. Основним доводом у скаргах осіб, які є обвинуваченими в державній зраді у формі переходу на бік ворога, є вказівка на відсутність військового конфлікту або завершення періоду його існування. Зокрема, свої скарги захисники обґрунтовують тим, що «суд вбачає в діях осіб перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, проте наявність збройного конфлікту та його тривалість (де конкретно мало місце поле бою - збройного (воєнного) конфлікту, хто є в ньому ворогом, точне визначення дати й години його початку та його закінчення, а також точний проміжок часу переходу на бік ворога) стороною обвинувачення не встановлено». Захисники вважають, що судом надано неправильну оцінку юридичним поняттям, прирівнявши термін «збройна агресія» до терміна «збройний конфлікт», що, на переконання захисту, є неприпустимим. Зокрема, «законодавець у диспозиції ст. 111 КК України прирівнює воєнний стан до збройного конфлікту, однак поняття «збройний конфлікт» має самостійне правове значення для кваліфікації ст. 111 КК, якщо такий конфлікт відбувається поза межами воєнного стану, - у разі фактичного початку воєнних (збройних) дій і в контексті ст. 111 КК України, - це поняття є юридичним синонімом до поняття «бойова обстановка» тощо [4].

Нагадаємо, що термін «збройний конфлікт» внесений у міжнародне право після Другої світової війни. Він міститься у всіх чотирьох Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. Однак визначення військового конфлікту чи війни в міжнародно-правових актах відсутнє. Стаття 3 Женевських конвенцій не роз'яснює поняття «військовий конфлікт, який не носить міжнародного характеру». Стаття 2 Женевських конвенцій містить поняття міждержавного військового конфлікту, який включає всі випадки «оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними

Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них» [5]. Відповідно до коментарю Міжнародного комітету Червоного Хреста та Женевськими конвенціями, «будь-яка суперечка, яка виникає між двома державами та призводить до дій осіб із складу збройних сил, є збройним конфліктом за змістом статті 2. ... Не має значення, як довго продовжується конфлікт, або який масштаб кровопролиття, або яка чисельність сил, які беруть участь; достатньо, щоб збройні сили однієї держави захопили супротивників, які підпадають до сфери дії статті 4. Навіть якщо не було жодних боїв, той факт, що особи, про які йдеться в Конвенції, були затримані, є достатнім для його застосування» [6].

Законодавство України розкриває поняття збройного конфлікту у Військовій доктрині України, яка затверджена Указом Президента України № 555/2015 від 24 вересня 2015 року [7] та Законі України від 21 червня 2018 р. «Про Національну безпеку України» [8]. Так п.7 ст.1 Закону розкриває поняття збройного конфлікту як збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт). Факт міжнародного збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією на території Автономної Республіки Крим підтверджується низкою нормативно-правових актів. 4 листопада 2014 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [9].

Закон визначив статус Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, а також внутрішні води України цих територій як тимчасово окуповані внаслідок військової агресії Російської Федерації. Встановлена дата окупації – 20 лютого 2014 р. Слід також враховувати положення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про територіальну цілісність України» № 68/262 від 27 березня 2014 р., які підкреслюють нелегітимність проведення в Автономній Республіці Крим референдуму та закликають міжнародну спільноту не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим та м. Севастополь на підставі результатів зазначеного референдуму, а також резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Стан справ у сфері прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)» № 71/205 від 19 грудня 2016 року та № 72/190 від 19 грудня 2017 року, які визнають Автономну Республіку Крим та місто Севастополь територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією.

Особливу важливість має оцінка подій у Криму, яка проведена Канцелярією Прокурора Міжнародного кримінального суду за результатами попереднього розслідування. Воно було розпочато 25 квітня 2014 р. після подання урядом України декларації, яка визнає

юрисдикцію Суду стосовно злочинів, які вчинені на території України. 14 листопада 2016 р. канцелярія Прокурора надала звіт про дії по попередньому розслідуванню за 2016 р. У документі ситуація на території Криму та Севастополя кваліфіковані як міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, який виник не пізніше ніж 26 лютого 2014 р. Згідно з оцінкою Прокурора, до ситуації в Криму залишається застосованим право міжнародних збройних конфліктів і після 18 березня 2014 р., через те що в Криму та Севастополі фактично зберігається стан окупації [10]. Незважаючи на попередній характер наведеної оцінки, у ній визначається правова основа для поточного аналізу інформації про злочини, які, скоріше за все, вчинені в контексті ситуації в Криму в період з 20 лютого 2014 р.

Прокурором Міжнародного кримінального суду звертається увага на те, що встановлення факту правомірності початкової інтервенції Російської Федерації, яка спричинила за собою окупацію, не вимагається. Для цілей Римського статуту збройний конфлікт може бути міжнародним за своєю сутністю, якщо одна або кілька держав частково або повністю окупує територію іншої держави незалежно від того, чи супроводжується окупація збройним супротивом. 05 грудня 2018 р. Канцелярія Прокурора надала звіт щодо попереднього розслідування цього конфлікту за 2018 р., який містить висновки, що ідентичні звіту за 2016 р. [11]. Звертає на себе увагу той факт, що вже через два дні після публікації канцелярією Прокурора Міжнародного кримінального суду звіту про події в Криму, Президент Російської Федерації 16 листопада 2016 р. підписав розпорядження «Про наміри Російської Федерації не стати учасником Римського Статуту Міжнародного кримінального суду» [12].

Більш дискусійним є питання визнання наявності міжнародного збройного конфлікту на сході України. Згідно із ст.1 Закону України № 2268-VIII від 18 січня 2018 р. «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [13], «тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях на день ухвалення цього Закону визнаються частини територій України, у межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль». «Межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, визначаються Президентом України за поданням Міністерства оборони України, підготовленим на основі пропозицій Генерального штабу Збройних Сил України». У преамбулі зазначеного Закону вказано, що дії Російської Федерації на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополь грубо порушують принципи та норми міжнародного права. Зазначається також про таке: 1) систематичне недотримання режиму припинення вогню й продовження обстрілів

цивільних об'єктів та інфраструктури, що спричиняють численні жертви серед цивільного населення, військовослужбовців Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; 2) продовження практики протиправного затримання й утримання громадян України на тимчасово окупованих територіях, їх незаконного вивезення та утримання на території Російської Федерації; 3) намагань поширити російське законодавство, у тому числі податкове, на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, висування незаконних вимог щодо перереєстрації підприємств та стягнення коштів на користь окупаційної адміністрації Російської Федерації в окремих районах Донецької та Луганської областей, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь; 4) запровадження російського рубля як єдиної валюти на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополь; 5) свавільного застосування російських освітніх стандартів у навчальних закладах, запровадження на підприємствах в окремих районах Донецької та Луганської областей, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь «зовнішнього управління» та визнання незаконних ідентифікаційних документів та реєстраційних знаків транспортних засобів на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополь; 6) організації та здійснення насильницьких зникнень, катувань, нелюдського поводження або покарання, позасудових страт стосовно цивільного населення, українських військовослужбовців та заручників тощо.

Таким чином, законодавством України визначено, що окремі райони Донецької та Луганської областей України є тимчасово окупованими, але не встановлено що це здійснено саме Російською Федерацією. Ідеться тільки про «загальний контроль», який установлений та здійснюється збройними формуваннями Російської Федерації та окупаційною адміністрацією Російської Федерації. Через такий гібридний характер окупації жодного вироку в Єдиному державному реєстрі судових рішень України за перехід на бік ворога під час збройного конфлікту на сході України в період 2014-2018 рр. немає. Навіть навпаки, є випадки виправдовувальних вироків.

Так 22 листопада 2018 року колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Запорізького апеляційного суду розглянула апеляційну скаргу прокурора на вирок суду першої інстанції, яким виправдано військовослужбовця Збройних Сил України за ст.111 КК України. Зокрема під час виконання бойових завдань 28 серпня 2014 р. він був захоплений у полон військовослужбовцями Збройних Сил Російської Федерації. Надалі разом з іншими полоненими переданий представникам терористичної організації «ДНР», де утримувався ними в подальшому. Перебуваючи в полоні, цей військовослужбовець у

жовтні 2014 р. добровільно вступив до складу терористичної організації «ДНР», був забезпечений військовою формою одягу з Георгіївською стрічкою та шевроном «Новороссія», а також автоматичною вогнепальною зброєю - автоматом АК-74. Надалі він був включений до складу озброєного підрозділу терористичної організації «ДНР», а саме «1-ї окремої мотострілецької бригади, яка також має назву «Перша Слов'янська бригада» [14]. На думку прокурора, перехід громадянина України на бік ДНР, яка є підконтрольною Російській Федерації, слід вважати таким, що відбувся під час збройного конфлікту, і відповідно повинен кваліфікуватися як державна зрада. У свою чергу колегія апеляційного суду підтримала позицію суду 1 інстанції щодо відсутності в діях військовослужбовця ознак державної зради. У судовому рішенні зазначено, що територія Донецької та Луганської областей, відповідно до змісту Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», не мають статусу тимчасово окупованих Російською Федерацією. Крім того, колегія суддів звернула увагу на сутність «Донецької народної республіки» як терористичної організації, яка не містить жодних ознак, притаманних державі. Вказане «утворення» не визнається як держава ані Україною, ані будь-якими іншими державами або міжнародними організаціями. З огляду на викладене, твердження прокурора, що військовослужбовець перейшов на бік ворога, яким за конструкцією ч. 1 ст. 111 КК України може бути лише інша держава або державне утворення, є безпідставним і помилковим. Також апеляційним судом було звернено увагу на відсутність доказів, які б вказували й на те, що підсудний перейшов на бік Російської Федерації, з якою Україна офіційно, з урахуванням вимог міжнародних конвенцій, не перебуває ані в стані війни, ані в стані збройного конфлікту [15]. Зазначене судове рішення є показовим і свідчить про різну правову оцінку подіям на території Автономної Республіки Крим та на території Донецької і Луганської областей. У першому випадку йдеться про міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, а у другому – про діяльність терористичних організацій, які діють під контролем та за підтримки Російської Федерації. Судова практика застосовує підхід щодо кваліфікації дій громадян України по переходу на бік так званих «ДНР» та «ЛНР» саме за ч. 1 ст. 258-3, як участь у терористичній організації [16].

Збройний конфлікт на сході України є предметом вивчення Канцелярією Прокурора Міжнародного кримінального суду, яка за результатами попереднього розслідування опублікувала звіт за 2016 р. У висновках зазначається, що до 30 квітня 2014 року інтенсивність бойових дій між українськими урядовими військами й антиурядовими озброєними елементами на сході України досягла такого рівня, який тягне за собою можливість застосування до нього права збройних конфліктів, і що озброєні групи, які діють на сході України, у тому числі

«ЛНР» та «ДНР», достатньо організовані, щоб розглядатися як сторони неміжнародного збройного конфлікту. Канцелярія Прокурора також прийшла до висновку, що приклади прямого збройного протистояння між збройними силами Російської Федерації та України вказують на те, що принаймні з 14 липня 2014 року на сході України, паралельно із неміжнародним збройним конфліктом, має місце міжнародний збройний конфлікт. Канцелярія Прокурора продовжує розглядати заяви про те, що Російська Федерація здійснювала та здійснює загальний контроль над озброєними групами на сході України, щоб встановити, чи можна розглядати збройний конфлікт між Збройними Силами України та антиурядовими озброєними групами як, по суті, міжнародний конфлікт. Факт існування єдиного міжнародного збройного конфлікту на сході України передбачає застосування стосовно відповідного періоду статей Статуту, який стосується збройних конфліктів міжнародного характеру. Тобто, на сьогодні Канцелярія Прокурора розглядає альтернативу щодо визначення збройного конфлікту/тів на сході України для впровадження положень Римського статуту, які застосовані до конфліктів як міжнародного, так і не міжнародного типу [10]. Так 05 грудня 2018 р. Канцелярія Прокурора надала звіт щодо попереднього розслідування конфлікту на сході України за 2018 р., який містить висновки, що ідентичні звіту за 2016 р. [11]

Висновки. Отже, правова оцінка збройного конфлікту на сході України ускладнена публічним (офіційним) категоричним невизнанням Російською Федерацією факту застосування власних Збройних Сил на території окремих районів Донецької та Луганської областей [17, 18]. Через те що російська сторона не визнає своєї участі в конфлікті, факт здійснення нею контролю над збройними формуваннями самопроголошених республік має бути доведений Україною на рівні міжнародних судових інстанцій, на протигвагу із ситуацією в Криму [19, с.4]. Таким чином, для кваліфікації дій громадян України, які перейшли на бік ворога під час збройного конфлікту за ст.111 КК України, розпочатого ще в 2014 році на сході України, визначальним стануть висновки Міжнародного кримінального суду по визнанню або невизнанню зазначеного збройного конфлікту міжнародним (між Україною та Російською Федерацією). Отож ситуація на території Криму та Севастополя, згідно із національним законодавством України, Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та висновками Канцелярії Прокурора Міжнародного кримінального суду за результатами попереднього розслідування, оцінюється як міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією, який виник 20 лютого 2014 р. та продовжується до сьогодні як окупація півострова та його внутрішніх вод. Така оцінка надає підстави кваліфікувати дії громадян України по переходу на бік ворога

за ст. 111 КК України «Державна зрада», як вчинені саме в період збройного конфлікту.

Використані джерела:

1. За 10 років в Україні за державну зраду засудили 7 людей. 28.04.2012. URL: <http://tyzhden.ua/News/48897> (дата: 10.04.2019).

2. Піти наліво від країни: кого і як звинувачують у державній зраді в Україні. 09.12.2016. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/uyti-nalevo-strany-kogo-obvinyayut-gosudarstvennoy-1481276999.html> (дата: 10.04.2019).

3. Єдиний звіт про крим. правопорушення за січень-грудень 2018р.: офіційний веб-сайт Ген. прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820# (10.04.2019).

4. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва від 25.06.2018 у справі № 11-кп/796/431/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75004486> (дата: 10.04.2019).

5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата: 10.04.2019).

6. Паулюс А., Вашакмадзе М. Ассиметричная война и понятие вооруженного конфликта – попытка разработать концептуальную модель. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/paulus.pdf> (дата: 10.04.2019).

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» № 555/2015 від 24.09.2015р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата: 10.04.2019).

8. Про Національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018р. 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата: 10.04.2019).

9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата: 10.04.2019).

10. Отчет о действиях по предварительному расследованию за 2016г. Канцелярия Прокурора Международного уголовного суда. 14.11.2016 г. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf> (дата: 10.04.2019).

11. Отчет о действиях по предварительному расследованию за 2018г. Канцелярия Прокурора Международного уголовного суда. 05.12.2018г. URL: https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2018-otp-rep-PE_Ukraine.pdf (дата: 10.04.2019).

12. Россия вышла из Международного уголовного суда. Интерфакс. 16.11.2016. URL: <https://www.interfax.ru/russia/537268> (дата: 10.04.2019).

13. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата: 10.04.2019).

14. Вирок Куйбишевського районного суду Запорізької області від 15.11.2017 у справі № 319/85/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70280831> (дата: 10.04.2019).

15. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Запорізького апеляційного суду від 22.11.2018 у справі № 319/85/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78161951> (дата: 10.04.2019).

16. Український суд засудив до в'язниці экс-главу міліції Маріуполя, який перейшов на бік бойовиків ДНР. 30.08.2017. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/judiciary/2017-08-30/ukrainskij-sud-prigovoril-k-tyurme-eksglavu-milicii-mariupolya-kotoryj-pereshel-na-storonu-boevikov-dnr-foto/105689>

17. наших войск там нет, – Путин в очередной раз цинично солгал о Донбассе. 07.03.2018. URL: https://24tv.ua/ru/nashih_vojsk_tam_net_putin_v_ocherednoj_raz_cinich_no_solgal_o_donbasse_n935358 (дата: 10.04.2019).

18. Волкер: Пока РФ не признает свое присутствие на Донбассе, ситуация не сдвинется 24.01.2018. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-politics/2389062-volker-poka-rf-ne-priznaet-svoe-prisutstvie-na-donbasse-situacia-ne-sdvinetsa.html> (дата: 10.04.2019).

19. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації / О. Гарбар, А. Конопкін, О. Кореньков, С. Мовчан, За ред.: О. Павліченко, О. Маргиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. - К., 2018. - 40 с.

References:

1. Za 10 rokov v Ukraini za derzhavnu zradu zasudily 7 liudei. 28.04.2012. URL: <http://tyzhden.ua/News/48897> [in Ukrainian].

2. Pity nalivo vid krainy: koho i yak zvyuvachuiut u derzhavni zradi v Ukraini. 09.12.2016. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/uyti-nalevo-strany-kogo-obvinyayut-gosudarstvennoy-1481276999.html> [in Ukrainian].

3. Yedynyi zvit pro krym. pravoporushennia za sichen-hruden 2018r.: ofitsiyni vebсайт Hen.prokuratury Ukrainy. URL :https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820# [in Ukrainian]. Ukhvala kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu kryminalnykh sprav

4. Apeliatsiinoho sudu m. Kyieva vid 25.06.2018 u spravi № 11-кп/796/431/2018 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75004486> [in Ukrainian].

5. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyi vid 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 [in Ukrainian].

6. Paulius A., Vashakmadze M. Assimetrichnaia voina i poniatie vooruzhennogo konflikta - popytka razrabotat kontseptualnuuu model. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/paulus.pdf> [in Russian].

7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 02.09.2015 r «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy» № 555/2015. [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the new version of the Military Doctrine of Ukraine»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> [in Ukrainian].

8. «Pro Natsionalnu bezpeku Ukrainy»: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469 VIII. [The Law of Ukraine «On the Ukraine's national security»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> [in Ukrainian].

9. «Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy»: Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 r. № 1207- VII . [The Law of Ukraine « On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> [in Ukrainian].

10. Otchet o deistviiakh po predvaritelnomu rassledovaniuu za 2016 g. Kanteliariia Prokurora Mezhdunarodnogo ugolovnogo suda. 14.11.2016 g. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf> [in Russian].

11. Otchet o deistviiakh po predvaritelnomu rassledovaniuu za 2018g. Kanteliariia Prokurora Mezhdunarodnogo ugolovnogo suda. 05.12.2018 g. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2018-otp-rep-PE-Ukraine.pdf> [in Russian].

12. Rossiia vyshla iz Mezhdunarodnogo ugolovnogo suda. Interfaks. 16.11.2016. URL: <https://www.interfax.ru/russia/537268> [in Russian].

13. «Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh»: Zakon Ukrainy vid 18.01.2018. № 2268-VIII. [The Law of Ukraine «On the features of state policy for ensuring state sovereignty of Ukraine in temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk Regions»] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> [in Ukrainian].

14. Vyrok Kuibyshevskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 15.11.2017 u spravi № 319/85/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70280831>[in Ukrainian].

15. Ukhvala kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu kryminalnykh sprav Zaporizkoho apeliatsiinoho sudu vid 22.11.2018 u spravi № 319/85/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78161951> [in Ukrainian].

16. Ukrainskyi sud zasudyv do v'iaznytsi eks-hlavu militsii Mariupolia, yakyi pereishov na bik boiovykiv DNR. 30.08.2017. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/judiciary/2017-08-30/ukrainskij-sud-prigovoryl-k-tyurme-eksglavu-militsii-mariupolya-kotoryj-pereshel-na-storonu-boevikov-dnr-foto/105689> [in Ukrainian].

17. Nashikh voisk tam net, - Putin v ocherednoi raz tcinichno solgal o Donbasse. 07.03.2018. URL: https://24tv.ua/ru/nashih_vojsk_tam_net_putin_v_ocherednoj_raz_cinichno_solgal_o_donbasse_n935358 [in Russian].

18. Volker: Poka RF ne priznaet svoje prisutstvie na Donbasse, situacii ne sdvinetsia. 24.01.2018. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-politics/2389062-volker-poka-rf-ne-priznaet-svoe-prisutstvie-na-donbasse-situacia-ne-sdvinetsia.html> [in Russian].

19. Harbar O., Konopkin A., Korenkov O., Movchan S. (2018). Zbroinyi konflikt v Ukraini: viiskova pidtrymka nezakonnnykh zbroinykh formuvan «DNR» ta «LNR» z boku Rosiiskoi Federatsii. Kyiv: Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2019

Зайцев А. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права №1 Национального
юридического университета имени Ярослава Мудрого
(г. Харьков, Украина)

К ПРОБЛЕМЕ КВАЛИФИКАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИЗМЕНЫ ПРИ ПЕРЕХОДЕ НА СТОРОНУ ВРАГА В ПЕРИОД ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА (АНАЛИЗ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ 2014-2018 ГГ.)

Статья посвящена исследованию проблемы квалификации государственной измены при переходе на сторону врага в период вооруженного конфликта. Изучено судебную практику за 2014-2018 гг. Сделан вывод о различной законодательной оценке оккупации Автономной Республики Крым и отдельных районов Донецкой и Луганской областей. Обосновывается различная уголовно-правовая квалификация действий по переходу на сторону врага во время этих вооруженных конфликтов. Акцентируется внимание на выводах, которые содержатся в отчетах по результатам предварительного расследования событий в Крыму и на востоке Украины, опубликованных в 2016 г. и 2018 г. Канцелярией Прокурора Международного уголовного суда.

Ключевые слова: переход на сторону врага, вооруженный конфликт, Международный уголовный суд.

Zaytsev O.,

candidate of law, associate professor,
associate professor of the department of criminal law № 1
National law university named after Yaroslav Mudryi
(Kharkiv, Ukraine)

TO THE PROBLEM OF QUALIFICATION OF STATE TREASON IN THE EVENT OF THE TRANSITION TO THE ENEMY DURING THE ARMED CONFLICT (THE ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE 2014-2018)

The article focuses on the problem of qualification of a treason in the event of siding with the enemy during the armed conflict. Since 2004 there has been a sharp increase in the number of criminal proceedings under art. 111 of the Criminal Code of Ukraine "Treason". The judicial practice is examined from 2014 to 2018. It was considered that legislative assessment of the occupation of the Autonomous Republic of Crimea and certain areas of Donetsk and Luhansk region differs a lot.

On the results of the preliminary investigation, the national legislation of Ukraine, the UN General Assembly Resolution and the conclusions of the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court allow us to assess the situation in Crimea and Sevastopol as an international armed conflict between Ukraine and the Russian Federation, which arose on 20 February 2014 and continues to this day, while the peninsula and its inland waters are still being occupied. It gives grounds to qualify the actions of Ukrainian citizens under the article 111 of the Criminal Code of Ukraine in case of siding with the enemy during the armed conflict.

Ukrainian legislation assesses temporary occupation of certain areas of Donetsk and Lugansk regions of Ukraine differently. There has been only «overall control», which is established and carried out by armed groups and occupying administration of the Russian Federation. This causes the absence of convictions for the siding with the enemy during the armed conflict in eastern Ukraine in the period from 2014 to 2018. The situation with the legal assessment of the armed conflict in eastern Ukraine is becoming more complex, because the Russian Federation failures to acknowledge publicly and officially that they use their own armed forces on the territory of certain areas of Donetsk and Luhansk regions. That is, in order to qualify under article 11.1 of the Criminal Code of Ukraine, concerning the actions of Ukrainian citizens who have sided with the enemy during the armed conflict, which has began in 2014 in the east of Ukraine, the opinion of the International Criminal Court will be the decisive factor in the recognition or non-recognition of the stated armed conflict as international (between Ukraine and the Russian Federation).

Key words: event of siding with the enemy, armed conflict, International Criminal Court.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.269-281>
УДК 343.9

І. О. Іерусалимов,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: igor.ierusalimov@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3163-982X>

О. І. Литвинчук,

кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
доцент кафедри досудового розслідування,
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: litvinchuke@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3884-8595>

В. І. Іерусалимов,

аспірант приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»
(м. Київ, Україна)

e-mail: ierusalimov.vlad@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-1534-303>

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї

Статтю присвячено дослідженню історично-правових аспектів протидії насильства в сім'ї. У роботі розкрито причини виникнення насильства в сім'ї, які знаходяться в історичній, культурній та соціальній площині.

Надано детальну хронологію розвитку боротьби за права жінок та протидії домашньому насильству на рівні ООН, включаючи перелік конференцій та системуутворюючих документів. Проведено аналіз міжнародних угод, які знайшли своє відображення в українському законодавстві, як на рівні законів, так і підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: домашнє насильство, гендер, Стамбульська конвенція

Постановка проблеми. Домашнє насильство є сталою проблемою, основи якої закладені в поведінковій моделі суспільства, взаємозв'язку між членами однієї родини, що полягають у фізичному чи психологічному насильстві однієї особи над іншою. Але проблемою є те, що, незважаючи на своє історичне коріння, домашнє насильство довгий час не тільки не виносилося як окрема категорія, але й не вважалося насильством взагалі. Що, у свою чергу, відбилося на відсутності чітких та дієвих нормативно-правових актів, а також органів, які б забезпечували реалізацію політики у сфері домашнього насильства.

Україна однією з перших країн СНД ухвалила Закон «Про попередження насильства в сім'ї» та ратифікувала низку міжнародних правових актів у сфері захисту прав особи, узявши на себе зобов'язання дотримуватися всіх положень цих документів, які, відповідно до Закону України «Про дію міжнародних договорів на території України», становлять невід'ємну частину національного законодавства. Проте, незважаючи на заходи, що вживаються у цій сфері, можна охарактеризувати як критичну ситуацію, пов'язану із недосконалістю законодавства й практики, економічною та демографічною кризами, трудовою міграцією, погіршення здоров'я батьків та дітей, соціальним сирітством, зростанням безробіття, соціальними штампами та традиціями, і це далеко не повний перелік проблем, які потребують негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими в дослідженні історіографії проблеми насильства в сім'ї стали напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених-гендеристів С. Айвасової, Н. Болотіної, М. Буроменського, О. Вороніної, В. Глиняного, О. Дашковської, Л. Завадської, Л. Кормич, Н. Лавриненко, І. Лавринчук, Н. Аніщук, К. Левченко, Л. Леонтьєвої, О. Матвієнко, Т. Мельник та ін. Разом із тим у цій сфері бракує ґрунтовних монографічних досліджень, які б урахували як історію розвитку гендерних проблем, так і сучасний стан міжнародного і вітчизняного законодавства, що регулює питання боротьби із насильством у сім'ї. Тож необхідно сконцентрувати увагу на актуальних змінах в українському законодавстві відповідно до генезису проблематики домашнього насильства.

Формування цілей. Цілями дослідження є наступне: аналіз історичного досвіду боротьби з домашнім насильством, виокремлення проблем, які виступають на шляху до повного викорінення цього

явища, а також наведення пропозицій щодо удосконалення норм українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство – це будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність) чи погроза застосування такого діяння (дії або бездіяльності) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру одного члена родини чи домашнього господарства відносно до іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена родини чи домашнього господарства як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам.

Одна із проблем домашнього насильства лежить у площині її публічності, оскільки далеко не кожна жертва готова звернутися до правоохоронних органів, а якщо і звертається, то не кожен факт вчинення домашнього насильства розслідується як окремий злочин.

Незважаючи на глибоке історичне коріння як в Україні, так і в інших країнах, домашнє насильство довгий час не виокремлювалося з-поміж інших видів злочинів, більше того, воно вважалося допустимими нормами виховання та впорядкування сімейних відносин, що значно вплинуло на встановлення архетипу місця жінок та дітей у сім'ї та в соціумі.

Причини виникнення насильства в сім'ї лежать в історичній, культурній та соціальній площині. Так жінки завжди вважалися більш слабкими істотами, і їх роль варіювалась від «дешевої робочої сили» до «берегині сімейного вогнища». Оскільки ж за статусом вона була нижча за чоловіка, то її права часто не враховувалися, а за провину нормальним явищем було її фізичне покарання.

Гірше за становище жінок було хіба що становище дітей, для яких і досі є нормальним явищем фізичне покарання чи психологічний тиск. Більш того, ще сто років тому в багатодітних сім'ях не було чимось незвичним несподівана хвороба або смерть дитини.

Вагомим внеском у гендерну нерівність під час формування сімейних відносин у подружжя, що є однією з причин домашнього насильства, є звичаї, традиції, а також архаїчні релігійні норми, які в багатьох випадках навіть заохочують до дискримінаційних дій та насильства по відношенню до дружини чи дитини. Досліджуючи документи історично-правового характеру, ми можемо прослідкувати не тільки те, що домашнє насильство не вважалося злочином, а навіть більше, заохочувалося. Так, аналізуючи кодифіковане право Гетьманщини XVIII століття «Права, за якими судиться малоросійський народ», дія якого поширювалася на Лівобережну Україну, ми можемо акцентувати увагу на статті 13 Глави 13, де вказано: «Батьківська влада над дітьми складається з того, що: 1) під час нужди, а особливо великого голоду, за крайньої від якогось випадку чи нещастя недостачі мають право батьки невиділені сина чи дочку віддати в найми або в заклад на службу, але тільки християнинові...» [1, с. 184-186]. Таким чином, розплачуватися дітьми або дружиною було звичною практикою

для архаїчного суспільного устрою людства Так у разі неможливості повернути борг, згідно законів Хаммурапі, на певний термін була передбачена можливість віддати жінку або дитину в боргову кабалу. Навіть на території Британії, країни, яка зараз є одним з орієнтирів прагнення до соціальної рівності та справедливості, у часи середньовіччя батьки були забезпечені правами щодо купівлі та продажу своїх дітей, і лише в сьомому столітті архієпископ Кентерберійський на ім'я Теодор, запровадив заборону на продаж дітей віком від семи років. А до 1782 року за законами Уельсу чоловік мав право фізично карати дружину за неправильним розпорядженням його майна або навіть образу бороди, правда, за правилами бити дружину можна було тільки палицею, не товщю за середній палець чоловіка і довжиною з його руку, і не більше трьох ударів за раз по кожному місцю, крім голови [2, с. 76].

У релігійних практиках жінкам також рідко відводилося рівне місце поруч із чоловіками, і їхнє становище не дуже відрізнялося від рабського. Жінки були позбавлені права на спадщину, розлучена жінка або вдова суттєво обмежувались у своїх правах, а укладення шлюбу було за суттю договором обміну або купівлі-продажу. Так у Біблії сказано, що Пророк Осія повідомив, що придбав свою дружину Ізраїль за гроші та зерно: «І я купив її за 15 шекелів срібла й хомер ячменю та летех ячменю» [3, с. 1004].

Якщо розглядати традиції Сходу, то в Стародавній Індії, згідно ст. 33 глави III Законів Ману насильницьке викрадення жінки було для касты воїнів кшатр'їв законним правом отримання собі дружини [4, с. 47]. У сучасній Індії навіть зараз є розповсюдженим насильство щодо жінок відповідно до релігійних традицій та обрядів. Так, згідно обряду саті, удова має спалити себе на поховальному багаті свого чоловіка, щоб приєднатися до нього в потойбічному світі.

У Радянському Союзі, частиною якого була Україна, питання насильства в сім'ї не виносилась як окрема категорія, і законодавством не визначалося окремого покарання. Акцентувати увагу на проблемі домашнього насильства та насильства щодо жінок взагалі почали лише в другій половині двадцятого століття, коли приблизно з 1970 року почали набирати силу феміністичні рухи, результатом чого в 1975 році Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Рік Жінки. Також із метою підвищення уваги щодо дискримінації та насильства стосовно жінок в Мехіко була організована Перша всесвітня конференція з прав жінок. За результатами конференції період 1976 - 1985 рр. було об'явлено Десятиріччям жінок. Наступним логічним кроком стала пропозиція від Генеральної Асамблеї ООН кожній країні-учасниці започаткувати святкування Міжнародного дня прав жінок.

Через п'ять років після першої конференції, у 1980 році, у Копенгагені відбулася Друга Всесвітня конференція зі становища жінок. Згідно її результатів була ухвалена Програма дій щодо більш

рішучих кроків на національних рівнях для забезпечення прав жінок на володіння майном та прав на спадкування, піклування над дітьми, а також втрати громадянства.

Конференція в Найробі у 1985 році підняла на новий рівень публічності питання щодо насильства по відношенню до жінок. Так у паралельному форумі громадських організацій узяло участь близько 15 000 представників. На конференції в Найробі пройшла оцінка досягнень Десятиріччя жінок та були схвалені Найробіські перспективні стратегії в сфері покращення становища жінок на період до 2020 року. Наступним глобальним кроком у боротьбі за права жінок та проти дискримінації і насильства можна вважати проведення четвертої конференції ООН з права жінок у 1995 році (Пекін), у рік п'ятдесятиріччя заснування Організації Об'єднаних Націй. Конференція ставила собі за мету підвищити рівень уваги до зміни ролі жінки в суспільстві та захисту її прав, у тому числі й сімейних, за допомогою прийнятих Пекінської Декларації та Пекінської Платформи Дій. Так уперше на міжнародному рівні прозвучали терміни «гендер» та «гендерний підхід». У 2005 році учасники саміту голів держав та урядів Ради Європи прийняли План дій, що започаткував загальноєвропейську кампанію з протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству. Рада Європи в період з 2006 по 2008 вперше консолідувала зусилля урядів європейських країн, їх парламентів, а також місцевих та регіональних органів влади.

2010 рік був знаковим в питанні поліпшення та захисту прав жінок та дітей, через те що 2 липня 2010 року делегати Генеральної Асамблеї ООН проголосували за створення «ООН-Жінки» - структури Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, яка з-поміж інших своїх цілей ставить за мету боротьбу з домашнім насильством.

Розглядаючи питання насильства в сім'ї з точки зору міжнародного права, необхідно звернути увагу на основні документи, які покликані регулювати цю проблему. Так основоположним нормативно-правовим актом у цій сфері варто відзначити загальну декларацію прав людини, яка була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [5]. Особливістю цієї Конвенції полягає в тому, що на уряди країн-підписантів було покладено відповідальність за дискримінацію жінок, а держава, забезпечуючи розробку політики, враховує їх соціальні та культурні права і також бере відповідальність не тільки в публічній, але й в приватній сфері, до якої можна віднести сім'ю та проблеми домашнього насильства.

У питанні забезпечення прав та свобод сім'ї необхідно звернути увагу на статтю 16, яка проголошує рівність партнерів в укладенні шлюбу, а також статтю 25, яка покликана забезпечити захист прав подружжя та дітей. І незважаючи на те, що декларація є документом, яка проголошує загальні права та свободи, вона є базисом, від якого відштовхуються при розробці всіх інших міжнародних та локальних нормативно-правових

актів, які покликані забезпечити ті чи інші права та свободи людини. Україна ж у складі СРСР ратифікувала Конвенцію 19 грудня 1980 р.

Наступним системоутворюючим документом є Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка була прийнята в 1979 році, де в преамбулі зазначено: «...враховуючи значення внеску жінок у добробут сім'ї та в розвиток суспільства, що до цього часу не одержав повного визнання, соціальне значення материнства та ролі обох батьків у сім'ї та у вихованні дітей. і усвідомлюючи, що роль жінки у продовженні роду не повинна бути причиною дискримінації, оскільки виховання дітей вимагає спільної відповідальності чоловіків і жінок та всього суспільства в цілому, визнаючи, що для досягнення повної рівності між чоловіками та жінками необхідно змінити традиційну роль як чоловіків, так і жінок у суспільстві та в сім'ї»[6].

Держави – сторони цієї конвенції – зобов'язані забезпечити ліквідацію всіх форм дискримінації, надати рівний доступ до освіти та забезпечити рівні права та можливості в трудових відносинах. Питання шлюбу та дітей є наскрізними для цієї конвенції та прописані в ряді статей, починаючи від питань, що стосуються медичної сфери, тобто забезпечення відповідного обслуговування в період вагітності, пологів і післяпологовий період, надаючи, коли це необхідно, безплатні послуги, а також відповідне харчування в період вагітності та годування, і до вживання всіх відповідних заходів для забезпечення доступу щодо планування розміру сім'ї. Також держави мають забезпечувати захист прав стосовно трудових відносин, що стосуються періоду вагітності та застосування необхідних додаткових соціальних послуг, з тим щоб дозволити батькам поєднувати виконання сімейних обов'язків з трудовою діяльністю та участю в громадському житті, зокрема шляхом створення і розширення мережі закладів по догляду за дітьми.

Фокусуючись на питанні захисту від домашнього насильства, ми можемо звернути увагу на статтю 16 Конвенції, яка покладає на держави-сторони обов'язок щодо вжиття відповідних заходів по ліквідації дискримінації жінок в усіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних стосунків на основі рівності чоловіків і жінок [6]. Це стосується забезпечення однакових прав щодо одруження; вільного вибору дружини й одруження лише зі своєї вільної і повної згоди; надання однакових прав та обов'язків під час шлюбу і після його розірвання, а також прав та обов'язків чоловіків і жінок як батьків, незалежно від їхнього сімейного стану в питаннях, що стосуються їхніх дітей,- в усіх випадках інтереси дітей мають перевагу; також це стосується однакових прав вільно вирішувати питання про кількість дітей і проміжки між їх народженням та доступу до інформації, освіти, а також засобів, які дозволяють їм здійснити це право; однакові права та обов'язки бути опікунами, піклувальниками, довіреними особами та усиновителями дітей або здійснювати аналогічні функції, коли вони передбачені національним законодавством,- в усіх випадках інтереси дітей мають перевагу; рівні особисті права чоловіка та дружини, у тому

числі вибору прізвища, професії, заняття; рівні права подружжя щодо володіння, придбання, управління, користування та розпорядження майном як безплатно, так і за плату. Також мова йде про забезпечення прав дітей щодо можливості укладення шлюбу, тобто захист від неправомірного укладення шлюбу за домовленістю батьків, як це, наприклад, прийнято в східних країнах.

Окремо слід зазначити про Конвенцію ООН про права дитини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. Вона охоплює весь спектр прав дітей щодо громадянських, економічних, політичних, соціальних та культурних прав [7].

Проте головним нормативно-правовим актом у цій сфері можна визначити Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яка набула чинності 1 серпня 2014 року. Конвенція впроваджує комплексний підхід до боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством та суттєво доповнює існуючі інструменти, пропонує нові визначення термінів, посилює захист від дискримінації за гендерною ознакою. Конвенція покликана забезпечити розробку всеосяжних меж, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги; заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства; забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям та правоохоронним органам в ефективному співробітництві для прийняття комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства [8].

Останніми десятиліттями було прийнято ряд вагомих документів щодо цього важливого питання, як –от: у 1993 році резолюцією Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Декларація Організації Об'єднаних Націй про викорінення насильства щодо жінок, у 1995 році під час IV Всесвітньої конференції з питань жінок - Пекінська декларація і Платформа дій, у 2004 р. прийнято План дій ОБСЄ щодо підтримки гендерної рівності, а в 2005 році - Рішення Ради міністрів ОБСЄ 15/05 щодо запобігання та протидії насильству щодо жінок. Крім того, 7 березня 2018 року прийнята Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки, яка є логічним продовженням першої стратегії Ради Європи з питань гендерної рівності на 2014-2017 роки, одна із стратегічних цілей якої – запобігання та боротьба із насильством щодо жінок і домашнім насильством.

Серед основних важливих документів можна назвати ратифікацію у червні 2012 року Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [9].

Одночасно необхідно згадати про ряд рекомендацій у цій сфері: Рекомендація № R (85) 4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про насильство в сім'ї» (1985 рік); Рекомендація № R (90) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо соціальних заходів стосовно насильства в сім'ї» (1990 рік); Рекомендація № R (91) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про невідкладні заходи у справах сім'ї» (1991 рік); Рекомендація № Rec (2002) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам

«Про захист жінок від насильства» (2002 рік); Рекомендація № 1582 (2002) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Домашнє насильство проти жінок» (2002 рік); Резолюція № 1512 (2006) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Парламентарі об'єдналися для протидії домашньому насильству стосовно жінок» (2006 рік).

Розглядаючи особливості національного законодавства в сфері протидії домашнього насильства, треба в першу чергу звернути увагу на Конституцію України. Стаття 51 Конституції проголошує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [10]. На законодавчому рівні треба звернути увагу на прийняття у 2001 році Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який втратив чинність із набуттям у 2018 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [11].

Важливо також відзначити прийняття в 2005 році Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», який окреслив основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, і ввів таке поняття як «гендерно-правова експертиза», а також окреслив механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [12].

Також важливими нормативно-правовими актами у цій сфері є наступні документи: Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 2012 року, дія якого поширюється на соціальний захист, забезпечуючи від утиску та дискримінації; Закон України «Про охорону дитинства» від 2001 року; Цивільний Кодекс та Цивільний процесуальний кодекс України; Кримінальний кодекс та Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також інші нормативно-правові акти.

Спеціальним уповноваженим органом серед центральних органів виконавчої влади з питань запобігання насильству в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми є Міністерство соціальної політики України. Серед комплексних програм Міністерства треба згадати Комплексну програму корекційної роботи з чоловіками, які вчиняють насильство або належать до групи ризику щодо його вчинення, та Комплексну програму корекційно-реабілітаційної роботи з дівчатами (14-18 років) та жінками, які пережили насильство або належать до групи ризику. Постановою Кабінету Міністрів України була затверджена Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, метою якої є удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності.

В структурі органів виконавчої влади в 2016 році, у межах граничної чисельності працівників Секретаріату Кабінету Міністрів

України було утворено посаду Урядового уповноваженого з питань сім'ї, яка невдовзі була ліквідована в зв'язку з реорганізації структури центральних органів виконавчої влади. Разом з тим постановою Кабінету Міністрів України від 2017 року була запроваджена посада Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, на якого покладається забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства.

Висновки. Розглядаючи проблему домашнього насильства в історичному аспекті, ми можемо простежити, що нерівність становища жінок, дітей та чоловіків призводить до домашнього насильства, генезис якого лежить у площині культури, традицій та релігії. Справжнім проривом у сфері надання рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків можна вважати події двадцятого сторіччя, усунення класової нерівності та глобалізацію. Важливим фактором є також створення Організації Об'єднаних Націй - структури, яка взяла на себе роль суб'єкта, що покликаний розвивати співробітництво між державами, а також підтримувати мир та безпеку. Налагодження ж ефективного діалогу між різними країнами за допомогою ООН стало одним з вирішальних факторів підняття проблеми домашнього насильства на гендерної нерівності на новий рівень, що дозволило забезпечити ефективний моніторинг проблематики та напрацювання спільних дієвих рішень.

З часом проблема рівності та протидії домашньому насильству стала наскрізною в політиці багатьох держав із поступовим закріпленням відповідних положень у національному законодавстві. Україна на шляху до євроінтеграції переймає і впроваджує політику гендерної рівності, що помітно у сфері законодавства та змін у структурі центральних органів виконавчої влади. Ратифікація міжнародних договорів та прийняття ряду законів, таких як : «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», - є, безумовно, позитивним сигналом для боротьби з домашнім насильством. Проте головною перепорою в сфері законодавства є нератифікація Стамбульської конвенції. Так однією із причин, чому вона в 2016 році не була ратифікована Верховною радою України, є наявність в ній понять «гендер» і «сексуальна орієнтація». Важливість ратифікації конвенції полягає не тільки в протидії домашньому насильству, але й перспективі можливості набуття Україною членства в Європейському Союзі і, відповідно, наближення законодавства України до законодавства ЄС. Це також пов'язано із зобов'язаннями України перед Радою Європи.

Розроблення законопроекту щодо ратифікації Стамбульської конвенції передбачено пунктом 111 Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого постановою Верховної Ради України № 509-VIII від 04.06.2015р., пунктом 4 Плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2015-2019 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів

України № 450-р від 14.05.2015 р., статтею 9 Закону України «Про міжнародні договори України».

Тож схвалення Стамбульської конвенції має сприяти протидії дискримінації за гендерною ознакою; забезпеченню комплексного підходу до запобігання будь-яким формам гендерно зумовленого насильства; запровадженню механізмів боротьби з усіма формами гендерно зумовленого насильства (домашнє насильство, сексуальне насильство, переслідування, сексуальні домагання, примусові шлюби, каліцтва жіночих геніталій, примусові аборти, примусова стерилізація), чим буде забезпечено відповідність законодавства України сучасним європейським стандартам у цій сфері; забезпеченню додаткових гарантій захисту права на рівність між чоловіками і жінками, усуненню правових положень, які спричиняють дискримінацію; удосконаленню цивільно-правових засобів захисту потерпілих від насильства; удосконаленню роботи служб підтримки потерпілих від насильства, зокрема, державних телефонних гарячих ліній; удосконаленню збору впорядкованих за категоріями відповідних статистичних даних.

Щодо подальшого вдосконалення норм українського законодавства, то необхідно зосередитися в першу чергу на забезпеченні додаткових гарантій захисту прав на рівність між чоловіками та жінками, вилученню правових положень, які спричиняють дискримінацію, вдосконаленню цивільно-правових засобів захисту потерпілих від насильства. Відповідно до найкращих міжнародних практик потребує також розроблення та впровадження додаткових заходів, які б були спрямовані на створення запобіжних і захисних механізмів боротьби з усіма формами гендерно зумовленого насильства, таке як: домашнє насильство, сексуальне насильство, переслідування, сексуальні домагання, примусові шлюби, каліцтва жіночих геніталій, примусові аборти, примусова стерилізація.

Використані джерела:

1. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 / Упорядник та автор нарису К. А. Вислобоков; за ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 1997. – 547 с.

2. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн / В.П. Глиняний. – Ч. 1. – Х.: Одісеї, 2003. – 832 с.

3. Книга пророка Осії // Біблія, або книги святого письма Старого й Нового Заповіту. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2004. – 1416 с.

4. Законы Ману. Перевод с санскрита С.Д. Эльманович. Труды общества русских ориенталистов №1. СПб. [Типо-литография Н.И. Евстифьева] 1913г. – 286 с.

5. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015. - Назва з екрана.

6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_207. - Назва з екрана.

7. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_021. - Назва з екрана.

8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Довідник для членів парламенту. – Страсбург. Секретаріат Комітету з рівних прав і недопущення дискримінації Парламентської асамблеї Ради Європи, 2013. – 104 с.

9. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927- Назва з екрана.

10. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96вр>. - Назва з екрана.

11. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 20 жовтня 2016 року № 5294. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> - Назва з екрана.

12. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>. - Назва з екрана.

References

1. Vyslobokov K. A., Shemshuchenko Yu. S. (Eds.) (1997). Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskii narod 1743 [The Rights which Ruthenian People Use for Suing 1743]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Glyniani V. P. (2003). Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh kraiin [The History of State and Law of Foreign Countries], (Vols. 1). Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].

3. Knyha proroka Osii [The Book of Isaiah]. Bibliia, abo knyhy sviatoho pysma Staroho i Novoho Zapovitu – Bible or Holy Scriptures of The Old and New Testaments. (2004). Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo [in Ukrainian].

4. Zakony Manu [The Laws of Manu] (1913). (S.D. Elmanovich, Trans. from Sanskrit). Trudy obschestva russkikh orientalistov – The Works of The Russian Orientalists' Community. (Vols. 1). Saint Petersburg: [Tipo-litografiia N.I. Yevstifeva] [in Russian].

5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny, pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Generalnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [The Universal Declaration of Human Rights, proclaimed by resolution 217 A (III) of the United Nations General Assembly from December 10 1948]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].

6. Konventsiiia Organizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii schodo zhinok vid 18 hrudnia 1979 roku [The Council of UNO on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women from December 18 1979]. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/go/995_207 [in Ukrainian].

7. Konventsiiia OON pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku [The Council of UNO on the Rights of the Child from November 20 1989]. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 [in Ukrainian].

8. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy (Stambulska konventsiiia) [The Council of Europe Convention on Preventing Violence against Women and Domestic Violence (The Istanbul Convention)]. (2013) Dovidnyk dlia chleniv parlamentu – The Members' Handbook. Strasburg: Sekretariat Komitetu z rivnykh prav i nedopuschennia dyskryminatsii Parlamentskoi asamblei Rady Yevropy [in Ukrainian].

9. Konventsiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva [The Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927 [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine from June 28 1996, № 254k/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96vr> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protyddiu domashnomu nasylstvu» vid 20 zhovtnia 2016 roku № 5294. [Law of Ukraine «On Preventing and Combating Domestic Violence» from October 20 2016, № 5294]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhyvostei zhinok i cholovikiv» vid 8 veresnia 2005 roku № 2866-IV. [Law of Ukraine «On the Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men» from September 8 2005 № 2866-IV]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2019

Иерусалимов И. А.,

кандидат юридических наук, доцент,
профессор кафедры досудебного расследования
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

Литвинчук А. И.,

кандидат юридических наук, доцент, адвокат,
доцент кафедры досудебного расследования,
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

Иерусалимов В. И.,

аспирант частного высшего учебного заведения
«Европейский университет»
(г. Киев, Украина)

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАСИЛИЮ В СЕМЬЕ

Статья посвящена историко-правовым аспектам противодействия насилию в семье. В работе раскрыты причины возникновения насилия в семье, лежащие в исторической, культурной и социальной плоскости. Приводится подробная хронология развития борьбы за права женщин и противодействию домашнему насилию на уровне ООН, включая перечень конференций и системообразующих документов. Также проводится анализ международных соглашений, что нашли свое отражение в украинском законодательстве, как на уровне законов так и подзаконных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: домашнее насилие, гендер, Стамбульская конвенция.

Ierusalimov I.,
candidate of law, associate professor,
professor of the department of pre-trial investigation
National academy of internal affairs
(Kyiv, Ukraine)

Litvinchuk A.,
candidate of law, associate professor, lawyer,
associate professor of the department of pre-trial investigation
National academy of internal affairs
(Kyiv, Ukraine)

Ierusalimov V.,
graduate student European university
(Kyiv, Ukraine)

THE HISTORICAL-LEGAL ASPECTS OF COUNTERACTION TO DOMESTIC VIOLENCE

This research is about the historical-legal aspects of counteraction to domestic violence. This article reveals the causes of violence in the family, which lie in the historical, cultural and social field.

We give definition of domestic violence as any deliberate act (act or omission) or the threat of the use of such act (action or inaction) of a physical, sexual, psychological or economic nature. It's refer to one of family member or household relative to another, if these actions violate constitutional rights and freedoms a member of a family or a household as a person and a citizen and causes him moral harm, damage to his physical, mental health or economic interest.

Shows detailed chronology of the struggle for women's rights and domestic violence at the UN and Council of Europe level presented, including a list of conferences and system-building documents, including a detailed study of the Istanbul Covenant. This document also build on analysis of international agreements, which also implements in the Ukrainian legislation. Starting from the resolutions of the United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women, which adopted by United Nations on the General Assembly of the United Nations on December 10, 1948. Moreover, we showed a number of Council of Europe decisions in this area.

Between international legal acts, we describe Council of Europe Convention on the Prevention of Violence against Women and Domestic Violence and the fight against these reasons. The Convention introduces a comprehensive approach to combating violence against women and domestic violence and substantially complements existing instruments, proposes new definitions of terms, and strengthens protection against discrimination on the grounds of gender. The Convention aims to ensure the development of a comprehensive framework, policies and measures to protect and assist all victims of violence against women and domestic violence.

Also, we describe the structure of authorities in Ukraine, according to their powers in part of the implementation of gender policy. Important part of our research is normative legal acts, including programs and laws. Among them, we allocated the Law of Ukraine "On ensuring equal rights and opportunities for women and men", "On counteraction discrimination".

Key words: domestic violence, gender, Istanbul Convention

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.282-293>

УДК 341.232:343.123.12(477)

О. В. Краснов,

начальник оперативно-розшукового відділу

Східного регіонального

управління (з м. д. н. п. Краснопілля)

Державної прикордонної

служби України

(з м. д. н. п. Краснопілля - м. Суми, Україна)

e-mail: krasnovsasha84@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-9220-4558>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ІНТЕГРОВАНОГО УПРАВЛІННЯ КОРДОНАМИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто проблемні питання впровадження концепції інтегрованого управління кордонами в Україні. Висвітлено основні віхи імплементації цього європейського підходу в Україні в 2010 - 2015 роках. Наголошено на потребі розроблення нової концепції інтегрованого управління кордонами з огляду на те, що чинна концепція розрахована на період до 2020 року. Визначено інші фактори, які обґрунтовують потребу вдосконалення системи управління кордонами, серед яких - протидія терористичній діяльності та протидія транснаціональній організованій злочинності.

Ключові слова: інтегроване управління кордонами, прикордонна безпека, європейська інтеграція, транскордонна злочинність.

Постановка проблеми. Основою забезпечення належного режиму державного кордону в Україні на сьогодні є концепція інтегрованого управління кордоном. Така концепція прийнята в ЄС як сучасна модель, що дає змогу як сприяти законним переміщенням і торгівлі, так і запобігати транскордонній злочинності. Отже, впровадження цієї концепції має на меті як ефективно забезпечення прикордонної безпеки нашої держави, так і реалізацію нею політики європейської інтеграції.

В Україні діяльність з імплементації цього підходу, напрацьованого в Європейському Союзі, здійснюється з 2010 року після прийняття відповідного урядового розпорядження [1] і суттєво розширено в 2015 році, коли було затверджено оновлену редакцію Концепції інтегрованого управління кордонами [2]. Реалізація останньої Концепції розрахована на період до 2020 року. Тобто на сьогодні нагальною є розробка нової Концепції інтегрованого управління кордонами, що має базуватися на науковому підґрунті, яке б враховувало сучасні вимоги й тенденції розвитку ситуації у сфері забезпечення прикордонної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проведено значну кількість наукових досліджень щодо питань розбудови політики держави в сфері забезпечення прикордонної безпеки. Зокрема в дисертаційному дослідженні В.Березенка здійснено аналіз питань конституційно-правового забезпечення режиму державного кордону, їх

значення для формування політики в цій сфері [3]. Натомість у дисертації О. Цевельова висвітлені питання, пов'язані з формуванням політики держави у сфері забезпечення національної безпеки в цій галузі [4]. У своєму дослідженні О. Мякота розкриває питання, пов'язані з визначенням міжнародно-правового статусу державних кордонів України [5]. Питання міжвідомчої взаємодії суб'єктів забезпечення прикордонної безпеки розглянуто в дослідженні І. Кушнір [6]. Також суттєвий інтерес викликають матеріали, викладені в опублікованій останнім часом навчальній літературі. Скажімо, у навчальному посібнику, який підготував авторський колектив [7], висвітлено основні положення політики нашої держави в цій сфері та повноваження, якими наділені суб'єкти її реалізації. У навчальному посібнику Є. Стрельцова та А. Притули розкрито питання застосування заходів кримінального права з охорони державного кордону України [8]. Питання забезпечення режиму державного кордону розглянуто в навчальному посібнику Д. Купрієнка, Ю. Дем'янюка та О. Діденка [9]. Водночас питанням впровадження інтегрованого управління кордонами в нашій країні достатньої уваги на рівні наукових досліджень не було приділено. Отже, існує потреба у формуванні наукового підґрунтя впровадження цієї концепції в Україні.

Формування цілей. Метою статті є дослідження ключових особливостей концепції інтегрованого управління кордонами та формулювання напрямів її дальшої імплементації в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI століття прослідковується зміна підходів до забезпечення безпеки державного кордону. Ризики у сфері прикордонної безпеки можуть виявитися в будь-якому місці, а не лише в межах територіальних кордонів або юрисдикції держави. Забезпечення цієї безпеки вимагає реагування на ризики там, де їх було виявлено, бажано до того моменту, поки вони реалізувалися в певні порушення. Зміна цих підходів також обумовлена збільшенням потоків людей і товарів, розширенням міжнародної торгівлі.

Виділимо низку факторів, що визначають потребу у вдосконаленні системи управління кордонами. Зокрема протидія терористичній діяльності та транснаціональній організованій злочинності обумовлює потребу в проведенні узгоджених дій на державному кордоні, у яких брали б участь різні компетентні органи на національному та міжнародному рівнях. Ефективний контроль над потоками товарів, спрямований на запобігання контрабанді, потребує гармонізації управління ризиками органів охорони державного кордону. Іншим чинником такого роду є розвиток електронної комерції. Окрім цього, потреба в забезпеченні сталого зростання світової економіки вимагає забезпечення раціонального використання ресурсів, що передбачає її оптимізацію управління кордонами. Водночас потреби в спрощенні процедур торгівлі та перетину кордону громадянами не мають ставити під загрозу питання забезпечення національної безпеки.

Належне функціонування режиму державного кордону є однією зі складових національної безпеки. Політика управління кордонами значною мірою визначає безпеку громадян на території держави, реалізацію їхніх прав і свобод, функціонування економіки. Українська політика у цій сфері

орієнтована на стандарт інтегрованого управління кордонами, розроблений у Європейському Союзі; він став реакцією на виклики глобалізації та інтенсифікації транскордонних рухів. Цей підхід орієнтований на забезпечення багатоскладової системи контролю, що розповсюджується на всю територію держави та поза її межами, охоплюючи діяльність широкого кола суб'єктів. Ключовими складовими цього підходу є міжнародна співпраця, аналіз ризиків та інформаційний обмін на національному й міжнародному рівнях [10].

Основною метою Європейської концепції інтегрованого управління кордонами є попередження транскордонної злочинності, разом із забезпеченням прав людини. Її сутністю є забезпечення координації та співробітництва між усіма органами, що беруть участь в охороні кордону на національному та міжнародному рівнях, з метою забезпечення ефективного та скоординованого управління кордонами (зادля забезпечення відкритих, але контрольованих і надійних кордонів) [11].

Інтегроване управління кордонами має трирівневу структуру організації співробітництва – на внутрішньовідомочму, міжвідомочму та міжнародному рівнях, а також охоплює чотирирівневу модель управління доступом, що вміщує заходи, які проводяться в третій країні задля запобігання нелегальній міграції, а також співробітництво із сусідніми країнами, прикордонний контроль і контроль у зоні вільного переміщення людей.

Концепція передбачає посилення захисту зовнішніх кордонів та створення умов для ефективного обміну інформацією про можливі загрози безпеці між країнами – членами ЄС. Відповідно, основні зусилля спрямовані на зовнішні кордони ЄС. Окрім цього, значна увага приділяється розвитку взаємодії з країнами, з якими Євросоюз безпосередньо межує, серед них є і Україна.

Міжнародний рівень співробітництва охоплює співробітництво на багатосторонньому рівні задля напрацювання ліпшого підходу до спільних проблем, таких, як транскордонна злочинність, нелегальна міграція, тероризм, контрабанда товарів. Це досягається через забезпечення співробітництва між компетентними органами різних країн, багатостороннього співробітництва та вдосконалення нормативно-правової бази. Зокрема, співробітництво між сусідніми країнами вміщує спільне патрулювання, координацію оперативно-розшукової діяльності, організацію спільних пунктів перетину кордону та контактних офісів, інформаційний обмін, спільну підготовку кадрів тощо. На місцевому рівні міжнародне співробітництво може здійснюватися завдяки контактам між офіційними представниками з обох сторін кордону.

Основою міжнародного співробітництва є інформаційний обмін. Для забезпечення інформаційного обміну та координації в прикордонній сфері у кожній державі ЄС створено Національні координаційні центри, які є контактними центрами для взаємодії з Європейським агентством з охорони зовнішніх кордонів країн-членів Європейського Союзу (Frontex). Frontex здійснює інтегроване управління зовнішніми кордонами ЄС спільно з

уповноваженими національними органами держав-членів ЄС. Найвою тенденцією сучасного періоду є підвищення ролі Frontex і перебирання цією структурою функцій національних прикордонних відомств. Упроваджуються єдині стандарти управління зовнішніми кордонами, а також забезпечення постійного контролю та проведення аналізу ризиків. Frontex має доступ до національних інформаційних систем, що стосуються діяльності в сфері охорони кордону. На його основі створено Прикордонні команди швидкого реагування, що мають право діяти в усіх державах-членах ЄС. Ідея створення цих груп полягає у формуванні механізму, який дає змогу швидко направляти співробітників прикордонних органів країн ЄС у регіони, де відбуваються надзвичайні ситуації. Їхні члени мають право здійснювати контроль відповідно до Шенгенського кодексу про кордони. До їх функцій належить охорона кордону, перевірка документів, опитування осіб, які не мають відповідних документів, запит на інформацію у базі даних [12, с. 94 – 97].

Іншим напрямом концепції інтегрованого управління кордонами є міжвідомче співробітництво на національному рівні. Відповідно до процедур і практик країн ЄС доцільним визнається розробка угод між прикордонними, митними, іншими правоохоронними, а також іншими причетними відомствами (скажімо, фітосанітарними) на центральному та регіональному рівнях з урахуванням специфічних функцій, компетенцій, потреб інформаційного обміну, порядку проведення перевірок та інших процедур.

Ця практика активно застосовується і в країнах, що не є членами ЄС, але мають з ним розвинуту договірну базу. Наприклад, у країнах регіону Західних Балкан формуються так звані «оперативні центри», що забезпечують аналіз та обмін інформацією, а також надання сприяння митним і прикордонним органам у проведенні розслідувань. Вони здійснюють аналіз ризиків, визначають об'єкти для проведення контролю, а також виступають елементом зв'язування між різними відомствами, причетними до охорони кордону [12, с. 101-102].

Деяке уточнення цієї концепції відбулося в 2016 році. Стаття 4 оновлених Регуляційних правил ЄС щодо служби охорони кордону та берегової лінії Європейського Союзу [13] визначає компоненти європейської системи інтегрованого управління кордонами:

– прикордонний контроль, серед іншого, заходи із забезпечення законного перетину кордону, а також, у разі доцільності, попередження та виявлення транскордонної злочинності, зокрема незаконного перевезення мігрантів, жертв торгівлі людьми, тероризму, а також дій, що стосуються осіб, які потребують міжнародного захисту;

– проведення операцій з пошуку та рятування осіб, які потерпають на морі, зокрема виявлених під час здійснення моніторингових операцій;

– аналіз ризиків для внутрішньої безпеки та загроз безпеці зовнішніх кордонів;

– співробітництво між країнами-членами, що здійснюється за підтримки та координації Frontex;

– співробітництво на національному рівні в країнах-членах між відомствами, відповідальними за охорону державного кордону, а також між

відповідними структурами ЄС, що охоплює регулярний обмін інформацією, зокрема через інформаційну систему «Європейська система моніторингу кордону» (European Border Surveillance System, EUROSUR);

- співробітництво з країнами, що не є членами ЄС, передусім із сусідніми країнами, а також із країнами, що є місцями походження чи транзиту нелегальних мігрантів;

- технічні та оперативні заходи в межах Шенгенської зони, що стосуються охорони кордону й націлені на протидію нелегальній міграції та іншим формам транскордонної злочинності;

- повернення громадян країн, що не є членами ЄС, щодо яких у країнах-членах прийнято відповідні рішення;

- використання сучасних технологій, серед яких великі інформаційні системи;

- механізм контролю за якістю впровадження системи прикордонного контролю;

- механізми забезпечення спільної діяльності, зокрема спільного фінансування.

У 2018 році Європейська комісія висунула пропозиції щодо дальшого розширення Frontex із 1600 до 10000 співробітників. Окрім цього, передбачається суттєве розширення компетенції цього відомства, яке, фактично, виконуватиме функції охорони зовнішнього кордону ЄС у повному масштабі, діючи не лише спільно з національними структурами, а й незалежно від них. Бюджет планується розширити з 1,7 млрд євро до 10 млрд євро в 2020 році. Також Frontex отримає додаткові повноваження щодо співробітництва з країнами поза межами ЄС, зокрема й через розгортання там оперативних місій.

Цю пропозицію не підтримали уряди Угорщини, Чехії та Словаччини, до того ж керівники останніх країн загалом висловилися проти існування Агентства як непотрібного Європі [14], що викликало конфлікт серед керівників країн ЄС. Скажімо, президент Франції зазначив, що країни, які не підтримують розширення FRONTEX та єдину політику ЄС стосовно мігрантів, мають залишити Шенгенську зону й бути позбавлені доступу до структурних фондів [15]. Керівництво Австрії та Німеччини також підтримало пропозицію Єврокомісії щодо розширення особового складу та повноважень Агентства. Уважається, що таке розширення сприятиме більш ефективній боротьбі з нелегальною міграцією в Європу передусім у спосіб надання підтримки країнам на зовнішньому кордоні Євросоюзу.

З огляду на підтримку цієї пропозиції більшістю країн ЄС можна передбачити, що вона буде реалізована, і в межах Євросоюзу буде створено наднаціональний правоохоронний орган із широкими повноваженнями та можливостями. На нормативному рівні це рішення планувалося затвердити до кінця 2018 року [16]. Реформування FRONTEX здійснюватиметься разом з розширенням співробітництва між правоохоронними органами та спецслужбами країн ЄС у протидії

нелегальній міграції та іншим формам транснаціональної організованої злочинності. Наприкінці 2016 року Frontex започатковано постійну місію в Болгарії на кордоні з Туреччиною [17]. На сьогодні FRONTEX планує розгорнути польову місію в Сербії [18], що братиме участь у здійсненні контролю за переміщенням мігрантів через територію цієї країни. Проект відповідної угоди спрямовано до уряду Сербії. У подальшому такі місії може бути направлено до Чорногорії, Боснії та інших країн.

Отже, на зовнішніх кордонах ЄС сформувалася цілком нова система прикордонного контролю, що охоплює національні органи охорони кордону, спецслужби та інші правоохоронні органи, інститути Євросоюзу передусім Frontex, а також представників приватного сектору та неурядових організацій [19]. Ця система є практичним виразом концепції інтегрованого управління кордонами на загальноєвропейському рівні. Концепція інтегрованого управління кордонами спрямована на створення та підтримку балансу між ефективною охороною кордону й забезпеченням його відкритості для легального руху товарів і людей. Зокрема, вона передбачає забезпечення належного прикордонного контролю на ґрунті аналізу ризиків, оперативно-розшукової та інформаційно-аналітичної діяльності, ефективну протидію транскордонній злочинності, упровадження чотирирівневої моделі контролю (заходи в третій країні, співпраця із суміжними країнами, контроль кордону та контроль у середині держави), а також міжвідомчу співпрацю компетентних органів на національному рівні та міжнародне співробітництво.

Починаючи з 2010 року, Україна впроваджує концепцію інтегрованого управління кордонами відповідно до стандартів ЄС та його консультативної підтримки. Ця Концепція закладена в таких базових міжнародних документах, як План дій з візової лібералізації та Угода про Асоціацію між Україною та ЄС. Пріоритетами у сфері управління кордонами для України є імплементація європейських стандартів, посилення міжвідомчої та міжнародної співпраці, упровадження спільного контролю та патрулювання на кордоні, чотирирівневої системи контролю за в'їздом і перебуванням іноземців, імплементація угод про реадмісію та завершення оформлення кордонів. Упровадження системи інтегрованого управління кордонами є одним з напрямів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [20]. Зокрема ст. 16 Угоди передбачає розширення співробітництва в цій сфері, що передбачає, серед іншого, розвиток оперативних заходів у сфері управління кордонами.

Однією зі складових цієї концепції є ефективна протидія транскордонній злочинності та забезпечення високого рівня внутрішньої безпеки [21]. Зазначимо, що цьому питанню на стратегічному рівні належної уваги на сьогодні не приділено. Відповідно до положень чинної Концепції інтегрованого управління

кордонами [2] викликами в цій сфері є відсутність стратегічного підходу, брак координації між суб'єктами процесу та нові безпекові виклики, пов'язані з агресією РФ проти України. На нашу думку, серед проблем, що потребують розв'язання, треба зазначити також активізацію транскордонної злочинності, зокрема пов'язаної з контрабандою наркотичних засобів і психотропних речовин, підакцизних товарів, а також природних ресурсів України, серед іншого, лісу та бурштину. Чинна Концепція розрахована на період до 2020 року, тож на сьогодні нагальною є потреба розробки оновленого документа. У січні 2019 р. урядовою постановою [22] створено Міжвідомчу робочу групу з питань координації інтегрованого управління кордонами. Її основним завданням є підготовка оновленої стратегії впровадження інтегрованого управління кордонами в нашій країні. Це передбачає як формування державної політики, так і заходів щодо її втілення. Упровадження оновленої стратегії передбачає залучення допомоги з боку ЄС, що буде найбільшим проектом такого роду, який реалізовувався Європейським Союзом у сфері прикордонного менеджменту [23]. Оновлений стратегічний документ у цій сфері враховуватиме положення нормативних актів Євросоюзу та потреби реалізації політики європейської інтеграції. Водночас необхідним є і врахування специфіки безпекової ситуації в нашій країні, основними детермінантами якої є, поряд з агресією РФ, вплив транскордонної організованої злочинності. На нашу думку, зазначені положення мають бути відображені також у поновленому Порядку денному з питань юстиції, свободи та безпеки, що визначатиме пріоритети в співпраці між Україною та ЄС у сфері інтегрованого управління кордонами.

Висновки. Подальше впровадження концепції інтегрованого управління кордонами передбачає розробку оновленої стратегії, розрахованої на період після 2020 року. На наш погляд, така стратегія має ґрунтуватися на результатах аналітичної роботи, спрямованої на виявлення прогалин у попередніх подібних документах і заходах з їх реалізації. Уважаємо, що додаткова увага має бути зосереджена на питаннях протидії транскордонній злочинності, що становить загрозу національній безпеці України та стає на заваді реалізації її євроінтеграційної політики. При цьому важливим є врахування прийнятих у 2016 році оновлених Регуляційних правил ЄС щодо служби охорони кордону та берегової лінії Європейського Союзу.

Окрім цього, важливим є виявлення загроз та ризиків, реагування на які має бути внесене до оновленої стратегії. З огляду на це доцільним є відзначення ініціативи Місії Європейського Союзу з прикордонної допомоги Україні та Республіці Молдова (EUBAM) зі створення міжвідомчої аналітичної групи для проведення регулярної оцінки ризиків і загроз, пов'язаних із транскордонною злочинністю в Одеській області, що стане вагомим інструментом в оцінці стану прикордонної безпеки в регіоні [24]. Уважаємо, що така практика має бути не лише

поширена на інші регіони, а й запроваджена на загальнодержавному рівні і закріплена нормативно.

Використані джерела:

1. Про схвалення Концепції інтегрованого управління кордонами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.10.2010 № 2031-р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 83. С. 29.

2. Концепція інтегрованого управління кордонами: Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 28.10.2015 № 1149-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. С. 126.

3. Березенко В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 21 с.

4. Цевельов О. Державне реагування на загрози національній безпеці у сфері безпеки державного кордону України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.05. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2017. 20 с.

5. Мякота О. Міжнародно-правовий статус державних кордонів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 20 с.

6. Кушнір І. Нормативно-правове забезпечення взаємодії у сфері охорони державного кордону України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Нац. авіац. ун-т, 2014. 19 с.

7. Політичні аспекти формування та охорони державного кордону : навч. посіб. для слухачів, курсантів та студентів ВНЗ / М. І. Кабачинський та ін. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. 399 с.

8. Стрельцов Є. Л., Притула А. М. Кримінально-правова охорона державного (митного) кордону України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 106 с.

9. Купрієнко Д. А., Дем'янюк Ю. А., Діденко О. В. Державна територія і державний кордон : навч. посіб. для слухачів, курсантів та студентів ВНЗ / Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 255 с.

10. Кравчук П., Кульчицька К., Сушко І. Людський вимір: як працює західний кордон України. *Державно-правова*. 2018. №46. URL: https://dt.ua/international/lyudskiy-vimir-yak-pracyuye-zahidniy-kordon-ukrayini-295803_.html (дата звернення: 26.06.2019).

11. Guidelines for integrated border management in the Western Balkans. – The International Centre for Migration Policy Development. 2007. P. 13. URL: http://www.icmpd.org/792.html?&tx_icmpd_pi2%5bdocument%5d=584&cHash=4a3246083c (дата звернення: 26.06.2019).

12. Скоординированное управление границей: международные стандарты и правоприменительная практика: монография / О. Г. Боброва, А. Ю. Кожанков, Д. Г. Коровяковский и др. Москва: Прометей, 2017. 192 с.

13. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC. *Official Journal of the European Union*. 16.9.2016. L 251/1. URL: <https://eurlex.europa.eu/legacontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R1624&from=EN>

14. Gotev G. Czech, Slovak premiers bristle at beefing up of Frontex. EURACTIV.com with Reuters. 18.09.2018. URL: <https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/czech-slovak-premiers-bristle-at-beefing-up-of-frontex>.

15. Barigazzi J. Macron: EU migration holdouts should be booted out of Schengen. 20.09.18. URL: <https://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-eu-migration-frontex-holdouts-hungary-viktor-orban-should-be-booted-out-of-schengen>.

16. Salzburg summit presses for bigger Frontex mandate // Nikolaj Nielsen, Eszter Zalan. 21.09.18. URL: <https://euobserver.com/migration/142917>.

17. Katsarova B. Launch of the European Border and Coast Guard. 06.10.2016. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_AC-16-3828_en.htm.

18. Rudic F. Frontex to Help Serbia Manage Migrant Challenge. – Balkan Insight. 20.09.18. URL: <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-eu-initial-agreement-on-border-protection-09-20-2018>.

19. Andersson R. Europe's failed 'fight' against irregular migration: ethnographic notes on a counterproductive industry. 09.02.2016. URL : <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1139446>.

20. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. том 1. С. 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 26.06.2019).

21. Іванна Климпуш-Цинцадзе: Уповноважені відомства протягом місяця мають підготувати пропозиції до проекту Національної стратегії управління кордонами. 13.03.2019. URL: <https://eu-ua.org/novyny/ivanna-klumpush-cyncadze-upovnovazheni-vidomstva-protyagom-misyasya-mayut-pidgotuvaty> (дата звернення: 26.06.2019).

22. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації інтегрованого управління кордонами : постанова Кабінету Міністрів України № 83. 30.01.2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 17. С. 28.

23. Вадим Троян: В Україні триває активний розвиток інтегрованого управління кордонами Департамент комунікації МВС України. 31.01.2019. URL : https://mvs.gov.ua/ua/news/17911_Vadim_Troyan_V_Ukraini_triva_aktivniy_rozvitok_integrovanogo_upravlinnya_kordonami.htm (дата звернення: 2 6.06.2019).

24. Голова Держприкордонслужби Петро Цигикал зустрівся з Головою Місії EUBAM Славоміром Піхором / Державна прикордонна служба України, 13.03.19. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Golova-Derzhprikordon-sluzhbi-Petro-Cigikal-zustriv-sya-z-Glavoyu-Misii-EUBAM-Slavomiro-m-Pihorom> (дата звернення: 26.06.2019).

References:

1. Pro skhvalennia Kontseptsii intehrovanoho upravlinnia kordonamy [On Approval of the Integrated Border Management Concept] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.10.2010 . № 2031-p [in Ukrainian].

2. Kontseptsia intehrovanoho upravlinnia kordonamy [The Integrated Border Management Concept] : Kabinet ministriv Ukrainy. Rozporiadzhennia vid 28.10.2015 . № 1149-p [in Ukrainian].

3. Berezhenko V. Pravovyi rezhym derzhavnoho kordonu Ukrainy: konstytutsiino-pravovi aspekty rehuliuвання ta zakhystu [Legal regime of the state border of Ukraine: constitutional and legal aspects of regulation and protection] : avtořef. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2017. 21 p. [in Ukrainian].

4. Tsevelov O. Derzhavne reahuvannia na zahrozy natsionalnii bezpetsi u sferi bezpeky derzhavnogo kordonu Ukrainy [State Response to Threats to National Security in the Area of Security of the State Border of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.05. Khmelnytskyi : Khmelnyts. un-t upr. ta prava, 2017. 20 p. [in Ukrainian].

5. Miakota O. Mizhnarodno-pravovyy status derzhavnykh kordoniv Ukrainy [International law and the status of the state borders of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11. Kharkiv : Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, 2016. 20 p. [in Ukrainian].

6. Kushnir I. Normatyvno-pravove zabezpechennia vzaiemodii u sferi okhorony derzhavnogo kordonu Ukrainy [Regulatory and legal framework of cooperation in the field of protection of the state border of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv : Nats. aviats. un-t, 2014. 19 p. [in Ukrainian].

7. Politychni aspekty formuvannia ta okhorony derzhavnogo kordonu [Political Aspects of Formation and Protection of the State Border]: navch. posib. dlia slukhachiv, kursantiv ta studentiv VNZ / M. I. Kabachynskiy ta in. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 2015. 399 p. [in Ukrainian].

8. Streltsov Ye. L., Prytula A. M. Kryminalno-pravova okhorona derzhavnogo (mytnoho) kordonu Ukrainy [Criminal law protection of the state (customs) border of Ukraine]: navch. posib. Odesa : Feniks, 2015. 106 p. [in Ukrainian].

9. Kupriienko D. A., Demianiuk Yu. A., Didenko O. V. Derzhavna terytoriiia i derzhavnyi kordon [State Territory and State Border]: navch. posib. dlia slukhachiv, kursantiv ta studentiv VNZ /. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 2014. 255 p. [in Ukrainian].

10. Kravchuk P., Kulchytska K., Sushko I. Liudskiy vymir: yak pratsiuie zakhidnyi kordon Ukrainy [Human Dimension: How Does the Western Border of Ukraine Work?]. *Dzerkalo tyzhnia*. 2018. № 46. URL: https://dt.ua/international/lyudskiy-vimir-yak-pracyuye-zahidnyi-kordon-ukrayini-295803_.html. [in Ukrainian].

11. Guidelines for integrated border management in the Western Balkans. - The International Centre for Migration Policy Development. 2007. P. 13. URL: http://www.icmpd.org/792.html?&tx_icmpd_pi2%5bdocument%5d=584&cfHash=4a3246083c.

12. Skoordynirovannoe upravlenye hranytsei: mezhdunarodnie standarti y pravoprymenytelnaia praktyka [Coordinated Border Management: International Standards and Law Enforcement Practice]: monohrafiya / O. H. Bobrova, A. Yu. Kozhankov, D. H. Koroviakovskiy y dr. Moskva: Prometei, 2017. 192 p. [in Russian].

13. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC. *Official Journal of the European Union*. 16.9.2016. L 251/1. URL:<https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R1624&from=EN>.

14. Gotev G. Czech, Slovak premiers bristle at beefing up of Frontex. EURACTIV.com with Reuters. 18.09.2018. URL: <https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/czech-slovak-premiers-bristle-at-beefing-up-of-frontex>.

15. Barigazzi J. Macron: EU migration holdouts should be booted out of Schengen. 20.09.18. URL: <https://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-eu-migration-frontex-holdouts-hungary-viktor-orban-should-be-booted-out-of-schengen>.

16. Salzburg summit presses for bigger Frontex mandate // Nikolaj Nielsen, Eszter Zalan. 21.09.18. URL: <https://euobserver.com/migration/142917>.

17. Katsarova B. Launch of the European Border and Coast Guard. 06.10.2016. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_AC-16-3828_en.htm.

18. Rudic F. Frontex to Help Serbia Manage Migrant Challenge. – Balkan Insight. 20.09.18. URL: <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-eu-initial-agreement-on-border-protection-09-20-2018>.

19. Andersson R. Europe's failed 'fight' against irregular migration: ethnographic notes on a counterproductive industry. 09.02.2016. URL: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1139446>.

20. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2014. № 75. tom 1. P. 83. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. [in Ukrainian].

21. Ivanna Klympush-Tsyntsadze: Upovnovazheni vidomstva protiahom misiatsia maiut pidhotovaty propozytsii do proektu Natsionalnoi stratehii upravlinnia kordonamy. 13.03.2019. URL: <https://eu-ua.org/novyny/ivanna-klympush-cyncadze-upovnovazheni-vidomstva-protiyagom-misyacya-mayut-pidgotovaty>. [in Ukrainian].

22. Pro utvorennia mizhvidomchoi robochoi hrupy z pytan koordynatsii intehrovanoho upravlinnia kordonamy [On the establishment of an interdepartmental working group on coordinating integrated border management] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 83. 30.01.2019 r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2019. № 17. P. 28. [in Ukrainian].

23. Vadym Troian: V Ukraini tryvaie aktyvnyi rozvytok intehrovanoho upravlinnia kordonamy [In Ukraine, active development of integrated border management continues] // Departament komunikatsii MVS Ukrainy. 31.01.2019. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/17911_Vadim_Troian_V_Ukraini_triva_aktivnyi_rozvytok_integrovanogo_upravlennya_kordonami.htm. [in Ukrainian].

24. Holova Derzhprykordonsluzhby Petro Tsyhykal zustrivsia z Hlavoiu Misii EUBAM Slavomirom Pikhodom. – Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy, 13.03.19. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Golova-Derzhprykordonsluzhbi-Petro-Cigikal-zustrivsia-z-Glavoyu-Misii-EUBAM-Slavomirom-Pihodom>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.04.2019

Краснов А. В.,
начальник оперативно-разыскного отдела Восточного
регионального управления (с м. д. н. п. Краснополье)
Государственной пограничной службы Украины
(н. п. Краснополье - г. Сумы, Украина)

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ ИНТЕГРИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ ГРАНИЦАМИ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются проблемные вопросы внедрения концепции интегрированного управления границами в Украине. Освещены основные вехи имплементации этого европейского подхода в Украине в 2010 и 2015 годах. Отмечается необходимость разработки новой концепции интегрированного управления границами, учитывая, что действующая концепция рассчитана на период до 2020 года. Определяются другие факторы, которые обосновывают необходимость

совершенствования системы управления границами, среди которых - противодействие террористической деятельности и противодействие транснациональной организованной преступности.

Ключевые слова: интегрированное управление границами, пограничная безопасность, европейская интеграция, трансграничная преступность.

Krasnov O.,

Head of the Operations and Investigation Department
of the Eastern Regional Directorate
State Border Service of Ukraine
(Krasnopolye NP - Sumy, Ukraine)

PROBLEM ISSUES IN THE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF INTEGRATED BORDER MANAGEMENT IN UKRAINE

The article discusses the issues of implementation of the concept of integrated border management in Ukraine. It is noted that the Ukrainian policy in this area is focused on the standard of integrated border management, developed in the European Union. The main milestones of the implementation of this European approach in Ukraine in 2010 and 2015 are highlighted. There is a need to develop a new concept of integrated border management, given that the current concept is designed for the period up to 2020. Other factors are identified that justify the need to improve the border management system. Among them, including countering terrorist activities and countering transnational organized crime. The three-tier structure of the organization of cooperation (internal, interdepartmental, international) has been studied. The four-tier access control model was analyzed, which includes the following measures: 1) measures taken in third countries to counteract illegal migration; 2) cooperation with neighboring countries; 3) border control; 4) control in the area of free movement of people.

The author analyzes the specifics of the functioning of the FRONTEX agency, its tasks and prospects for further development, the role of Ukraine in the work of this organization. It was concluded that a completely new border control system was formed at the external borders of the European Union, which includes national border guard agencies, special services and other law enforcement agencies, institutions of the European Union, as well as representatives of the private sector and non-governmental organizations.

It is noted that one of the constituent parts of the concept is the effective counteraction to cross-border crime and ensuring a high level of internal security. The author points out that recently, Ukraine faces new security challenges, which are caused by armed aggression from the Russian Federation. Among other problems, the intensification of cross-border crime related to the smuggling of narcotic substances, psychotropic substances, excisable goods, and natural resources is outlined.

Key words: integrated border management, border security, European integration, cross-border crime.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.294-304>
УДК 343.98

Ю. А. Оверченко,

старший викладач кафедри спеціальних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)

e-mail: Yuriy.A.Overchenko@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6307-3459>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У СФЕРІ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ

У статті висвітлено особливості взаємодії оперативних підрозділів Державної прикордонної служби України у сфері конфіденційного співробітництва з іншими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Проаналізовано поняття «конфіденційне співробітництво», а також принципи, на яких воно базується. Розглянуто питання щодо вирішення завдання одним суб'єктом оперативно-розшукової діяльності за рахунок іншого в разі застосування на свою користь його конфідентів. Зроблено висновок, що в процесі взаємодії оперативних підрозділів ДПС України у сфері конфіденційного співробітництва з іншими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності відсутнє достатнє підґрунтя для прямої передачі конфідентів від одного суб'єкта ОРД до іншого. Окреслено напрями та межі доцільності у взаємодії оперативних підрозділів ДПС України та оперативних підрозділів органів і установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, конфіденційне співробітництво, Державна прикордонна служба України, взаємодія оперативно-розшукових підрозділів, внутрішньо-камерна розробка.

Постановка проблеми. З огляду на стрімкий розвиток організованої злочинної діяльності в масштабах, що мають транскордонний характер, виникає низка проблем, які потребують ретельної уваги щодо їх досліджень. Скажімо, О. М. Махлай зазначає, що особливої гостроти проблема транскордонної злочинної діяльності на державному кордоні України набуває внаслідок відсутності ефективних методів запобігання цьому негативному явищу, низького рівня ефективності взаємодії з іншими органами та підрозділами, недосконалості інформаційно-аналітичного забезпечення та процедур притягнення винних осіб до відповідальності, низького рівня довіри до влади з боку громадян [1, с. 213].

Отже, в оперативно-розшукових підрозділах (далі – ОРП) Державної прикордонної служби України (далі – ДПС України) у процесі боротьби з транскордонною злочинністю на державному кордоні України (далі – ДК України) виникає низка питань щодо організації взаємодії між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Передусім це стосується процесу застосування оперативних сил та засобів у межах взаємодії між суб'єктами ОРД під час їх спільної протидії транскордонній злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії між правоохоронними органами досліджували такі науковці, як В. О. Лукашов, Д. В. Гребельський, А. Г. Лекарь, які у своїх працях визначили фундаментальні основи процесу організації та узгодження спільних дій різних за своїм призначенням суб'єктів ОРД. Проте питання взаємодії між правоохоронними органами й далі залишається не досить вивченим, а відтак актуальним.

Окрім названих авторів, питання вдосконалення процесу взаємодії розглядали інші науковці, які протягом останнього часу звернули належну увагу на наявну проблему, а саме: О. М. Бандурка, А. А. Галючек, В. Л. Грохольській, Л. Ф. Гула, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, І. П. Козаченко, П. Т. Дорошенко, О. В. Кириченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Л. Оргинський, В. В. Шендрик, І. П. Козаченко, А. Погорецький, І. Ф. Хараберюш, С. І. Халимон, І. Р. Шинкаренко та інші.

Зокрема, І. Козаченко аналізує взаємодію оперативних підрозділів між собою як своєрідну модель, яка передбачає взаємний інформаційний обмін та проведення спільних оперативно-розшукових заходів [2, с. 192]. А О. Бандурка вже розглядає взаємодію оперативних підрозділів між собою як результат їх спільного функціонування в певній системі правоохоронних органів, яку вони утворюють, стверджуючи, що оперативно-розшукові підрозділи під час взаємодії між собою мають можливість вирішувати свої завдання за рахунок можливостей інших оперативних підрозділів [3, с. 140].

Учений І. Шинкаренко зазначає, що, попри значну увагу, яку науковці приділили питанням організації та здійснення взаємодії, і досі не напрацьовано єдиного розуміння самої сутності зазначеного поняття. Це також знаходить своє беззаперечне відображення в теоретичних основах, які окреслюють процес організації та здійснення взаємодії між оперативними підрозділами суб'єктів ОРД України [4, с. 44].

Тож із наведеного очевидно, що в спеціальній літературі порушуються питання про потребу прийняття нормативного документа, який би регулював питання взаємодії оперативних підрозділів і визначав основні напрями та форми взаємодії в питаннях протидії злочинності та проведення спільних заходів. Водночас виникає потреба більш детального обґрунтування цих заходів.

Формування цілей. З огляду на актуальність указанного напряму наукового пошуку, метою статті є визначення сучасного стану взаємодії оперативних підрозділів ДПС України в сфері конфіденційного співробітництва з іншими суб'єктами оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, поняття «конфіденційне співробітництво» потрібно сприймати як сукупність різних за своїм змістом складових, які в поєднанні утворюють окреме за своїм значенням смислове поняття. Зауважимо, що термін «конфіденційність» походить від англійського слова «Confidentiality», що в перекладі, на думку В. Богуша, означає наступне: «властивість не підлягати розголошенню, довірливість, приватність, секретність» [5].

Щодо поняття «співробітництво» існують декілька думок. Зокрема А. Субботін вважає, що співробітництво – це спільна з ким-небудь діяльність,

спільна праця для досягнення мети. Інакше кажучи, це рекурсивний процес, у якому двоє або більше людей, або організацій, працюють разом задля досягнення спільних цілей за допомогою обміну інформацією, навчання й досягнення консенсусу. Це більше ніж перетин загальних цілей, який спостерігається, наприклад, у кооперативних підприємствах, а глибока, колективна рішучість досягти ідентичної мети. Більшість співпраці потребує лідерства [6].

Отже, з огляду на специфічний напрям досліджень в окресленій царині, зазначимо, що в понятійному сенсі конфіденційне співробітництво доцільно визначити як відносини між декількома суб'єктами, які мають конфіденційний характер та визначають певний процес інформаційного обміну між ними задля досягнення єдиної мети. Головною відмінністю зазначеного процесу є те, що за своїм змістом він є обмеженим для участі сторонніх осіб, які не мають санкціонованого доступу до таких відносин. На нашу думку, зважаючи на закритий характер зазначених відносин, вони виникають та ґрунтуються здебільшого на принципах взаємної довіри. У подальшому ці відносини формуються під впливом обов'язкової умови щодо нерозголошення факту їх встановлення й беззаперечного зберігання в таємниці факту їх існування надалі.

У правовому просторі України законодавець регулює поняття конфіденційних відносин деякими положеннями закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінального процесуального кодексу України, визначаючи такі відносини також як конфіденційне співробітництво. Відповідно до ст. 11 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» конфіденційне співробітництво розкривається як процес спрняння здійсненню ОРД. Зазначимо, що на підставі п. 14 ст. 8 вищезазначеного закону та ст. 275 КПК України для вирішення завдань ОРД суб'єктам ОРД надано право використовувати конфіденційні відносини в оперативно-розшуковому процесі. Згідно з положеннями ст. 3 Конституції України для дотримання принципів конфіденційних відносин законодавець визначає гарантії суб'єктам конфіденційних відносин. Так положеннями ст. 14 зазначеного вище закону обмежується доступ до відомостей, які дають змогу ідентифікувати конфідентів, а ст. 13 – на рівні держави встановлює гарантії їхнього соціального та правового захисту. З огляду на визначення положень ст. 4 згаданого закону доходимо висновку, що принципи ОРД, які визначив законодавець щодо законності та дотримання прав і свобод людини цілком узгоджуються з принципами конфіденційних відносин стосовно гарантії на рівні держави щодо нерозголошення факту їх встановлення. У такий спосіб законодавець остаточно регулює порядок застосування суб'єктами ОРД конфіденційного співробітництва. Отже, держава зобов'язує суб'єктів ОРД неухильно дотримуватися прав і свобод конфідентів у разі їхнього залучення до оперативно-розшукового процесу.

На наш погляд, це означає, що суб'єкт ОРД, який залучає особу до конфіденційного співробітництва, цілковито несе відповідальність за створення певних умов, які гарантують конфідентіві його захист від

можливих негативних наслідків, що можуть настати через його співробітництво з суб'єктом ОРД.

Отже, з'ясувавши принципи, на основі яких формуються відносини конфіденційного характеру, та визначивши законодавче підґрунтя, на основі якого утворюються та функціонують згадані відносини, зазначимо, що кожен суб'єкт ОРД, реалізуючи свої права на встановлення конфіденційних відносин, буде діяти відповідно до основних принципів конфіденційності. Тобто процес залучення конфідентів до співробітництва завжди реалізовуватиметься з дотриманням умов беззаперечного збереження в таємниці факту конфіденційних відносин. Цілком очевидно, що в межах кожного суб'єкта ОРД зазначений принцип також буде неухильно виконуватися відповідно до лінійного та функціонального поділу самого суб'єкта ОРД на структурні складові. У такий спосіб створюються умови, які дадуть змогу уповноваженим особам суб'єктів ОРД (далі – уповноважена особа) застосовувати конфіденційне співробітництво для вирішення широкого спектру завдань, віднесених до компетенції суб'єкта ОРД, як у часі, так і територіально. Водночас при широкому застосуванні конфіденційного співробітництва за уповноваженою особою залишається право та обов'язок забезпечувати умови конфіденційності для конфідентів локально.

Отже, повертаючись до основних принципів, на яких ґрунтуються конфіденційні відносини, зазначимо, що уповноважена особа, залучаючи до конфіденційного співробітництва конфідента, тим самим гарантує збереження факту конфіденційного співробітництва в таємниці від неуповноважених на те осіб. Отже, виникають певні взаємовідносини між уповноваженими особами, які одночасно можуть бути залежні між собою як функціонально, так і лінійно, але щодо конфіденційного співробітництва – цілком незалежні один від одного. Внутрішні та відомчі акти кожного суб'єкта ОРД регулюють такі відносини, але також суворо обмежують циркуляцію інформації щодо конфідентів та чітко регламентують механізм щодо її обміну. Тобто в конфіденційних відносинах між уповноваженою особою та конфідентом закладено головний принцип, який полягає в безпосередній взаємодії між цими суб'єктами. Уповноважена особа бере на себе зобов'язання щодо дотримання гарантій, які надав конфідентові законодавець. Зауважимо, що з огляду на завдання, які виконують суб'єкти ОРД, конфіденційні відносини мають як короткочасний, так і довготривалий характер. Проте, виходячи з власного досвіду, вважаємо, що беззаперечна перевага надається конфіденційним відносинам, які мають довготривалий характер. Передусім це визначається умовами, що вимагають залучення конфідентів до вирішення завдань ОРД, а саме їх складності та тривалості в часі.

Поряд із тим існують обставини, що не залежать від уповноваженої особи, – хвороба, тривале відрадження, переміщення по службі тощо, які не дають можливості уповноваженій особі імперативно підтримувати конфіденційні відносини з конфідентом. У такий спосіб виникає загроза

порушення гарантій, наданих конфідентові державною. Для недопущення таких порушень на рівні кожного суб'єкта ОРД існують певні механізми, які передбачають порядок зміни уповноважених осіб та контролю за їхньою діяльністю. Проте порядок дотримання принципу конфіденційного співробітництва залишається незмінним.

На нашу думку, зрозуміло, що кожен суб'єкт ОРД буде намагатися встановити конфіденційні відносини для вирішення саме тих завдань, які на нього покладені. Отже, з огляду на широкий спектр напрямів діяльності суб'єктів ОРД, характер конфіденційного співробітництва будуватиметься на загальних принципах, а зміст конфіденційних відносин буде суттєво відрізнятися. Насамперед це зумовлено особливостями завдань, для виконання яких залучаються конфіденти, та наявності в них певних характеристик, які дають змогу ці завдання вирішити. Тобто ми вважаємо, що кожний суб'єкт ОРД намагається закріпити за собою монополію на такі відносини з кожним конфідентом, який залучений уповноваженою особою до такого співробітництва. Беззаперечно, маючи єдиний підхід до встановлення самого факту конфіденційних відносин, суб'єкти ОРД мають різні погляди й підходи щодо вибору самих конфідентів.

Безсумнівно, що конфідент одного суб'єкта ОРД не може бути ефективним для співробітництва з іншим суб'єктом ОРД. Це зумовлено тим, що, будучи досить ефективним при вирішенні завдань, віднесених до компетенції суб'єкта ОРД, заради яких він добирався, конфідент не може досить ефективно виконати завдання іншого суб'єкта ОРД, які вже на законодавчому рівні відрізняються від першого. Проте, урахувавши завдання оперативно-розшукової діяльності, визначені в ст. 1 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ми розуміємо, що діяльність суб'єктів ОРД усе ж таки має загальну мету. Отже, результати конфіденційного співробітництва кожного суб'єкта ОРД можуть бути досить ефективно застосовані іншим суб'єктом ОРД. У разі, коли суб'єкт ОРД не має можливості самостійно вирішити питання, що потребує залучення оперативних сил і засобів, виникає потреба спільних дій на рівні суб'єктів ОРД. Положенням п. 5 ст. 7 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» суб'єктам ОРД надається право здійснювати взаємодію, але це положення стосується лише самих суб'єктів ОРД та порядку взаємодії між ними як самодостатніх утворень у межах своєї компетенції.

Отже, усі суб'єкти ОРД мають спільну мету та зобов'язані взаємодіяти між собою для її досягнення. Кожний суб'єкт ОРД функціонує в тій сфері, що віднесена законодавцем безпосередньо до його компетенції. До того ж суб'єкт ОРД у разі відсутності можливості вирішити наявне питання може звернутися за допомогою до іншого суб'єкта ОРД у межах взаємодії. Інший суб'єкт ОРД зобов'язаний надати допомогу, але здійснює її як самодостатнє утворення.

Розглядаючи питання щодо вирішення завдання одним суб'єктом ОРД за рахунок іншого, ми розуміємо, що суб'єкт ОРД буде вирішувати

частину завдання іншого суб'єкта ОРД за рахунок своїх сил та засобів, але як самодостатня структура. Отже, у разі застосування конфідентів на користь іншого, суб'єкт ОРД буде спиратися на принципи конфіденційності, усіяко уникаючи необхідності передачі конфідента суб'єктові ОРД, із яким взаємодіє. На наш погляд, у процесі взаємодії оперативних підрозділів ДПС України у сфері конфіденційного співробітництва з іншими суб'єктами ОРД немає належного підґрунтя для безпосередньої передачі конфідентів від одного суб'єкта ОРД до іншого. Поряд із тим, сам процес взаємодії передбачає вирішення завдань одного суб'єкта ОРД за рахунок конфіденційних відносин іншого суб'єкта ОРД без порушень самого принципу конфіденційних відносин.

З огляду на наявний оперативний досвід, а також з урахуванням змісту основних завдань, віднесених до компетенції суб'єктів ОРД ДПС України, вважаємо, що взаємодія з іншими суб'єктами ОРД у сфері конфіденційного співробітництва найбільш доцільна під час здійснення такого специфічного оперативно-розшукового заходу (далі – ОРЗ) як внутрішньо-камерна розробка (далі – ВнКР).

На сьогодні цей вид ОРЗ не є притаманним для суб'єктів ОРД ДПС України. Передусім це встановлено умовами, які визначають необхідність його проведення, а саме, відсутності в ДПС України місць і можливостей ефективного застосування такого ОРЗ. Ефективність зазначеного ОРЗ напряму залежить від наявності в суб'єкта ОРД органів досудового розслідування. На нашу думку, при здійсненні ВнКР осіб, причетних до вчинення злочинів, пов'язаних з порушеннями законодавства про державний кордон, окремим аспектом взаємодії у сфері конфіденційного співробітництва має стати застосування негласного апарату оперативних підрозділів органів і установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Такий напрям взаємодії має серйозні перспективи для дальшого розвитку, оскільки одним із завдань ОРД оперативних підрозділів слідчих ізоляторів є надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів.

На жаль, на сучасному етапі розвитку ОРД у ДПС України майже відсутні приклади такої взаємодії. Насамперед це пов'язано з тим, що досудове розслідування злочинів, виявлення, попередження та припинення яких віднесено до компетенції у сфері відповідальності ДПС України, здійснюють або слідчі органи Служби безпеки України, або слідчі органи Національної поліції України. Що ж до ВнКР, то в нашому випадку зазначений ОРЗ імовірний до практичного застосування в разі отримання відомостей стосовно об'єктів розробки, що вказують на стійкі злочинні зв'язки з особами, які вже перебувають під слідством або притягнуті до кримінальної відповідальності за злочинну діяльність ідентичного чи схожого характеру.

На наш погляд, передусім це може вказувати на спроби реанімації раніше припинених транскордонних злочинних каналів; по-друге, на

спроби реконструкції організованої злочинної групи чи злочинної організації, що уникнула повної ліквідації, із боку окремих злочинних елементів з її складу, котрі уникнули відповідальності. Вбачаємо, що виникає нагальна необхідність з'ясування додаткових даних про характер зв'язку об'єкта оперативної уваги та особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, що можна здійснити досить ефективно із застосуванням такого ОРЗ як ВнКР.

У разі підтвердження злочинних зв'язків між об'єктами оперативної уваги отримуємо можливість викриття нових обставин за наявним та вже закритим кримінальним провадженням, отримання додаткових даних стосовно наявного об'єкта оперативної уваги з подальшою перекваліфікацією його злочинної діяльності та, як наслідок, повного викриття злочинної схеми та її фігурантів.

Отже, з огляду на отриманий результат дослідження зосередимо увагу на порядку організації взаємодії для реалізації ОРЗ ВнКР у разі виникнення такої необхідності. На нашу думку, для ефективної реалізації зазначеного ОРЗ доцільно провести попередні заходи щодо організації взаємодії з оперативними підрозділами в органах та установах виконання покарань.

По-перше, в основу ефективності взаємодії необхідно закласти принцип утримання осіб, причетних до транскордонної організованої злочинності, в установах, що адміністративно розміщені в межах територій, на яких затримана особа здійснювала злочинну діяльність. Це зорієнтує оперативні підрозділи ДПС України для подальшого спрямування своїх зусиль та надасть можливість заздалегідь підготуватися до можливого проведення спільних заходів з оперативним підрозділом в органі чи установі виконання покарань.

По-друге, процес завчасної організації вірогідних спільних заходів надасть можливість оперативним підрозділам в органі чи установі виконання покарань підготувати конфідента максимально наближеного за своїми морально-діловими якостями до рекомендованих оперативним підрозділом ДПС України критеріям.

Отже, процес організації та здійснення взаємодії у сфері конфіденційного співробітництва між ОРП ДПС України та іншими суб'єктами ОРД визначається як досить складна процедура з погляду законодавчої бази України. Тож вважаємо, що здійснення ВнКР у межах взаємодії доцільно обумовити декількома важливими етапами, а саме:

- *підготовчий*, що передбачає проведення завчасних заходів з організації взаємодії між ОРП ДПС України та ОРП установ виконання покарань, серед яких необхідно відзначити спільну підготовку легенди прикриття для конфідента та інформаційне забезпечення оперативними даними з боку ОРП ДПС України;

- *виконавчий етап*, що передбачає саму реалізацію ОРЗ ВнКР.

Сам процес реалізації ВнКР – це вже завдання, яке безпосередньо належить до компетенції оперативних підрозділів установи виконання

покарань. Що ж до інформаційної допомоги, то це мають бути достатні та своєчасні оперативні дані, які обумовлюють специфіку транскордонної злочинної діяльності в конкретному випадку, що стосується ВнКР та віднесена до компетенції ДПС України.

Таким чином, представлена модель взаємодії у сфері конфіденційного співробітництва надає можливість ефективно застосовувати суб'єктові ОРД своїх конфідентів на користь іншого суб'єкта ОРД, не порушуючи основних принципів конфіденційного співробітництва. До того ж повністю виконуються умови, які зобов'язують суб'єктів ОРД до взаємодії між собою під час виконання покладених на них завдань відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що законодавець, надавши право суб'єктам ОРД взаємодіяти між собою, не визначив порядок взаємодії між суб'єктами ОРД у сфері конфіденційного співробітництва. З огляду на отримані результати дослідження, зазначено, що суб'єкт ОРД не має можливості в межах взаємодії безпосередньо застосовувати конфідентів іншого суб'єкта ОРД. Основною перешкодою до того є самі принципи конфіденційного співробітництва, що заклав законодавець. Установлено також допустимий спосіб використання конфідентів у межах взаємодії ОРД ДПС України з іншими суб'єктами ОРД, що не порушує законодавство та закладені законодавцем норми залучення до конфіденційного співробітництва в оперативно-розшуковому процесі.

Це дає можливість констатувати, що наявні теоретичні та правові проблеми в питаннях взаємодії між суб'єктами ОРД указують на відсутність єдиного наукового підходу до визначення сутності, форм і тактики взаємодії такого характеру. Зокрема поняття взаємодії між суб'єктами ОРД у сфері конфіденційного співробітництва в законодавчих актах загалом не розкриті.

Отже, потреба дальших розробок теоретичних моделей взаємодії між суб'єктами ОРД загалом та ОРД ДПС України й суб'єктами ОРД, зокрема у сфері конфіденційного співробітництва, украй актуальні й важливі для розвитку ОРД щодо протидії організованій злочинності на державному кордоні України.

Використані джерела:

1. Махлай О. М. Протидія транскордонній злочинній діяльності на державному кордоні України. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 212–214.
2. Козаченко І. П. Основные направления совершенствования теории и практики оперативно-розыскной деятельности. Киев: НУАВС, 1992. 285 с.
3. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
4. Шинкаренко І. Р. Взаємодія оперативних підрозділів ОВС та пенітенціарних систем України: прикладні проблеми наукового забезпечення.

Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2012. Спеціальний випуск № 3. С. 37 – 46.

5. Богуш В. М., Кривуца В. Г., Кудін А. М. Інформаційна безпека : термінологічний навчальний довідник : за ред. Кривуци В. Г. Київ, 2004. 508 с.

6. Субботін А. Співробітництво // Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. : ред. Л. В. Губерський (голова). Київ : Знання України, 2004. Т.2. М – Я. 812с.

7. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. ст. 303.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України. *Голос України*. 2012. № 90 – 91.

9. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

References:

1. Makhlai O. M. Protydiia transkordonnii zlochynnii diialnosti na derzhavnomu kordonі Ukrainy [Counteraction of cross-border criminal activity on the state border of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. 2017. № 5. S. 212–214 [in Ukrainian].

2. Kozachenko Y. P. Osnovnie napravleniia sovershenstvovaniia teorii i praktiki operativno-rozisknoi deiatelnosti [The main directions of improvement of the theory and practice of operational investigations]. K.: NUA VS, 1992. 285 s. [in Russian].

3. Bandurka O. M. Operativno-rozshukova diialnist [Operational-search activity] : pidruchnyk. Kh. : Vyd-vo Natsionalnoho un-tu vnutr. sprav, 2002. 336 s. [in Ukrainian].

4. Shynkarenko I. R. Vzaiemodiia operativnykh pidrozdiliv OVS ta penitentsiarnykh system Ukrainy: prykladni problemy naukovoho zabezpechennia [Interaction of Operational Divisions of MIA and Penitentiary Systems of Ukraine: Applied Problems of Scientific Support]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2012. Spetsialnyi vypusk № 3. S. 37 – 46 [in Ukrainian].

5. Bohush V. M., Kryvutsa V. H., Kudin A. M. Informatsiina bezpeka : Terminolohichnyi navchalnyi dovidnyk [Information security: Terminological study guide] : za red. Kryvutsy V. H. Kyiv, 2004. 508 s. [in Ukrainian].

6. Subbotin A. Spivrobotnytstvo [Cooperation] // Ukrainaska dyplomatychna entsyklopediia: u 2 t. : red. L.V. Huberskyi (holova). K. : Znannia Ukrainy, 2004. T.2. M – Ya. 812 s. [in Ukrainian].

7. Pro operativno-rozshukovu diialnist : Zakon Ukrainy [On Operational Investigative Activity: The Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 22. st. 303 [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy. *Holos Ukrainy*. 2012. № 90 – 91 [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2019

Оверченко Ю. А.,
старший преподаватель кафедры специальных дисциплин
Национальной академии
Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого
(г. Хмельницкий, Украина)

**ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОПЕРАТИВНЫХ
ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОГРАНИЧНОЙ
СЛУЖБЫ УКРАИНЫ В СФЕРЕ КОНФИДЕНЦИАЛЬНОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА С ДРУГИМИ СУБЪЕКТАМИ
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье рассмотрены особенности взаимодействия оперативных подразделений Государственной пограничной службы Украины в сфере конфиденциального сотрудничества с другими субъектами оперативно-розыскной деятельности. Проанализировано понятие «конфиденциальное сотрудничество», а также принципы, на которых оно строится. Рассмотрены вопросы возможного разрешения заданий одним субъектом оперативно-розыскной деятельности за счёт другого в случае применения в свою пользу его конфиденентов. Сделаны выводы, что при взаимодействии оперативных подразделений Государственной пограничной службы Украины в сфере конфиденциального сотрудничества с другими субъектами оперативно-розыскной деятельности отсутствует достаточное основание для прямой передачи конфиденентов от одного субъекта ОРД другому. Очерчены направления и границы целесообразности взаимодействия оперативных подразделений Госпогранслужбы Украины и оперативных подразделений органов и учреждений исполнения наказаний Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, конфиденциальное сотрудничество, Государственная пограничная служба Украины, взаимодействие оперативно-розыскных подразделений, внутрикамерная разработка.

Overchenko Y.,
senior lecturer at the department of special disciplines
(National academy of the State border service of Ukraine
named after Bogdan Khmelnytsky)
(Khmelnytsky, Ukraine)

**PECULIARITIES OF THE INTERACTION OF OPERATIONAL UNITS OF
THE STATE BORDER SERVICE OF UKRAINE IN THE SPHERE
OF CONFIDENTIAL COOPERATION WITH OTHER SUBJECT
OF OPERATIVE LIFE ACTIVITY**

The article discusses the peculiarities of interaction in the field of confidential cooperation between units of the State Border Guard Service of Ukraine, which are authorized to carry out operational investigative activities, with other subjects of operational investigative activities. The concept of “confidential cooperation”, its legal

nature and organizational nature, and scientific approaches of various authors in this field are analyzed. The principles on which confidential cooperation is based, as well as their content in the context of the activities of the State Border Guard Service of Ukraine, are described. Legal guarantees for subjects of confidential relations on the part of state bodies are described. Attention is drawn to the subject of the operational-search activity, which attracts an individual to confidential cooperation, is fully responsible for creating certain conditions that guarantee the confidant his protection against possible negative consequences of cooperation with the subject of operational-search activity.

The issues of the possible resolution of tasks by one subject of operational-search activity at the expense of another such subject in the case of using his secret apparatus are considered.

It was concluded that in the interaction of the operational divisions of the State Border Guard Service of Ukraine in the sphere of confidential cooperation with other subjects of operational-search activity there is no sufficient basis for direct transfer of confidential information from one subject of operational-search activity to another. It is stated that the existing theoretical and legal problems in the issues of interaction between the subjects of operational-search activity indicate the lack of a single scientific approach regarding the definition of the essence, forms and tactics of such interaction.

Outlines the directions, forms, types and boundaries of the expediency of interaction between the operational-search units of the State Border Guard Service of Ukraine and the operational-search units of the bodies and institutions for the execution of punishments of the State Penal Service of Ukraine.

Key words: operational-search activity, confidential cooperation, the State Border Guard Service of Ukraine, interaction of operational-search units, prison cell development.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.304-318>

УДК 347.963

Д. Ю. Фурсов,

аспірант кафедри організації правоохоронних
та судових органів Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

e-mail: fur_dima@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-0891-905X>

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

У статті досліджено організаційно-методичні аспекти діяльності прокурора як процесуального керівника в процесі досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 286 КК України. Сформовано перелік типових найефективніших організаційних, слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження, які мають бути проведені слідчим під чітким процесуальним керівництвом прокурора на початковому етапі досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 286 КК України.

Розроблено методику прокурорського нагляду за дотриманням законів на початковому етапі досудового розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України)

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, прокурорський нагляд, досудове розслідування, дорожньо-транспортна пригода, прокуратура.

Постановка проблеми. Автомобільний транспорт виконує важливу функцію в соціальному й економічному житті країни, оскільки дорожній рух та автомобілізація суспільства та країни в цілому залишається однією з невід'ємних складових сьогодення.

Поряд із позитивними аспектами автомобілізації, варто проаналізувати її негативні прояви, такі як дорожньо-транспортні пригоди (далі - ДТП).

Остання доповідь Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) 2018 року про стан безпеки дорожнього руху у світі констатує, що смертність населення в результаті ДТП продовжує зростати, складаючи 1,35 мільйонів випадків на рік. На сьогодні травми, отримані в результаті ДТП, є основною причиною смерті дітей і молодих людей віком до 29 років [12].

Україна не є винятком. Згідно зі статистикою, наданою управлінням патрульної поліції в Луганській області, за 2018 рік в Україні було скоєно 150 800 фактів ДТП, з них 24 481 - із потерпілими, у результаті чого постраждала 31 121 особа, з яких 3 406 - загинуло [2]. Відповідно до статистики Генеральної прокуратури України за період часу з січня до грудня 2018 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі - ЄРДР) було зареєстровано 8 175 фактів порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило середньої тяжкості тілесні ушкодження, тяжкі тілесні ушкодження, смерть одного, двох чи більше потерпілих (ст. 286 КК України), з них 1 822 факти за ч. 2 та 3 ст. 286 КК України [4].

Ураховуючи вищезазначене, слід зауважити, що зростання кількості ДТП потребує ефективного та кваліфікованого розслідування. Водночас статистика діяльності органів кримінального переслідування свідчить про численні труднощі під час розслідування справ зазначеної категорії.

Одним із важливих засобів щодо усунення окреслених проблем, а також підвищення результативності розслідування кримінальних правопорушень, учинених у результаті ДТП, є прокурорський нагляд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної проблематики вже аналізувалися В. В. Білуосом, П. Є. Власовим, А. А. Вознюком, А. Ф. Волобуєвим, В. О. Гапчичем, А. А. Дворником, В. В. Долежаном, І. М. Козьяковим, Є. В. Кузьмічовою-Кисленко, М. Й. Курочкою, А. В. Лапкіним, М. В. Руденком, М. М. Стефанчук та іншими, проте методичні основи організації роботи прокурора з нагляду за дотриманням законів на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху комплексно на науковому

рівні не досліджувалися, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Формування цілей. Метою дослідження є формування методичних основ діяльності прокурора – процесуального керівника на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, зокрема складів злочинів, передбачених ст. 286 КК України.

Виклад основного матеріалу. В основу статті покладено усталений у теорії підхід щодо виокремлення початкового, наступного та заключного етапу розслідування злочинів [6, 249; 5, 367-368]. *Початковий етап* розслідування злочинів зазначеної категорії, характеризується проведенням слідчих (розшукових) дій, направлених на встановлення особи, яка винна в скоєнні злочину та доведення її вини (висуваються слідчі версії, складається план розслідування, проводяться невідкладні слідчі дії: огляд місця події, допит потерпілих, свідків, проводяться слідчі експерименти, призначаються обов'язкові судові експертизи тощо). Наступний етап розслідування характеризується повідомленням особі про підозру та проведенням додаткових слідчих дій, направлених на викриття підозрюваної особи (проведення додаткових допитів, слідчих експериментів, експертиз).

Заключний етап розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, а саме кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України характеризується виконанням (проведенням) слідчих дій, пов'язаних із закінченням розслідування (прийняття рішення відповідно до ст. 284 чи ст. 290 КПК України).

Ми підтримуємо позицію, що методика прокурорського нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування – це система вироблених наукою та практикою положень і рекомендацій щодо найбільш доцільного й ефективного виконання покладених на прокурора завдань з процесуального керівництва досудовим розслідуванням та здійснення інших дій наглядового характеру, які реалізуються шляхом оптимального поєднання організаційно-правових, технічних та процесуальних заходів [3].

Методика прокурорського нагляду за дотриманням законів у процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, а саме злочину, передбаченого ст. 286 КК України, має у своєму складі процесуальне керівництво діяльністю слідчого в поєднанні з наглядом за дотриманням ним вимог закону шляхом спрямування дій слідчого на забезпечення законного, повного, всебічного та ефективного проведення досудового розслідування.

На сьогодні функції нагляду за дотриманням законності під час розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху покладено на відділи процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування територіальними органами поліції, підтримання державного обвинувачення, управління нагляду в кримінальних

провадженнях регіональних прокуратур, а також уповноважених прокурорів місцевих прокуратур. Об'єктами їх наглядової діяльності є слідчі відділи із розслідування злочинів у сфері транспорту слідчих управлінь (відділів) Головних управлінь Національної поліції України, уповноважені слідчі слідчих відділів (відділень) поліції районного (міського) рівня.

Одним із перших напрямків організації роботи прокурора на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху є нагляд за проведенням такої невідкладної слідчої дії, як огляд місця події ДТП [11]. Огляд місця події є першою невідкладною слідчою дією та здебільшого проводиться до моменту внесення матеріалів до ЄРДР. Від якості проведення зазначеної слідчої дії залежить подальший хід досудового розслідування, тому нагляд прокурора за проведенням ОМП ДТП є дуже важливим.

Огляд місця події – це невідкладна слідча дія, що спрямована на встановлення, фіксацію та дослідження обстановки місця події, слідів злочину та злочинця й інших фактичних даних, які надають можливість у сукупності з іншими доказами дійти висновку про механізм події та інші обставини розслідування події [13, 7].

Нагляд прокурора за законністю та забезпеченням ефективності проведення ОМП полягає в наступному:

- у сприянні та виділенні на місці пригоди достатньої кількості технічних засобів (фото-, відео-, виміральної техніки) та спеціалістів (експерта-автотехніка та судово-медичного експерта) для повної, якісної та кваліфікованої фіксації слідчої інформації, залишеної на місці події;

- у координації роботи слідчо - оперативної групи з метою встановлення очевидців та свідків дорожньо-транспортної пригоди та встановлення камер спостереження в районі місця дорожньо-транспортної пригоди;

- у перевірці протоколу огляду місця ДТП та додатків до нього щодо правильності їх складання;

- у наданні усних вказівок слідчому щодо найшвидшого огляду водіїв та учасників ДТП на факт алкогольного чи наркотичного сп'яніння;

- в організації невідкладних першочергових слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій у разі втечі винного водія з автомобілем з місця пригоди;

- в організації дій (надання усних вказівок слідчому), направлених на встановлення факту отримання потерпілими тілесних ушкоджень, їх характеру та ступеня тяжкості. З'ясування зазначеної інформації дозволить у подальшому правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення.

Після направлення слідчим Національної поліції повідомлення до прокуратури про початок досудового розслідування, керівник органу прокуратури призначає прокурора у вказаному кримінальному провадженні, а в разі потреби керівник органу прокуратури може створювати групи прокурорів і призначати старшого прокурора групи відповідною постановою.

Чималою організаційною проблемою зазначеного етапу розслідування є несвочасне призначення керівником органу прокуратури прокурора,

який здійснюватиме процесуальне керівництво в цьому провадженні, адже на практиці процес призначення нерідко триває декілька днів, що унеможливує проведення будь-яких процесуальних дій.

Аналізуючи прокурорську практику здійснення нагляду за дотриманням законності під час розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, можна виділити такі типові прокурорсько-наглядові ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень зазначеного виду:

1. Учинено саме кримінальне правопорушення проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України).

1.1. Наявні підстави підозрювати певну особу в скоєнні злочину, передбаченого статтею 286 КК України.

1.2. Такі підстави відсутні.

2. Учинено інший злочин.

3. Відсутні ознаки кримінального правопорушення.

Відповідно до згаданих прокурорсько-наглядових ситуацій прокурор – процесуальний керівник направляє слідчого та орієнтує подальший хід розслідування на відпрацювання зазначених версій, водночас відпрацювання вказаних версій повинно втілюватися шляхом планування розслідування кримінального правопорушення.

Ураховуючи специфіку та складність організації проведення досудового слідства в кримінальних провадженнях за ст. 286 КК України, прокурор має звернути увагу слідчого на потребу складання плану проведення слідчих дій, черговість та швидкість їх виконання. Це пов'язано з тим, що нерідко для проведення таких слідчих дій як слідчий експеримент, у певних ситуаціях мають бути погодні умови, ідентичні тим, що були на час ДТП (дощ, наявність снігу, туман тощо).

Аналіз наглядової практики за дотриманням законності під час розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) дає змогу сформувавши перелік типових найефективніших організаційних, слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження, які мають бути проведені слідчим під чітким процесуальним керівництвом прокурора на початковому етапі досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 286 КК України:

- накладання арешту на майно, вилучене під час огляду місця події;
- установлення кола всіх свідків та очевидців ДТП за злочинами, передбаченими ч. 2 та ч. 3 ст. 286 КК України, за потреби ініціювання негласних слідчих (розшукових) дій;
- допит свідка, потерпілого, підозрюваного;
- проведення слідчих експериментів за участі свідка, потерпілого, підозрюваного;
- тимчасовий доступ до речей та документів з їх подальшим вилученням;
- призначення судових експертів.

Після проведення вищевказаних організаційних та слідчих заходів, прокурор-процесуальний керівник повинен, у першу чергу, звернути увагу слідчого на вирішення питання щодо накладання арешту на транспортні засоби, які були вилучені під час огляду місця події ДТП. Першочерговість вирішення зазначеного питання полягає в тому, що, відповідно до ч. 7 ст. 237 КПК України, вилучене під час огляду майно вважається тимчасово вилученим майном, тому відповідно до вимог ч. 5 ст. 171 КПК України слідчий за погодженням із прокурором не пізніше наступного робочого дня після вилучення транспортного засобу зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт зазначеного майна, інакше воно має негайно бути повернуто особі, у якій було вилучено.

Також важливість заходу забезпечення кримінального провадження полягає в тому, що транспортний засіб є предметом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України та має доказове значення при розслідуванні кримінального правопорушення. Застосування окресленого заходу забезпечення кримінального провадження надає можливість слідчому провести повне, швидке, неупереджене, кваліфіковане та якісне розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії. При складанні слідчим клопотання про накладання арешту прокурор повинен відстежити дотримання слідчим строків подання такого документу. Прокурор має здійснювати перевірку правильності (граматичні помилки, процесуальні помилки) складання клопотання про накладання арешту. При цьому необхідно звернути увагу слідчого на виконання вимог ч. 2 ст. 171 КПК, оскільки нерідко слідчий складає клопотання формально та неуважно.

Після накладання арешту на транспортний засіб прокурор має звернути увагу слідчого на встановлення повного кола свідків та очевидців ДТП, транспортного засобу та водія учасника ДТП. Зазначена організаційно - правова дія має полягати в наданні прокурором слідчому письмових вказівок на проведення слідчих (розшукових) дій, які мають бути направлені на встановлення свідків та очевидців ДТП, транспортного засобу та водія учасника ДТП. Також слід зазначити, що в разі скоєння злочинів, передбачених ч. 2 та ч. 3 ст. 286 КК України, у випадку якщо не встановлені транспортний засіб та водій, який скоїв кримінальне правопорушення, процесуальний керівник у найкоротший строк повинен вжити заходів щодо їх встановлення. Прокурор має ініціювати проведення негласних слідчих (розшукових) дій зі сторони слідчого. Таку ініціативу доцільно викласти шляхом надання письмових вказівок. Для цього необхідно більше уваги приділити своєчасності, повноті та якості їх виконання, усуваючи формальний підхід зі сторони слідчого.

Після встановлення свідків ДТП, потерпілих, підозрюваного, виникає потреба в організації та процесуальному нагляді прокурора за проведенням допиту зазначених категорій осіб. Можна виокремити декілька основних категорій допитуваних осіб: а) потерпілі; б) свідки та свідки-очевидці, що безпосередньо бачили подію (перехожі, водії інших транспортних засобів); в) пасажери транспортних засобів учасників події (особи, які в результаті

ДТП не отримали тілесних ушкоджень); г) водій (ї) – учасник (и) ДТП;
д) підозрюваний(і).

Функції процесуального керівника в організації допитів вищевказаних категорій осіб полягають у тому, що перед проведенням зазначеної слідчої дії прокуророві разом зі слідчим треба детально вивчити всі наявні матеріали кримінального провадження, виробити методику, тактику проведення слідчої дії, скласти план слідчої дії й обговорити всі питання, які необхідно поставити особі під час допиту. Зауважимо, що під час допиту всіх перелічених категорій осіб з'ясовується сприйняття особою обставин ДТП, а саме: у якому місці перебувала особа до події; куди, у якому темпі рухалися транспортні засоби та інші учасники ДТП; з якою швидкістю рухалися транспортні засоби учасників ДТП; де розташувалися транспортні засоби учасників ДТП на проїзній частині; чи рухалися водночас інші транспортні засоби; як вони розташовувались на проїжджій частині (їх швидкість); яких заходів уживав водій з метою запобігання події; які погодні умови були під час ДТП, якщо пригода була з пішоходами, якою була швидкість та траєкторія руху пішохода; місце виходу пішохода на проїжджу частину тощо (зазначений перелік питань не є вичерпним і визначається індивідуально, залежно від сформованої слідчої ситуації).

Після детального обговорення зі слідчим плану та методики проведення допитів однією з першочергових дій, на яку процесуальний керівник повинен вказати слідчому, – проведення допиту потерпілого, оскільки розрив у часі між подією і допитом сприяє забуванню окремих деталей події. Потерпілими в зазначеній категорії кримінальних проваджень є переважно пасажирів транспортних засобів учасників ДТП, пішоходи, водії транспортних засобів.

Розглядаючи питання організації наглядової діяльності під час допиту свідків, варто наголосити на особливостях проведення допиту такої групи свідків як водії. Специфікою допиту зазначеної групи є вірогідність зміни процесуального статусу допитуваної особи зі свідка на підозрюваного. У такому разі процесуальний керівник повинен забезпечити дотримання прав учасників під час проведення слідчої дії, а саме вимоги п. 1 ч. 3. ст. 87 КПК України, згідно з якою неприпустимими стають докази, отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні.

Для вирішення зазначеної проблеми в прокурорській практиці сформувався два підходи щодо послідовності допиту водіїв як свідків:

1. Допит водія як свідка та проведення з ним усіх слідчих дій після повідомлення особі про підозру іншому учаснику(водію, пішоходу) ДТП.
2. Допит водія як свідка та проведення з ним усіх слідчих дій до повідомлення особі про підозру.

Правову позицію з цього питання сформовано *Верховним Судом України на підставі постанови від 09 червня 2016 року №5-360кс15*, відповідно до якої суд зобов'язаний визнаги істотними порушенням прав людини й основоположних свобод діяння з отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний

підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні за умови, коли на час отримання показань від свідка вже існували дані, що його буде визнано підозрюваним чи обвинуваченим, але всупереч наявності в такої особи права на мовчання та свободи від самовикриття, слідчий і прокурор учиняють дії, спрямовані на отримання показань від неї [9].

Саме такі дії, а не власне факт отримання показань від свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим, мають визнаватися істотним порушенням прав людини та її основоположних свобод. А у зв'язку з тим, що допит водія потрібно проводити невідкладно або в найкоротший час після ДТП, можна дійти висновку, що на час отримання показань від водія, не існує підстав для визнання його підозрюваним (для існування таких підстав потрібен висновок судової автотехнічної експертизи). Тому визначаємо, що методика невідкладного допиту водія в порівнянні з першою методикою, є найбільш доцільною, оскільки вона дає змогу провести досудове розслідування в найкоротший термін без затягування ходу розслідування.

Так засуджений за ст. 286 КК України згідно з вироком Лисичанського міського суду Луганської області від 18.07.2018 року під час досудового слідства водій С. був допитаний як свідок, встановлені під час допиту вихідні дані були взяті до уваги при призначенні судової автотехнічної експертизи, після чого на підставі висновку автотехнічної експертизи водієві С. було повідомлено про підозру та в подальшому його вже було допитано як підозрюваного. Доцільності та необхідності в проведенні додаткових слідчих дій з підозрюваним водієм С. не було, оскільки версія водія С. вже була повністю відпрацьована під час досудового розслідування. У зв'язку з чим факт ДТП та відомості про скоєння злочину за ст. 286 ч. 1 було внесено до ЄРДР 16.04.2018, повідомлення про підозру відбулося 24.05.2018, а 25.05.2018 матеріали кримінального провадження з обвинувальним актом було направлено до суду [11].

Пропонований приклад підкреслює доцільність застосування другого підходу щодо допиту водія як свідка. Тому процесуальному керівникові потрібно звертати увагу слідчого на невідкладний характер проведення зазначеної слідчої дії. Слідчий експеримент проводиться з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обставинки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань (ст. 240 КПК України) [8]. Слідчий експеримент є дуже важливою та водночас дуже складною в організації слідчою дією. Недостатня підготовка та несерйозність у плануванні слідчого експерименту зі сторони слідчого може призвести до неякісного проведення вказаної слідчої дії, що призведе до негативних наслідків (проведення повторних слідчих експериментів та подальша тяганина досудового слідства) в розслідуванні злочинів, передбачених ст. 286 КК України. Важливу роль в організації слідчого експерименту має відігравати процесуальний керівник, який разом зі слідчим у процесі колегіального обговорення, повинен допомогти слідчому скласти план слідчого експерименту, після чого зобов'язаний допомогти окреслити мету

та завдання слідчого експерименту, вирішити питання щодо залучення експерта для участі в проведенні слідчого експерименту, акцентувати увагу слідчого на неухильному виконанні методики проведення слідчого експерименту тощо. Також варто підкреслити, що процесуальний керівник зобов'язаний зауважити, що слідчий експеримент має бути проведений в умовах, максимально наближених до тих, у яких було вчинено ДТП, що дозволить отримати найбільш точні вихідні дані, які перевіряються та уточнюються. Слідчий експеримент слід проводити з усіма учасниками ДТП, перевірка та уточнення показів яких необхідна в процесі досудового слідства (потерпілим, свідком, підозрюваним). Під час слідчого експерименту можна перевіряти та уточнювати такі відомості: швидкість руху транспортного засобу, час подолання пішоходом певної відстані (із моменту виникнення небезпеки до моменту наїзду), час подолання транспортним засобом певної ділянки шляху, відстань, з якої водій мав об'єктивну можливість виявити перешкоду, зокрема в темний час доби, місце розташування транспортних засобів відносно елементів проїзної частини, відстань, яку постраждалий встиг подолати від узбіччя, тротуару, осьової лінії до місця, де був учинений наїзд, тощо [1, 184-187]. Важливість зазначеної слідчої дії підкреслює ще й те, що вихідні дані, отримані за результатами слідчого експерименту, будуть складати основу клопотання про призначення автотехнічної експертизи.

На початковому етапі розслідування злочинів, передбачених ст. 286 КК України, особливу увагу прокурор як процесуальний керівник має звернути на потребу ініціювання тимчасового доступу до речей та документів з подальшим вилученням, а саме медичної картки особи (за наявності рентгенівських знімків), яка постраждала в результаті ДТП.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 162 УПК України, відомості, що містяться в медичній картці стаціонарного хворого, належать до лікарської таємниці, тобто є документами, які містять охоронювану законом таємницю. Згідно з п. 4.4 Наказу Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.1995, яким затверджено правила судово - медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, указано, що під час проведення судово-медичної експертизи експерт зобов'язаний використовувати оригінали медичних документів. У зв'язку з викладеним, існує потреба в отриманні тимчасового доступу з можливістю вилучення медичної картки (за наявності рентгенівських знімків). Тобто проведення тимчасового доступу до речей та документів з їх подальшим вилученням є основним заходом забезпечення проведення судової медичної експертизи особи, яка постраждала в результаті ДТП, що в подальшому надасть змогу слідчому прийняти рішення щодо правильної кваліфікації злочину. У процесі підготовки клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів прокурор має акцентувати увагу слідчого на виконанні вимог ст.160 КПК України, перевірити правильність (граматичні та процесуальні помилки) складання слідчим зазначеного клопотання.

Найвагомішим джерелом доказування в кримінальних провадженнях, пов'язаних із розслідуванням злочину, передбаченого ст. 286 КК України, є висновок експерта. На початковому етапі розслідування вказаного правопорушення процесуальний керівник разом зі слідчим зобов'язані визначитись з повним переліком експертиз, які потрібно призначити й вжити заходів щодо їх призначення та проведення. Аналізуючи кримінальні провадження щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження, смерть одного, двох чи більше потерпілих (ст. 286 КК України), можна виокремити основні (типові) судові експертизи, які призначаються за цією категорією кримінальних проваджень: 1) судово-медична експертиза трупа; 2) судово-медична експертиза живої людини; 3) судово-медична криміналістична експертиза; 4) експертиза технічного стану транспортного засобу; 5) транспортно-трасологічна експертиза; 6) автотехнічна експертиза.

Підставою проведення зазначених експертиз, згідно зі ст. 242 КПК, є потреба в застосуванні спеціальних знань.

Варто звернути увагу на те, що, згідно із Законом, ухваленим Верховною Радою України від 03.10.2017 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, цивільного процесуального кодексу України, кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України в частині підстав проведення експертиз та порядку залучення експертів. Відповідно до зазначеної норми змінюється процедура призначення судових експертів, а саме: «Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження» [10]. Тобто, якщо раніше прокурор чи слідчий мали право призначати експертизи самостійно, то зараз це є прерогативою суду. Тому під час вирішення питання про призначення експертиз, процесуальний керівник повинен поінформувати слідчого щодо вказаної обставини.

Важливим етапом процесуальної діяльності прокурора є усунення типових помилок з боку слідчих під час складання клопотання про призначення експертизи. У першу чергу, прокурор повинен слідкувати за неухильним та повним виконанням вимоги ч. 2 ст. 244 КПК України, а також повинен перевірити правильність постановки запитань, сформульованих слідчим в проекті клопотання про призначення експертизи. Питання, які ставить слідчий, мають відповідати вимогам чинного законодавства.

Прокурор повинен акцентувати увагу слідчого на послідовності призначення та проведення зазначених вище експертиз, оскільки призначення автотехнічної експертизи має бути останньою слідчою дією на початковому етапі розслідування. Це пов'язано з тим, що клопотання про призначення автотехнічної експертизи є результатом виконаної роботи

слідчого на початковому етапі розслідування. Тому процесуальний керівник має слідкувати за тим, щоб клопотання слідчого про призначення автотехнічної експертизи містило всі вихідні матеріали, що були встановлені під час початкового етапу досудового слідства (вихідні дані з допитів всіх учасників ДТП без винятку, слідчі експерименти всіх учасників ДТП без винятку, усі висновки експертів). У клопотанні, також має міститися перелік можливих версій механізму скоєного ДТП, які висувалися в процесі досудового розслідування учасниками події (свідками, потерпілими) та обов'язкову перевірку слідчої версії (висувається згідно зі слідчою інформацією, залишеною на місці ДТП та за наявності висновків експертів).

Слід зазначити, що в статті (роботі) наведена тільки типова методика прокурорського нагляду за дотриманням законів на початковому етапі розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом (ст. 286 КК України), а послідовність та черговість виконання зазначених організаційно-наглядових заходів має визначатися процесуальним керівником індивідуально, оскільки кожне кримінальне провадження характеризується визначеною індивідуальною специфікою розслідування.

Підсумовуючи, зазначимо, що з метою забезпечення дієвості та ефективності процесуального керівництва за цим напрямом, прокуророві важливо гарантувати безперервність та щільність нагляду, задля чого прокурор - процесуальний керівник - має забезпечити регулярне подання слідчим звіту про виконання раніше наданих вказівок щодо слідчих дій та плану розслідування.

Можна визначити декілька форм такої звітності: усний звіт та письмовий звіт - заслуховування матеріалів кримінального провадження (за участі керівника органу досудового розслідування, начальника слідчого відділу чи групи прокурорів) з обов'язковим поєднанням вивчення матеріалів кримінального провадження. Черговість звітності повинна встановлюватись прокурором індивідуально і залежати від тяжкості та резонансу скоєного злочину, складності (велика кількість слідчих дій, необхідність залучення під час проведення слідчих дій експерта, залучення групи слідчих тощо) під час розслідування кримінального правопорушення. Зазначена прокурорська наглядова дія направлена на контроль слідчого за дотриманням законодавства під час розслідування злочинів, передбачених ст. 286 КК України та усунення таких негативних наслідків, як формалізм та тяганина в процесі розслідування кримінальних злочинів зазначеної категорії.

Якщо в діях слідчого за результатами поданої звітності буде встановлено факт порушення законодавства або факти неефективного досудового розслідування, прокурор має принципово реагувати на всі факти таких порушень та ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого (п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України) [11].

Висновки. Отже, до переліку невідкладних (найбільш ефективних) організаційно-правових дій прокурора на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху, а саме злочинів, передбачених ст. 286 КК України, необхідно віднести комплекс наглядових заходів, що спрямовані на забезпечення дотримання слідчим вимог закону під час проведення першочергових слідчих дій, а саме: накладання арешту на майно, вилучене під час огляду місця події, установлення кола всіх свідків та очевидців ДТП; ініціювання негласних слідчих (розшукових) дій щодо злочинів, передбачених ч. 2 та ч. 3 ст. 286 КК України, допиту свідків, потерпілих, підозрюваного; проведення слідчих експериментів за участі свідків, потерпілих, підозрюваного; проведення тимчасового доступу до речей та документів з їх подальшим вилученням; а також призначення судових експертів.

Використані джерела:

1. Автотранспортна експертиза: підручник / В. К. Доля, Ю. О. Давідч, А. І. Лозовий та ін.: Харків : ХНАМГ. 2011. 422 с.

2. Лист управління патрульної поліції в Луганській області від 18.02.2019 року № 2052/41/36/01-2019.

3. Дворник А.А. Методика прокурорського нагляду за дотриманням законів на початковому етапі досудового розслідування доведення до банкрутства. Часопис Академії адвокатури України. 2013. № 4. С. 1-10.

4. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2018 р. Генеральна прокуратура України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&sc=edit&c=fo (дата звернення: 20.02.2019)

5. Криміналістика: академічний курс: підручник / За заг. ред. Т.В. Варфоломєвої. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

6. Криміналістика: курс лекцій. 2-е вид. перероб. і доп. / За заг. ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2005. 368 с.

7. Справа № 415/3978/18 за 2018 рік // Архів Лисичанського міського суду Луганської області.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.02.2019).

9. Постанова Верховного суду України від 09 червня 2016 року №5-360кц15// Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59023193> (дата звернення: 21.02.2019)

10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 №2147aVIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19> (дата звернення: 21.02.2019).

11. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Ген. прокурора від 19.12.2012 р. № 4гн (зі змінами, внесеними наказом Ген. прокурора України від 26.07.2013 р. № 4гн-1) / Генеральна прокуратура України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 (дата звернення: 20.02.2019).

12. Доповідь ВООЗ про недостатній прогрес в області забезпечення безпеки дорожнього руху в світі за 2018 рік : Всесвітня організація охорони здоров'я: URL: (дата звернення: 20.02.2019)

13. Участь спеціаліста в огляді місця події: практичний посібник/ За заг. ред. І.В. Білоус, Р.М. Дударець, О.Л. Кобилянський, С.С. Чернявський та ін. Харків : Фоліо, 2018. 127 с.

References

1. Dolya, V. K., Davidich, Y. O., Lozovyy A. I. ta in. (2011). Avtotransportna ekspertyza. [Automotive expertise]. Kharkiv: KHNAMH [in Ukrainian].

2. Lyst upravlinnya patrol'noyi politsiyi v Luhans'kuy oblasti (2019) [in Ukrainian].

3. Dvornik, A.A. (2013) Metodika prokurors'kogo nagljadu za dotrimannjam zakoniv na pochatkovomu etapi dosudovogo rozsliduvannya dovedennja do bankrutstva [Methodology of prosecutor's supervision of observance of laws at the initial stage of pre-trial investigation of bringing to bankruptcy]. Chasopys Akademiyi advokaty Ukrayiny, 4, 1-10 [in Ukrainian].

4. Zvit pro robotu prokurora za 12 misyatsiv 2018 roku. (2019). Data zvernennia 20.02.2019. https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&c=fo. [in Ukrainian].

5. Varfolomyeyeva, T.V. (2011). Kryminalistyka: akademichnyy kurs. [Criminalistics: an academic course]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

6. Shepit'ko, V. YU. (2005). Kryminalistyka: kurs lektsiy. 2-evydannya pereroblene i dopovnene. [Forensic science: course of lectures. The 2nd edition is revised and supplemented]. Kharkiv: Odissey [in Ukrainian].

7. Sprava № 415/3978/18 za 2018 rik. [Case number 415/3978/18 for 2018]. Archive of Lysychansk City Court of Luhansk Oblast [in Ukrainian].

8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny. (2012). Data zvernennia 20.02.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrayiny №5-360ks15 (2016). Data zvernennia 21.02.2019. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59023193> [in Ukrainian].

10. Pro vnesennya zmin do Hospodars'koho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny, Tsyvil'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrayiny № 2147a-VIII (2017). Data zvernennia 21.02.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19> [in Ukrainian].

11. Pro orhanizatsiyu diyal'nosti prokuroriv u kryminal'nomu provadzhenni: nakaz Heneral'noho prokurora № 4hn (2012). Data zvernennia 20.02.2019. https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102 [in Ukrainian].

12. Dopovid' VOOZ pro nedostatniy prohres v oblasti zabezpechennya bezpeky dorozhn'oho rukhu v sviti za 2018 rik. (2018). Data zvernennia 20.02.2019. <https://www.who.int/ru/news-room/detail/07-12-2018-new-who-report-highlights-insufficient-progress-to-tackle-lack-of-safety-on-the-world%27s-roads#> [in Ukrainian].

13. Bilous, I.V., Dudarets', R.M., Kobylyans'kyy, O.L., Chernyavs'kyy, S.S. ta in. (2018). Uchast' spetsialista v ohlyadi mistysya podiyi: praktychnyy posibnyk. [Participation of a specialist in the review of the place of the event: a practical guide]. Kharki: Folio [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2019

Фурсов Д. Ю.,

аспірант кафедри організації правоохоронительних
і судових органів Луганського державного
університету внутрішніх дел імени Э. А. Дідоренко
(г. Северодонецк, Україна)

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОВ НА ПЕРВОНАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

В статье исследованы организационно-методические аспекты деятельности прокурора как процессуального руководителя в процессе досудебного расследования преступления, предусмотренного ст. 286 УК Украины. Сформирован перечень типичных эффективных организационных, следственных (розыскных) действий и мер обеспечения уголовного производства, которые должны быть проведены следователем под четким процессуальным руководством прокурора на начальном этапе досудебного расследования преступления, предусмотренного ст. 286 УК Украины. Разработана методика прокурорского надзора за соблюдением законов на начальном этапе досудебного расследования нарушения правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, которые управляют транспортными средствами (ст. 286 УК Украины).

Ключевые слова: прокурор, процессуальное руководство, прокурорский надзор, досудебное расследование, дорожно-транспортное происшествие, прокуратура.

Fursov D.,

postgraduate student at the department
of organization of law enforcement and judicial authorities
of Lugansk state university of internal affairs E. O. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine).

METHODICAL BASES OF PUBLIC PROSECUTOR'S CONTROL FOR OBSERVANCE OF LAWS DURING INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES OF ROAD TRAFFIC SAFETY AT THE INITIAL STAGE

The article investigates organizationally-methodical aspects of the activity of a public prosecutor – the judicial leader in the process of pre-trial investigation of the crime envisaged by the article 286 of CC of Ukraine.

Fixed in the theory approach in relation to the selection of the initial, further and final stages of the investigation of crimes has been relied upon in our work. On the basis of this approach the list of the typical most effective organizational investigative (searching) actions and measures of providing criminal lawsuit has been worked out which must be conducted by the investigator under direct judicial guidance of a public prosecutor at the initial stage of pre-trial investigation of the crime envisaged by the article 286 of CC of Ukraine, namely: Imposition of the arrest on the property expropriated during the examination of the scene of the event; establishing the circle of

all witnesses and eye-witnesses of the road accident of crimes envisaged in p.2 and p.3 by the article 286 of CC of Ukraine, in case of the necessity to initiate the secret investigative searching actions; interrogation of the witness, the victim, the suspected person; carry out investigative experiments at participation of the witness, the victim; temporal access to the things and documents with their further coulisse; setting judicial examinations.

Methodology of public prosecutor's observation over observance of laws at the initial stage of pre-trial investigation of the violation of the road motion rules or exploitation of the transport by a person who drives a transport vehicle has been worked out (the article 286 of CC of Ukraine).

Key words: public prosecutor, judicial guidance, public prosecutor's observation, pre-trial investigation, road accident, public prosecutor's office.

РОЗДІЛ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.319-324>

УДК 351.741:369:61

М. Ф. Недоступ,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: nednik95@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-00016380-0409>

ПРОБЛЕМИ СТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

У статті проаналізовано ставлення студентів Луганського університету внутрішніх справ до здорового способу життя. Проведене дослідження засвідчило, що студенти недостатньо орієнтовані на зміцнення здоров'я і на високий рівень фізичної підготовки. За результатами нашого опитування майже дві третини студентів не займається фізичними вправами. Виявлені невтішні дані щодо проблем вживання алкоголю та тютюнопаління. Цими шкідливими звичками охоплена значна кількість студентів.

Дослідження виявило, що в найбільшій мірі респондентів хвилюють такі складові здорового способу життя як проблеми здорового харчування та оптимального фізичного стану, тоді як негативний вплив на організм наркотиків, тютюнопаління або алкоголю викликає значно меншу увагу.

Отримані дані власне довели, що саме стиль життя є вразливою складовою здоров'я у студентів, яке, в деякій мірі, компенсується певним прагненням мати добре здоров'я, що вказує на появу внутрішнього контролю – того самого, який допомагає особистості владнати складні та непередбачувані життєві й професійні ситуації.

Ключові слова: здоров'я, опитування, здоровий спосіб життя, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Сучасну професійну діяльність працівника правоохоронних органів відрізняє особливий профіль професійного ризику, екстремальність, висока напруженість. Цей ризик на додачу часто обтяжується нездоровим способом життя працівників правоохоронних органів, шкідливими звичками, неадекватними способами зняття напруги й стресу, нестачею часу для повноцінного відпочинку. Усе це призводить до втрати віри, падіння професійної мотивації. Зрештою, такий стан речей призводить до вимивання професійного ядра працівників правоохоронних органів, їх професійної деформації, плінності кадрів. У той же час саме тепер, у період демократичних перетворень, коли проблемі захисту працівників правоохоронних органів приділяється велика увага та

покладається на них ще більша відповідальність, адже вони повинні працювати якісно, формуючи позитивний імідж правоохоронних органів, необхідне поглиблене дослідження професійного ризику не ззовні, а так би мовити, із середини, з боку внутрішньої, суб'єктивної сторони особистості самих правоохоронців, тобто наскільки вони здатні приборкати професійний ризик, як у них розвинені певні компетенції до здоров'я, що допомагають або заважають їх професійної діяльності і, зрештою, можуть призвести до професійної деформації або професійного успіху.

Слід зазначити, що питання, які пов'язані з проблемами здорового способу життя, висвітлюються в межах курсів із домедичної допомоги, наркології, особистої безпеки працівників правоохоронної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вивченню проблеми ставлення правоохоронців до здорового способу життя присвячено праці багатьох учених, серед яких є наступні: О. М. Бандурка, В. С. Венедиктов, Д. В. Швець, Л. О. Шевченко та інші. Доведено, що спосіб життя як в аспекті поведінкових характеристик, так і особливостей самосвідомості є основним детермінантом здоров'я, ступінь впливу якого значно перевищує всі інші [1]. Невипадково спосіб життя разом із спадковістю людини, медичною допомогою та якістю навколишнього середовища належать до чотирьох основних чинників, що визначають стан здоров'я [2]. Сьогодні цілком очевидно, що поведінкових складових здоров'я тютюнопаління та алкоголізація - найбільш поширені та небезпечні види поведінки. Незважаючи на це, саме ці різновиди поведінкових практик є вагомими складовими способом життя всіх верств населення, у тому числі й правоохоронців [3]. Проте до цих вже традиційних життєвих ризиків додалися наркоманія, загроза ВІЛ/СНІДу, хронічна втома, відсутність якісного відпочинку, низька медико-соціальна активність [4].

Формування цілей. Тож метою дослідження є висвітлення чинників, які сприяють запобіганню негативному розвитку ситуацій професійного ризику, а також визначення ставлення майбутніх працівників правоохоронних органів до здорового способу життя.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на викладені вище міркування, було проведено опитування студентів Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Вибірка складала 96 осіб віком 18-20 років. Опитування проводилося за власною розробленою автором анкетною, у якій запитання розподілялися за такими темами як вживання алкоголю та тютюнових виробів і ставлення до них, а також дозвільна діяльність респондентів.

Отримані під час опитування студентів ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка дані засвідчили, що майбутні працівники правоохоронної сфери, незважаючи на об'єктивне прагнення бути здоровими, недооцінюють шкідливості вживання тютюнових й алкогольних виробів, по-споживацьки

використовують свій вільний час, не обізнані щодо віддалених наслідків нездорової поведінки.

Переважає кількість опитаних студентів оцінює стан свого здоров'я як добрий (40 %) або задовільний (54,29 %). Абсолютна більшість із них вважає проблему особистого здоров'я дуже важливою (91,43 %). На питання про те, чому важливо бути здоровим, 37,14 % респондентів відповіли так: «щоби бути успішним у житті» (37,14 %), «не хотілося бути хворим та слабким» (31,43 %), «щоб добре виглядати» (22,86 %). У той же час, як, наприклад, 45,71 % студентів позитивно ставляться до вживання алкоголю, майже 40 % - мають байдуже ставлення і тільки 14,29 % опитаних негативно відносяться до пияцтва. При цьому п'ята частина студентів не вважає, що алкоголь погано позначиться на потомстві, а 46,7 % - це близько половини студентів - навіть не припускає, що алкоголь шкодить розвитку розумових здібностей. У майже половини всієї вибірки (45,48 %) перша спроба міцних напоїв сталася до 14 років, тобто саме тоді, коли алкоголь завдає непоправної шкоди незрілому організму. Показовим є й той факт, що 91,43 % респондентів розглядають міцні напої, алкоголь як засіб розслаблення, релаксації та відпочинку, що зайвий раз вказує на необізнаність студентів із ефективними засобами зняття стресу, низьку культуру вільного часу, нерозвинену дозвільну складову діяльності. Майбутні правоохоронці навіть не підозрюють, що сьогодні вчені-медики розглядають тютюнові й алкогольні вироби як слабкі психоактивні речовини, тобто це наркотики, хоча й легальні. Щоправда, обнадійливим є наступне: майже вся вибірка опитаних (95,45 %) вживає міцні напої тільки на свята. Дві п'ятих респондентів чоловічої статі, однак, розглядає алкоголь як звичку, не гіршу за інші, а з них майже 38 % віддають перевагу вину, тоді як слабоалкогольні напої, особливо пиво, вживають 35,5 %. На жаль, за останніми даними науковців, залежність від слабоалкогольних напоїв, зокрема й пива, анїтрохи не ліпша, а навіть гірша, адже звання до них відбувається уповільнено й менш помітно. Ці невтішні дані зайвий раз підтверджують доцільність аналізу щодо способу життя майбутнього правоохоронця.

Стосовно ж культури вільного часу, то для більшості респондентів цього часу не вистачає (58,82 %). Крім того, кількість тих, кому вільного часу достатньо, але хотілося би більше, складає 17,65 %. Щодо причин нестачі вільного часу, більшість опитуваних вказало на збільшення навчального навантаження (44,44 %) та неспроможність раціонально розподілити свій час (37,78 %). І це при тому, що майже третина студентів витрачає на сон менше шести годин. Також у більшості студентів відсутній власний режим дня (майже 68 %). Нестача часу позначається в першу чергу на зменшенні кількості відвідувань театру, кіно, виставок (36,59 %), читання книжок та журналів (31,71 %). Також серед різних видів дозвільної діяльності студенти найчастіше обирають "перебування в гучній компанії" та "прогулянки на вулиці" - 45,45 %, тобто домінуючим є споживчий, пасивний, а не активний рівень розвитку дозвільної діяльності.

Щодо тютюнопаління, то приблизно дві третини студентів, палить (70 %), причому цей показник серед студентів помітно вищий і досягає майже 80 % від загальної кількості чоловіків, а в студенток він

дорівнює 67 %. Такі високі показники тютюнопаління певною мірою пояснюються особистим відношенням студентів до цієї проблеми. Із загальної кількості опитаних тільки 35,29 % засуджують тютюнопаління, решта – байдуже ставиться до цієї поганої звички. При цьому особливе занепокоєння викликає рання тютюнова ініціація дівчат. Крім того, такому показнику сприяє і той факт, що майже у двох третин респондентів серед членів їх сімей обов'язково хтось палить. Характерні також відповіді студентів щодо причин паління, а саме: це «бажання заспокоїтись», «схуднути», «звичка» або «просто приємно». У той же час на питання про те, чи буде приємно, якщо майбутній чоловік або дружина палитимуть, більшість дала негативну відповідь (71,41 %).

Вивчаючи уявлення про здоровий стиль життя студентів, було встановлено, що вагомою складовою цього способу є їх ставлення до здоров'я у вигляді пріоритетних оздоровчих тем, які можна розташувати в порядку їх значущості для респондента. Дослідження виявило, що в найбільшій мірі респондентів хвилюють такі складові здорового способу життя, як: 1) проблеми здорового харчування (34,78 %); 2) оптимального фізичного стану (27,54 %), - тоді як негативний вплив на організм наркотиків становить 11,59 %, тютюнопаління - 4,35 %, алкоголю - 2,9 % (і це викликає значно меншу увагу). Саме це, на наш погляд, не є випадковістю, адже проблема збільшення маси тіла в умовах гіподинамії привертає увагу студентської молоді навіть більше, а ніж проблема тютюнопаління або зловживання алкоголем, хоча виявлені в ході дослідження тривожні тенденції з цих питань вказують на виникнення в подальшому в них певних проблем. На додаток, слід зазначити, що за результатами нашого опитування майже дві третини студентів не займається вдома фізичними вправами. Тільки 14 % опитаних відвідують різні спортивні секції.

Отже, ситуація щодо збереження здоров'я молодими правоохоронцями зовсім не райдушна, причому усім опитаним не вистачає емоційної, духовної складової в дозвільній діяльності, здорового спрямування в їхньому стилі життя. У світлі виявлених тенденцій ступінь професійного ризику, нервову напругу або перевтому навряд чи працівники правоохоронних органів можуть обирати самі, а ось уникнення проблем, пов'язаних зі шкідливими звичками, поганим харчуванням, нехтуванням гарною фізичною формою залежить від них самих.

Отримані дані, власне, довели, що саме стиль життя є вразливою складовою здоров'я студентів, яке, у деякій мірі, компенсується певним прагненням мати добре здоров'я, що вказує на появу внутрішнього контролю, того самого, який допомагає особистості владнати справи і вирішити складні, непередбачувані життєві та професійні ситуації.

Висновки. Таким чином, зіставляючи результати опитування студентів щодо ставлення до свого здоров'я із теоретичним осмисленням проблеми, слід визнати доцільність проведення психологічної профілактики серед працівників правоохоронних органів, яка разом із заходами соціально-медичного спрямування забезпечить дотримання принципів і настанов здорового способу життя.

Використані джерела:

1. Байдак Т. М. Здоровий спосіб життя як життєва цінність студентської молоді [Електронний ресурс] / Т. М. Байдак, В. О. Болотова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. - 2018. - Вип. 78. - С. 76-83. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2018_78_11
2. Єжова О. О. Здоровий спосіб життя: навч. посібник / О. О. Єжова. - Суми: Університетська книга, 2010. - 128 с.
3. Іваненко Т. В. Здоровий спосіб життя студентської молоді [Електронний ресурс] / Т. В. Іваненко, Г. М. Петрова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). - 2015. - Вип. 3(1). - С. 167-170. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_015_2015_3\(1\)_52](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_015_2015_3(1)_52)
4. Логвиненко О. Здоровий спосіб життя як наукове інтегроване поняття [Електронний ресурс] / О. Логвиненко // Молодь і ринок. - 2014. - № 5. - С. 62-65. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_5_15

References

1. Baidak T. M. Zdorovyi sposib zhyttia yak zhyttieva tsinnist studentskoi molodi [Elektronnyi resurs] / T. M. Baidak, V. O. Bolotova // Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky. - 2018. - Vyp. 78. - S. 7683. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2018_78_11
2. Yezhova O. O. Zdorovyi sposib zhyttia: navch. posibnyk / O. O. Yezhova. - Sumy: Universtyetska knyha, 2010. - 128 s.
3. Ivanenko T. V. Zdorovyi sposib zhyttia studentskoi molodi [Elektronnyi resurs] / T. V. Ivanenko, H. M. Petrova // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 15 : Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport) - 2015. - Vyp. 3(1). - S. 167170. - Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnp_u_015_2015_3\(1\)_52](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnp_u_015_2015_3(1)_52)
4. Lohvynenko O. Zdorovyi sposib zhyttia yak naukove intehrovane poniattia [Elektronnyi resurs] / O. Lohvynenko // Molod i rynek. - 2014. - № 5. - S. 62-65. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_5_15

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2019

Недоступ Н. Ф.,

кандидат медичинських наук, доцент, доцент кафедр
уголовно-правових дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх дел
імені Э. А. Дідоренко
(г. Северодонецк, Україна)

**ПРОБЛЕМЫ ОТНОШЕНИЯ БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ К ЗДОРОВОМУ ОБРАЗУ ЖИЗНИ**

В статье проанализировано отношение студентов Луганского университета внутренних дел к здоровому образу жизни. Проведенное исследование показало, что студенты недостаточно ориентированы на

укрепление здоровья и высокий уровень физической подготовки. По результатам нашего опроса почти две трети студентов не занимается физическими упражнениями. Также выявлены неутешительные данные по проблемам употребления алкоголя и табакокурения. Этими вредными привычками охвачено подавляющее большинство студентов. Исследование показало, что в наибольшей степени респондентов волнуют такие составляющие здорового образа жизни как проблемы здорового питания и оптимального физического состояния, тогда как негативное влияние на организм наркотиков, табакокурения или алкоголя вызывает значительно меньшее внимание.

Полученные данные собственно доказали, что именно образ жизни является уязвимой составляющей здоровья у студентов, которое, в некоторой степени, компенсируется определенным стремлением иметь хорошее здоровье, что указывает на появление внутреннего контроля - того самого, который помогает личности решать тяжелые, непредсказуемые жизненные и профессиональные ситуации.

Ключевые слова: здоровье, опрос, здоровый образ жизни, правоохранительные органы

Nedostup N.,

candidate of medical sciences, associate professor,

associate professor of the department of criminal law

Luhansk State university of internal affairs named after E. O Didorenko

(Sievierodonetsk, Ukraine)

PROBLEMS OF THE ATTITUDE TO THE HEALTHY LIFE OF LAW ENFORCEMENT WORKERS

The article analyzes the attitude of students of Lugansk University of Internal Affairs to a healthy lifestyle. Research has shown that students are not sufficiently focused on promoting health and high levels of physical fitness. According to our survey, almost two-thirds of students do not exercise. Disappointing data on alcohol and tobacco use were found. The vast majority of students are covered by these bad habits. The study found that respondents were most concerned about such components of healthy lifestyles as problems of healthy nutrition and optimal physical condition, while the negative impact on the body of drugs, tobacco or alcohol causes much less attention.

The data actually proved that it is the lifestyle that is a vulnerable component of students' health, which is, to some extent, offset by a certain desire to have good health, which indicates the emergence of internal control - the very one that helps individuals resolve difficult, unpredictable life and professional situations.

Key words: poll, healthy lifestyle, law enforcement.

DOI <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.325-338>
УДК 343.98:343.3

Б. Г. Розовський,

доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України,
завідувач кафедри правознавства
Східноукраїнського національного
університету імені В. Даля
(м. Сєвєродонецьк, Україна)
e-mail: rozovskiy@rambler.ru

 <https://orcid.org/0000-0002-5087-7076>

С. Р. Тагієв,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
начальник кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
Академії державної пенітенціарної служби
(м. Чернігів, Україна)
e-mail: tagsad@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0001-9338-4792>

О. В. Бочковий,

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний фахівець науково-дослідної лабораторії з
проблем попередження, припинення та
розслідування злочинів територіальними органами
Національної поліції України
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
(м. Сєвєродонецьк, Україна)

e-mail: bochkin.0583@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7262-3416>

«ГЛАС ВОПИЮЩЕГО В ПУСТЫНЕ» - ЧОМУ?

У статті зазначається, що вся історія цивілізації – це повсюдне подолання одвічного упередження: «цього не може бути, тому що не може бути». Незважаючи на відомі свідчення ефективного застосування в слідчій практиці нетрадиційних методів доказування, і сьогодні спостерігається їх ігнорування та відсутність інтересу в необхідності експериментального підтвердження чи спростування цього. Причому сучасний науково-технічний рівень дозволяє дослідним способом підтвердити чи спростувати вказані в статті способи отримання інформації. Підтвердження описаних фактів дозволить підвищити ефективність попередження та припинення, а також розслідування злочинів. Спростування ж цього факту назавжди позбавить від марних дискусій.

Ключові слова: криміналістика, біокомунікація, енергія, доказ, доказування, свідок, злочин, покарання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Численні не тільки наукові відкриття, але й узвичаєні традиційні життєві обряди й уклад в цілому довго сприймалися сучасниками як такі, що не відповідають їх уявленням. Парадокс, але така доля приготована й деяким визнаним у минулому артефактам, чие пояснення вступило в протиріччя з оновленим рівнем знань. Учений – якщо він справжній учений! – не має права відкидати факти тільки тому, що вони не вписуються у встановлені догми або суперечать сучасного світогляду. Він зобов'язаний подавати голос, вимагаючи встановлення істини – визнання необґрунтованого їх відкидання, або в рівній мірі допущених у минулому помилок. На жаль, сьогодні від волі вченого залежить небагато. Рішення приймають особи чи органи, наділені владою, у даному випадку покликані забезпечувати дотримання правопорядку в державі. Їм ми й адресуємо цю статтю.

Не буде перебільшенням твердження, що вся історія цивілізації – це повсюдне подолання одвічного упередження: «цього не може бути, тому що не може бути». Наші далекі предки подолали його, виїшовши з печер та інших природних укриттів, оволодівши, як збиральництвом і полюванням, так і землеробством та скотарством. Нині – це літаки і ракети, важчі за повітря, штучний інтелект і маса інших новацій, неможливість яких доводили досить авторитетні вчені та громадські діячі свого часу.

Але якщо неприйняття нового, незвіданого ще можна пояснити, то не інакше як парадокс розцінюється сама відмова від переосмислення і перевірки з використанням новітніх досягнень науки й техніки явищ і фактів, перспективних у плані сучасної практики, але відкинутих у минулому через неоднорідність отриманих результатів, ідеологічних, релігійних та інших переконань. Їх безліч у різних галузях знань. Однак питання «Чому? Чому щось із користю застосовувалося в минулому й забуте нині?» не порушується. Спробуємо розібратися, наскільки це виправдано в галузі юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за вказаною тематикою складно здійснити, адже вони практично відсутні, що й стало підставою для написання статті. При цьому наукові свідчення, результати досліджень та думки експертів будуть наведені нижче.

Формування цілей: акцентувати увагу на необхідності емпіричної перевірки свідчень нетрадиційних способів отримання доказової інформації для можливості практичного використання або ж спростування, для уникнення марних дискусій.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з витоків кривавої ворожнечі, провини й помсти. Дослідники відзначають, що, за звичаєм, коли проливалася кров, члени сім'ї жертви зобов'язані були умиротворяти дух крові актом помсти. Мститися за пролиту кров повинен був найближчий родич убитого. Згідно Мойсеєвого кодексу (Другозаконня, гл. 19:11-13), цей родич іменувався «месником по крові», а сам акт помсти освящався волею Богою.

Однією з властивостей крові, яка викликала загальне благоговіння, була приписувана їй здатність викривати злочинців і вершити правосуддя. З давніх-давен, коли особа відбирала життя в ближнього, вона повинна була виконати найскладніші ритуали, щоб уберегтися від «помсти» крові, яку вона пролила, бо, за повір'ями, разом із кров'ю з жертви виривався її дух. І цей дух переслідував вбивцю, ходив слідом за ним, викликаючи в нього безумство або смерть. Століттями вважалося, нібито труп почне кровоточити при наближенні або під час дотику вбивці.

«Обвинувальна» властивість крові отримала божественну санкцію в Біблії. Бог сказав до Каїна, який убив брата свого: «Що ти зробив? Голос крові брата твого кличе до мене із землі». (Буття, гл. 4:10). За часів Вільяма Шекспіра свідцтво крові офіційно визнавалося законом. Мабуть, історія неодноразово підтверджувала ефективність цієї прикмети, тому не дивно, що Шекспір повною мірою використовував її у своїй трагедії «Річард III». Це повір'я відіграло відому роль у розкритті таємничих убивств і довгий час залишалося частиною британського кримінального законодавства. Існували численні приклади, коли труп кровоточив при наближенні вбивці. Перебуваючи під впливом цього темного прояву, люди, підозрювані у вбивстві, іноді відмовлялися наближатися до трупа й тим самим видавали себе.

Історія англійської юриспруденції знає безліч випадків розкриття найжахливіших злочинів, коли правосуддя вершила кров. У 1613 році неподалік від Таунтона, містечка в південно-західній Англії, було знайдено тіло по-звірячому вбитої вдови. Їй нанесли шістнадцять ножових поранень. Місцевий магістр скликав усе населення округу в радіусі трьох миль і запропонував усім без винятку мешканцям пройти повз трупа й доторкнутися до нього. Зібралися всі, крім такого собі Бебба, місцевого жителя, який раніше доглядав за покійною. Відсутність останнього здалася городянам підозрілою, почулися погрози й звинувачення на його адресу. Загальна впевненість у його провіні була настільки непохитною, що, врешті-решт, Бебб змушений був зізнатися в скоєному злочині. Як з'ясувалося, він убив удову в пориві гніву, коли вона відмовилася вийти за нього заміж, а потім, очевидно, боячись доторкнутися до трупа, утік [1].

Відлуння минулого звичаю живі й понині. Під час похорон і по черзі проходячи повз відкритої труни, ми, самі того не підозрюючи, здійснюємо церемонію, що виникла в ті страшні часи, коли насильницька смерть була звичайним явищем. Віддаючи останню шану покійному, ми беремо участь в старовинному обряді судилища крові, при якому сам небіжчик ніби свідчить про нашу вину або невинуватість.

Не ставимо собі за мету закликати до беззастережного використання в сучасній практиці розслідування досвіду минулих століть. Проте так само є неприйнятним його огульне заперечення. Не можуть все-таки не викликати подиву численні свідцтва разових виділень крові з трупа вбитого при наближенні до нього вбивці. Усяке може бути: збіг, особливість пози й умов утримання трупа, час настання смерті, погодні умови нарешті. Проте а якщо у цьому все ж щось є? Не виключено, що не

всі людські організми однаково реагують на однаковий подразник. Та й спосіб скоєння вбивства, обізнаність жертви про вбивцю, справжній мотив і багато іншого могли мати значення. Не хочеться вірити, що наші далекі предки були настільки недолугі, що кілька століть жили забобонами, а не реальною дійсністю. Чому б сьогодні не зайнятися перевіркою об'єктивності цих фактів?

Сучасна наука дозволяє критично переосмислити навіть деякі фундаментальні закони природи. Тож чому не виникає думка зайнятися повторним аналізом окремих спірних її проявів? Якщо ж і є якісь сумніви, то вони повинні бути усунуті. А сумніви в порочності слідчої практики минулих століть таки є. Існують також і новітні засоби для їх перевірки. Для цього можуть бути взяті більш тонкі структури організму, ніж кров, наприклад, клітини тіла.

Російський учений К. Г. Коротков¹ серед інших проблем займався дослідженням життєдіяльності клітин трупа після визнаної за медичними критеріями того часу смерті людини. У 1996 році під час деякої «всезволеності» в країні по пітерському телебаченню показали прямиий репортаж із крематорію. «Родзинкою» цієї передачі, яку переглянули не всі (бо транслювалася вона вдень і більше не повторювалася), стало те, що до голови покійного прикріпили датчики електроенцефалографа, щоб дослідити активність мозку в момент відправки трупа в піч. Зазвичай прилад показував повний спокій, оскільки людина померла кілька днів тому і мозок його давно зупинив свою роботу. Але в міру наближення труни до жерла печі перо електроенцефалографа раптом затремтіло, а потім і зовсім стало виписувати високі зубці, ніби мозок померлого ожив перед небезпекю і почав зі страху кричати. Як це не здається фантастичним, але коли вчені розшифрували показання приладу, то визначили, що мозок трупа перед жерлом вогненної печі давав той же сигнал, який дає мозок живої, дуже наляканої людини. Згодом учені пообіцяли телеглядачам прокоментувати все це з наукової точки зору в наступній передачі, однак продовження унікального експерименту (принаймні, показ його по ТБ) не було. Інформацію нині вирішили перевірити в Новосибірську. Мовляв, не дуже зрозуміло, що за люди проводили експеримент у 1996 році, наскільки справне було використовуване обладнання тощо. Місцем проведення досліду став місцевий крематорій. Участь в експерименті взяв лікар-нейрофізіолог. Використовували найсучасніше обладнання. Усі етапи експерименту фіксувалися за допомогою відео- та фотозапису. У результаті при спробі

¹ За інформацією в Інтернеті Коротков Костянтин Георгійович - доктор технічних наук, заст. директора СПб НДІ фізичної культури, професор Санкт-Петербурзького державного університету інформаційних технологій, механіки й оптики (СПбГУ ІТМО), професор університету Холосо (США-Австралія), президент міжнародного союзу медичної та прикладної біоелектрографії, президент фірми "Kirilronics Technologies International", член редколегії журналу "Journal of Alternative and Complementary Medicine" (USA). Коротков К.Г. є автором 6 книг, перекладених на англійську, німецьку та італійську мови, а також понад 200 статей, опублікованих у журналах з фізики та біології; автор 15 патентів.

відправити тіло померлої в піч жодної активності мозку не вдалося зафіксувати [2].

Неможливо зрозуміти, чому настільки разючий факт настільки довго не має однозначного трактування? Чому не досліджують сучасні криміналісти можливість реакції клітин тіла жертви при наближенні до нього вбивці?¹ Існують також дослідження, результати якого побічно підтверджують потенційну ефективність описаного прийому розслідування вбивств у минулому. Нині отримала визнання фітопсихологія (від др грец. *Phyton* - «рослина»). Це дисципліна, що вивчає поведінкові реакції рослин і форми прояву цих реакцій. Людина починає освоювати мову природних об'єктів і використовувати його у своїх цілях. З давніх-давен, наприклад, існує звичай погрожувати розправою дереву, яке не приносить плоди, закопуючи під його стовбур сокиру². Проте обмежений розмір статті не дозволяє розвивати цю тему. Констатуємо лише головне: все живе на планеті, ймовірно, здатне сприймати і відповідним чином реагувати на шкоду, яка йому завдається людиною³. Не виключено, що існують захисні реакції об'єктів природи, у тому числі заподіяння відповідної шкоди в певних формах. Відомо, наприклад, що жирафи поїдають листя тільки тих акацій, які самотньо стоять. Якщо дерева ростуть купчасто, при поїданні жирафом листя однієї акації вона подає сигнал тривоги й інші дерева починають виділяти в повітря велику кількість отруйної речовини, яка відлякує тварину. Чи не з цієї причини спостерігається високий рівень захворюваності в лісозаготовлювачів? Ми й до сьогодні не зрозуміли природу епідемій людей і епізоотій деяких домашніх тварин, що виникають періодично. Однак якщо замислитися, знайдуться й інші залежності.

Американський учений, поліграфолог, який працював у ЦРУ США, фахівець з детекторів брехні Клайв Бекстер Грувер Клівленд (англ. *Grover Cleveland «Cleve» Backster, Jr.*, 27 лютого 1924 - 24 червень 2013) вважається сучасним першовідкривачем первинної перцепції (сприйняття) в рослин. У лютому 1966 року він під'єднав свою кімнатну рослину (драцену) через гальванометр до самописця, у результаті чого отримав реєстрацію деяких ритмічних сигналів. Бекстер вирішив перевірити, чи зміняться сигнали, якщо він спалить один лист рослини. Як тільки подумав про це, самописець показав максимальне відхилення, причому експериментатор не встиг навіть доторкнутися до рослини.

¹ Не отримали розвитку результати ще одного експерименту, про який нижче.

² Автор (Б.Г.) зізнається, що застосував одноразово даний спосіб. Закопувати сокиру не довелося, достатньо було показати її яблуні з відповідним навіюванням. Допомогло!

³ У Польщі корова, зрозумівши наміри господаря, втекла по дорозі на бойню й попливла на острів. Про це повідомляла *Daily Mail*. Інцидент стався поблизу польського озера Ниса. Коли співробітники бойні приїхали на ферму за коровою, тварина зламала фермеру руку, протаранила металеву огорожу і, стрибнувши в озеро, попливла на острів. Корова живе на острові вже близько трьох тижнів, не дозволяючи наблизитися до неї більш ніж на 70 метрів. Коли до втікачки намагалася наблизитися команда рятувальників, тварина знову стрибнула у воду й попливла на сусідній острів, подолавши 50 метрів. Ситуацією зацікавився польський політик Павло Кукіз. За його словами, своєю волею до життя корова заслужила право на смерть від природних причин.

Бекстер продовжив досліді. За його дорученням у кімнаті, де знаходилася рослина філодендрон, асистент убивав курчат і жаб, кидав в окріп живих рибок. Після чого Бекстер проводив «очну ставку», підводячи до рослини-свідка різних людей. Рослина безпомилково ідентифікувала «шкуродера», видаючи імпульс, відповідний панічному страху! Про підсумки першого і найзначнішого відкриття Бекстер писав у своїй науковій статті «Свідoctво наявності у рослин первинної перцепції», яка була опублікована в американській пресі в 1968 році і в інших книгах. Цей експеримент з рослинами і креветками викликав цілу бурю в науковому світі Америки та Європи. Масла у вогонь підлила книга Пітера Томпкінса і Кристофера Берда «Таємне життя рослин», яка вийшла в США в 1973 році. У ній детально описувалися не тільки досліді Бекстера, а й інші дивовижні експерименти в галузі біокомунікації.

За минулі роки в США та Європі відбулося багато дискусій, конференцій, а також видано безліч публікацій на тему біокомунікації, як у загальному значенні, так і з приводу дослідів Бекстера зокрема. Науковець Клайв Бекстер усі ці довгі роки наполегливо боровся з невіглаством у сучасній науці, із небажанням прийняття факту відкриття біокомунікації. Про Бекстера писали як погане, так і хороше. Учений світ у більшості зустрічав досліді Бекстера зі значним скепсисом й упередженням, а прості люди висловлювали своє захоплення відкриттю науковця, популярність якого зростала по всій Америці. Сам Клайв Бекстер неодноразово виступав по телебаченню, радіо і в пресі, а також одного разу навіть виголосив промову перед однією з комісій конгресу США. Повсюди Бекстер із надзвичайною впевненістю відстоював свою точку зору про наявність первинної перцепції й необхідності серйозних досліджень у цій галузі.

У результаті цих багаторічних праць поняття біокомунікації таки прижилося в науковому світі. І сьогодні вже нікого не здивує розповіддю про те, що в нашому світі існує ще не пізнана форма обміну інформацією та енергією, яка вивчається в галузі біокомунікації. І сьогодні безліч учених, а також серйозні наукові інститути Заходу та Сходу переймаються цією проблемою.

Судячи з публікацій, здатність рослин впізнавати вбивцю була реалізована в США і в слідчій практиці. В одному з приміщень великої бібліотеки штату Іллінойс виявили черговий труп задушеної дівчини. Злочин належав до складу серійних. Невстановлений убивця отримав прізвисько Книжковий Хробак, оскільки скоював злочини в бібліотеках. Підозрювати ж можна було кожного чоловіка, який цього дня відвідав бібліотеку. Однак запросили експерта з детекторів брехні. Він оглянув місце злочину, для чогось зняв зі стіни кашпо з рослиною і встановив його в одному з кабінетів бібліотеки. Там же пояснив, що рослина – це єдиний свідок злочину, і в такий спосіб можна «впізнати» злочинця! Експерт під'єднав до прикореневої частини рослини спеціальні датчики, подібні до електродів детектора брехні. Секретар бібліотеки телефоном запитав

усіх читачів - а їх виявилось кілька сотень! - прийти для перереєстрації абонементу. Щоб не відлякнути злочинця, викликали як чоловіків, так і жінок. Усіх по черзі запрошували в кабінет, де стояла рослина, і просили розписатися в документах. Експерт постійно знімав показання з рослини – стежив за напругою електричного поля. На одного чоловіка, викладача коледжу середніх років, рослина раптом зреагувала: на екрані монітора синусоїди металіся від мінімальних величин до максимальних. Експерт велів встановити стеження саме за цією людиною. Минув місяць. Викладач кожен день відвідував коледж, а ввечері повертався додому. Лише одного разу після роботи він відправився до бібліотеки сусіднього міста. У читальній залі підсів до молоденької студентки, заговорив ... Чоловіка заарештували, коли він зупинив між поверхами бібліотечний ліфт і накинув на шию дівчини зашморг. Таким чином справа Книжкового Хробака була успішно завершена. Так уперше за останні тридцять років поліцейські США відкрито заявили в пресі про використання рослин у якості свідків злочинів.

В Україні, на жаль, такої практики не існує. Неможливо й знайти приклади повторення подібних випадків розкриття злочину в США або ж інших країнах. Ідея занепала в імлі критичного неприйняття. Проте немає потреби доводити важливість методики для криміналістів. Чому ж тоді щоразу, маючи все більш досконалу техніку, ми не намагаємося повторити досліди Бекстера, поширивши їх не тільки на кімнатні рослини, але і в живій природі? Питання ... питання ... питання ...

Зникли в темряві науки і слідчої практики найближчі за часом результати перспективних досліджень. Так для з'ясування причин смерті Костянтин Георгійович Коротков також досліджував трупи. «Мої експерименти, - писав він, - стали можливі завдяки методу, створеному в Росії більше століття тому. Ім'я науковця, на жаль, було забуте, а в 20-х роках ХХ століття знову відроджене винахідниками з Краснодару, подружжям Кірліан. Суть цього методу така: в електромагнітному полі високої напруги навколо живого об'єкта, чи то зеленого листа ,чи то пальця, виникає променисте світіння. Причому характеристики цього світіння безпосередньо залежать від стану енергетики об'єкта. Навколо пальця людини здорової, життєрадісної, світіння яскраве і рівне. Будь-які розлади організму, що принципово важливо, не тільки вже виявлені, але нові, ще не виявлені в органах і системах, розривають ореол, що світиться, деформують його і роблять більш тьмяним. Зараз уже сформований і визнаний у медицині спеціальний діагностичний напрям, який дозволяє по неоднорідностям, кавернам і затемненням на кірліан-знімку робити актуальні висновки про наближення хвороби. Так німецький професор П. Мандель, обробивши величезний статистичний матеріал, навіть створив атлас, у якому різним особливостям світіння відповідають певні відхилення стану організму. Отже , двадцять років роботи з ефектом подружжя Кірліан підштовхнули мене до ідеї подивитися, як змінюється світіння навколо живої матерії в міру того, як вона стає неживою ... Я став досліджувати за допомогою кірліан-фотографій тіла щойно померлих

людей. Протягом години – трьох після смерті нерухомо зафіксована кисть покійного щогодини фотографувалася в газорозрядному спалаху. Потім знімки, які цікавлять, оброблялися за допомогою комп'ютера, для того щоб визначити зміну параметрів у часі. Зйомка кожного об'єкта тривала від трьох до п'яти днів. Вік померлих чоловіків і жінок коливався від 19 до 70 років, і характер смерті в них був також різним. Однак і це, як не здається комусь дивним, відбилося на знімках. Безліч отриманих газорозрядних кривих природним чином розбилося на три групи: а) відносно невелика амплітуда коливань кривих; б) невелика амплітуда, проте з добре вираженим піком; в) велика амплітуда дуже тривалих коливань. Ці відмінності суто фізичні, і я б не став вам про них згадувати, якби ці зміни так чітко не збігалися з характером смерті фотографованих. А такого взаємозв'язку в **танатології** – дослідження процесу вмирання живих організмів – ніколи раніше не було.

Ось чим відрізнялася смерть людей з трьох названих вище груп:

а) «спокійна», природна смерть старого організму, який виробив свій життєвий ресурс;

б) «різка» смерть – теж природна, але все-таки випадкова: у результаті нещасного випадку, тромбу, черепно-мозкової травми чи невчасно наданої допомоги;

в) «несподівана» смерть, раптова, трагічна, якої можна було б уникнути за інших обставин; до цієї ж групи належать самогубства.

Ось він, абсолютно новий для науки матеріал, - характер відходу з життя в буквальному сенсі слова висвічується на приладах ...

Тривалість переходу в різних групах теж різна:

а) «спокійна» смерть виявила в моїх експериментах коливання параметрів світіння протягом 16 - 55 годин;

б) «різка» смерть призводить до видимого стрибка або за 8 годин, або наприкінці першої доби, а за дві доби після смерті коливання сходять до фоновому рівня;

в) при «несподіваній» смерті коливання найбільш сильні й тривалі, їх амплітуда зменшується від початку до кінця експерименту, світіння тьмяніє наприкінці першої доби, й особливо різко, - наприкінці другої; крім того, щовечора після дев'ятої і приблизно до другої-третьої години ночі спостерігаються сплески інтенсивності світіння » [3, 4, 5, 6, 7, 8].

У недавньому листуванні з авторами статті К. Г. Коротков пояснив, що наукове й адміністративне оточення одноставно вважало: «Цього не може бути, тому що не може бути», і тому подальші дослідження науковець припинив. Наукова громадськість і практичні працівники правоохоронних органів поставилися до цього з невинуватою байдужістю. Чому?

Звичайно, спірні питання є. К. Г. Коротков проводив дослідження на застарілому обладнанні. Вважається, що характер світіння дуже залежить від атмосферного тиску й вологості (при зниженому тиску й підвищеній вологості воно жовтіє), тому всі експерименти, які не враховують ці

фактори, не достовірні. Потрібна екранізація приладів від впливу перешкод. Є, до того ж, і ще ряд факторів. Про необхідність точності експерименту пишуть, але жоден фахівець не провів додаткового дослідження з урахуванням усіх вимог. У всякому разі, немає інформації про його проведення. Створені наукові комітети із лженауки таким чином поспішають виправдати своє існування і гальмують просування досліджень непізнаного [12, с. 6]. Вважаємо, не тільки криміналісту, а і будь-якій розсудливій людині зрозуміла важливість і цінність відкриття К. Г. Короткова. Проте – тиша. Є сумніви в достовірності – перевірте, доведіть, проінформуйте наукову громадськість. Натомість якщо К. Г. Коротков на правильному шляху – об'єднайте зусилля й поставте відкриття на службу практиці!

Результативність судово-медичного та криміналістичного дослідження трупів багато в чому залежить від можливості достовірного визначення моменту смерті людини. У різних народів, а протягом історії в одних і тих же, поняття життя і смерті варіювалося. Вічність душі, потойбічний світ, реінкарнація та ряд інших явищ отримували різне релігійне й інше трактування. Більше ясності було з тілом людини. Тут ознаки смерті були сформульовані медициною. Тисячоліттями вважалося, смерть можна констатувати при зупинці серця й припиненні дихання. Однак і тут виникли парадокси. Як приклад, хвороба, названа іменем російського доктора Жарова, який займався препаруванням баранів, які загинули від ядерного вибуху. Хвороба проявлялася в тому, що люди, які працювали в потужних полях, що виникають поблизу епіцентру ядерного вибуху, кілька діб не дихали і не рухалися; їх вважали мертвими й ховали, а після експериментального відкриття Жарова тваринами стали давати можливість відлежатися (відіспатися), а за кілька днів « трупи оживали » [9].

Ось ще кілька історій. У 1911-1917 роках лама Ігігелов був главою всіх буддистів Бурятії, проте на прийом до нього йшли люди різних конфесій, у тому числі й Микола II з родиною. Слава про цілительські здібності Даші-Доржо Ігігелова досягла блискучого Санкт-Петербурга. Проте найголовніше, він зумів підпорядкувати собі час! У 1917 році він склав із себе повноваження глави буддистів Росії і протягом десяти років зміцнював свій дух. 15 червня 1927 року він скликав усіх своїх учнів і сказав їм: «Приходьте до мене через 30 років – подивіться на моє тіло. А через 75 років я до вас повернуся». Учні були розгублені. Ще більше здивувалися вони, коли той сів у позу лотоса й попросив їх прочитати буддиську молитву «Благоповажання уходящому». Ті відмовилися, адже цю молитву читають лише небіжчикам. Тоді Ігігелов сам виголосив її і в ту ж секунду перестав дихати. Тіло лами помістили в кедрову труну й поховали, а таємно від влади лише через 30 років. Ченці переконалися, що тіло залишилося нетлінним, вони виконали необхідні обряди, переодягли покійного ламу і перепоховали. Другий раз монахи переконалися в безпеці тіла в 1973 році, а витягли Ігігелова з-під землі лише 10 вересня 2002 року, рівно через 75 років після смерті, відповідно до волі вчителя. Саме тут і почалося найцікавіше, зрозуміло, для людей, далеких від буддизму. Судмедексперт, який був присутній на ексгумації, оглянув тіло й попросив скликати комісію: раніше він такого ніколи не бачив! Адже лама був не просто впізнаваний зовні

– він зберіг усі ознаки живої істоти: залишався теплим і в нього, як і раніше, була м'яка, еластична шкіра. У людини, яка 75 років пробула в труні, на місці були вуха, очі, пальці, зуби, вії з бровами! У нього гнулися суглоби всі без винятку! Ігігелова перенесли в Іволгинський дацап, спеціально побудований для нього, переодягли в нове й помістили під скляний ковпак, який хіба що захищає від пилу. До жодних інших хитрощів для збереження лами буддисти не прибігали. Проте з тих самих пір тіло практично не зазнало змін, хіба шкіра стала трохи грубішою. Лама Ігігелов так само сидів в позі лотоса і навіть час від часу набрав вагу – до 2 кг на рік, а потім знову худ. Лама не експонат, буддисти ставляться до нього як до живого, а тому на «потапу» вчених віддали лише втрачене волосся Ігігелова, а також часточки шкіри і крихітний фрагмент нігтя. Дослідникам з Російського центру судмедекспертизи МОЗ РФ вистачило й цього, щоб визнати неймовірне: «Стан тканин такий, що цілком відповідає прижиттєвій характеристиці. Нам не відомі випадки такого збереження, це якась наукова загадка ... За багатьма параметрами тіло Хамболла справляє враження тіла живої людини ... » [10].

Дивовижні результати принесла томографія реліквії, яка зберігається в китайському монастирі. Ченці монастиря Дінхуей у Вуані, який розташований в провінції Хебей на півночі Китаю, побажали просканувати мумію майстра Ци Сян, яка там зберігається. Томографія виявила, що кістки, суглоби й зуби в 1000-річного Ци Сяня як у живого. Незмінним залишився й мозок. Нещодавно мумію позолотили, щоб багатше виглядала. Яким чином тканини мумій буддистських ченців століттями зберігаються в «здоровому» стані, невідомо. Науці невідомо! А буддисти вважають, що вони, ці монахи і не мумії зовсім, тому що не вмерли, а впали в сплячку – увійшли в стан самадхи, якого одного разу можуть і вийти [11].

Відомі приклади нетлінності трупів не поодинокі. Проте хіба це виняток чи поширене явище? За сучасними вимогами смерть людини повинна констатуватися за показником відсутності життєдіяльності мозку. Однак осцилографи є далеко не в усіх медиків. Та й за часом припинення діяльності мозку, що свідчить про факт смерті людини, єдності в думці не має. Тим часом, мозок є найбільш потужним зберігачем інформації про життя кожної людини. Сучасна наука все впевненіше проникає у таємниці лабіринтів Мнемозіни – богині пам'яті, знаходиться на грані зчитування думок живої людини, її мозку. Дія криміналістів – це шлях до розкриття багатьох злочинів. Сховищем інформації не може не бути й мозок померлого. Можливість його дослідження – питання недалекого майбутнього¹. Певна річ, для майбутніх досліджень і

¹ Мозок здатний тривалий час жити поза тілом. Ця гіпотеза отримала реальне підтвердження завдяки експерименту, проведеному групою нейробіологів під керівництвом Ненада Сестано (Nenad Sestan) з Єльського університету. Вчені протримали мозок свині в живому стані 36 годин після обезголювання. Японським вченим вдалося зберігати життєздатність мозкової тканини мишей протягом 25 днів після вилучення з черепа гризунів. Про це повідомляє видання Science Alert. За оцінками дослідників, максимальний час активності мозкової тканини міг досягати 100 днів. Метод можна використовувати для збереження призначених для трансплантації органів. Медики вже передчувають приголомшливі нові можливості, які відкриються для експериментів на живому мозку. Адже значно розширюється

слід розробляти методи збереження мозку потерпілих від вбивства? На жаль, у юридичній науці безліч перспективних новацій відкидаються та їх з часом забувають. Тому дана стаття – це ніби типовий «глас вопиющего в пустыне». Цей фразеологізм запозичений із Біблії. Він використовується нашими сучасниками і донині, допомагаючи передати марність будь-яких спроб знайти бажаний відгук на свій заклик, проте при більш уважному прочитанні уривків з Біблії ми розуміємо, що в канонічний текст автор вклав зовсім інший сенс, ніж ми звикли зараз. Пророк в алегоричній формі говорив про те, що прийняття християнської віри не можливе без проведення великої духовної роботи над собою. Замислимося ж, колеги?!

Використані джерела:

1. Симен Бернард. Река жизни. Москва. Издательство: Мир. 1965. 289 с.
2. Бельшева Г. (Тайны и загадки № 7). URL: <https://vitas1917.livejournal.com/948413.html> (дата звернення 10.08.2019).
3. Коротков К.Г. Экспериментальные исследования активности сознания человека после смерти. «Сознание и физическая реальность» т.1, 1996. С. 2-14.
4. Коротков К.Г. Свет после Жизни. СПб, 1996, 264 с.
5. Коротков К.Г. Основы ГРВ биоэлектрографии. СПб, Изд. СПбГИТМО, 2001. 360с.
6. Коротков К. Загадки живого свечения. СПб. 2003. 157 с.
7. Коротков К. Энергия Ваших мыслей. Изд 2-е дополненное. СПб. 2013 220 с.
8. Korotkov K.G. The Energy of Health. 2017. 220 p.
9. Леянова Галина. Болезнь доктора Жарова. URL: http://paranormal-news.ru/news/bolezn_doktora_zharova/2012-02-19-4364 (дата звернення 10.08.2019).
10. Ершова Галина. Хамбо-лама Итигэлов: миф и реальность. URL: <http://asiarussia.ru/articles/13957/> (дата звернення 10.08.2019).
11. Здоровый мозг и все внутренние органы 1000-летней мумии буддийского монаха шокировали ученых: исследования принесли поразительные результаты. URL https://dialektika.com.ua/news/44462_1500240408/amp (дата звернення 10.08.2019).
12. Розовский Б.Г. Костры инквизиции в храме закона. Голос Украины. 2010. - № 225 (4975). С. 6.

References

1. Simen Bernard. Reka zhizni. Moskva. Izdatel'stvo: Mir. 1965. 289 p. [in Russian]
2. Belysheva G. (Tayny izagadki №7). URL:<https://vitas1917.livejournal.com/948413.html> (accessed 10/08/2019) [in Russian].
3. Korotkov K.G. Eksperimental'nyye issledovaniya aktivnosti soznaniya cheloveka posle smerti. «Soznaniye i fizicheskaya real'nost'».Vol. 1, 1996, 2-14. [in Russian].
4. Korotkov K.G. Svet posle Zhizni. SPb, 1996, 264 p. [in Russian].

арсенал доступних інструментів і речовин, які можна відчувати. Чи не виникає проблем з підключенням електродів до живих тканин, з харчуванням електроніки для інтерфейсів мозок-комп'ютер. Загалом, абсолютно приголомшливі перспективи. Якщо експерименти на людському мозку дозволять (формально для експерименту беруть уже мертвий мозок, а потім його оживляють, що не суперечить законодавству), то медицину найближчим часом чекає багато відкриттів. Джерело: MIP Technology Review

5. Korotkov K.G. Osnovy GRV bioelektrografii. SPb, Izd. SPbGITMO, 2001. 360 s. [in Russian].
6. Korotkov K. Zagadki zhivogo svecheniya. SPb. 2003. 157 p. [in Russian].
7. Korotkov K. Energiya Vashikh mysley. Izd 2-ye dopolnennoye. SPb. 2013 220 s. [in Russian].
8. Korotkov K.G. The Energy of Health. 2017. 220 p. [in English]
9. Lelyanova Galina. Bolezn' doktora Zharova. URL: http://paranormal-news.ru/news/bolezni_doktora_zharova/2012-02-19-4364 (accessed 10/08/2019) [in Russian].
10. Yershova Galina. Khambo-lama Itigelov: mif i real'nost'. URL: <http://asiarussia.ru/articles/13957/> (accessed 10/08/2019) [in Russian].
11. Zdorovyy mozg i vse vnutrenniye organy 1000-letney mumii buddiyskogo monakha shokirovali uchenykh: issledovaniya prinesli porazitel'nyye rezul'taty. URL: https://dialektika.com.ua/news/44462_1500240408/amp (accessed 10/08/2019) [in Russian].
12. Rozovskiy B.G. Kostry inkvizitsii v khrame zakona. Golos Ukrainy. 2010. - № 225 (4975). S. 6 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2019

Розовский Б. Г.,

доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины,
заведующий кафедрой правоведения
Восточноевропейского национального университета имени В. Даля
(г. Северодонецк, Украина)

Тагиев С. Р.,

доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины,
начальник кафедры уголовного,
уголовно-исполнительного права и криминологии
Академии государственной пенитенциарной службы,
(г. Чернигов, Украина)

Бочковой А. В.,

кандидат юридических наук, старший исследователь
ведущий специалист научно-исследовательской лаборатории
по проблемам предупреждения, пресечения и расследования
преступлений территориальными органами
Национальной полиции Украины
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко,
(г. Северодонецк, Украина)

«ГЛАС ВОПИЮЩЕГО В ПУСТЫНЕ» - ПОЧЕМУ?

В статье отмечается, что вся история цивилизации - повсеместное преодоления извечного предубеждения: «этого не может быть, потому, что не может быть». Несмотря на известные свидетельства эффективного применения в

следственной практике нетрадиционных методов доказывания, наблюдается их игнорирование и отсутствие интереса в необходимости экспериментального их подтверждения или опровержения. При этом современный научно-технический уровень позволяет опытным путем подтвердить или опровергнуть указанные в статье способы получения информации. Подтверждение описанных фактов позволит повысить эффективность предупреждения, пресечения и расследования преступлений. Опровержение же навсегда избавит от бесплодных дискуссий.

Ключевые слова: криминалистика, биокоммуникация, энергия, доказательство, доказывание, свидетель, преступление, наказание, уголовная ответственность.

Rozovskij B.,

doctor of law, professor honored lawyer of Ukraine
Head of the department of law
East ukrainian national university named after V. Dahl
(Sievierodonetsk, Ukraine)

Tagiev S.,

doctor of law, professor honored lawyer of Ukraine,
Head of the criminal department,
criminal law and criminology
Academy of the state penitentiary service
(Chernihiv, Ukraine)

Bochkovi O.,

Candidate of Law, Senior Researcher
Leading specialist of the research laboratory
on problems of prevention, prevention and investigation of crimes by
territorial bodies
National Police of Ukraine
Lugansk State University
of Internal Affairs of E. A. Didorenko,
PhD in law, senior researcher
(Sievierodonetsk, Ukraine)

«THE VOICE OF ONE CRYING IN THE DESERT» - WHY?

The article notes that the whole history of civilization is a universal overcoming of eternal prejudice: «it can not be, because it can not be». Despite the well-known evidence of the effective use of unconventional methods of inquiry in investigative practice, they are ignored and lack interest in the need for experimental confirmation or refutation.

There are numerous facts in the press that confirm the ability of the human body to provide useful information for investigation even after death. The authors of the article personally communicated with Professor Korotkov Constantine, who confirmed the truth of his experiments, which showed the ability of corpses to respond to external stimuli, as well as to release some energy, the intensity of which depends on the nature of the onset of death.

No development in investigative practice has received phyto psychology: a discipline that studies the behavioral responses of plants and the forms of manifestation

of these reactions. American scientist, specialist in lie detector Grover Cleveland «Cleve» Backster, Jr., is considered a modern pioneer of primary perception (perception) in plants. Experiments conducted by scientists have proven the ability of plants to respond to external stimuli and to reflect their reaction by energy fluctuations that can be fixed by means of special devices. At the same time, during the reappearance of the source of high oscillations, the plants repeated the reaction without any influence, which indirectly indicated the presence of memory.

On the results of his first and most significant discovery, Bextor wrote in his scholarly article, «The Certificate of Primary Perception in Plants» which was published in the American press in 1968. In recent years, many discussions, publications, conferences on biocommunication, in general, and Bextor in particular, have taken place in the United States and Europe. As a result of these many years of work, the concept of biocommunication has taken root in the scientific world. And today you will not be surprised by the story that in our world there is an as yet unknown form of information and energy exchange that is being studied in the field of biocommunication.

The possibility of applying the Kirlian effect used in the medical field is not investigated in any way.

At the same time, the modern scientific and technical level allows to proactively confirm or refute the ways of obtaining information in the article. Confirmation of the facts described above will increase the effectiveness of the prevention, termination and investigation of crimes. Rejection, however, will permanently save us from futile discussions.

Key words: criminalistics, biocommunication, energy, evidence, witness, crime, punishment, criminal responsibility.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 2 (86)

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15990-4462 ПР від 20.11.2009

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 03.07.2019.
Формат 60x84 1/16 Ум. друк. арк. 17,7.
Тираж 100 прим. Зам. № 2612-01.

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
93400, Луганська обл., м. Свердловонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007